

ALAMUT

EFSANELERİ

YTY

YURT
KİTAP-YAYIN

FARHAD DAFTARY

ALAMUT

EFSANELERİ

FARHAD DAFTARY

sır metinler

Çeviren
Özgür Çelebi

Annem ve Babamın Anısına..

İÇİNDEKİLER

Transkripsiyon ve kısaltmalar.....	6
Önsöz.....	9

Giriş.....	11
Tarihte ve Ortaçağ İslam Eserlerinde İsmaililer.....	21
Ortaçağ Avrupa'sının İslam'a ve İsmaililer'e Bakışı...	85
Efsanelerin Kökleri ve İlk Ortaya Çıkışları.....	143

EK:

Silvestre de Sacy'nin Haşâşiler Üzerine İncelemesi	203
<i>Haşâşiler Hanedanlığı ve İsimlerinin</i>	
<i>Kökeni Üzerine Bir Deneme.....</i>	209
Antonie I. Silvestre de Sacy	
<i>(İngilizceye çeviren Azizeh Azodi, düzelten Farhad Daftary)</i>	
İndeks.....	285

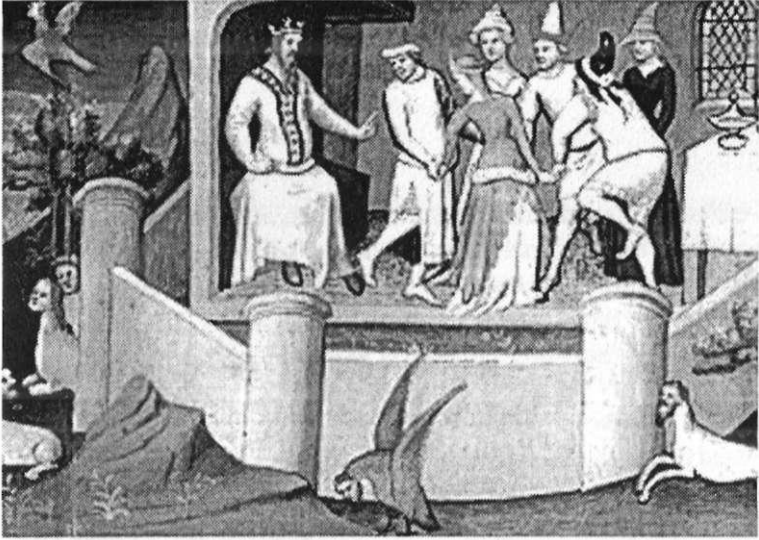
TRANSKRİPSİYON ve KISALTMALAR

Bu kitapta, Arapça ve Farsça yazılar için kullanılan transkripsiyon, hemen hemen The *Encyclopedia of islam*'ın yeni baskısından aynen uyarlanmıştır. Sadece şu eklemeler yapılmıştır: dj için j, k için q ve c için ch.

Metinde Hristiyan takvimi kullanılmıştır. Sacy'nin araştırmasında karşımıza çıkan bazı tarihler ve İslam dünyasında yayınlanmış olan kitapların basım tarihleri ise İslami takvime göredir. Bunların yanlarına Hristiyan takviminde karşılık gelen tarihler yazılmıştır.

Notlar ve Bibliyografya bölümlerinde sıklıkla karşımıza çıkacak olan bazı süreli yayın ve ansiklopedi isimleri için ise aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır:

BSO(A)S *Doğu (ve Afrika) Araştırmaları Enstitüsü Bülteni*
EI2 *İslam Ansiklopedisi (yeni basım)*
EIR *İran Ansiklopedisi*
JRAS *Royal Asiatic Society Dergisi*

Nizari İsmaililerini, gizemli Dağın Şeyhi tarafından yönetilen şeytani Haşhaşiler örgütü olarak gösteren bu resim, Ortaçağ Avrupa'sına ait az bilinen bir efsane tasviridir. Avrupalıların, İsmaili Müslümanları üzerine kurdukları efsaneler ve hayali kurguların kökü Haçlılar dönemine dayanmaktadır ve Dağın Şeyhi ile temsil edilen İsmaili lideri etrafında örülmüştür. Bu hayal ürünü masallar, zamanla uyuşturucu güdümlü vahşet efsanelerine dönüşmüş ve haşhaş kullanan manasına gelen "assassin" kelimesinin, Avrupa dillerinde katil anlamında kullanılmaya başlanması yüzünden günümüze kadar gelmiştir.

"Dağın Şeyhi ve O'nun cenneti"ni gösteren yukarıdaki tasvir, Paris Halk Kütüphanesinde bulunan, Odoric of Pordenone nin (öl. 1331) seyahatlerini anlattığı el yazması Livre des Merveilles isimli eserden alınmıştır. Eser 15. yüzyılın başlarında, Burgonya Dükü Korkusuz John için hazırlanmıştır.

ÖNSÖZ

Önemli bir Müslüman Şii topluluğu olan Nizari İsmaililer, Ortaçağ Avrupa'sında Haşaşiler ismiyle nam salmışlardır. Çirkin bir şekilde haşhaş kelimesinden türetilen bu yanlış isim, 12. yüzyılın başlarında Ortadoğu'daki bu gizemli tarikatın üyeleriyle ilk olarak temasa geçen Haçlılar ve yollarında gelen batılı yazarlar sayesinde geniş bir kitleye yayılmıştır. İslam inancına ve yaşayışına karşı tamamen ilgisiz olan Ortaçağ Avrupa halkları da bunun sonucu olarak, Haşaşilerin gizli faaliyetleri ve onların gizemli liderleri Dağın Şeyhi ile ilgili bir dizi hikâyeyi kulaktan kulağa aktarmışlardır. Zaman içinde, Marco Polo'nun kalemıyla zirveye ulaşan Haşâşi efsaneleri hiçbir temele dayanmadan oraya buraya çekilmişler ve "Haşâşi"nin karşılığı olan "Assasin" kelimesi, ihmalkâr bir etimoloji ile Avrupa dillerine "katil, suikastçi" anlamına gelen bir kavram olarak girmiştir.

Avrupalıların yaydıkları bu efsaneler ve Ortaçağ dönemindeki Müslüman yazarların düşmanca kaleme almış oldukları eserler, Nizariler konusunda çalışan ve değerlendirmelerde bulunan Silvestre de Sacy ve 19. yüzyılın diğer önde gelen doğu bilimcilerinin yaptıkları çalışmaların temelini oluşturmuştur. Nizariler hakkında edinilen eksik bilgilerle dolu ve saptırılmış bu imaj, çok yakın zamana kadar Batı'daki akademik çevrelerce kabul görmüştür. Ama güvenilir İsmaili kaynaklarına erişilmesiyle birlikte İsmaililer konusundaki çalışmalarda yapılan modern atılımlar, geç de olsa Nizari toplumunun tarihinde gerçekte masalın birbirinden ayrılma-

sını sağlamıştır. İsmaililer konusundaki modern bulgular ışığında hazırlanan bu kitap, bir dizi Haşâşi efsanesinin köklerinin ve ilk ortaya çıkışlarının izini sürme, aynı zamanda da bu efsanelerin saptırılarak dilden dile aktarıldıkları dönemin tarihsel koşullarını inceleme amacını gütmektedir.

Silvestre de Sacy'nin bu kitabın ek bölümünde yer alan meşhur denemesi *Haşâşiler Hanedanı ve İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Deneme* eserini son derece ustalıkla İngilizceye çeviren Azizeh Azodi'ye gerçekten çok şey borçluyum, iradj Bagherzade ve Anna Enayat da kitabın basımına farklı şekillerde katkıda bulundular; onlara minnettarım. Uygun bir kapak resmi için İngiliz Kütüphanesi'nin ve diğer Avrupa kütüphanelerinin Ortaçağ dönemine ait koleksiyonlarını büyük bir dikkatle araştıran ve en sonunda Paris Halk Kütüphanesi'nde, Ortaçağ Avrupa'sına ait bir el yazması eserde, belki de Dağın Şeyhi ve O'nun cennetinin tek dişe dokunur tasvirini bulan Farhad Hakimzadeh'e özel bir teşekkür borçluyum. Kitabın çeşitli taslaklarını bilgisayara aktaran Caroline Kéane'ye de teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Edward FitzGerald'ın, Ömer Hayyam'ın rubailerini İngilizceye çevirdiği eserin giriş bölümünü okuyanlar, "Üç Okul Arkadaşının Öyküsü"nü anımsayacaklardır. Öyküde, İranlı gökbilimci-şair Ömer Hayyam ile Selçuklu veziri Nizam-ül-Mülk ve sözde "Haşâşi Örgütü"nün kurucusu Hasan Sabbah arasında bağlantı kurulmuştur. Öyküde iddia edildiğine göre bu üç meşhur İranlı, gençliklerinde Nişapur'da aynı hoca tarafından eğitilmiş sınıf arkadaşlarıdır. Üç arkadaş birbirlerine bir söz verirler. Buna göre, içlerinden hayatta ilk kim başarıya ulaşırsa, diğer ikisinin yükselmesine yardımcı olacaktır. Selçuklu vezirliğine yükselen Nizam-ül-Mülk, aralarında makam ve kudrete ilk erişen olur ve Hayyam'a düzenli bir ödenek, Hasan'a da Selçuklu Devleti'nde önemli bir mevki teklif ederek sözünü tutar. Ancak bir süre sonra Hasan, Nizam-ül-Mülk'e rakip olur ve sonunda Nizam-ül-Mülk hile ile Hasan'ı sultanın önünde küçük düşürerek bu rekabetten galip çıkar. Hasan intikam yemini eder. Mısır'a gider, orada İsmaili inancının sırlarını öğrenir ve sonra İran'a dönüp, suikastçılarıyla Selçukluları yıldırان bir tarikat kurar. Hasan'ın suikastçılarının ilk kurbanı da Nizam-ül-Mülk olur. Bu öykü, Ortaçağ Avrupa'sında "Haşâşiler" olarak tanınan Nizari İsmailileri ile ilişkilendirilen Doğu kökenli efsanelerden biridir.

12. yüzyıldan başlayarak Nizariler, Batıda da pek çok efsanenin kahramanı olmuşlardır. Avrupalılar daha doğrusu Kutsal Topraklar'ı ele geçirmek amacıyla Haçlı hareketini ortaya çıkaran Katolik Cermenler ile Şii Müslümanların arasın-

daki ilk temas 12. yüzyılın başlarında Suriye'de gerçekleşti. O sırada Nizari İsmailileri, Selçuklu Türklerinin Müslüman toprakları üstündeki hâkimiyetine meydan okuyarak, yüce Hasan Sabbah'ın önderliğinde, yeni bir bölgesel devlet kurmuşlardı. Suriye'de yaşayan bu Nizari İsmailileri, bir zaman sonra bölgedeki çeşitli Müslüman liderlerin aralarındaki ittifaklar ve düşmanlıklardan oluşan karmaşık bir ağın ve İsmaili komşuları hakkında doğru bilgiler edinme zahmetine kendilerini sokmayan, hatta Doğu Latin topraklarında bulunan hiçbir Müslüman topluluğa karşı ilgi duymayan Hristiyan Cermenlerin ortasında kaldılar. Çok geçmeden, Haçlılar ve beraberlerinde gelen batılı gözlemciler, sözde Haşâşiler, diğer bir deyişle gizemli "Vetus de Mountanis" yani Dağın Şeyhine kendilerini adanmış müritler hakkında bir dizi hayal ürünü hikâyeler ortaya attılar. Haşâşi efsaneleri denen bu hikâyeler, İslam ile ilgili her konuda son derece bilgisiz olan ve seferlerden geri dönen Haçlıların anlattıkları hayal ürünü ve çarpıcı doğu masallarına karşı büyük merak duyan Avrupa'da kısa sürede popülerlik kazandılar.

Köklerini, Müslümanların genel olarak İsmaililere karşı duydukları düşmanlıktan ve Avrupalıların Doğu'yu masalsı bir âlem şeklinde algılayışlarından alan Haşâşi Efsaneleri, eski çağlar boyunca sürekli ve sistematik olarak değişikliğe uğradı. Söz konusu çarpıtılmış efsaneler, ciddi Batılı araştırmacılar tarafından bile, bu esrarengiz Doğu toplumunun faaliyetlerini anlatmak için kaynak olarak kullanıldı.

Haşâşi efsaneleri böylece daha da hızlı yayıldı ve bu yayılış, sonraki yüzyıllarda Avrupa'da, İslam ve İslam dünyası içindeki gruplar hakkında daha güvenilir bilgilere sahip olunmaya başlandığında dahi, bu konunun tekrar değerlendirilmesine engel oldu. Ama İslam hakkındaki çalışmaların daha da ilerlemesi ve İsmaililerin tarihleri ve doktrinleri konusun-

daki çalışmalarda yapılan önemli modern atılımlar, özellikle 13. yüzyılın meşhur gezgini Marco Polo adıyla en popüler haline ulaşan, çarpıtılmış Haşaşi efsanelerinin bazılarının son- suza kadar ortadan kaldırılmalarına imkân verdi. Nizari İsmailileri'ni kapsayan en ünlü ortaçağ efsanelerinin köklerini bul- mak, aynı zamanda da efsanelerin böylesine geniş bir alana yayıldığı zamanın tarihsel koşullarını incelemek bu kitabın te- mel amacıdır.

Milyonlarca insandan oluşan ve dünyadaki İsmaili nüfu- sunun büyük kısmını oluşturan Nizari İsmailileri, günümüzde Asya, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'da 25'ten fazla ülke- ye yayılmışlardır. Şu anda Kerim Ağa Han'ı 49. imamları, başka bir deyişle ruhani liderleri olarak kabul etmektedirler. Kendi başlarına, nüfusu bir milyarı bulan Müslümanların % 10'unu oluşturan İsmaililer, Şii Müslümanları içinde önemli bir azınlık topluluğu temsil etmektedirler.

İsmaililerin, 12 yüzyılı aşan uzun ve maceralı bir geçmiş- leri vardır ve bu süre zarfında çok sayıda irili ufaklı gruplara ayrılmışlardır. 8. yüzyılın ortalarında, ayrı bir Şii topluluğu olarak ortaya çıkmışlar ve tarihte iki kez devlet kurabilmişler- dir; bunlardan biri Fatimi Halifeliği, diğeri Nizari Devleti'dir. İsmaililer aynı zamanda İslam dünyasında, politik ve bilimsel alanlarda da önemli bir role sahip olmuşlardır. İçlerinde din bilginleri, filozoflar ve devlet görevlileri bulunan meşhur İs- maili Daileri, başka bir deyişle propagandacıları, çeşitli alan- larda sayısız bilimsel incelemeler ortaya koyarak, Ortaçağ İs- lam düşüncesine katkıda bulunmuşlardır.

Fatimi döneminin başlarında birlik oluşturmaya başaran İsmaili hareketi, 1094'te Nizariler ve Mustaliler olarak iki bü- yük kola ayrıldı. Bu araştırmanın temel amacı olan Nizariler İran'da, Suriye bölgesinde de ayrı bir toprağı olan bir devlet kurmayı başardılar. Merkezi, Kuzey İran'daki Alamut Da-

ğında bulunan bir kale olan bu toprakları dağınık devlet, Sünni İslam'ın ve Sünnilerin Bağdat'taki ismen sözcüsü konumundaki Abbasi halifesinin koruyuculuğunu üstlenen, sayıca kendisinden çok daha güçlü ve Şii karşıtı Selçuklu Türklerinin ortasında bütünlüğünü muhafaza edebildi. Suriye Nizarileri, bu koşullar altında bir de, Hristiyanlığın kutsal topraklarını Müslümanların (ya da yanlış da olsa, kendi aralarında yaygın bir şekilde kullandıkları isim olan Sarazenlerin) egemenliğinden kurtarma amacıyla 1096'dan itibaren bölgeye başarılı seferler düzenleyen Haçlılarla mecburen karşı karşıya kaldılar ve yeni bir düşman edinmiş oldular. Dağlara kurulmuş pek çok kalenin çevresindeki köyleri ve bazı kasabaları kontrol altında tutan Nizari İsmaili devleti, en sonunda 1256'da Moğol istilasıyla yıkıldı. İran'da, Suriye'de ve başka coğrafyalarda yaşayan Nizariler, bundan sonra birbirlerinden bağımsız Şii azınlıkları olarak, önemli bir politik etkinlik göstermeksizin hayatlarına devam ettiler.

Nizari İsmailileri'nin batıda Haşâşiler olarak tanınmalarının sorumlusu olarak, Haçlılar ve onların Katolik vakanüvisleri ile Doğu Akdeniz'deki bu mezheple ilgili birinci ağızdan bilgiler edinmiş olan batılı gözlemciler gösterilebilir. Uyuşturucu bir maddeyi tanımlamak için kullanılan Arapça kökenli haşhaş kelimesinden tam olarak anlaşılmayan koşullar altında türetilen ve sonrasında Nizari İsmailileri için kullanılan bu isim daha doğrusu bu yanlış kullanım, çok geçmeden Avrupa dillerinde yeni bir anlam kazandı; Haşâşi (assasin), katil kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaya başlandı. Aynı zamanda, bu son derece küçük düşürücü ismin Nizari İsmailileri için kullanılmasına da devam edildi ve bu tutum, İsmaililer hakkındaki ilk bilimsel çalışmaları ortaya çıkaran Silvestre de Sacy ve 19. yüzyılın diğer göze çarpan şarkiyatçıları tarafından da desteklendi.

Günümüze çok daha yakın zamanlarda da pek çok batılı İslam bilimcisi, belki de bu yanlış etimolojinin ve şüpheli kökenin farkında olmadan, Haşaşi kelimesini Nizari İsmailileri'ne atfetti. Suriye Nizarileri'nin tarihi konusunda en önde gelen modern otoritelerden olan, aynı zamanda da Haşaşi kelimesinin etimolojik kökeni konusunda özel olarak ilgilenmiş bir uzman olan Bernard Lewis çalışmalarında sürekli bu ismi kullandı; hatta Nizari İsmailileri üstüne yazdığı tanınmış monografisinin¹ isminde de yine bu kelime geçti. Konuya ortalama bir uzman gözüyle yaklaşan Marshall Hodgson da kelimeyi, çalışmasının başlığı olarak kullandı.² Dolayısıyla, 1930'da Alamut'u ziyaret eden ünlü İngiliz gezgin Freya Stark (1893-1993) gibi uzman vasfı taşımayan birinin, hâlâ oldukça popüler olan romantik seyahatnamesinin başlığı olarak bu kelimeyi seçmesine şaşırmamak gerekir ki; eserde aslında İran'daki daha çok Alamut dışında kalan bölgelerden bahsedilmektedir.³ Kuzey İran'daki ortaçağdan kalma Nizari kalelerinde, en geniş çaplı arkeolojik araştırmayı organize etmek üzere 1960'da İran'a giden Oxford'lu bir grup uzman kaşif de, yanlarında tarih danışmanı olarak tanınmış İsmaili uzmanı Samuel Stern (1920-69) olmasına rağmen benzer bir seçim yapmışlardır.⁴ Gerçekte, bahsettiğimiz halk uzun zamandır, doğru bir şekilde Nizari İsmailileri olarak biliniyor olsa da, batıda daha çok Haşaşiler ismi akıllarda yer etmiştir ve hâlâ da öyledir. Şüphesiz Haşaşi isminin yayılması, taşıdığı gizemli hava ve çarpıcılığı sayesinde kendiliğinden ve çok daha kolay olmuştur.

Nizari İsmailileri ile ilgili ortaya çıkan ve Haşaşi isminin akılda kalıcılığıyla yüzyıllar boyunca kuvvetlenen efsane ve mitlerin de bu isme benzeyen bir tarihleri vardır. 12. yüzyılın sonlarından başlayarak, liderleri "Dağın Şeyhi'ne sorgusuz sualsiz bağlı olan müritleri oldukça ilgi uyandıran bu gizem-

li tarikat ile alakalı bir dizi efsane Doğu Katolik topraklarında ve Avrupa'da yayılmaya başladı. "Şeyh'in emriyle tehlikeli görevler üstlenen müritlerin kendilerini sorgusuz sualsiz kurban edişleri, bir süre sonra batılı gözlemciler tarafından uyuşturucu bir madde olan haşhaşın etkisine bağlandı. Böylece, pek de mantıklı görünmeyen kendini kurban etme eylemine akılcı bir açıklama getirilmiş oldu. Bunun yanında gözlemciler, Nizarilerin çok sayıdaki Müslüman düşmanlarından ve Doğu Akdeniz'deki Hristiyanlardan, kendileri ile ilgili anlatılan hayal ürünü detayları can kulağıyla dinlediler ve doğruluğu belli olmayan bu masalları iyice saptırdılar. Tarikat ile haşhaş bağlantısının kurulmasıyla birlikte, daha fazla sayıda uydurma efsane için de bol malzeme ortaya çıkmış oldu. Güya "Şeyh" sözde suikastçıları, sistematik olarak ve düzenli bir şekilde onlara içirdiği, haşhaştan elde edilen bir iksirle kontrol altında tutuyor, haşhaşla zihinleri uyuşan müritler "Cennet Bahçesi" adı verilen gizli mekânda, yeryüzünde kurulmuş bu cennetin zevklerini bir süreliğine olsun tatma imkânı buluyor ve böyle bir mutluluğu sonsuza kadar yaşayabilmek için liderlerinin verdiği tehlikeli görevlere gözlerini kırpmadan atlıyorlardı.scanned by darkmalt l

Efsanelerin tamamıyla yayılması ve artık Avrupa'nın genelinde, uyuşturucu kullanan ve insan öldüren gizli örgüt Haşhaşiler olarak tanınan Nizarilerin gizli faaliyetlerini anlatan sağlam kaynaklar olarak kabul edilmeleri çok uzun zaman almadı. Bu popüler efsaneler nesilden nesle aktarıldılar ve Haşhaş ile haşhaş kelimeleri arasındaki bağlantıyı keşfederek, bu alandaki önemli bir etimolojik sırrı ortaya çıkaran Silvestre de Sacy'yle başlayan 19. yüzyıl şarkiyatçıları tarafından kaleme alınan, daha bilimsel eserlerde bile, temel başvuru kaynakları oldular. Nizari İsmailileri üzerine Avrupa dilinde ilk bilimsel incelemeyi yazan Avusturyalı diplomat ve şarkiyatçı Joseph

von Hammer-Prugstall (1774-1856), Haşaşi efsanelerinin güvenilirliğine derinden inanmıştır.⁵ Ve bu eser 1930'lara kadar, Alamut dönemi Nizarilerini anlatan temel başvuru kaynağı olmuştur.

Aynı dönemde, 19. yüzyılın başlarındaki Müslüman yazarlar da İsmaililer hakkında kendi hikâyelerini yaratmışlar ve daha çok İsmaili hareketinin kökleri ve amaçları üzerine odaklanmışlardır. Özellikle, genelde Şiiiliğin alt grupları hakkında eksik bilgilere sahip olan ve muhalif Karmatiler ile İsmailileri ayıramayan Sünniler, İsmaililere karşı diğer Müslüman gruplardan daha çok sayıda eleştirel risale kaleme aldılar; ayrıca Karmatilerin Bahreyn'deki yaptıkları kötülükler için İsmaili hareketini suçladılar. İsmaili karşıtı bu yazılar zamanla, İslam âleminin büyük kısmının İsmaililere karşı düşmanlık beslemesine önemli katkılarda bulundular.

Müslüman yazarlar, İsmaili hareketinin itibarını sarsmak amacıyla yazdıkları aleyhte eserleri Semerkant'tan Kuzey Afrika'ya kadar yayarak, dinsizlik ve nihilizmle ilişkilendirilen gizli ve şaibeli şahıslarca kurulmuş bir tarikat olarak resmettikleri İsmailizm'in, kendi yarattıkları "karanlık efsane'yi popülerleştirdiler. Modern zamanlara kadar İsmaililer üzerine yazılmış bütün İslami eserleri etkilemiş olan bu İsmaili karşıtı yazarların ortak özelliği, İsmailizm'i İslam'ı içten çökertmek için kurulmuş din karşıtı bir hareket olarak göstermeleriydi. Sonra daha da ileri giderek, özellikle Fatimi halifelerinin içinde bulundukları İsmaili imamlarının, Peygamberin kızı Fatima ile kocası ve ilk Şii imamı Ali'den gelen Fatimi Ali soyunun devamına haksız yere sahip çıktıklarını iddia ettiler. Tabii bu yazarların ortaya attıkları fikirlerin, İsmaililer ve öğretilerini kötülemek için en ufak bir fırsatı bile kaçırmayan pek çok ortaçağ İslam tarihçisinin, din bilginin ve hukukçunun yazdığı eserlerde de yer bulduğunu özellikle anlatmaya gerek yok-

tur. Müslüman yazarların ortaya attıkları İsmaili karşıtı bu "karanlık efsane" ve İslam toplumunun genel olarak İsmaililere karşı beslediği düşmanlık, zaman içinde Batı'daki Nizari İsmailileri ile ilgili anlatılan hayal ürünü masallara katkıda bulunmuştur.

İsmaililer ise yazınsal birikimlerini koruyarak veya öğretilerinin başka insanlar tarafından saptırılmasına izin vermeyecek, bu oluşumlara kendileri olmaya çalışmadılar. Tam tersi, yaşamlarını mecburen saklanarak devam ettirdiler. Çünkü İsmaililer, Ortaçağ İslam dünyasında belki de en şiddetli zulmü görmüş topluluktur; çok sayıda bölgede katliamlara maruz kalmışlardır. İlk zamanlarından başlayarak, bir insanın tehlikeli bir ortamda, önlem olarak gerçek inançlarını saklaması ve farklı göstermesi anlamına gelen ve *takiyye* adı verilen Şii ilkesi ile kendilerini özdeşleştirdiler. Doğrusu, İsmaili doktrinlerinin Fatimi egemenliği altında açıkça dile getirildiği Fatimi döneminin dışında, İsmailizm hep büyük bir gizlilik içerisinde gelişmiş ve İsmaililer, tabiri caizse yeraltında gizli bir şekilde varlıklarını sürdürmeye mecbur tutulmuşlardır. Bunlara ek olarak, İsmaililerin yazılı eserlerinin pek çoğunu kaleme almış olan *dailer* daha çok din bilginlerinden oluştuğu için, bu insanlar tarihsel gerçeklerin anlatımına odaklanmamışlardır. Sonuçta bütün bu etkenler, İsmaililerin çok sayıdaki rakiplerinin, gerçek İsmaili inancını ve uygulamalarını saptırıp, dünyaya yanlış bir şekilde aktarmaları için meydan vermiştir.

Paris ve diğer Avrupa ülkelerindeki büyük kütüphanelerde saklanan orijinal Müslüman yazmalarına ilk kez ulaşma şansını yakalayan 19. yüzyıl şarkiyatçıları, bilimsel olma iddiasıyla yola çıktıkları İsmaili çalışmalarına, işte bu koşullar ve temel altında başladılar. Ne yazık ki onlar da çok yetersiz sonuçlar elde ettiler, çünkü orijinal İsmaili eserlerine ulaşama-

dılar ve bununla birlikte, konuya Ortaçağ dönemi Haçlılarının dar ve hayalci bakış açılarından ve İsmaili karşıtı Müslüman yazarların küçültücü yazılarından yaklaşmak zorunda kaldılar. Bunlar arasında, söz konusu birikimin varsayımlar ve şüpheli çıkarımlardan oluşabileceği düşüncesini verebilecek tek kişi, zamanının en büyük şarkiyatçısı olan ve Nizari İsmailileri üzerine görüşlerini, bu kitabın sonunda çevirisini bulacağınız, *Memoire sur la dynastie des Assassins* adlı eseriyle kaleme almış olan Silvestre de Sacy'dir (1758-1838). Genel olarak İsmaililerin ve bunun içinde özellikle Nizari İsmaililerinin saptırılmış kimlikleri 20. yüzyılın başlarına kadar şarkiyatçılar arasında kabul görmeye devam etmiştir. İsmaililerin gerçek anlamda bilimsel olarak değerlendirilebilmeleri için, çok sayıda orijinal İsmaili eserlerinin üzerine çalışılmaya karar verilmesine kadar beklemek gerekti; söz konusu atılım Silvestre de Sacy'nin ölümünden neredeyse yüz yıl geçmesine rağmen ne yazık ki henüz başlamamıştı. Şimdi artık nihayet, İsmaililer ve özellikle çok sayıda Haşâşi efsanesinin kahramanı olarak gösterilmiş Alamut dönemi Nizari İsmailileri ile ilgili gerçek ve hayal ürünü olanı ayırabilecek durumdaysak, bunu modern bilimsel çalışmaların bulgularına borçluyuzdur.

Bu kitap, söz konusu bulguların ışığında, özellikle haşhaş ve gizli "cennet bahçesi"nin geçtiği Haşâşi efsanelerinin aslında Avrupalılar tarafından uydurulup etrafa yayıldığını iddia etmektedir. Öyle görünüyor ki; özellikle İslam ve Ortadoğu hakkında çok az bilgiye sahip olup da Nizari İsmaililerini incelemiş olan batılılar, 11 ve 12. yüzyıllarda aşama aşama ve sistematik olarak özellikle Suriye Nizarilerini konu eden bu efsaneleri ortaya çıkarmışlar, zamanla bunlara kendi düşüncelerini ifade eden parçalar ilave etmişlerdir. Haçlılar zamanında romantik ve hayal ürünü doğu masallarına zaten büyük ilgi duyan batılılar, bu gelişmeler sebebiyle, genel olarak

Müslüman toplumunun İsmaililere karşı besledikleri önyargı ve düşmanlıktan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Aynı düşmanlık daha önceden Sünni kalemler arasında İsmaili karşıtı "karanlık efsane"nin ve İsmaililer hakkında birtakım yaygın yanlış anlamaların doğmasına da neden olmuştur. Nizarileri de içine alan bu çok yaygın yanlış anlamaların, kulaktan kulağa aktarılarak Haçlılar dönemi Doğu Katolik topraklarına kadar ulaşmış olması mümkündür; Haçlılar, doğu topraklarında yaşayan Hristiyan topluluklardan öğrenebildikleri bilgilere ilave olarak, yollarına çıkan, tarlalarında çalışan Müslüman köylülerden ve kasabalardaki eğitimi kısıtlı kişilerden de bu yanlış izlenimleri edinmiş olabilirler. Bu temastan bahsederken, Suriye kökenliler de dâhil olmak üzere, aynı dönemdeki İslam kaynaklı eserlerde, benzer efsanelere rastlanmadığının altını çizmek gerekir. Doğrusu, tarihçilerin de içinde bulunduğu eğitimli Müslümanlar, Nizariler'e düşmanlık duysalar da, onların gizli faaliyetleri üzerine fanteziler kurmamışlardır. Benzer şekilde, uzun yıllar Doğu Katolik topraklarında yaşamış olan Sur'lu William gibi, sayıları az da olsa Nizari İsmailileri hakkında doğru bilgiler edinmiş olan bazı batılı gözlemcilerin de Haşaşi efsanelerine hiçbir katkıları olmamıştır.

Özet olarak şunu diyebiliriz ki; bu efsaneler, kaynağını bölgedeki yerel toplulukların edindikleri eksik bilgiler ve yanlış anlaşılmalardan alıyor olsa da, bir şekil almaları ve geniş kitlelere aktarılmasının asıl sorumlusu konuyu mantıkla değil de hayal güçleriyle algılayan Haçlılar ve Nizarileri inceleyen diğer batılı gözlemcilerdir. Yani efsaneler esasen, işte bu gözlemcilerin hayal güçlerinin bir ürünüdürler.

TARİHTE ve ORTAÇAĞ İSLAM ESERLERİNDE İSMAILİLER

İsmaililer islam dünyası içinde önemli bir Şii tarikatını temsil ederler ve diğer Şii toplulukları gibi onlar da tarihlerinin başlangıcını Hazreti Muhammed dönemine dayandırırılar. İslam'daki iki ana cephe olan Şiilik ile Sünnilik arasındaki bölünmenin temelinde, Hazreti Muhammed'in 8 Haziran 632'de ölümünün ardından, daha yeni oluşmaya başlayan İslam toplumuna kimin önderlik edeceği konusunda çıkan anlaşmazlık yatar. İslam dinine göre, Muhammed peygamberlerin sonuncusuydu ve bu yüzden halefi başka bir peygamber olamazdı. Bununla birlikte Hazreti Muhammed'in, peygamberlik döneminin özellikle son on yılında esas olarak ortaya çıkan, Müslüman cemaati ve devletin yöneticisi olma vasfını üstlenmesi gereken bir halefe ihtiyaç vardı. Hz. Muhammed kendisinden sonra yönetimi devralacak herhangisi birini işaret etmediği için de, bu önemli görev çoğunluk görüşüne uygun olacak birine verilmeliydi. Önde gelen Müslüman cemaatleri arasında yapılan kısa mütalaanın ardından, görüşler Ebu Bekir'in üzerinde birleşti ve Ebu Bekir *Allah'ın Resulü'nün Halefi* sıfatına sahip oldu. İslam toplumunun önderine verilen bu isim daha sonra "halife" olarak sadeleştirildi ve batı dillerine "*calipti*" olarak geçti.⁶

Ebu Bekir Müslümanlara sadece iki yıl kadar liderlik etti. Ardından gelen 3 lider, Hz. Ömer (634-44), Hz. Osman (644-56) ve Hz. Ali (656-61) de O'nun gibi, çeşitli seçimlerden geçerek lider oldular. Bu dört halifenin hepsi, Mekke'nin

etkili kabilelerinden Kureys'e mensuplardı ve ayrıca İslam'ı ilk kabul edenler ve İslam döneminin başlangıcı olarak kabul edilen, Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü esnasında O'na yoldaşlık edenler (sahabeler) arasında öne çıkan kişilerdi. Ama bunların içinde sadece, dördüncü halife olan ve Şiilik tarihinde ayrı bir yeri olan Hazreti Ali, peygamberin kendi sülalesi Banu Haşim'den gelmekteydi; bunun yanında peygamberin amcasının oğlu olması ve kızı Fatma ile evlenmesiyle birlikte damadı olması sebebiyle de yakın akrabasıydı.

Hazreti Ali'nin halifeliği çekişmeler ve iç savaşlarla geçti ve bunların sonucunda İslam dünyası içinde bir daha onarılamayacak dini-politik bölünmeler ortaya çıktı. Sonrasında bu bölünme Sünniler, Şiiler ve Hariciler olarak belirginleşti.⁷ Olaylar, Mekke'nin varlıklı ailelerinden Banu Emevi'ye mensup olan Suriye'nin güçlü valisi Muaviye'nin, Hazreti Ali'nin liderliğine başkaldırmasıyla başladı. Ali 661 yılında öldürüldüğünde, kurnaz Muaviye hemen halifelik unvanına el koydu ve sonrasında ilk İslam hanedanlığı olan ve liderliğin babadan oğla geçtiği Emeviler Devleti'ni (661-750) kurdu.

Hanedanlıkları döneminde, kurdukları İslam imparatorluğunu zirveye taşıyan Emeviler, Hazreti Muhammed'in amcası Abbas'ın, Haşimi Banu Abbas ailesinin soyundan gelen Abbasiler tarafından, iyi organize edilmiş bir ayaklanma ile devrildiler. Abbasiler, İran'daki Nizari İsmaili devletinin Moğollar tarafından yıkılışının hemen ardından, 1258 yılında aynı şekilde Moğollarca ortadan kaldırılmalarına kadar, yaklaşık beşyüz yıl boyunca başkentleri Bağdat'tan, çeşitli İslam topluluklarını, değişik derecelerde ve birbirlerinden bağımsız halifelik sistemleriyle idare ettiler.

İslam'ın verdiği mesajın, Müslüman dünyasının çoğunluğu tarafından kabul gören bir yorumu olan ve ayrıca halifelik

sisteminden de yana olan Sünnilik öğretisinin temelleri, tıpkı Şiilik gibi adım adım gelişti. Abbasi döneminin başlarından itibaren, Müslüman toplumun çoğunluğunu temsil eden ve *"Ehl-i Sünnet ve el-cemaat"* olarak adlandırılan Sünni Müslümanları gibi çeşitli Şii grupları da kutsal kitap Kuran ve Peygamberin söyledikleri, yaptıkları anlamına gelen Sünneti temel alarak oluşturdukları kendi dinsel öğretilerine ve kurallarına sahip çıkmaya başladılar.

Hazreti Muhammed'in ölümünün hemen ardından Medine'de, O'nun yerini alma hakkının hukuki olarak, peygamberin yeğeni ve damadı olan Ali bin Ebu Talib'e ait olduğuna inanan küçük bir grup ortaya çıkmıştı. Zamanla bu azınlık grup büyüyerek Ali Şiası (Ali yandaşları) veya kısaca Şia adını aldı. İslamın ilkyüzyılıyla ilgili, o dönemde kaleme alınmış kaynakların mevcut olmaması nedeniyle Şiiliğin ilk ortaya çıkışı ve gelişimi karanlıkta kalmıştır ve konu ile ilgili daha sonraları ortaya çıkmış eserler de güvenilir değildirler. Çünkü ya önyargılı Sünniler, ya da Şii sempatizanları tarafından taraflı olarak kaleme alınmışlardır. Kaynaklar olmasa da bilinen gerçek şudur ki; İsmaililer de dâhil olmak üzere tüm Şia'nın temel inancı, Hazreti Peygamberin aslında Ali'yi vâsii olarak işaret etmiş olduğudur; inanışa göre bu, kutsal ayetlerde açık olarak yer almaktadır.⁸

Hz. Ali'den sonra Şia, İslam âleminin liderliğinin, Hazreti Peygamberin ailesine yani ehli beyte dâhil olan Ali'nin soyundan gelenlerin hakkı olduğu fikrini savunmuşlardır. Bu sebeple, ilk üç halife yanında, daha sonra başa geçen Emeviler ve Abbasilerin liderlikleri de, Ali ve O'nun soyundan gelenlerin ve sonrasında kabul gören imamların haklarının alıkonulması olarak görülmüştür, çünkü Şiiler kendi önderlerini her zaman İslam âleminin lideri olarak görmüşlerdir. Bu görüş, Hazreti Muhammed'in sahabelerinin pek çok Şii grup

tarafından yozlaşmışlıkla suçlanması'nın nedenini açıklamak-
tadır ki aynı sebepten ötürü Şiiler, ilk üç halife tarafından da
kötü muamele görmüşlerdir. Hz. Ali'nin soyundan gelenleri
İslam dünyasının başına geçirerek adaletin yerini bulmasını
sağlama arzusu, Emevi dönemindeki ve Abbasi döneminin
başlarındaki çok sayıdaki Şii ayaklanmasının itici gücü olmuş-
tur. Öbür yandan Sünniler de Şii karşıtı tedbirler almışlardır.
Muaviye'nin başlattığı bir politika olan, Cuma namazlarının
ardından Hazreti Ali'yi cami minarelerinden lanetleme gele-
neği bunun bir örneğidir. Değişik Şii topluluklarından pek
çok Hz. Ali yandaşı ve onların destekçileri, Sünni idareler al-
tında zulüm görmüşlerdir.

Burada genel olarak anlatılan Şii bakış açısının ortaya çı-
kışında kendilerine has bir dini otorite anlayışı da etkili ol-
muştur ve bu anlayış Şii ruhu ve düşüncesindeki en temel
öğelerden biri olarak kalmıştır. Buna göre, Hazreti Peygam-
berden sonra İslam toplumunun karşısındaki en önemli so-
run, İslami öğretilerin ve ilkelerin doğru olarak aktarılabilme-
siydi.

Çünkü İslam'ın verdiği mesaj sıradan insan aklının alabi-
leceğinin ötesinde bir kaynaktan gelmişti. Hazreti Peygam-
ber'in ölümünün ardından daha en başlarda Şia, öğreticilik
vasfı taşıyan dini bir otoriteye ve ruhani bir lidere veya ima-
ma ihtiyaç duyulduğunu fark etmişti. Yani Şia, liderliğe aynı
zamanda İslami aydınlanmanın doğru bir şekilde açıklanma-
sı ve yorumlamasını sağlayacak kutsal bir fonksiyon da yük-
lemişti. Kuran'ın hem görünen hem de görünmeyen anlam-
larını ve İslam'ın öğretilerini eksiksiz bilen kişide, sıradan in-
sanlarda olmayan kutsal bir ışık ve bilgi yani ilim olmalıydı ve
böyle insanlar ancak Ali ile başlayan ve Peygamber'in henüz
tam olarak berraklaşmamış öğretilerinin tek varisleri olan
ehl-i beyt'ten çıkabilirdi.

Şia sayı olarak küçüktü ama Ali ve ardından gelenlere olan sarsılmaz bağlılıkları ve azimleri, şekillenme sürecinde Şiiliğin, Ali'nin şahsına yapılan ve sonrasında da devam eden saldırılara rağmen nasıl ayakta kalabildiğini açıklamaktadır. Şia, kısa bir zaman sonra Kuzey Irak'ta kozmopolit bir nüfusa sahip olan Kufe şehrinde kuvvetli şekilde kök saldı. Şiilik tarihinin başlangıcındaki en önemli olaylar da yine Kufe'de ya da Kufe yakınlarında meydana gelmiştir. Bu olaylar değişik şekillerde, Şii toplumunun genel karakteristik özelliklerinin ortaya çıkmasına ve Şiiliğin farklı bir ideoloji ile dinamik bir hareket kazanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Ali'nin ölümünün ardından Şia, en büyük oğlu olan Hasan'ı yeni imamları olarak tanıdı. Hasan aynı zamanda Ali'nin ardından Kufe'de halifelik makamına da sahip olmuştu. Bununla birlikte Muaviye, derhal harekete geçerek Hasan'ın halifelikten vazgeçmesini sağladı. Hasan'ın 669'da ölümünün ardından, Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın ikinci çocukları ve Hasan'ın öz kardeşi olan sonraki imam Hüseyin ile Şia'nın, Emevi yönetimine karşı başkaldırı umutları yeniden canlandı. Hüseyin sonunda Kufe'den gelen davetlere olumlu yanıt verdi ve Hicaz'dan Irak'a yaptığı kader yolculuğuna çıktı. Peygamber'in torunu Hüseyin'in ve akrabaları ve arkadaşlarından oluşan küçük grubun 10 Ekim 680 tarihinde Kufe yakınlarındaki Kerbela'da, bir Emevi ordusu tarafından katledilerek şehit olmaları, onların Şiilik tarihindeki en yüce şehitlik mertebesine konmalarını sağladı. Bu olay Şia içinde yeni ve güçlü bir ateşin tetiklenmesine neden oldu ve Ali yandaşları ile ehl-i beyt arasında radikal eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu radikal eğilimlerden biri olan ve Şiilik tarihinde iz bırakan el-Muhtar hareketi birkaç yılın ardından belirgin bir şekilde bu eğilimi su üstüne çıkarmıştır.

Ebu Ubayd oğlu El-Muhtar, yönetim karşıtı hareketini,

Hüseyin'in öldürölmesinin intikamını alma çağrısı ile ortaya attı. 685 yılında, Kufe'de başarılı bir şekilde isyan başlattı ve Hz. Ali'nin üçüncü oğlu Muhammed'i yeni imam olarak duyurdu. Muhammed, Hz. Fatma'dan olmamıştı ve annesinin ismiyle, İbn-el-Hanefiya olarak tanınıyordu ama yine de el-Muhtar'ın hareketinin ismen önderi O oldu. El-Muhtar, Muhammed'i aynı zamanda Mehdi yani gelecekte haber veren tanrısal güç olarak ilan etti ve O'nu İslam'daki karmaşayı sona erdirecek, zalimlerin hükümlanlığını ortadan kaldırıp, dünyaya adaleti getirecek olan kurtarıcı imam olarak göstermişti. Ortaya çıkan bu yeni eskatolojik imam-mehdi kavramı, İslam'ı kabul eden Arap olmayan halkların ilgisini çekti ve bu topluluklar El-Muhtar'ın tarafına geçerek kendilerini *Şia el Mehdi* yani Mehdi Yandaşları olarak adlandırdılar. Çok kısa zamanda Küfeyi kontrol altına alan El-Muhtar'ın başarısı uzun ömürlü olmadıysa da başlattığı hareket Muhtariye ve daha sonra Kaysaniya adı altında devam etti.

Şia'nın Arap halkı içinde bir birlik olarak ortaya çıktığı ve tek bir imam silsilesini (sırayla Ali, Hasan ve Hüseyin) tanıdıkları, Şiilik tarihinin ilk yarım yüzyılından farklı olarak, takip eden dönemde Araplar ve Arap olmayan halkların dâhil oldukları birbirinden farklı Şii toplulukları belirmeye başladı. Bununla birlikte, Şii imamları artık sadece Hz. Ali soyundan gelen üç ana kol olan Hanefiler (700 yılında ölen Muhammed bin Hanefiya'dan sonra gelenler), Hüseyiniler (Hüseyin bin Ali'den sonra gelenler) ve son olarak Hasaniler'den (Hasan bin Ali'den sonra gelenler) çıkmıyor, Peygamber'in Banu Haşim ailesine ait diğer kollardan da çıkıyordu; çünkü Şiilerin gözünde çok kutsal olan Peygamber'in ailesi, kabileci anlayışa uygun olarak hâlâ geniş bir kesim tarafından tanınıyordu. Şiilerin ehl-i beyt kavramını biraz daha sınırlandırarak, buna sadece Fatımiler olarak bilinen (hem Hasan, hem de

Hüseyin soyundan gelenleri içine alan) ve Peygamberin Hz. Fatma (ve Ali) soyundan gelen birinci dereceden akrabalarını ihtiva eden grubu almaları, Abbasilerin sahneye çıkmalarıyla olmuştur ve İsmaililer de dâhil olmak üzere Şiiilerin çoğu Hüseyini silsilesinden gelen imamları tanımaya başlamışlardır.

Bu bölünmüş ve oynak yapı içerisinde Şiilik iki farklı ana kolda ya da eğilimde gelişmiştir. Daha sonra, Zeydiya isimli bir Şii tarikatının oluşmasına yol açan bir başka Ali yanlısı hareket daha ortaya çıktı. İlk olarak El-Muhtar hareketinden, hem öğretileri hem de politikaları açısından radikal olan bir kol doğdu ve Abbasi ayaklanmasından kısa bir zaman sonrasına kadar Şii bütünlüğünün bozulmamasını sağladı. İlk Küfe Şiiilerinin içindeki, dinsel açıdan ılımlı görüşlere baskın gelecek üste çıkan ve tarihçiler tarafından genel olarak Kaysaniya olarak isimlendirilen bu kol, Haşimi ve Hanefi Ali soyundan gelen birtakım kişileri imamları olarak kabul eden, birbirleriyle bağlantılı çok sayıda değişik topluluktan oluşmaktaydı. Emevi döneminin sonlarında, Kaysaniya'yı oluşturan büyük çoğunluk, özellikle de Haşimiler, bağlılıklarını Abbasilere yönelttiler. Bu yönelmeyle birlikte Abbasiler, Emevilerin en sonunda tamamen ortadan kaldırılmalarını sağlayan insan çoğunluğuna ve propaganda araçlarına kavuşmuşlardı.⁹

Kaysaniya, gücünün büyük kısmını, Emevi idaresi altındaki diğer bölgelerde ikinci sınıf Müslüman muamelesi gören ve yüzeysel bir şekilde İslam'ı kabul etmiş olan, Kuzey Irak'taki Arap olmayan halklardan alıyordu. Arap olmayan bu Müslümanlar, Şiiliğin kısıtlı bir Arap nüfusundan ve katı bir doktrine! yapıdan, dinamik bir tarikat hareketine dönüşmesinde etkili rol oynadılar. Kayşanı Şiiileri, bazı inanç ve öğretileri kendilerine göre değiştirdiler ve bu değişim zamanla Şiiliğin radikal kanadının karakteristik yapısını oluşturdu. Pek

çok Kaysani düşüncesi, sonraları ılımlı Şiiler tarafından dinsel meseleleri abartmakla suçlanan *gulat (abartanlar)* tarafından ortaya atıldı. İlk Şii *gulatları* pek çok konuda oldukça keyfi şekilde fikirler uydurdular ve kıyamet, ruhun yeniden dirilişi, cennet ve cehennemin açıklanması da dâhil olmak üzere pek çok öğretinin değişmesinden sorumluydular. Ayrıca dinler tarihini, peygamberlere göre bölümlere ayırarak periyodik bir bakış açısı da geliştirdiler. Kaysaniya'nın yarattığı bu entelektüel birikiminin büyük kısmı, sonradan ortaya çıkan belli başlı Şii topluluklarının öğretilerinin içinde yer aldı.

Aynı dönemde, sonradan İmamiye adını alan, Şiiliğin ikinci büyük kolu ya da başka bir dille kanadı ortaya çıktı. Başlarda kısıtlı sayıda destekçisi bulunan bu kol her tür rejim karşıtı politik faaliyetin dışında kaldı. Merkezleri Kufe olan İmami Şiileri, Zeyn-el Abidin yani Allah'ı Sayanların Süsü ismiyle şereflendirilen, Hüseyin'in hayattaki tek oğlu Ali bin Hüseyin'i imamları olarak kabul ederek, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i izleyen tek bir imam silsilesini tanıdılar.

Hüseyini silsilesinden gelen imamların ve İmamiye'nin, bir kimliğe sahip olmaları ve Şia İçerisinde tanınmaya başlamaları, Zeyn-el Abidin'in oğlu Muhammed el-Bekir (Bakr) ile olmuştur. Emevi döneminin son yıllarında, farklı görüşleri destekleyen ve yasal olan değişik din okullarının sayılarının artmasıyla, Şiiler her konuya hâkim, öğreticilik vasfı taşıyan bir imamanın rehberliğine ihtiyaç duymaya başladılar. El-Bekir, Hüseyini silsilesinden gelen imamlar arasında, bu rolü tam olarak yerine getiren ilk kişiydi ve kendisini, zamanının tek meşru dini otoritesi olarak kabul eden ve sayıları gittikçe artan bir taraftar kitlesine sahip oldu. Sakin yapısına uygun olarak El-Bekir ayrıca, önemli bir Şii ilkesi olan ve tehlikeli bir ortamda insanın önlem olarak gerçek inançlarını gizlemesini ifade eden takiyye kavramının da yaratıcısıdır. Bu ilke, On iki

İmam ve İsmaili Şiileri tarafından uygulanmış ve özellikle İsmailileri yüzyıllar boyunca zulüm görmekten kurtarmıştır. Ardında en büyük Şii topluluklarından olan On İki İmam ve İsmaili Şiilerini bırakarak İmami Şiiiliğinin kökleşmesini sağlayan Muhammed El-Bekir, peygamberin ölümünden yaklaşık yüzyıl sonra, 732'de hayata veda etti.

İmamiye, El-Bekir'in oğlu ve halefi olan ve Hüseyini silsilesinden gelen imamlar arasındaki en başta gelen âlim ve hocalardan biri sayılan Cafer el-Sadık yönetiminde büyük ölçüde genişledi ve önemli bir dini topluluk haline geldi. El-Sadık'ın uzun ve olaylarla dolu, otuz yıla yakın süren imamlık döneminin başlarında, amcası Zeyd bin Ali'nin hareketi ortaya çıktı. Emevi karşıtı bir ayaklanmaya önderlik yapan Zeyd, bu sayede Kufeliler tarafından saygın bir yere sahip olmuştu. 740 yılında Kufelilerin Emevilere olan bağlılıklarını reddettiklerini ilan etmeleriyle Kufe'de başlayan Zeyd'in ayaklanması sonuçsuz kaldı. Ama bununla birlikte bu hareket, İmamilerden farklı olarak, babadan oğla devam eden imam silsilesini tanımayan bir başka Şii tarikatının, Zeydiyya'nın ortaya çıkmasına neden oldu. Zeydiler, ilk Kufe Şiilerinin dinen ılımlı ve politik açıdan savaşçı yaklaşımlarını benimsediler. İmamlarının (ki bu imamlar Hasan'ın da Hüseyin'in de soyundan gelebilirlerdi) dini açıdan konumlarını tanımlama konusunda daha sınırlı idiler ve ayrıca Hz. Ali'den önceki halifeleri ve diğer Müslüman cemaatleri, Ali ve O'nun soyundan gelenlerin yasal haklarını tanınamakla suçlamaktan kaçınmıyorlardı. Zeydiler politik açıdan mücadeleci bir duruşa sahip oldular ve o dönemin meşru saymadıkları idarelerine karşı silahlı başkaldırıları düzenlediler. 9. yüzyılın ikinci yarısında iki ayrı devlet kurmayı başardılar; bunların biri Taberiye'de ve Kuzey İran'da, Hazar Denizi'nin güney kıyılarına yakın bölgelerde idi, diğeri ise Yemen'deydi. Her iki

bölgede de, Zeydiler ve komşu İsmaili cemaatleri arasında sonu gelmeyen rekabetler ve askeri mücadeleler yaşandı.

Bu sırada Abbasiler, Emevi dönemi boyunca gerçekleşen ve sonuçsuz kalan ayaklanmalardan önemli dersler almışlardı. Kendi gizli isyan hareketlerinin organize edilmesine özel bir dikkat gösteren Abbasilerin dini-politik misyonlarının, diğer bir deyişle davalarının, ehl-i beyt adına olduğu duyuruldu ve bu sayede daha çok Şii tabanından destek aldı. Ve Abbasiler 750 yılında, bir şekilde kendi hanedanlarını ve hilafet düzenlerini kurmayı başardılar. Bu, uzun zamandır Ali yandaşlarının Emevilere üstün gelerek, İslam toplumunun yeni idarecileri olmasını bekleyen Şiileri büyük düş kırıklığına uğrattı. Şiilerin düş kırıklıkları Abbasilerin zaferlerinden hemen sonra Sünni İslam'ın sadık taraftarları haline gelerek, Şii destekçilerine ve Ali yandaşlarına karşı sert önlemler almalarıyla birlikte öfkeye dönüştü.

Bu koşullar altında Cafer el-Sadık, Şii bütünlüğünün toparlanmasında ana faktör olarak ortaya çıktı. Her tür isyankâr hareketten uzak durmayı düstur edinen İmami geleneğini devam ettiren Cafer el-Sadık, bir âlim ve hoca olarak zamanla büyük bir üne kavuştu ve kendi yandaşlarının dışında, çok sayıda Müslüman da O'ndan dersler aldı, O'na danıştı. Cafer el-Sadık, dönemin en büyük âlim ve din bilginlerinden oluşan bir İmami kurulu kurmayı da başardı. Bizzat el-Sadık tarafından idare edilen bu kurulun yoğun bilimsel uğraşları sonucunda İmamiye seçkin bir okula sahip oldu ve teolojik düşüncenin belkemiği haline geldi.

İmami felsefesinin temeli, el-Sadık döneminde şekillendirilen imamlık anlayışıydı. Bu öğreti, Hazreti Muhammed'in ardından insanlığın her zaman, her tür dini ve ruhani ilişkilerinde kendilerine öğretmen ve önder olacak, yüce, saf ve masum bir lider ya da imama ihtiyaç duyacağı inancına da-

yanmaktaydı. Bu imam, Allah'ın kendisine lütfettiği yüce bir ilme sahip olacak ve Kuran ve İslam'ın insanlara verdiği görünen ve görünmeyen bütün mesajları mükemmel derecede iyi anlayabilecekti. Hz. Muhammed'le noktalanın peygamberler döneminden sonra dünya böyle bir imam olmadan var olamazdı. Doğru imamı tanımak ve ona bağlılık göstermek her inananın asal göreviydi ve böyle bir imamı reddetmek imansızlık anlamına gelecekti. Peygamberin bizzat kendisi, Allah'ın emriyle Hazreti Ali'yi halefi olarak ilan etmişti. Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra imamlık, Hüseyini silsilesinden gelenlerle devam etmişti ve Cafer el-Sadık'tan sonra da çocukları aracılığıyla sonsuza kadar devam edecekti.

Hem On iki İmam Şiileri hem de İsmaililer tarafından tanınan son imam olan Cafer el-Sadık 765 yılında öldü. Halefinin kim olacağı konusundaki görüş ayrılığı, İmami Şiiliği içinde onarılmayacak bölünmelere yol açtı. Aynı zamanda da, birkaç küçük Kufeli gruptan oluşan İsmaililiğin, bağımsız bir dini-politik hareket olarak ortaya çıkmasına etken oldu.

8. yüzyılda ilk İsmaili hareketinin ortaya çıkmasından, 909 yılında Fatımi halifeliğinin kurulmasına kadar süren Fatımi öncesi İsmaililik, bütün İsmaili tarihi içindeki en belirsiz dönemdir.¹⁰ Varlıkları Abbasilerin zulmü altında sürekli tehdit altındayken, İsmaililiğin entelektüel temelini atan ve dini-politik mesajlarını yani davalarını Müslümanların yaşadıkları topraklara yaymayı başarabilmiş olan Fatımi öncesi İsmaililerin öğretileri ve tarihleri hakkında çok az güvenilir bilgi mevcuttur. Göründüğü kadarıyla ilk İsmaililer çok az yazılı bilimsel çalışma yapmışlar, bunun yerine öğretilerini daha çok kıldan kulağı yaymayı tercih etmişlerdir. On İki İmam ve İsmail'i topluluklarının oluşmaya başladığı, Abbasi döneminin ilk yıllarındaki Şii tarihi hakkındaki bilgi kıtlığı, araştırmaların zorluğunu daha da artırmaktadır.

Sonuç olarak, Ortaçağ İsmaili yazılı kaynakları üzerine yapılmış modern çalışmalara rağmen, ilk İsmaililer konusunda yapılacak incelemeler, çoğunlukla İsmaili olmayan kaynaklara dayanmak zorundadır ki; bunların hemen hepsi İsmaili düşmanı kaynaklardır. Yapılan tarih çalışmaları, bu kaynaklar arasında özellikle İmami (On İki İmamcı) uzmanlardan el-Nevbehti ve el-Kummi'nin yazdıklarını diğerlerine nazaran önemli bir kaynak kategorisine sokmamızı sağlamıştır. Şiiliğin alt grupları hakkında oldukça bilgili olan bu iki uzman, yazdıklarında genelde İsmaililer ve diğer On İki İmamcı olmayan Şii gruplar tarafından tanınan imamların iddialarını reddederek, kendi imam silsilelerinin meşruluğunu kanıtlamaya uğraşmışlardır.¹¹

İmam Cafer el-Sadık, halefi olarak en büyük oğlu İsmaili ilan etmişti. Ancak İsmaili olmayan kaynakların çoğuna göre, İsmail babasından önce öldü ve el-Sadık başka bir oğlunu imam olarak ilan eden net bir açıklama yapmadı. Bu durum, el-Sadık'ın ölümünün ardından, aralarında Musa'nın (sonraları On İki İmam Şiası tarafından 7. imam olarak tanınmıştır) da bulunduğu diğer üç oğlunun ve hatta en büyük torunu olan Muhammed bin İsmail'in aynı anda imamlık makamı üzerinde hak iddia etmelerinin sebebini açıklamaktadır. Bu yüzden, merkezi Küfe olan İmami Şiası 765 yılında bir şekilde altı farklı gruba ayrıldı. Bu gruplardan ikisi, ileride İsmailiye'nin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

İlk İsmaili toplulukları olan ve biri İsmail bin Cafer El-Sadık'ı, diğeri O'nun oğlu Muhammed bin İsmail'i imam olarak kabul eden bu iki grup artık İmamiye'den ayrılmıştı. Gruplardan biri İsmailin, babası hayattayken öldüğünü reddediyor, O'nun El-Sadık'ın gerçek halefi olduğunu savunuyor ve bir gün Mehdi olarak geri döneceğine inanıyordu, "ismailiye" isminin ortaya çıkmasından esasen sorumlu olan

İmami karşıtı yazarlar bu gruba, "Saf İsmailiye" manasına gelen *el-İsmailiye el-halis* adını taktılar. İlk İsmaililerden olan ikinci bir grup daha vardı ve bu grup, İsmail'in babası yaşarken öldüğünü kabul ediyor ve en büyük oğlu Muhammed'i yeni imamları olarak tanıyordu. Bu ikinci grup, İsmail'e yakıştırılan sıfatlardan biri olan mübarek kelimesinden gelen, Mübarekiye adını aldı. Küfe merkezli olarak ortaya çıkan ve önemli sayılara ulaşarak diğerlerine göre öne çıkan bu iki grup arasındaki ilişkinin şekli hakkında pek fazla şey bilinmemektedir. Muhammed bin İsmail'in, 795 yılından kısa bir süre sonra ölmesiyle, Mübarekiye kendi içinde iki gruba ayrıldı. Mübarekiye'nin çoğunluk kısmı Muhammed bin İsmail'in ölümünü kabul etmeyerek, O'nun bir gün Mehdi olarak geri dönmesini beklemeye başladılar. İlk üç İsmaili grubu içindeki en büyük topluluk olan bu tarikatın üyeleri için Muhammed bin İsmail yedinci ve en son imamdı. Bu durum, İsmailiye'nin daha sonraları Sabiya ve Yedi İmamcılar olarak adlandırmalarının nedenini de açıklamaktadır. Bu sırada, Mübarekiye içindeki küçük, belli belirsiz bir grup Muhammed bin İsmail'in ölümünü kabul etti ve O'nun neslinin üzerinden devam eden bir imam silsilesini takip etti.

İsmailileri kötülemeyi amaç edinen İmami (On İki İmamcı) tarikatının önde gelenleri, yeni oluşmaya başlayan İsmailiye'yi, radikal Şii *gula*tı, özellikle de Kitabiyeye ile aynı kategoriye soktular. Oysa daha sonra ortaya çıkan Fatımi İsmaili kaynaklarında, Kitabiyeye'nin kurucusu olan Ebu-Kittab bir kâfir olarak tanımlanmakta, kurduğu topluluk da kötülenmektedir. Gerçekte, Cafer El-Sadık tarafından ortaya atılan imamlık silsilesini ve İmami öğretisini benimseyen ilk İsmaililer ile imamların tanrısallığına ve bunun yanında başka uç fikirlere inanan Kitabilerin bakış açısı arasında öğreti alanında derin farklılıklar vardı. Ama politik alanda ilk İsmaililer, Kitabilerin

ve İmami çatısı altında vücut bulan diğer uç grupların, devrimci düşüncelerine katılıyorlardı. Kufe'deki İmami cemaati içinde, politik açıdan eylemci kanadı temsil eden bu grupların hepsi Abbasi idaresinin yıkılması için çalıştılar ve böylece, İmamiye öğretilerince benimsetilen pasiflik politikasından ayrıldılar.

Babasından farklı olarak Muhammed bin İsmail şahsen herhangi bir isyankâr hareketin içinde yer almadı. Buna rağmen O da, Abbasilerin Şii liderleri ve Ali yandaşları üzerindeki zulmünden kaçmak için, Cafer El-Sadık'ın ölümünden kısa bir süre sonra, Hicaz'daki Ali ailesinin reislik koltuğunu bırakıp, saklanmak zorunda kaldı. Bu olay, ilk İsmaililerin tarihinde, Fatımi Halifeliği'nin kuruluşuna kadar süren, uzun gizlenme döneminin başlangıcını simgeler. Bu dönem Ortaçağ dönemi İsmaili karşıtı yazarların, İsmaililiğin kökleri üzerine düşmanca öyküler uydurmaları için ideal ortamı sağlamıştır.

850 yılından kısa bir süre sonra birdenbire şahlanan birleşik İsmaili hareketinin ortaya çıkışına kadar, ilk İsmaililerin bundan sonraki tarihleri hakkında pek fazla şey bilinmemektedir. Bu yıllardan sonra İsmaililik artık, iyi organize olmuş, tek merkezden yönetilen ve öğretiler anlamında daha detaylı bir altyapıya sahip, eylemci bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Mesajları, dailer (haberciler) adını taşıyan misyonerlerden oluşan ağ sayesinde, İslam cemaatinin büyük bir kısmına hızlı ve gizli bir şekilde yayıldı. Mesajda artık hareketin, henüz ortaya çıkmamış, beklenen Mehdi, Muhammed bin İsmail adına yürütüldüğü söyleniyordu. Muhammed bin İsmail'in bir süreliğine saklandığına, yakın bir zamanda tekrar ortaya çıkışıyla birlikte dünyaya adaleti getireceğine ve insanlık tarihinin yedinci ve en son çağını başlatacağına inanılmaktaydı. İlk İsmaililer kendilerine has bir kozmolojik sistem

ve dinler tarihine dönemsel bir yaklaşım geliştirmişlerdi.¹² Bu arada, Fatımi devri öncesi İsmaililerin, kendilerini kesinlikle hiçbir zaman İsmaililer şeklinde adlandırmadıklarını belirtmekte de fayda vardır. Bunun yerine, hareketlerini herkes tarafından kolayca anlaşılabilir şekilde *el-dava* yani dava, ya da *el-dava el-hidaye* yani hak olarak yönlendiren dava şeklinde tanımlamışlar, böylece tarikatlarının seçkinci bakış açısını ve diğer Müslümanları da aralarına davet etmeyi kutsal bir görev saydıklarını belli etmişlerdir. Kısa zaman içinde İsmaililer, aynı dönemde yaşayan diğer topluluklar tarafından kötüleyici bir tabir olan *malahida* yani kâfirler olarak anılmaya başlanmıştır. www.cizgiliforum.com

Muhammed bin İsmail'in ölümünden başlayarak 9. yüzyılın ortalarına kadar süren İsmaili tarihinin ilk dönemi boyunca, bir grup liderin, birleşik ve genişlemiş İsmaili hareketinin oluşması için sabırla ve gizli bir şekilde çalışmış olduğu belli olmaktadır. Hareketin liderliğinin babadan oğla geçmesini sağlayan kişilerle aynı aileden olan bu liderler, köken olarak ilk İsmaili gruplarından birine bağlı idiler ve muhtemelen, Muhammed bin İsmail'in ölümünün ardından bölünen Mübarekiye tarikatının alt gruplarından birinin imamlarıydılar. Hangisi olursa olsun, kendilerini korumak için takiyye prensibine göre hareket eden bu liderler, söz konusu dönemde açıkça imamlık iddiasında bulunmadılar; bunun yerine hocalık ya da Muhammed bin İsmail'in temsilcisi kavramlarını benimsediler. Çok güvenilen üyeler dışında kimsenin bilmediği kimliklerini daha iyi koruyabilmek için "Kutsanmışlar" gibi birtakım isimler de kullandılar. Bu gizlenme durumu, söz konusu liderlerin sonuncusu ve Fatımi halifeliğinin kurucusu olan Abdullah (Ubeydullah)'ın Yemen'deki İsmaili topluluğuna yazmış olduğu bir mektupta açıkça anlatılmıştır.¹³

Söz konusu liderlerin çabaları nihayet 873 yılı civarında

Abbasi Halifeliği'nin çözülmeye başladığı dönemde meyvesini verdi. Bu dönem boyunca Irak'ta, Yemen'de, doğu Arabistan'da ve İran'daki pek çok bölgede sayısız dailer ortaya çıktı ve onlar sayesinde sayıları gün geçtikçe çoğalan yandaşlar edinildi. İsmaili davasının başarılı bir şekilde yayılıyor oluşu, Bağdat'taki halifelerin ve onların Sünni destekçilerinin davaya karşı besledikleri düşmanlığı artırdı; bu durum aynı zamanda, sonraları İснаasariye veya On İki İmamcılar adlarıyla tanınacak olan İmami Şiiilerinin de kıskançlık duymalarına neden oldu.¹⁴ Bunun tek sebebi, bu iki Şii topluluğunun el-Sadık'tan sonra farklı imam silsilelerini tanımış olmaları değil, bunun yanı sıra aynı öğretinin savunucuları olan bu toplulukların, kendi imamlarını İslam âleminin tek ve gerçek lideri olarak görmeleri idi. İlk İsmaililerin başlattığı, geri gelecek olan bir Mehdi'yi işaret eden ve eylemci bir nitelik taşıyan bu hareket özellikle, kendi liderlerinin sessizliklerinden ve politik alandaki pasifliklerinden hoşlanmayan İmami Şiiileri arasında büyük ilgi uyandırmıştı. Bütün bunlar, 873 yılında ölen Nişapurlu büyük İmami âlimi el-Fadıl bin Şadan'ın, neden İsmailileri kötüleyen ve tezlerini çürütmeyi amaç edinen ilk eseri yazan kişi olduğunu da açıklamaktadır.

Irak'ta yürütölen İsmaili davası, Hamdan Karmat ve başyardımcısı Abdan'ın bölgesel otoritesi altında ortaya çıkıp yerleştğinde genel durum bu şekildeydi. Hamdan Irak'ta, kendi adıyla yani Karmati olarak tanınan pek çok yandaş topladı. Kısa bir süre sonra bu isim, Hamdan Karmat tarafından organize edilmeyen ve başka bölgelerde yürütölen ismaili hareketleri için de kullanılmaya başlandı. 870'li yıllarda İsmail'i davası Irak dışında da pek çok bölgeye yayılmıştı. Dai Abu Seyid el-Cenabi, İran'da başarılı görevler gördükten sonra, Hamdan tarafından Bahreyn'e yollandı ve 899 yılında burada bir devlet kurdu. 879 yılında ismaili hareketinin mer-

kezi yönetimi, Yemen'e iki dai yolladı ve bu dailer bölgede elde ettikleri kuvvetli kabile desteği sayesinde kalıcı bir başarıya imza attılar. İsmaililiğin, Kutama Berberileri arasında başarılı bir şekilde yayıldığı ve Fatımi Halifeliği'nin kurulması için gerekli zeminin hazırlandığı Mağrip'te hareketi başlatan dai Ebu Abdullah el-Şii de buraya Yemen'den yollanmıştı. 873 yılında İsmaili davası, orta ve kuzeybatı İran'ın pek çok noktasında ve dailerin bölgesel karargâhlarını Rey'de kurdukları Jibal bölgesinde de ortaya çıkmıştı. Yaklaşık otuz yıl sonra, aşağı yukarı 903 yılında, dava resmen Horasan'a ve Maverâünnehir'e taşındı ve kısa bir süre içinde Buhara'daki Samani hanedanlığının da içine sızdı.¹⁵

9. yüzyılın ortalarından 899 yılına kadar İsmaililik, Mehdi Muhammed bin İsmail'in adı altında, tek vücut bir hareket olarak boy gösterdi. Hamdan Karmat ve diğer baş dailer, hareketin başlamasından kısa bir süre sonra Suriye'deki Salamiyah şehrine yerleşen ve kimlikleri son derece gizli tutulmaya devam eden liderlere olan bağlılıklarını sürdürdüler. 899 yılına gelindiğinde ise İsmaili hareketi, gelecekteki Fatımi halifesi Abdullah'ın (Ubeydullah) bölgesel otoritesini kurmasından kısa bir süre sonra büyük bir bölünme yaşadı.¹⁶ Abdullah'ın, kendisi ve 9. yüzyıl boyunca İsmaili hareketini organize eden ve yöneten selefleri için imamlık iddiasında bulunacak kadar özgüveni artmıştı. Çok geçmeden Abdullah, Hamdan ve farklı bölgelerdeki diğer baş dailere, bundan böyle davalarını Mehdi Muhammed bin İsmail'in adı ile değil kendi adı ile yaymaları konusunda talimat verdi.

Abdullah (Ubeydullah) el-Mehdi'nin açıklamaları, birleşik İsmaili hareketinin 899 yılında birbirine rakip iki kola ayrılmasına neden oldu. Bu kollardan daha çok Yemen, Mısır ve Kuzey Afrika'daki İsmaili cemaatlerini kapsayan, Abdullah'a olan bağlılığını devam ettirdi ve imamlık makamının aslında

hiç kesilmeden O'nun soyundan gelmiş olduğunu kabul etti. Ayrıca Cafer el-Sadık ve Abdullah el-Mehdi arasında, adları İsmaili hareketini gerçekten ortaya çıkarmış ve yönetmiş liderlerle birlikte anılan bir "gizli imamlar" silsilesi yaratıldı ve tanındı. Bundan sonra da imamlık silsilesi, ileride Fatımi halifeliliği makamına sahip olacak olan Abdullah el-Mehdi'nin torunlarının soyundan devam etti. Yani aslında, Fatımi halifelerinin aynı zamanda İsmaililerin imamı olarak kabul edilmeleri kuralının yerleşmesi için gereken zemini hazırlayanlar, Fatımi İsmailileri olarak tanınan bu sadık topluluktu.

Öte yanda Hamdan ve Abdan güdümünde olan, doğu bölgelerindeki bazı grupların baş daileri, Abdullah'ın imamlık iddiasını reddettiler; bununla birlikte davayı yayma faaliyetlerini de askıya aldılar ve Muhammed bin İsmail'in Mehdiliğine olan inançlarına bağlı kaldılar. Olaylı 899 yılında Bahreyn'de idaresini kurmuş olan Ebu Sayid el-Cenabi de Hamdan Karmat'ın tarafında yer aldı ve Abdullah ile olan ilişkileri gerginleşti. Karşıt görüşü temsil eden bu kol, zamanla Irak ve Bahreyn'deki İsmaili topluluklarının yanında, daha çok Cebel, Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde yaşayan grupları da içine aldı. Bundan dolayı, Karmati terimi, Abdullah el-Mehdi ve O'nun ataları ile birlikte Fatımi hanedanı içindeki torunlarını da imam olarak kabul etmeyen, genel olarak Bahreyn ve diğer bölgelerde yaşayan tüm karşıt gruplar için kullanılmaya başlandı. Ancak uzun zaman boyunca karşıt kanadı yöneten Bahreyn Karmatilerinin, İsmaili düşüncesine zarar veren, ahlaksız hareketleriyle birlikte, hareketi kötülemeye çalışan Müslüman yazarlar, aşağılayıcı bir bakış açısıyla, Karmati terimini tüm İsmaililer için kullanmaya başladılar.

Bölünmeden kısa bir zaman sonra karşıt grup Karmatiler, Fatımi İsmaililerine ve imamlarına olan düşmanlıklarını açık-

ça dile getirmeye başladılar ve Abdullah el-Mehdi'yi 902 yılında Salamiyah şehrinden kaçmaya ve Kuzey Afrika'ya olan uzun ve tarihi yolculuğuna çıkmaya zorladılar. Abdullah el-Mehdi burada, dai Ebu Abdullah el-Şii'nin ve O'nun İsmaililiğe inandırdığı Kutama Berberilerinin yoğun çabalarıyla, önceden Tunus'taki Ağlebilerin başkenti olan Rakkada'ya bir muzaffer olarak girdi ve 910 yılının Ocak ayında halifeliğini ilan etti. Kurulan bu yeni hilafetin ismi, Abdullah el-Mehdi ve torunlarının, soyundan geldiklerini iddia ettikleri Hz. Muhammed'in kızı Fatma'dan alınarak el-Fatimiyun oldu.

Fatımi dönemi (910-1171) İsmaili hareketinin altın çağı oldu. Bu dönemde, meşhur dai yazarlar tarafından İsmaili literatürünün klasik yapıtları kaleme alındı. Aynı zamanda İsmaililer ilk kez önemli bir devlete sahip olmuşlardı. Fatımi halifeliği zirveye ulaştığında, Kuzey Afrika, Sicilya, Mısır, Kızıl Deniz'in Afrika kıyısı, Yemen, kutsal şehirler Mekke ve Medine de dâhil olmak üzere Hicaz, Suriye ve Filistin'i içine almıştı. Fatımi egemenliğinin hüküm sürdüğü ve İsmaililerin artık takiyye yapmaya ihtiyaç duymadıkları bölgelerde İsmailî öğretileri rahatça yayılıyordu. 973 yılında tahtlarını Tunus'tan Mısır'a taşımalarından sonra, ekonomik ve kültürel alanlardaki faaliyetlerinin yanı sıra, İslami ilimlere de dikkate değer bir özen gösterdiler ve Hindistan başta olmak üzere pek çok bölge ile gittikçe gelişen ticari faaliyetlerde bulundular. Yeni kurulmuş olan Fatımi başkenti Kahire, İslam dünyasının uluslar arası düzeyde baş şehri olma konusunda Abbasilerin Bağdat şehrine rakip çıktı. Fatımi öncesi dönemde varlıklarını gizlice sürdürmüş olan İsmaililer artık sakınmadan başarılarını artırıyor, yayılıyorlardı.¹⁷

Abbasilerden farklı olarak Fatımiler, kesin zaferlerini ilan ettikten sonra dava çalışmalarını bırakmadılar. Tam tersine dava faaliyetleri daha da kuvvetlendi çünkü bütün İslam âle-

mine hükmetme konusundaki isteklerini hiçbir zaman yitirmedi. Bu durum, Fatımi halifelerinin misyoner faaliyetlerini *el-dava el-hidaye* olarak adlandırmaya yani İsmailileri takip etmenin insanlığa Allah tarafından verilen çağrı olduğunu savunmaya devam etmelerinin nedenini de açıklamaktadır. Bu noktada Fatımilerin, genel İsmaili anlayışına uygun olarak, hiçbir zaman kitle halinde ya da zorla kendi dinlerine adam sokma çabasına girmediklerini belirtmekte de fayda vardır.

Fatımi davasının teşkilatlanması, gelişimi ve ayrıca bu karmaşık teşkilat içindeki kapsam ve aşamalar, Fatımi İsmaililiğindeki en belirsiz noktalardan biridir. Hiyerarşik olarak teşkilatlanmış olan İsmaili dava faaliyetleri zamanla gelişti ve dailerin eğitimi ve İsmaili öğretilerinin yayılması için Mısır'da pek çok okul açan Fatımi halifesi İmam el-Hakim'in döneminde (996-1021) net bir görünüm kazandı. Fatımi daileri genelde çok iyi eğitim görmüş din bilginlerinden oluşmaktaydı ve Fatımi dönemindeki İsmaili eserlerinin pek çoğu bu kimseler tarafından kaleme alınmıştı. İsmaililiğe yeni insanları kazandırmak ve onları eğitmek için ne tip uygulamalarda bulundukları hakkında hiçbir şey bilinmemesine rağmen, farklı dinden ve sosyokültürel yapılardan gelen insanları farklı metotlara tabi tuttukları kesindir. Anlaşıldığı kadarıyla dailer, karşılarındaki duruma göre hareket tarzı belirlemekteydiler ve topluluğa yeni dâhil olan insanların eğitimleri ve durumları konusunda bir derecelendirme yapmaktaydılar. Ama İsmaili karşıtı kaynakların savunduğu gibi, İsmaililiğe girebilmek için kesin olarak belirlenmiş yedi ya da dokuz aşamalı bir derecelendirmenin olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur.¹⁸

Aynı dönemde Bahreyn Karmatileri, tıpkı Irak, Maverâ-ünnehir ve İran'daki Karmati toplulukları gibi geri gelecek

olan Mehdi Muhammed bin İsmail'i beklemeye devam ettiler. Ebu Tahir el-Cenabi'nin Bahreyn'deki liderliği ele geçirdiği 923 yılından itibaren Doğu Arabistan'daki Karmatiler, uzun yıllar sürdürecekleri Kuzey Irak'a akınlar düzenleme ve Mekke'den dönen hac kabilelerini yağmalama işine başladılar. Bahreyn Karmatileri, 927 yılında Abbasilerle girdikleri bir muharebenin ardından neredeyse Bağdat'ı zapt edeceklerdi. Ebu Tahir'in yıkıcı faaliyetleri, hac döneminde Karmati ordusunun başında Mekke'ye girip şehri yağmalaması ile son buldu. Karmatiler hacılara günlerce işkence uyguladılar ve sayısız kez kutsal varlıklara saygısızlık gösterdiler. En sonunda da, muhtemelen İslam çağının sona erdiğini sembolize etmek amacıyla kutsal Kabe taşını yerinden alıp başkentleri el-Aksa'ya götürdüler. Karmatilerin Mekke'yi yağmalaması tüm İslam dünyasını şok etmişti.

Ebu Tahir 931 yılında, Bahreyn'de kurduğu devletin idaresini geri dönen Mehdi olarak tanıdığı İranlı bir gence devretti. Ama bu, Karmati hareketini felakete sürükleyen bir karar oldu. Mehdi, ileri derecede Arap karşıtı ve genel ahlak anlayışına ters fikirler öne sürerek, tuhaf törenler ortaya çıkardı ve bunlara ilave olarak Hz. Muhammed ve diğer peygamberleri lanetleyerek Müslümanları daha da şaşkına çevirdi. İranlı Mehdi Bahreyn'in önde gelen isimlerini idam ettirmeye başlayınca, Ebu Tahir Mehdi'nin bir hilekâr olduğunu kabul etmeye zorlandı ve nihayet başa geçirilmesinden aşağı yukarı seksen gün sonra O'nu öldürdü. İranlı Mehdi dönemi, Bahreyn Karmatilerinin imajını ciddi ölçüde zedeledi ve Doğu'daki Karmati toplulukları üstündeki etkilerinin zayıflamasına neden oldu.

İranlı Mehdi'nin ardından Bahreyn Karmatileri eski inançlarına geri döndüler. Ebu Tahir de bir kez daha gizlenmiş Mehdi'nin emirlerini yerine getirdiğini iddia etmeye devam

etti. Kısa zaman içinde acımasız akınlarına yine başladı, hac kabilelerini yağmaladı ve ganimet elde etmek için Irak ve güney İran'a seferler düzenledi. 944 yılında öldü. Karmatiler nihayet 951 yılında, bazı İsmaili karşıtı kaynakların iddia ettiği gibi Fatımi halifesi el-Mansur'un (946-53) talebine cevaben değil, Abbasiler tarafından ödenen yüklü miktardaki tazminat karşılığında kutsal Kabe taşını iade ettiler.

Bahreyn Karmatileri ile Fatımiler arasındaki düşmanlık, Fatımi halifesi el-Mu'izz (953-75) döneminde Fatımilerin 969 yılında Mısır'ı zapt etmelerinin ardından karşılıklı çatışmaya dönüştü. İşin gerçeği Bahreyn Karmatileri, Suriye'nin kısa zamanda zapt edilmesine ve ayrıca Fatımi egemenliğinin, Suriye'nin ötesindeki doğu Abbasi topraklarına yayılmasına ciddi engel teşkil etti. 10. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Bahreyn Karmatileri zayıflamış ve mahalli bir güç haline gelmişti. Bundan sonraki tarihleri hakkında pek fazla şey bilinmemektedir. 11. yüzyılın ortalarında, Irak, İran ve Maveraünnehir'deki İsmaili toplulukları büyük oranda Fatımilerin tarafına geçti veya bütünlüklerini kaybettiler. 1077 yılında, bölgesel bir lider, Bahreyn'deki Karmati devletine kesin olarak son noktayı koydu ve doğu Arabistan Uyuni hanedanını kurdu.¹⁹

Modern çağda Karmatiler ile Fatımiler arasındaki ilişkiler konusunda pek çok şey yazıldı. 19. yüzyıl Avrupa'sında kaynak olarak bulunabilen İsmaili karşıtı Müslüman yazarların eserlerinden çıkarım yaparak, iki topluluk arasında yakın ilişkiler bulunduğu sonucuna varan ilk şarkiyatçı Michael Jan de Goeje (1836-1909) idi. O'nun peşinden başka uzmanlar tarafından da benzer görüşler öne sürüldü. Ama günümüze daha yakın zamanda yapılan ve İsmaililiğin ilk dönemleri konusunda daha iyi veriler sunan çalışmalar, Fatımi İsmailileri ile Karmatiler arasında herhangi bir yakınlık izine rastlama-

mişıardır. Artık açıkça bilinmektedir ki; Karmatiler ile Fatımi İsmailileri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktaydı ve bu farklılıklar 899 yılındaki bölünme ile başlamıştı. Gizlenmiş Mehdi'nin geri dönüşünü beklemeye devam eden Bahreyn ve diğer bölgelerdeki Karmatiler hiçbir zaman Fatımi halifelerini imam olarak tanımamışlar ve Fatımi hanedanı içinden hiç kimseyi de beklenen Mehdi olarak kabul etmemişlerdir. Bahreyn Karmatilerinin felaketle son bulan İranlı Mehdi döneminin ortaya çıkma nedeni de budur. Tüm bu gerçeklere karşın Karmatiler de, Fatımiler de Abbasilere karşı aynı düşmanlık duyguları içindeydiler. Belki bu durum onların müttefik bir strateji izledikleri düşüncesine yol açmış olabilir.

Bu gerçeklere rağmen, sadece İsmaili hareketini kötülemeye odaklanmış olan ve Şiilik ile İsmaililiğin içyapıları hakkında çok yetersiz bilgilere sahip, Fatımi döneminde ve daha sonraki dönemlerde yaşamış Sünni Müslüman yazarlar, Bahreyn Karmatilerinin marifetlerini ve rezilliklerini, güya onların gizli efendileri olan Fatımilerin çevirdikleri dolapların bir sonucu olarak göstermekten çekinmediler. Benzer şekilde, Bahreyn Karmatilerinin Mekke'deki kutsal değerlere yaptıkları büyük saygısızlıklar ve İranlı Mehdi fiyaskosu ile son bulan İslam karşıtı ve başına buyruk faaliyetleri yüzünden de hiç çekinmeden Fatımileri suçladılar. Sünni yazarların bu asılsız ithamları, Ortaçağ dönemi İslam toplumundaki İsmaili karşıtı düşüncenin şekil almasına büyük etki etti; ayrıca bu suçlamalar, hem daha sonraki Sünni yazarların hem de 19. yüzyıl şarkiyatçılarının vardıkları pek çok yanlış çıkarım için de kaynak teşkil etti.

İsmaililiğin Sünni İslam'a meydan okuyuşunun en başarılı aşaması olan Fatımi halifeliğinin kuruluşu, Sünni çoğunluk tarafından entelektüel düzeyde sistematik ve çoğu zaman örgütlü bir İsmaili karşıtı tepkinin doğmasına davetiye çıkar-

mıştı. İsmaili Şiilerinin kazandıkları bu büyük başarı, On İki İmamcı ve Zeydi Şiilerinin de kendilerine besledikleri düşmanlığın iyice su yüzüne çıkmasına neden oldu. Sonuç olarak, İsmaililer artık Müslüman din bilimcileri ve tarihçileri tarafından kâfirler ve dini saptıranlar olarak şiddetle suçlanıyorlardı. Özellikle Sünni polemikçiler, bu suçlamaların belli öğretiler temelinde yoğunlaşmasını sağlayacak kanıtlar uydurmaya başlamışlardı. Ve her yere yayılmış olan bu İsmaili karşıtı kampanya, Ortaçağ dönemi İslam toplumundaki egemen hanedanlıklar tarafından hep destek görecekti.

İsmaili karşıtı kitapçıklar ve broşürler yazıp duran Sünni polemikçilerin kafalarında belli bir amaç vardı; İsmaili hareketini temellerinden sarsmayı hedeflemekteydiler. Buna paralel olarak, bir yandan kötü niyetli amaçlar, ahlak dışı öğretiler ve sapıkça faaliyetler içeren uydurma hikâyeler üretirken, öbür yandan da her fırsatta İsmaili imamlarının Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini reddeden tezler sunuyorlardı. Polemikçiler kurnaz bir taktikle bu hikâyeleri her yere dağıtarak, en sonunda İsmaililiği İslam'ın sapkın bir kolu olarak gösteren ve Hz. Ali karşıtı bazı sahtekârlarca veya Müslüman gibi görünerek, İslamı içten çökertmek isteyen Yahudi düzenbazlarca dikkatlice şekillendirilen bir "kara efsane" yaratıldılar. Kısa zaman sonra bu maksatlı yazılarda anlatılanlar, İsmaililiğin amacı, inancı ve faaliyetleri konusunda kesin gerçekler olarak kabul edilmeye başlandı ve İsmaili karşıtı tartışmaların daha da ileri gitmesine, İslam cemaatinin genelinde İsmaililere karşı bir nefretin oluşmasına yol açtı.

Sünni polemikçilerin yanında, başka edebi türlerde eserler ortaya koyan Müslüman yazarlar da bu iftira kampanyasına katkıda bulundular. Özellikle, egemenlikleri Fatımiler tarafından oldukça şiddetli derecede tehdit altında bulunan Abbasiler, İsmailiye ya da kendilerince kâfirlik olarak adlandır-

dıkları bu akımı kötüleyen yazıların düzenli bir şekilde oluşturulmasını desteklediler ve finanse ettiler. İsmaililerin Batıniler olarak adlandırıldıkları dönemler de oldu. Bu adlandırmada, İsmaililiğin öğretisi anlamında Kuran'da yazılanları ve verilen emirleri görünen yani zahiri ve gizli yani Batını olarak ayırmasına atıfta bulunuluyordu. Bu isim daha çok ahlaksızlık ve dinsizliği ima etmek için kullanıldı çünkü kolaylıkla yanlış yorumlanarak, ismaililerin zahiri olanın yanında Batını olanın önemine aşırı vurgu yaptıkları yani Kuran ve şariat ile açıklanmış olan dini yükümlülükler yanında insanların oluşturduğu kanunlara daha fazla önem verdikleri düşünülebilirdi.

Söz konusu İsmaili karşıtı kampanyanın bir parçası olarak, Abbasi halifesi el-Kadir (991-1031) Bağdat'taki tahtının etrafına bir kısım Sünni ve On İki İmamcı alimleri topladı ve onlara, dönemin Fatımi halifesi el-Hakim ve atalarının, gerçek Fatımi Ali soyundan gelmediklerini açıklayan bir beyanat yazmalarını emretti. 1011 yılında yayınlanan bu manifesto, Abbasilerin egemen olduğu bölgelerdeki camilerde okundu. El-Kadir buna ilave olarak, İsmaililer ve öğretilerini kötüleyen eserler yazmaları için pek çok din bilginini de finanse etti.

1017 yılından başlayarak, ortaya sürdükleri pek çok uç görüşlerle birlikte el-Hakim'in kutsal önderliğine olan inançlarını da yaymaya başlayan ayrılıkçı Dürzi hareketi İsmaililikten ayrıldı. Kahire'deki Fatımi "dava" teşkilatının merkezi, resmi olarak Dürzi öğretilerini reddetse ve Dürziler Mısır'da Fatimilerce bastırılrsa da, bu hareket mevcut İsmaililer ile ilgili kafa karışıklığının ve karalama kampanyalarının daha da artmasına neden oldu. 1052 yılında Abbasi halifesi el-Kaim (1031-1075) Bağdat'ta, Fatımi hanedanının Ali soyundan geldiği inancını silmeyi amaçlayan bir manifesto daha yayınlattı.

Bütün bunlara rağmen, Fatımi İsmaili davası Abbasi topraklarında gizlice yayılmaya devam etti; ve Türk komutan el-Basasiri'nin Fatımi yanlısı faaliyetleri sayesinde 1058-9 yıllarında kısa süreliğine doğuda hakimiyeti sağladı. Fatımi egemenliği kısa süreliğine de olsa Bağdat'ı ele geçirmiş ve Abbasi halifesi el-Kaim'i geçici bir süre için Bağdat'ta tutsak etmişti. İsmaililik, Fatımi halife-imamı el-Mustansır'ın (1036-94) uzun süren liderliği döneminde başarılı bir şekilde Irak ve İran topraklarında yayılmaya devam ederken karşısında Selçuklu Türklerini, yani Abbasilerin yeni koruyucuları olan ve Sünni İslam'ın ateşli savunucuları olarak İsmailileri ve Fatımileri İslam dünyasından silmeyi amaçlayan zorlu bir düşman buldu. Yirmi yıldan uzun bir zaman Selçuklu egemenliğindeki toprakların gerçek yöneticisi olan yetenekli vezir Nizam-ül Mülk Siyasetname isimli eserinde, kendi fikrine göre amaçları "İslam'ı yok etmek, insanlığı yanlış yola saptırmak ve onları cehennem azabına mahkûm etmek" olan İsmaililere geniş yer ayırmıştı.²⁰ Nizam ül-Mülk'ün açıkça İsmaili karşıtı bir tavır sergilediğini özellikle aşağıdaki paragrafta çok net görebiliriz:

*"Duvarların ardında yurdumuza zarar verecek planlar yapan ve dinimizi yok etmenin yollarını arayan bu insanlar kadar kötü, doğru yoldan sapmış ve günahkâr hiçbir toplum yoktur... ve ellerinden geldiği sürece, ahlaksızlık, başıbozuluk, öldürme ve inançsızlık adına her şeyi yapmaya devam edeceklerdir."*²¹

Bütün bunlar olurken, Abbasiler de İsmaililer aleyhine yazılan yazıları desteklemeye devam etmekteydiler. Bu çalışmalar içinde en ünlüsü, meşhur Sünni din bilimci, filozof, hukukçu ve gizemci Ebu Hamid el-Gazali'ye (öl. 1111) aitti. El-Gazali, 1091 yılında Bağdat'taki meşhur Nizamiye Medresesi'nde Nizam-ül Mülk tarafından öğretmen olarak görevlen-

dirilmiş, sonrasında Abbasi halifesi el-Mustazhır (1094-1118) tarafından Batınileri yalanlayan bir bilimsel çalışma yazması istenmişti. Daha çok *el-Mustazhiri* adıyla bilinen bu çalışma, el-Gazali'nin 1095 yılında Bağdat'tan ayrılmasından kısa bir süre önce tamamlandı. Daha sonra el-Gazali, İsmaililer aleyhinde pek çok kısa çalışma kaleme aldı ve bu çalışmalarda kendi imamlarının geçerliliğini savunarak, Abbasi halifeliğinin İslam âleminin lideri olduğu tezini kanıtlamaya çalıştı.

Ortaçağ dönemi Müslüman yazarlarının yazdıkları İsmaili karşıtı çalışmalar üzerinde en büyük ve kalıcı etkiyi sağlayan, eser *el-Mustazhiri*"dir. İsmaili karşıtı "kara efsane"nin oluşmasına ön ayak olan kişi ise, 10. yüzyılın ilk yarısında yıldızı parlayan ve Bağdat'ta halk içindeki sıkıntıların çözümü için çalışmalar yapan *mezalime* liderlik eden Ebu Abdullah Muhammed bin Rizam el-T'ai el-Kufi idi. İbn Rizam, Fatımi halifeliğinin kurulmasından kısa bir süre sonra, ismaililiği yalanlayan uydurma bir çalışma kaleme aldı. Günümüze ulaşmayan bu çalışma, daha sonra Şam'da yaşayan Ali yandaşı bir polemikçi ve şecere uzmanı tarafından 980 yılında yazılan İsmaili karşıtı bir kitap için büyük ölçüde kaynak teşkil etti. Bahsi geçen uzman, Akhu Muhsin (Muhsin'in kardeşi) takma adıyla bilinen, Ebul-Hüseyin Muhammed bin Ali idi. İçinde tarihsel ve doktrinel alanda bölümler barındıran Akhu Muhsin'in kitabı da kayboldu ama bazı alt bölümler daha sonraki dönemlerde gelen Müslüman tarihçiler, özellikle el-Nuvayri, İbn el-Davadari ve el-Makrizi tarafından muhafaza edildi.

Geniş kesimlerce tanınan İbn Rizam-Akhu Muhsin'in eseri basitçe İsmaililiği, Fatımi halifelerinin atası olarak resmedilen Ali karşıtı Abdullah bin Meymun el-Kaddah tarafından İslam'ı yok etmek için kurulmuş gizli bir tuzak olarak gösteriyordu. Esere göre Meymun el-Kaddah, Ebul-Kittab'ın müri-

di olan ve Meymuniyya isimli bir tarikat kuran bir Yahudiydi. İslam'ı içten çökertmek isteyen oğlu Abdullah, inançsızlık ve ateizmle son bulan yedi (ya da dokuz) aşamalı bir derecelendirmeye sahip İsmaililiği kurmuştu. Ama Abdullah bu kötü emellerini gizleyebilmek için, beklenen Mehdi Muhammed bin İsmail adına çalışan bir Şii gibi davranıyordu. En sonunda Abdullah'ın torunlarından biri Kuzey Afrika'ya giderek Fatımi Hanedanlığını kurmuş ve Muhammed bin İsmail'in soyundan geldiğini iddia etmişti.

İmam el-Bekir (Bakr) ve El-Sadık'ın sadık dostları olan ve İsmaili hareketinin ortaya çıkışından çok önce yaşamış olan el-Kaddah ve oğlu Abdullah'ın gerçek hayat hikâyelerini su yüzüne çıkaran modern çalışmalar nihayet İbn Rizam-Akhu Muhsin eserinin aşağılayıcı görüşlerinin geçerliliğini ortadan kaldırmış ve W. Ivanow tarafından İbn el-Kaddah masalı olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda İsmaililiğin ilk dönemleri üzerine yapılan çalışmalardaki ilerlemeler, ilk olarak İbn Rizam'ın, muhtemelen Karmatiler tarafından yayılan İsmaili karşıtı düşüncelerin etkisi altında kalarak kaleme aldığı bu gerçek dışı hikâyeler ile ilgili akla yatkın açıklamaların da ortaya çıkmasını sağlamıştır.²² Ama ne yazıkki o dönemde Müslüman yazarlar, bu masalları gerçek olarak kabul etmişler ve İbn el-Kaddah'ın soyu ve düştüğü dalalet masalına kendileri de eklemeler yapmışlardır.²³

İbn Rizam-Akhu Muhsin'in eseri, *al-Farq bayn al-firaq* isimli eseriyle İsmaililer üzerine en düşmanca iddialarda bulunmuş olan el-Bağdadi (öl. 1037) gibi pek çok ünlü tarihçi tarafından geliştirilmiştir. El-Bağdadi eserinde, İsmailileri (Batınileri) İslam dünyasından dışlamakta ve özet olarak şunu söylemektedir:

"Batıniye'nin Müslüman tarikatlara vermiş olduğu zarar, Yahudilerin, Hristiyanların ve Zerdüştlere verdiklerinden

çok daha büyüktür; dahası onların üstünde materyalistlerden ve Allah'a inanmayan tarikatlardan daha derin yaralar açmışlardır; dahası dünyanın sonu geldiğinde ortaya çıkacak olan Deccal'in açacağı yaralardan daha derin yaralar açmış olacaktırlar. ²⁴

Bu eser, 1011 yılında Bağdat'ta yayınlanan Fatımi karşıtı manifestoyu ve Nizam-ül Mülk'ün *Siyasetname* isimli eserinde İsmaililere ayırdığı bölümü de etkilemiştir. Aynı zamanda Zeydiler de kaleme aldıkları eserlerde bunu kullanmışlardır. Bunlardan biri de Hazar Zeydileri'nin imamı olan el-Haruni el-Hüseyni'nin (öl. 1020), Fatımi el-Hakim'in imamlığını reddederek, İbn el-Kaddah'ı Fatımilerin atası olarak gösterdiği, dini görüşlerini sunduğu eseridir. El-Hakim döneminin en önde gelen daisi ve en büyük İsmaili filozoflarından bir olan, aynı zamanda yeni bir Neoplatonik İsmaili kozmolojisi de geliştiren el-Kırmani bu tip Zeydi saldırılarına cevaben, özel bir çalışma kaleme almıştır.²⁵ Dürzi hareketinin ilk yıllarında, Dürzilerin düşüncelerinin çürütülmesi için bir dizi çalışma ortaya koymak üzere Kahire'ye çağırılan yine el-Kırmani olmuştur.

İbn Rizam ve Akhu Muhsin'in uydurdukları yıpratıcı masallar, İsmaili öğretileri ve uygulamalarının saptırılarak yazılması için esin kaynağı olmuşlardır ve bu yazılanlar yüzyıllar boyunca gerçek İsmaili metinleri olarak kabul edilmiş ve sonraları İsmaililerin diğer Müslüman topluluklarınınca "kâfirler" olarak tanınmalarına büyük etki etmiştir.²⁶

Sonuç olarak, 10. yüzyıl önde gelen İsmaili karşıtı yazarlarca icat edilmiş olan "kara efsane", sonradan gelen Müslüman yazarlar ve halklar tarafından su götürmez gerçekler olarak kabul edilmiş, Müslümanlar artık her kötü kavramı İsmaililerle özdeşleştirmişler, İsmaililer böylece Nizari İsmaililerinden bile önce karalama kampanyalarının hedefi haline

gelmişlerdir. Hağlılar ve daha ileri dönemlerdeki Avrupalılar, Nizari İsmailileri üzerine yazdıkları yarım yamalak araştırmalarına başlamadan önce durum böyleydi; onlar da mevcut havaya uyup İsmaililere atfedilen, ahlaksız ve dine aykırı hareketlerle dolu efsanelere yenilerini eklediler. Hem doğulu hem de batılılar tarafından yaratılan bu uyduruk ve düşmanca kaynaklar daha sonraki dönemlerde, 19. yüzyıl şarkiyatçılarının İsmaililer üzerindeki çalışmalarına temel teşkil etti.

Yanlıştır tanınmak ve haksız yargılanmak, neredeyse her zaman İsmaililerin kaderi olmuştur. Ancak başta Fatımi dönemi olmak üzere, tarihleri boyunca İsmaililerin ortaya koydukları muazzam bilimsel çalışmalar göz önüne alındığında, bu durum oldukça tuhaf gelmektedir.²⁷ Aslında, İbn Rizam, Akhu Muhsin, el-Bağdadi ve başka pek çok İsmaili karşıtı yazar harıl harıl hayal ürünü efsaneler yaratıyorlarken, öbür tarafta İran ve diğer bölgelerde, el-Sijistani, el-Kırmani ve Nasır-i Hüsrev gibi meşhur İsmaili din bilimcileri ve düşünürleri tarafından da geniş çapta bilimsel çalışmalar yürütülüyordu ki; bu şahıslar aynı zamanda Fatımi halife-imamlarının mesajlarını ve dini-politik "dava"larını oldukça etkili biçimde çevreye yayma görevini de görüyorlardı. Aynı dönemde Fatimiler sayesinde, önde gelen Fatımi hukukçusu Kadı el-Numan'ın (öl. 974) yaptığı çalışmalarla başlayan İsmaili Şii hukuk sistemi oluşturuldu. Bu hukuk sisteminde Fatimiler, Kuran'ın ve İslam'ın dini buyruklarının doğrudan anlamları yanında, kapal ve daha ruhani boyutlarına da eşit önem verdiler.

Fatımi devletine hükmeden ve hanedanlarının yönettikleri devletin güvenilir yazarlar tarafından kayıt altına alınmasını arzu eden İsmaili imamları, o dönemde ender rastlanılan bir davranış sergileyerek, tarihin periyodik olarak kaydedilmesine özel ilgi gösterdiler. Özellikle 973 yılında halifelik makamını Mısır'a taşıdıktan sonra, Fatımi hanedanı ve Fatımi

devletinin tarihi ile ilgili yazılı kaynaklarını bir araya toplanmasını desteklediler ve finanse ettiler. Geçici bir süre devam eden **bu** geleneğe pek çok yazar katkıda bulundu. Bir kısmı parçalar halinde günümüze gelebilmiş ya da daha sonra ki dönemlerde gelen tarihçiler tarafından içlerinden alıntı yapılmış bu yazılı eserler, o dönemin Fatımi egemenliği altında olan ve olmayan bölgelerinde yaşayan diğer Müslüman yazarlar tarafından da kolayca ulaşılabilirdi.

Ancak 1171 yılında Fatımi hanedanlığının yıkılmasının ardından gelen Eyyübi ve Memlûk dönemlerinde, Mısır'daki İsmaililer ve inançları sert bir baskı altına alındı ve meydana getirdikleri değerli entelektüel birikim yok edildi. Ama hanedanlığın yıkılmasından yaklaşık otuz yıl kadar önce, Fatımi döneminde ortaya çıkmış İsmaili yazılı eserlerinin önemli bir kısmı Yemen'e götürülmüştü. Bir süre sonra da oradan Hindistan'a taşındı. Bu durum, değişik zamanlara ait Fatımi vakayinameleri günümüze kadar ulaşamazken, felsefi ve dini alanda yazılmış pek çok Fatımi İsmaili eserlerinin kaybolmamış olmasının nedenini bize açıklamaktadır.

Fatımi devleti hakkında bilgi veren edebi olmayan pek çok kaynağın yanında, zamanında Fatımi devleti için oluşturulmuş değerli arşiv niteliğindeki belgeler de her zaman ulaşılabilir olmuştur. Buna rağmen tarihçiler, tıpkı Ortaçağ dönemi Müslüman yazarların yaptığı gibi, köklerini İsmaili karşıtı yanlış anlamalar ve saptırmalarla dolu kaynaklardan alan düşmanca yaklaşımlarına devam etmeyi tercih ettiler.

1094 yılında İsmaili hareketi, gelecekte ciddi sonuçlara yol açacak büyük bir bölünme yaşadı. Fatımi halife-imamı el-Mustansir'in uzun süren saltanatı (1036-94) sırasında özellikle 1050'li yıllardan sonra, halifelik çöküşe geçmiş bulunuyordu. El-Mustansir'in yerini kimin alacağı konusundaki anlaşmazlık, 1094 yılında İsmaili hareketini, Nizariler ve Müstafiler olarak iki rakip kola böldü.

El-Mustasnir, en büyük oğlu Ebu Mansur Nizar'ı kendisinden sonra gelecek kişi olarak işaret etmişti. Ancak el-Mustasnir'in ölümünden önce, babası Bedr el-Cemali'nin yerini alarak Fatımi devletinin en güçlü veziri olan ve askeri bir diktatör haline gelen el-Afdal ismindeki şahsın bu konuda farklı planları vardı. Devletin dizginlerini ele geçirmeyi hedef alan el-Afdal, tamamen kendisine bağlı olacağını bildiği, El-Mustasnir'in en küçük oğlu Ebul-Kasım Ahmed'in tahta geçmesinden yana tavır aldı. Bir süre sonra genç Ahmed, el-Afdal'ın kız kardeşi ile evlendi. Ardından da bir nevi darbe ile el-Afdal, Ahmed'i Fatımi tahtına oturtarak, O'na el-Mustali Billah ismini verdi ve kısa bir süre içerisinde Fatımi devletinin önde gelenleri ve Kahire'de bulunan İsmaili dava teşkilatının önderlerinden bu konuda onay aldı.

Babasının, kendi halefi olarak işaret etmesine ve ölümüne kadar da aksi yönde bir görüş belirtmemesine rağmen hakkı elinden alınan Nizar, olanların ardından hemen İskenderiye'ye kaçtı ve burada büyük bir destek bularak isyan başlattı. Bazı önemli başarılar kazanılmış olsa da, isyan 1095 yılında bastırıldı. Nizar yakalanarak Kahire'ye götürüldü ve el-Mustali'nin emriyle idam edildi. Bu gelişmelerin sonucunda, son olarak el-Mustasnir'in idaresi altında bir bütün olarak yaşayan İsmaili hareketi, ilerleyen yıllarda rakip iki kola ayrıldı ve bu iki kol gelecekte birbirlerinin azılı düşmanları haline geleceklerdi. Sertlikle de olsa Fatımi halifeliği makamına sahip olan El-Mustali'nin imamlığı, Mısır ve Suriye'deki İsmaililerin çoğu, Yemen'dekiler ve Gujarat'daki Hintli topluluğun tamamı tarafından kabul edildi. Mustailiye olarak tanınan bu İsmaililer, Kahire'deki merkezi dava teşkilatı ile aralarındaki bağı koparmadılar. Öbür yanda, Hassan Sabbah liderliğindeki İran İsmailileri tarafından idare edilen Doğu Müslümanları içindeki İsmaili toplulukları ile birlikte Suriye'de yaşayan

azımsanmayacak sayıdaki İsmaililer, Nizar'ın haklarını savunarak, O'nu babasından sonraki 19. imam olarak kabul ettiler. Nizariye olarak tanınan bu İsmaililer ile Fatımiler ve artık Mustalilerin davalarının merkezi haline gelmiş olan Kahire arasındaki ilişkiler gün geçtikçe gerildi.

Haçlılar, Hristiyanlığın kutsal topraklarını özgürlüğe kavuşturmak amacıyla ilk olarak Doğu Akdeniz'de ortaya çıktıklarında (1097), kısa saltanatı boyunca el-Afdal'ın elinde bir kukla gibi hareket edecek olan el-Mustali (1094-1101) Fatımilerin başında idi. Haçlılar önce 1099 yılında, bölgesel bir Fatımi garnizonunu kolayca ortadan kaldırdılar ve ardından ana hedefleri olan Kudüs'e yöneldiler. 1100 yılında gelindiğinde, Haçlılar güç kullanarak Filistin'e yerleşmişler, sonra da Kudüs ve Filistin ile Suriye'deki diğer önemli merkezler etrafında pek çok eyaletler kurmuşlardı. Fatımilerin, Haçlıları bölgeden defetmek için başlattıkları mücadelenin ortalarında, 1011 yılında el-Mustali öldü. Bunun üzerine el-Afdal, el-Mustali'nin beş yaşındaki oğlunu yeni Fatımi halifesi olarak ilan ederek, O'na el-Amir bi-Ahkamullah ismini verdi ve bundan sonraki yirmi yıl boyunca, 1121 yılında tutuklanışına kadar devletin dizginlerini elinde tutmaya devam etti.

Nizarilerin İran ve Suriye'de başarılı bir şekilde güçlerini birleştirmeye başladıkları el-Amir döneminde, el-Amir ve el-Mustali'nin İsmaili imamlığı üzerindeki haklarını her yere yayabilmek ve Nizar ve O'nun soyundan gelenlerin aksi yöndeki iddialarını geçersiz kılabilmek amacıyla, 1122 yılında Kahire'deki Fatımi sarayında bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıdan elde edilen çıkarımlar, *el-Hidaye el-Amiriye* yani "el-Amir'in Gösterdiği Yol" adı ile bir mektup haline getirildi. Mısır Fatımi topraklarındaki minberlerde okutulan bu mektup, Mustalilerin resmi olarak ilk kez Nizarilerin imamlık iddialarını yalanlayışını temsil etmektedir.²⁹ *Hidaye*, Suri-

ye'ye de yollandı ve Şam'daki Nizariler tarafından büyük tepki topladı. Suriye Nizarilerinden birisi el-Amir'in mektubunu liderine götürdü ve bu lider tarafından söz konusu mektuba bir yalanlama yazıldı. Bunun hemen ardından da el-Amir, ek bir mektup yazdırarak, Nizarilerin *Hidaye*'yi yalanlamasına karşı çıktı.³⁰ İsmaililer artık kendi içlerinde çatışmaya girmişlerdi ve bu durum diğer Müslüman topluluklar tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. Bu arada ilginç bir noktaya değinmek gerekir ki; El-Amir'in, 1123 yılında yazılarak Suriye'ye yollanan ikinci mektubunda Nizari İsmailileri, herhangi başka bir açıklama yapılmadan ilk kez "Haşaşiye" adıyla anılmışlardır.³¹

El-Amir'in 1130 yılında, bir grup Nizari fedaisi tarafından tutuklanmasının ardından Mısır Fatımi devleti hızlı bir inişe geçti ve çok geçmeden Mustali İsmailileri kendi içlerinde bir bölünmeyle karşı karşıya kalarak, Hafızı ve Tayyibi olarak iki hizbe ayrıldılar. Kahire'deki merkezi dava teşkilatı ve Mısır ve Suriye'deki Mustali İsmaililerinin büyük bir kısmı ile, Yemen'li Mustalilerin bir kısmı, El-Amir'in halefi el-Hafız(1130-49) ve O'nun soyundan gelen Fatımi halifelerini imamları olarak kabul ettiler. Ama Hafızı İsmaililiği, Fatımi hanedanının yıkılışından sonra fazla uzun yaşayamadı.

Fatımi hükümrانlığının son döneminde Mısır, Kudüslü Kral I. Amelric komutasındaki Haçlı orduları tarafından pek çok kez işgal edildi. Aynı dönemde Sünni Zengi hanedanının önderi Halepli Nur el-Din de, Mısır'ı kendi hükümrانlığı altına almak ve Fatımi Şiilerinin kökünü kurutmak amacıyla ortaya koyduğu planları uygulamaya başlamıştı. Sonunda Nur el-Din Mısır'da üstünlüğü ele geçirmeyi başardı ve Suriye'den başlayan üçüncü Zengi seferinin komutanı Shirkuh 1169 yılında Kahire'ye girerek, kendisini son Fatımi halifesi el-Adid'in veziri olarak tayin etti. Bu olayın üzerinden çok

geçmeden Shirkuh aniden ölünce, torunu Selah el-Din Yusuf bin Eyyub veya Avrupalı kaynaklara göre Selahaddin vezirlik görevine tayin edildi.

Son Fatımi veziri ve Eyyubi hanedanının kurucusu Selahaddin, Eylül 1171 'de el-Adid'i tahtan indirip, Abbasilerin hükümrانlığını ilan ederek Fatımi egemenliğini sona erdirdi. Fatımi hanedanlığının çöküşünün hemen ardından, çoğunluğu Hafızı koluna mensup olan Mısırlı İsmaililer şiddetli bir zulümle karşı karşıya kaldılar ve Hafızı imamlığı iddiasında bulunan Fatımi ailesinden hayatta kalanlar ile birlikte gözaltında tutuldular. Fatımi esirler, bir yüzyıl sonra 1272 yılında serbest bırakıldıklarında, İsmaililik Mısır'da tamamen ortadan kalkmıştı.

Öte yanda Tayyibi İsmaililiği'nin durumu daha iyi gitti ve Tayyibiler, İsmaililiğin Mustali kolunun tek temsilcileri olarak günümüze kadar gelmeyi başardılar. El-Amir'in ölümünün hemen ardından, Yemen'de tam yetkilere haiz bir dai yani bir *da'i mutlak* tarafından bağımsız Tayyibi dava teşkilatının kurulmasıyla Yemen, Tayyibi İsmailiierinin güç merkezi ve kalesi haline geldi. El-Amir'in küçük oğlu el-Tayyib'in 1130 yılında kayboluşuna kadar, Tayyibi imamları gizleniyorlardı ve kendilerine erişilemiyordu. Tayyibi davası zamanla, batı Hindistan'da ticaretle geçinen bir topluluk içinde pek çok yandaş edinerek başarıya ulaştı; bu bölgedeki Tayyibiliği seçenler Bohralar olarak adlandırıldı. Bir süre sonra Gujaratlı bohralar tarafından temsil eidlmeye başlanan Tayibiler, 1591 yılında Davudiler ve Süleymaniler olarak, farklı dai silsilelerini takip eden iki hizbe ayrıldılar. Daha çok Davudi koluna mensup olan Hintli Tayyibiler, tarihleri boyunca birkaç küçük bölünme daha yaşadılar. Merkezleri Yemen olan azınlık Süleymani topluluğu ise, bunun tam tersi bütünlüklerini muhafaza ettiler.

Aynı dönemde, politik açıdan İsmaililiğin aktif kanadını temsil eden Nizariler, hareketlerini başarılı bir şekilde doğuya, Selçuklu toprakları boyunca genişletmekteydiler. Daha önce de değinildiği üzere, el-Mustansir'in imamlık döneminin sonlarına doğru, İran ve diğer Doğu İslam bölgelerindeki İsmaililerin büyük bir kısmı Fatımi davasından yana geçmişlerdi ve bu sırada Sünni Selçuklular da büyük bir gayretle bu topraklarda pek çok bölgesel hanedanlık kurmuşlardı. Ancak kısa süreliğine de olsa İranlı İsmaililer 1070'lerin başında, Orta İran'da bulunan İsfahan'da karargâhını kuran İbn-Attaş adındaki bir baş dai tarafından yönetildi. İbn Attaş aynı zamanda, Nizari İsmaililerinin ilk lideri olan Hasan Sabbah'ı ortaya çıkaran kişidir.

Hasan Sabbah, Orta İran'daki Kum şehrinde On İki İmamcı bir ailede dünyaya geldi, gençliğinde İsmaililiğe geçti ve 1072 yılından itibaren İsmaili davasına hizmet etmek üzere Rey'deki bir garnizona atandı. Daha sonra 1076 yılında, Mısır'a giderek burada üç yıl geçirdi ve eğitimini ilerletti. 1081 yılında İsfahan'a dönen Hasan, sonraki dokuz yılını gizli bir İsmaili daisi kimliğiyle İran'ın değişik bölgelerine seyahat ederek geçirdi. Bu dönemde aslında, bir yandan İran'daki İsmaililiği yeniden canlandırmaya çalışıyor, öte yandan zalim Selçuklu hükümlarlığına karşı doğrudan bir ayaklanma başlatmak için planlar kuruyordu ki bu durum o dönemin İran halkının genel bakış açısını da yansıtıyordu. Hasan seyahatlerinde, bir yandan başlatacağı ayaklanma hareketinin merkezi olabilecek nitelikte uygun bir bölge ararken, öbür yandan Selçukluların değişik bölgelerdeki siyasi ve askeri gücünü de değerlendirme şansı buluyordu. Sonunda dikkatini, Kuzey İran'daki Hazar vilayetlerinde, Ali yandaşlarının her zaman güvenli bir sığınağı ve Zeydi Şiiiliğinin kale-si olmuş olan tarihi Daylam bölgesi üzerinde yoğunlaştırdı.

Hasan burada, Kazvin şehrinin kuzeydoğusundaki Elbruz dağlarının orta bölgesindeki büyük bir kayanın tepesinde bulunan Alamut kalesini seçti ve bu dağ kalesine sahip olmak çok fazla zamanını almadı. Alamut'un 1090'da Hasan Sabbah tarafından kuşatılması, İran'lı İsmaililerin açık bir şekilde Selçuklu karşıtı faaliyetlere başlamasını temsil eder. Aynı zamanda da, ileride Nizari İsmaili devleti halini alacak olan oluşumun ilk tohumlarının atıldığı tarih olarak kabul edilir.³²

Hasan Sabbah, 1256 yılında Moğollar tarafından zapt edilene kadar Nizari hareketinin merkezi olma vasfını sürdürmüş olan Alamut'a yerleşir yerleşmez, bu eski kalede aşamalı olarak yenilemeler yaptı ve onu tam anlamıyla zapt edilemez hale getirdi. Bunun yanında su kanalları açarak ve çok sayıda ağaç dikerek, Alamut vadisindeki tarım ve sulama sistemlerini büyüttü ve geliştirdi. Marco Polo'nun kaleme aldığı masallardan birinde anlatılan, İsmaililerin lideri tarafından yapılan "gizli cennet bahçesi" bu bölgede bulunmaktadır.³³

Hasan, buradan başka Kuzey İran'da ve başta, sonraları Kuhistan olarak tanınan, İsmaililerin birkaç kasabayı ele geçirmiş oldukları güney Horasan olmak üzere birkaç değişik bölgede çok sayıda dağ kalesi inşa etmiş ya da ele geçirmiştir. 1092 yılına gelindiğinde, Hasan Sabbah'ın faaliyetleri o kadar dikkat çekmeye başladı ki; Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-92), muhtemelen veziri Nizam-ül Mülk'ün tavsiyesi ile, Kuzey İran ve Horasan'daki İsmaililerin üzerine bir ordu yollamaya karar verdi. Bu, İranlı İsmaililer ve Selçukluların askeri alandaki sayısız karşılaşmalarından ilkidir.

Hasan Sabbah İran'daki durumunu güçlendirdiği sırada İsmaililik, tarihindeki en büyük iç bölünme olan Nizari-Mustali ayrımı ile karşılaştı. Daha önce de bahsedildiği gibi Hasan Sabbah, Nizar'ın imamlığından yana tavır aldı ve bu kararı, İran'daki tüm İsmaili halkı, bunun yanında Iraklı ismaili-

ler ve tıpkı İran'lı dindaşları gibi ileride Selçuklu hükümranlı-
ğı altına girecek olan Suriye'li İsmaililerin çoğu tarafından hiç
muhalefet olmadan onaylandı.

Bundan kısa bir süre sonra, 12. yüzyılın başından itibaren
Hasan Sabbah, bölgedeki Nizarileri organize etmeleri ve
yönlendirmeleri için Suriye'ye dailer yollamaya başladı. O
dönemde, her tür Şii ve Sünni topluluğunun bulunduğu Su-
riye'deki politik ve dini bölünmüşlük, Nizari davasının yayıl-
masını kolaylaştırdı. Suriye'deki bölgesel rakiplerin güçlen-
mesine ve el-Mustansir'in halefleri tarafından idare edilen
Fatımi hükümrانlığının yıkılışına neden olan Haçlıların Doğu
Akdeniz seferi, Nizarilerin bu bölgedeki nihai başarısına da
katkıda bulundu.³⁴

Suriyeli Nizarileri organize etmek ve yönlendirmek için
Alamut'tan yollanan İranlı ajanlar, en başından itibaren Ha-
san Sabbah'ın İran halkı için verdiği mücadeleden uyguladığı
planların aynısını uyguladılar. Yani, askeri operasyonlara
merkez vazifesi görececek güçlü kaleleri ele geçirmeye çalıştılar
ve siyasi suikastlara başvurdular, geçici ittifakların işe ya-
racağını düşündükleri yerlerde de bölgesel liderlerle mütte-
fik oldular. Ancak Nizarilerin Suriye'deki mücadelesi, İran'da
olduğundan daha zorluydu. Yapılan askeri operasyonların ni-
hayet üçüncüsünde (1130-51) Orta Suriye'deki Cebel Bahra
adını taşıyan dağlık bölgede bulunan kaleleri ele geçirmele-
rinden önce, ilk olarak Halep'te ardından da Şam'da, nere-
deyse bir yüzyıl boyunca savaşmak zorunda kaldılar. Yoğun
olarak Suriye'deki Nizari liderine karargâh vazifesi gören,
Kadmus, Kahf ve Masyafdan oluşan bu kaleler, bir bütün
olarak *kala el-dava*, yani davanın kaleleri olarak adlandırıldı-
lar.³⁵

Nizar'ın 1095'de ölmesinin ardından, peşlerine düşen-
lerden korunmak amacıyla yıllarca saklanan Nizari imamları-

nın yokluğunda Hasan Sabbah ve ardından gelen iki halefi, Nizari toplumu ve davasının en büyük önderleri olarak kabul edildiler; onlar saklanan imamların baş temsilcileriydiler (benzer şekilde, İsmaili hareketinin ilk dönemlerindeki merkezi liderler de gizlenen Mehdi Muhammed bin İsmail'in temsilcileri olarak hareket etmişlerdi). Bunun yanında ilk Nizariler, daha militer bir yaklaşım sergileyerek, Fatımi İsmaili hareketi öncesindeki asi tavrı ve kurtuluşun önünde sonunda geleceğine inanan coşkuyu muhafaza ettiler. Her iki durumda da İsmaililer, Şiiler içinde siyasi açıdan en aktif kanat oldular ve her zaman kendilerini, yaşadıkları dönemin hükmeden hanedanlarını, özellikle Abbasileri ve daha sonraları onların korumacılığını üstlenen Selçukluları devirmeye adanmışlardı.

Hasan Sabbah artık yeni bir dini-politik misyon başlatmıştı ve bu hareket diğer topluluklar tarafından "yeni vaaz" olarak adlandırıldı. Nizarilerin isyan arzuları ve kendilerini ruhani açıdan değerlendirmeleri, daha en başlarda öğretilerine de yansdı. Hasan Sabbah, Cafer el-Sadık döneminde, *talim* adı verilen ve Şia inancının temeli olan, insanlığın kutsal bir öndere, bir öğreticiye ihtiyaç duyduğu inancını yineledi. Hasan bu eski Şii öğretisini, geliştirdiği bir dizi önerme ile tekrar ortaya koydu ve insanlığa yol gösterecek tek meşru liderin ancak İsmaililerin imamı olabileceği sonucunu çıkardı; bu öğreti teolojik ve felsefi açıdan, Bağdat'taki Abbasi halifesinin ve İsmaili olmayan imamların benzer iddialarını çürütme amacı da güdüyordu. Nizari İsmaililerinin aynı zamanda Talimiye olarak da adlandırılmalarının nedeni, bu öğretinin başlangıç dönemi Nizari düşüncesinin temeli olmasıdır.

Yukarıda değinildiği üzere, siyasi alanda Hasan Sabbah, Abbasi Halifeliğinin sembolik liderliği güdümündeki Sünni topluluğu tarafından desteklenen Selçuklulara karşı silahlı

ayaklanma yanlısı bir politika gütmektedir. Nizarilerin isyancılığı ve savaş teknikleri, onları diğerk gruplardan ayıran en belirgin özellikleriydi ve bunların ortaya çıkmasına, Selçukluların muazzam askeri gücü ve merkezci olmayan yapıları etken olmuştu. Bu koşullar altında Nizari isyanı çeşitli dağ kaleleri tarafından birbirinden bağımsız olarak idare edilen yapılarla büründü ve her bir kale, Nizariler için savunmaya müsait ikametgâhlar ve sığınaklar olarak, aynı zamanda da silahlı güçlerin bölgesel operasyonlarını idare eden karargâhlar olarak hizmet ettiler. Aynı zamanda, bu şekilde teşkil olan bütün İsmaili grupları, Alamut'ta bulunan merkezi yönetim tarafından çok iyi bir şekilde koordine ediliyorlardı. Selçuklu gücünün âdem-i merkezîyetçi yapısı, Hasan Sabbah'ın askeri hedeflere ulaşmada kendisine yardımcı olacak önemli bir tekniğı yani suikast yöntemini geliştirmesini sağladı. Elbette bu yöntem, değişik bölgelerde kendilerine rakip olanları öldüren ve bu yüzden de Ortaçağda Haşaşı Efsanelerinin doğmasına neden olan Nizari fedailerinin kendilerini dava adına kurban etme özelliklerinden doğmuştu. Alamut dönemi Nizarileri, Müslüman toplumunda, dini-politik alandaki rakiplerini suikast yolu ile öldürmeyi icat eden ne ilk ne de son gruptu ama mükemmel ve tüyler ürperten bir tarzla gerçekleştirdikleri suikast yöntemini, faaliyetlerinin en temel faktörü olarak benimsemişlerdi. Ve bunun sonucunda, Alamut döneminde işlenen, dini, politik ya da askeri alanda önemi olan suikastların hemen hepsinden Nizariler sorumlu tutuldu. Bu durum, nasıl olsa her suikasttan Nizarilerin sorumlu tutulacağını bilen bazı insanlar veya gruplar için, düşmanlarını ortadan kaldıracılabilmeleri için bulunmaz bir perde görevi gördü.

Nizari suikastları, bu intihar eylemlerine dava adına kendilerini kurban etmeye hazır olan, adanmış genç fedailer ta-

rafından gerçekleştiriliyordu. Doğal olarak muhafızlarla korunan, dönemin ünlü askeri ve sivil şahsiyetlerinin öldürülmeleri daha çok camilerde ve halkın yoğun olduğu diğer yerlerde gerçekleştiriliyordu. Çünkü bu yöntemin bir amacı da düşmanların içine korku salmaktı. Dindaşları tarafından, kendilerini davaya adamaları ve cesaretleri nedeniyle birer kahraman olarak görülen Nizari fedailerinin seçimleri ve eğitilme şekilleri hakkında pek az şey bilinmektedir.³⁶ İsimlerini ve gerçekleştirdikleri suikastları şereflendirmek için listeler hazırlanmış ve Alamut ve diğer Nizari kalelerinde saklanmıştır. Suriye'deki Nizari fedailerinden, bir süreliğine de olsa organize özel bir birlik oluşturulmuşsa da, İran'da fedailerden oluşan özel birlik teşkil edildiği bilgisi şüphelidir. Haçlıların vakayinamelerinden ve daha sonraki dönemlerde Avrupalılar tarafından kaleme alınan eserlerdeki abartılı yazılarda bahsedildiği üzere, fedailerin dil ve bazı başka alanlarda eğitim aldıkları konusu pek gerçek gibi görünmemektedir. Ama Alamut dönemi boyunca bazı zamanlarda, tarikatın en azılı düşmanlarının korundukları mekânların içine değişik kılık-kıyafetle sızdırılan suikastçı adayları elbette durumun gerektirdiği şekilde eğitilmişlerdir. Sızdıkları yerde suikastı gerçekleştirebilmek için en uygun zamanı bekleyen bu ajanlarla ilgili anlatılan söylentiler her yere korku salmıştı.

ileride göreceğimiz üzere, haşhaş kullanan anlamına gelen ve Müslüman rakipleri tarafından Nizarileri kötülemek amacıyla maksatlı olarak çıkarılmış olan *haşişiye*, *haşişiyin* veya *haşişin* gibi isimler, suikast eylemine ilk kez tanık olan batılilar tarafından, fedailer için kullanılmaya başlandı. Maksatlı olarak çıkarılmış olan bu terimlere ve eksik bilgilere sahip gözlemciler ve yazarlar tarafından uydurulmuş masallara rağmen, tehlikeli görevlerini yerine getirecek fedailerini motive etmek veya şartlandırmak amacıyla haşhaş ya da başka

bir uyuşturucu maddenin kullanıldığına dair ortada hiçbir kanıt yoktur. Tam tersi, hem İran hem de Suriye'de inanılmaz bir birlik ruhu ve kendini adamışlık örneği gösteren bu fedailer, görevlerini başarıyla yerine getirebilmek adına uygun fırsatı yakalayabilmek amacıyla, çok uzun süreler boyunca sabırla beklemek zorunda kaldıkları için sürekli tetikte ve ayık durumda olan insanlardı. Elde bulunan kanıtlar göstermektedir ki; gerçekte Nizari fedailer, dinlerine ve ait oldukları topluma hizmet etmek amacıyla, inançlarının bir göstergesi olarak kendilerini feda etmeye gönüllü olan genç ve adanmış insanlardı.

Nizarilerin silahlı ayaklanması, kendilerine atfedilen ve geniş çapta yankı bulan suikastlarla birlikte Sünni teşkilatına yönelen tehditlerin en tepesine yerleşti ve hızlı bir şekilde Sünni çoğunluk tarafından, öncelikli olarak bastırılmaları ve ortadan kaldırılmaları gereken toplum haline geldiler. 1092'de vezir Nizam-ül Mülk'ün muhtemelen bir Nizari fedaisi tarafından öldürölmesi³⁷, zaten Selçuklu yönetimini İranlı İsmaililerin yükselen gücünün yol açtığı yaklaşan tehlikeye konusunda harekete geçirmişti. Aslında Nizam-ül Mülk Siyasetname isimli eserinde, olabilecek en kötü yakıştırmaları kullanıp İsmailileri kötüleyerek, İsmaililerin göreceği zulmün ve entelektüel alanda İslam âleminde kendilerine karşı yürütöllecek kampanyanın işaretlerini vermişti. Nizari devletin ilk yıllarından itibaren Selçuklular, kuzey İran ve Horasan'daki Nizari topraklarına seferler düzenlediler. Ancak üstün askeri güçlerine rağmen Nizarileri savaş alanında yenmekte başarılı olamadılar. Bunun sebebi Nizarilerin gösterdikleri inanılmaz birlik ruhu ve farklı bölgelerde konuşlanmış kalelerinin zapt edilemez oluşuydu. Selçuklular ve Sünni yandaşları da bunun sonucunda başka bir politikaya başvurular: Nizari İsmaililerini toplu halde katletmek. Bu yöntem

kent bölgelerinde yaşayan ve İsmaili olmaları nedeniyle suçlanan insanların, ateşe atılarak ya da kılıçtan geçirilerek öldürülmeleri şeklinde uygulandı ve özellikle Nizarilerin gerçekleştirildiğinden şüphelenilen suikastlardan sonra daha da şiddetlendi. Halep, Şam, Kazvin ve İran'daki Selçuklu başşehri İsfahan başta olmak üzere, güney Horasan'daki kasabalar ve diğer bölgelerdeki şehirlerde çok sayıda Nizari bu şekilde katledildi ve mallarına el konuldu. İleride İran Nizari toplumunun tamamını yok edecek olan Moğollar, Selçuklu döneminde yapılan katliamları daha da vahşi boyutlara taşıyacaktı. Bunlar olurken Nizariler, Hasan Sabbah (öl. 1124) ve kendisinden sonra gelen iki halefi Kiya Buzurg-Ummid (1124-38) ve Muhammed bin Buzurg-Ummid (1138-62) idaresinde konumlarını kuvvetlendirmeye ve dağ kaleleri aracılığıyla oluşturdıkları ağlarını genişletmeye devam etti.

Genel olarak İsmaililere karşı olan düşmanlık duyguları şimdi daha da kuvvetlenen Sünni rakipler, Nizari karşıtı kampanyalarında artık daha başarılıydılar. Daha en başlarda ortaya çıkan İsmaili karşıtı "kara efsane"ye odaklanmış yazarları, vakanüvisleri, din bilginlerini, hukukçuları ve tarihçileri kapsayan bu yoğun ve yarı resmi kampanya, Ortaçağ dönemi İslam toplumu içinde Nizari karşıtı düşüncenin yerleşmesinde önemli bir yol almıştır. Kampanya, Nizarileri Ortaçağ İslam dünyasında belki de en korkulan topluluk haline getirmeyi başarmıştır.

Abbasiler, tıpkı Fatımilere yaptıkları gibi, Nizari İsmailileri ve öğretilerini etkisiz kılmak için de, karşıt görüşte yazılan tezleri finanse ettiler. Bu sayede, Nizarilerin dinsizlikleri ve ahlaksız davranışları ile ilgili son derece gerçek dışı eserler peş peşe gelmeye başladı; bu eserlerde gözlerini kan bürümüş liderlerinin istediği her tür yıkıcı eylemi veya her tür suçu işlemeye hazır kâfir suikastçılardan oluşan bir tarikat

resmediliyordu. Bu dönemde yazılan İsmaili karşıtı eserlerin ilklerinden ve en çok itibar görenlerinden biri de el-Gazali'nin, Nizarilere ve öğretileri *talime* karşı kaleme aldığı *el-Mustazhiri* isimli eseri idi. El-Gazali bu eserinde, kendi aklından uydurduğu ve ateistliğin en son aşamasına ulaşana kadar, akla gelebilecek her tür dinsiz davranışların izin verildiği kademeli bir Nizari eğitim sistemini ortaya attı.³⁸ El-Gazali'nin İsmaili karşıtı karalamaları, Alamut döneminde diğer Sünni yazarlar tarafından da benimsendi ve geliştirildi ki bu yazarların hepsi aynı zamanda, daha önceden Ibn Rizam ve Akhu Muhsin tarafından uydurulan çeşitli efsaneler konusunda da bilgi sahibiydiler.

Şiiiler ise kendi içlerinde ayrı bir Nizari karşıtlığı çabasına düşmüşlerdi. 16. yüzyıla kadar İranlı Sünnilerin hükmü altında sessiz bir azınlık olarak yaşayan İmami veya On İki İmamcı Şii yazarlar, Nizarileri yalanlamak ve Şii imamlığı üzerinde hak iddia etmelerinin yanlış olduğunu ispatlamak amacıyla pek çok tez kaleme aldılar. Alamut döneminde yaşayan İmami âlimleri Nizarileri genellikle, kâfir anlamına gelen *malahida* ismiyle anıyorlardı. Bu çalışmalara örnek olarak, 12. yüzyıldaki meşhur İmami âlimlerinden sayılan Abd el-Celil Kazvini Razi, Nizarileri yalanlayan geniş çaplı ancak günümüze ulaşamayan bir eser ortaya koymuştur. Aynı şahsın günümüze ulaşabilen tek eseri olan ve kendi zamanından önce yaşayan bir Nizari tarafından İmami Şiiliğine karşı kaleme alınmış bir eserdeki iddiaları çürütmeyi hedefleyen *Kitab el-nagd* isimli kitabında, Nizarilere yoğun bir şekilde saldırılmaktadır. Ibn Rizam ve Akhu Muhsin'in İsmaili karşıtı görüşlerinin pek çoğunu yineleyen Abd el-Celil bu eserinde, İsmaililerin kâfilerden de kötü oldukları sonucuna varmıştır.³⁹ Kötü bir etki yaratmış olan bu yargı, o dönemde Nizarilere karşı yazılmış diğer eserlerde de yinelenmiştir.

Kuzey İran'da, Nizarilerin en yakınlarındaki rakipleri olan ve uzun bir süre Hazar bölgesinde onlarla askeri alanda karşı karşıya gelmiş olan Zeydi Şiileri de entelektüel alanda ayrı bir Nizari karşıtı kampanya başlatmışlardı. Son dönemlerde ortaya çıkmıştır ki; 13. yüzyılın başlarında kendileri tarafından kaleme alınmış eserlerden anlaşıldığı üzere Hazar bölgesi Zeydileri de, İranlı Nizariler için "Haşîşiler" ismini kullanmışlardır.⁴⁰

Bu geniş çaplı düşmanca tutumlar, Sünni tarihçilerinin çalışmalarına da değişik derecelerde yansdı. Alamut dönemi İran Nizarilerinin tarihleri konusunda başta gelen otoriteler, İlkhan dönemi (1256-1353) İranlı tarihçilerinden olan ve dönemin Nizari vakayinamelerine ve günümüze ulaşmayan diğer kaynaklara doğrudan erişme şansına sahip olmuş Cüveyni, Raşid el-Din Fadl Allah ve Kaşani'dir. Bu üç kişiden biri olan ve 1256 yılında Alamut ve diğer İran Nizari kalelerine karşı yapılan seferlerde efendisi Hülâgü'nün yanında yer alan Cüveyni, şüphesiz Nizari toplumunun kökünü kazımayı hedeflemiş olan efendisini memnun etmeyi arzulayarak, özellikle Nizarilere düşman kesilmişti. İranlı Nizariler, azınlı düşmanları Selçukluların yazılı eserlerinde de aynı nefrete maruz kalmışlardı. Çok azı günümüze kadar ulaşabilmiş bu eserlerden, 1183 yılında İmad el-Din Muhammed el-Katib el-İsfahani tarafından yazılmış olan ve 1226 yılında el-Bundari tarafından tamamlanarak, günümüze gelebilmiş bir özet çalışmada yer alan, bu konuda bilinen yazılı ilk Selçuklu eseri diyebileceğimiz *Nusrat el-fatra'da*. Suriye Nizarilerinden, "Haşîşiye" ismiyle bahsedilmesi ilginçtir.⁴¹

Alamut dönemi Suriye Nizarileri de, hem yaşadıkları dönemde hem de sonraki dönemlerde, Suriye bölgesindeki tarihçiler tarafından aynı şekilde aşağılanmaya maruz kaldılar.⁴² Bu kategori içinde, Sünni Eyyubiler ve Memlûkler dö-

neminde yaşamış olan Ebu Şama (1203-67), Suriye Nizarileri'ni "Haşişiler" olarak adlandırmış tek vakanüvistir.⁴³ Ebu Şama, Silvestre de Sacy'nin, "assassin" kelimesinin etimolojik kökenini açıklamasında ana kaynak olarak kullanılmıştır. O dönemde, Suriyeli Nizariler için *haşişiye* adını kullanan çok az Arap tarihçiden biri de, 13. yüzyılın ikinci yarısında Memlûklülerin egemenliği altında Mısırlı Fatımilerin tarihi üzerine geniş çaplı bir çalışma ortaya koymuş olan İbn Müyesser'dir⁴⁴ (öl. 1278). Suriyeli Nizariler ve bir ölçüye kadar da İranlı dindaşları, analitik İslam tarihçiliğinin zirvesini simgeleyen, İbn el-Athir'in *Tarih* adlı meşhur kitabımda içine alan Arapça vakayinamelerde düşmanca duygularla işlenmişlerdir. Son derece düşmanca tutumlara ve istismarlara hedef olmuş Nizariler için, *malahida* veya *haşişiye* gibi aşağılayıcı isimlerin kullanılması çok şaşırtıcı değildir. Yukarıda anlatılan gerçekler, haklarında hayal ürünü hikâyelerin ve masalların uydurulmasına da zemin hazırlamıştır.

Alamut dönemi Nizarileri, İslam âlemi içindeki kötü imajlarını düzeltmek adına özel bir çaba sarfetmediler. Ama modern çalışmalar, Nizariler'in, İslam dinini yok etmeye çalışan bir "suikast örgütü" olmadığını da açıkça ortaya koymuştur. Bu topluluk, başlarda dailer tarafından ve 1164 yılından sonra da bizzat Nizari imamları tarafından idare edilen bir Şii Müslüman topluluğundan başka bir şey değildi ve öyle kalmaya da devam etti. Mensupları Suriye'den Doğu İran'a kadar uzanan topraklara dağılmış olan bu son derece disiplinli topluluk, aşılması güç engellere rağmen Alamut merkezli olarak idare edilen birleşik bir devlet kurmayı ve varlığını sürdürmeyi başardı. Nizariler, öğreti anlamında, merkezleri olan imamlarının etrafında Şii öğretilerine bağlı kaldılar. İmamların yokluğunda ise, onların baş temsilcileri son derece özveri ve bağlılıkla bu görevi üstlendiler. Buna ilave ola-

rak, kendilerine sığınan İsmail'i olmayan pek çok âlime de kapılarını açtılar ve onları desteklediler.

Topluluğun ve devletin kurucusu olan Hasan Sabbah her şeyden önce, yaşamı boyunca son derece sade bir hayat tarzını benimseyen ve tarikat içinde İslam'ın kurallarının büyük hassasiyetle uygulanmasını sağlayan bir stratejist, yol gösterici ve fikir adamıydı. Herhangi bir rekabetçi anlayışa sahip olmayan Sabbah'a karşı, kendisini *sayyidna* yani efendimiz ismiyle çağıran Nizariler tarafından büyük saygı duyuluyordu. Alamut'taki mezarı, 1256 yılında Moğollar tarafından yıkılana kadar bir hac mekânı vazifesi gördü. Hasan, Nizari İsmaili halkının dini temellerini belirlediği bilimsel eserler de ortaya koydu. Ama yoğun bir tempo içinde silahlı ayaklanmalarını idare etmek ve düşmanlarıyla dolu çeşitli muhitlerde hayatta kalmak için uğraşan Nizarilerin karmaşık dini ve felsefi spekülasyonlarla uğraşacak pek vakitleri yoktu. Bir anlamda, Nizarilerin entelektüel alandaki faaliyetleri genellikle daha öncelikli olan, devletlerinin ve verdikleri mücadelenin gereksinimleri yüzünden yavaş ilerlemek durumunda kalıyordu. Nizari daileri, değişik bölgelerdeki kalelerde daha çok birer askeri lider olarak çalışmaktaydılar. Bunun sonucunda Nizariler hiçbir zaman geniş bir dini eser birikimine sahip olamadılar.⁴⁵ Bu çalkantılı dönemde ortaya konmuş ve tarikatın öğretilerinin tartışıldığı az sayıdaki Nizari metinlerine ise başka insanların ulaşması pek kolay değildi. Böylece Nizariler, bilmeden de olsa uydurma Nizari efsanelerinin ortaya çıkmasına ve tarikatlarının fütursuzca suçlanmasına yardımcı olmuş oldular.

Alamut'un İranlı efendileri, tıpkı kendilerinden önceki Fatımi liderlerinin yaptıklarını devam ettirerek, İran Nizari devletinin ve halkının detaylı tarihini yansıtan resmi vakayinamelerin derlenmesine destek oldular. Daha çok Hasan Sab-

bah'ın dönemi ve hayatını anlatan *Sergüzeşt-i Sayyidna* ile başlayan ve Alamut'un başarılı efendilerinin yaşadığı dönemlerde kaleme alınan, sayıları pek fazla olmayan bu vakayinameler İsmaili tarihçiliğinin ender ve kalıcı olmayan örneklerinden bir başkasıdır.⁴⁶ Resmi Nizari vakayinameleri ile imamların kararnameleleri ve mektupları da dâhil olmak üzere diğer Nizari kaynakları ve belgeleri, adlarından daha önce de bahsettiğimiz Cüveyni (öl. 1283), Raşid el-Din Fadl Allah (öl. 1318) ve Kaşani (öl. 1337) başta olmak üzere, İlkhân dönemi İranlı tarihçileri tarafından incelendi ve geniş ölçüde kullanıldı. Cüveyni İran'daki Moğol istilasına tanık olmuştu ve sonunda Nizari devletinin yıkılışına yol açacak olan, Hülagü ile dönemin Nizari idaresi arasındaki son görüşmelere şahsen katılmıştı. Cüveyni, Hülagü'nün izniyle Alamut'taki ünlü İsmaili kütüphanesini incelediğini ve kütüphane alevlere teslim olmadan önce, oradan pek çok seçme kitap aldığını söyler ki; O'na göre bu eserler İsmaililerin imansızlıkları ve yanlışlarından bahsetmektedir. Cüveyni, Alamut'un düşmesinden kısa bir süre sonra, elindeki Nizari kaynaklarını kullanarak, Moğolların tarihini ve fetihlerini anlattığı eserinin sonuna Nizari devletinden bahseden bir bölüm eklemiştir.⁴⁷ Anlatımını bir dolu hakaret ve küçük düşürücü sıfatlarla süsleyen Cüveyni, Nizarileri ve liderlerini hakir gördüğünü anlatılabilmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır.

Meşhur Sünni vezir, hekim ve tarihçisi Raşid el-Din ile On İki İmamcı Şiilerden olan ve Raşid el-Din'in geniş kâinat tarihi çalışmasının (Jami el-tavarih) derlenmesine iştirak etmiş olan Kaşani'nin eserleri, Cüveyni'nin yazdıklarından daha detaylı bilgiler içermektedir ve daha az düşmanca kaleme alınmışlardır.⁴⁸ Bu iki tarihçi de, Alamut dönemi Nizari vakayinamelerinden genişçe bahsetmekte ve sıklıkla yararlandıkları kaynakların ismini de vermektedirler. Bu tarihçiler tarafın-

dan faydalanılan Nizari kaynaklarının hepsi Moğol istilasında yok edilmiştir; bu nedenle, söz konusu tarihçilerin, Alamut dönemi İran Nizari devleti ve toplumu hakkında yazdıkları, konumuz açısından en değerli kaynaklardır.

Dağda yaşayan insanlar, köylüler ve küçük kasabalarda oturan gruplardan oluşan Alamut dönemi Nizari toplumu, her şeye rağmen kültürel bir bakış açısı ve yazınsal bir gelecek sürdürmeyi başarmış, bunun dışında entelektüel ve bilimsel faaliyetlere de değer vermiştir. Hasan Sabbah bizzat kendisi Alamut'ta eşsiz bir kütüphane kurmuş, burada toplanan İsmaili ve İsmaili olmayan çalışmalar, Moğollar yok etmeden önce muazzam bir büyüklüğe ulaşmıştır. Nizariler, Horasan ve Suriye'de de kütüphaneler kurmuşlar, buralarda her tür dini ve tarihi çalışmaların yanında, arşiv niteliğindeki belgeler, bilimsel yazılar ve gereçler de bulundurmışlardır. Böylece, Selçuklular ve diğer düşmanları ile aralarındaki uzun süren askeri mücadelelere rağmen, değişik dallarda öğrenmeye ve İslam ilimlerine karşı gerçekten ilgili olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu durum, Sünni olsun On İki İmamcı olsun, pek çok Müslüman âlimin hatta Yahudi ilim adamlarının neden Nizari kütüphanelerinden yararlandıklarını ve Nizari himayesinde çalışmalar yürüttüklerini açıklamaktadır. Nizari toplumunun entelektüel alandaki faaliyetlerinde aktif rol almış, dışarıdan gelen bu âlimlerin içinden bir kısmı en azından geçici bir süre için de olsa, İsmaililiğe geçiş bile yapmıştır. Bu grubun içinde en başta geleni, önceden On İki İmamcı Şiiliğe mensup olan filozof, din bilimci ve gökbilimcisi Nasır el-Din el-Tusi (1201-74) idi. El-Tusi yaklaşık 30 yılını (1227-56) Horasan'da ve kuzey İran'da Nizariler arasında geçirdi ve bu dönemde İsmaililiği benimsedi. Daha sonra Mogollara teslim olacak olan Alamut'un son efendisi ile birlikteydi. Bu dönemde el-Tusi, *Ahlak-i Naşiri* (Nasır'ın Ah-

lak Anlayışı) gibi en meşhur yapıtlarını ve bunun yanında İsmaililik konusunda sayısız bilimsel incelemeler ortaya koydu ki bu yapıtlar Alamut'un son dönemlerindeki Nizari öğretileri hakkında hâlâ en temel kaynaklardır. Alamut'un düşüşü ile birlikte el-Tusi, Hülâgü'nün hizmetine girdi ve Moğol İlkhanlarının veziri oldu.

Ayrıca Nizariler, kaleleri çevreleyen köylerden oluşan ve hem sosyo-ekonomik hem de askeri yönden varlıklarını sürdürmelerini sağlayan, ileri derecede beceri abidesi su tedarik ve savunma sistemlerine sahip dağ yerleşkeleri kurmuşlardır. Yani aslında Nizarilerden günümüze kalanlar, sadece ya da en başta, işledikleri ses getiren dini-politik suikastlar ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan Haşâşi efsaneleri olmamalıydı.

Bir dönem Nizariler Selçuklularla, her iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamadığı bir periyoda girdiler; bu dönemde ne Hasan Sabbah'ın yönettiği isyan ne de Selçukluların saldırıları etkili olamadı. Ama Nizariler siyasi mücadelelerinin ana hedefinden vazgeçmediler ve Suriye ve İran'daki kaleleri ellerinde tutmaya devam ettiler. Bu sayede Nizarilerin, Selçuklu toprakları içine dağılmış küçük devletçikler ve bölgesel eyaletlerden oluşan kırılmaya müsait yapısı, artık devamlı bir devlet yapısına dönüştü. Aynı zamanda Nizariler, Nizar'ın ölümünden beri, önderlik vazifesini üstlenecek ve bu belalı dönemde kendilerine yol gösterecek olan imamlarının ortaya çıkmasını hâlâ sabırla beklemeye devam ediyorlardı.

Bu sırada, Nizarilerin *ala dikrihil-selam* olarak adlandırdığı Alamut'un dördüncü efendisi II. Hasan (1162-6), topluluk içinde dini bir ayaklanma başlattı. 8 Ağustos 1164'de 2. Hasan, farklı Nizari topraklarının temsilcilerinin de bulunduğu Alamut'taki görkemli bir törende, Alamut dönemi Nizari is-

mailileri için yeni bir safhanın başlangıcını simgeleyen *Kıyamet* yani Yeniden Diriliş'i duyurdu. Kıyamet yani tüm insanların yargılanacağı ve sonsuza kadar cennete ya da cehenneme gideceklerine karar verileceği son gün, İsmaililerin bilinen ezoterik yorum yöntemi ile yeniden yorumlandı. Buna göre kıyamet, aslında Nizari imamının üstü kapalı gösterdiği gerçeğin açığa çıkacağı gündü. İlahi gerçekliği, dinin buyruklarının ardında gizli olan değişmez gerçekleri görebilme yeteneği bu hayatta sadece Nizarilerde vardı. Bu yüzden cennet onlara bu dünyada bağışlanmıştı. Öbür yanda başka herkes, yani bütün İsmaili olmayan Müslümanlar ve bütün gayrimüslimler sonsuz cehennemin içindeydiler ve aslında ruhen yoklardı. Sonuç olarak Nizariler bu yorum ile birlikte dünyadayken cennete girmiş oluyorlar, diğer insanlar ise var olmamış ve değersiz sayılıyorlardı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Nizariler II. Hasan'ı ve daha sonra da halefi ve oğlu Nur el-Din II. Muhammed'i (1166-1210), Nizar'ın soyundan gelen imamları olarak kabul ettiler. II. Muhammed, Nizariler'in dağlardaki kalelerine kapanıp, İslam dünyasının kalanından kendilerini giderek daha fazla soyutladıkları uzun saltanat dönemi boyunca kendini kıyamet öğretisinin geliştirilmesine adanmıştı. Cüveyni ve diğer İranlı tarihçiler, bu dönemde Nizari toplumunun kendi kıyamet günü inanışlarının sonucu olarak, İslam'ın ilahi buyruklarını hiçe saydıklarını söylerler. Cennete zaten bu dünyada kavuştuklarına inanan bu insanlar, dini buyruklar arkasındaki gizli anlamları çözdüklerini düşündükleri için, buyrukların gerektirdiklerini yapmaya gerek duymuyorlardı. Raşid el-din ve Kaşani'ye göre, Nizariler bu buyrukları kendilerince ortadan kaldırarak, dinsiz imansız manasına gelen *malahida* terimini kendi kendilerine ortaya çıkarmışlardır.

Nizari tarihindeki kıyamet safhası Suriye'de, bölgenin en

bilinen önderi Raşid el-din Sinan'ın dönemine denk geldi. Haçlılar tarafından "Dağın Şeyhi" olarak anılan Sinan, Suriye Nizari toplumunu yeniden organize etti ve kaleleri güçlendirdi. Dönemin gereklerine uygun politikalar güttü. Haçlılar ve ileride Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki savaşın önderi olacak Selahaddin Eyyubi de dâhil olmak üzere bölgesel güçlerle ve yöneticilerle anlaşarak dönemsel ittifaklar kurdu.

Sinan, çeşitli kalelerin çevresinde zaman zaman Nizariler ile çatışmaya giren Haçlılarla barışa dayalı bir ilişki kurdu. Ama aynı dönemde Suriye Nizarileri, 1142 yılında Trablusgarp'ın efendisinin elinden, Cebel Bahra'nın güney ucundaki Krak des Chevaliers kalesini alan Hospitaller şövalyeleri gibi daha azılı bir Frenk düşman ile karşı karşıya kaldı. Nizariler, Doğu Katolik topraklarında oldukça bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren Tapınak Şövalyeleri ve Hospitaller Şövalyeleri örgütleri ile çeşitli dönemlerde çatışmalara girdiler. Kudüs'teki Latin krallığı ile resmi bir uzlaşma yolu arayan Sinan 1173 yılında I. Amalric'e bir elçi yolladı. Ancak Amalric hemen sonra 1174 yılında öldüğü için, Frenkler ile Dağın Şeyhi arasındaki görüşmelerden bir sonuç çıkmadı.

Bu olaylardan birkaç yıl önce 1171 yılında Halep Zengileri, Selahaddin Eyyubi sayesinde Fatımi Hanedanlığına son verdiler. Bundan sonra Selahaddin, Sünniliğin ve Müslüman birliğinin kahramanı oldu ve bu yüzden Suriye Nizarilerinin bağımsızlığı üzerinde Haçlılardan daha büyük bir tehdit haline geldi. Sinan'ın Selahaddin'i tutuklamaya kalkışmasının arkasında bu neden yatmaktadır. Ancak fedailer, Selahaddin'in Suriye'deki seferleri yönettiği 1174-6 arası dönemde iki kez denemelerine rağmen bu girişimlerinde başarılı olamadılar. Sonraları Selahaddin, Sinan ile ateşkes yaparak bu mücadeleye son verdi ve Eyyubiler gerektiği zamanlarda Suriye Nizarilerine hayati öneme haiz yardımlarda bulundular.

Kıyamet safhasını Suriye Nizari toplumu içinde yürütme işi de Sinan'a düşmüştü. Sünni tarihçilerin yazdıklarına göre Sinan, 1164 yılından kısa bir süre sonra Suriye Nizarilerinin yeniden dirilişini ilan etti. Ancak kıyamet öğretisinin bütün Suriye Nizarileri tarafından, özellikle de Cebel el-Summak ve Halep'in güneyindeki kasabalarda yaşayanlarca tam olarak anlaşılamadığını belli eden işaretler vardır. 1176'da, bu bölgelerde yaşayan Nizariler içindeki bir hizip, resmi olarak aşamalı bir şekilde özerkliğe kavuşma talebinde bulunarak, tarikat dışındakilerin ve İbn el-Adim (öl. 1262) gibi Suriyeli bazı tarihçilerin dikkatini çektiler.⁴⁹ Sinan, kendilerine ait dağ kalelerinde korunan ve isyancı faaliyetlere artık katılmayan bu ayrılıkçılarla bizzat görüşerek anlaştı. İranlı Nizariler içinde de bu tarz davranışlar gösteren gruplar herhangi bir suçlamaya maruz kalmadılar. Cüveyni de bu yönde bir şeyden bahsetmemektedir. Sinan 1192 ya da 1193 yılında, Suriyeli fedailerin Frenkler içindeki en ses getiren suikastlarından, yani Kudüs kralı Conrad de Montferrat suikastından kısa bir süre sonra öldü.scannedbydarkmalt1

Alamut döneminin üçüncü ve en son safhasında, kendilerini islam dünyasından soyutlamış bir halde yaşamaktan artık bıkan Nizariler, Sünni dünyası ile uzlaşma girişiminde bulundular. Alamut'un altıncı efendisi Celal el-Din III. Hasan (1210-21), 1210 yılında tahta gelir gelmez kıyamet safhası ile birlikte açıklanan öğretileri tanımadığını açıkladı ve halkına Sünnilerin İslam anlayışını benimsemelerini emrederek, Sünniliğe bağlılığını ilan etti. Kusursuz imamlarının bu benzeri görülmemiş açıklamalarını, takiyye prensibinin tekrar harekete geçirilmesi olarak değerlendiren Nizari toplumu, III. Hasan'ın emirlerini itirazsız kabul etti. Dış dünya da III. Hasan'ın açıklamalarını memnuniyetle karşıladı ve Selçuklu hükümlerinin çözülmeyle Bağdat'taki halife-

liğin gücünü ve prestijini yeniden toparlayan Abbasi halifesi el-Nasır (1180-1225), Nizari liderinin yeni politikasını tanıdığını beyan eden bir kararname yayınladı. III. Hasan'ın dış dünya ile açıkça uzlaşması, devam eden Sünni zulmünün bir süre ortadan kalkmasını sağladı. Ancak III. Hasan'ın oğlu ve halefi Ala el-Din III. Muhammed'in döneminde (1221-55), Sünni egemenliğinin baskısı büyük ölçüde zayıfladı ve Nizari toplumu gizlenmeden eski geleneklerine geri döndü.

III. Muhammed'in uzun hükümrânlığı, Ortaçağ dönemi İran ve Doğu Müslüman topraklarının, ilk Moğol yıkımlarının hissedilmeye başlandığı çalkantılı periyoda denk geldi. III. Muhammed bazı zamanlar umutsuzca da olsa Moğollar ile sıcak ilişkiler kurmanın ve halkını onların gazabından korumanın yollarını aradı. Ama Moğollar, çevrelerindeki Sünni âlimler yüzünden, çoktan Nizari İsmaililerini karşılarına almışlardı; Kazvin ve diğer İran şehirlerindeki Sünni makamlar tarafından Büyük Hakanın Moğolistan'daki tahtına Nizariler hakkında sürekli şikâyetler yağıyordu. Bunun sonucunda, Büyük Hakan Möngke (1251-9), Batı Asya'daki Moğol fethini sonuca ulaştırmaya karar verdiğinde, önceliği İran'daki Nizari toplumunun ortadan kaldırılmasına verdi. 1252'de, Möngke görevini kardeşi Hülâgü'ye devretti ve Hülâgü de İslam topraklarını ellerinde tutan iki büyük güç olan, Nizari kalelerine ve Abbasi halifeliğine karşı geniş çaplı bir sefer düzenledi.

Alamut'u sadece bir yıl idare eden Rûkn el-Din Kurşah, 1255 yılında babası Ala el-Din III. Muhammed'in yerine tahta geçtiğinde, Moğollar özellikle Horasan'dakiler olmak üzere, İran'daki Nizari kalelerine saldırmaya başlamışlardı. Bazı şiddetli çatışmaların ve Nizari idaresi ile Büyük Moğol seferinin başında İran'a gelen Hülâgü arasında uzun süren görüşmelerin ardından Kurşah en sonunda 1256 yılının Kasım

ayında Mogollara teslim oldu. Bundan bir ay sonra Alamut kalesinin de teslim olması, İran Nizari devletinin ve Nizari tarihinde Alamut döneminin bitişini simgelemektedir. Kısa bir süre sonra da Moğollar XXVII. Nizari imamı Kurşah'ı öldürdüler ve İran Nizari İsmaililerini karşılarına çıkan her yerde katlettiler. İran'daki olaylar yüzünden moral bozukluğuna uğrayan Suriye Nizarileri, Moğol hışmından uzak kalmış olsalar da bağımsızlıklarını daha fazla devam ettiremediler. 1273 yılında Kahf, Mısır ve Suriye Memlûk sultanı I. Baybars'a teslim olan son Suriye kalesi oldu. Memlûkler ve onlardan sonra bölgeye hâkim olan Osmanlılar, Moğolların İran'da yaptıklarından farklı olarak, Suriye Nizarilerinin kalelerinde barış içinde yaşamalarına izin verdiler.

İran'da, Moğol kıyımlarından kurtulan Nizarilerin çoğu Afganistan, Hindistan, Badakşan ve Orta Asya'daki çeşitli bölgelere sığındılar. Nizari imamlık makamı da Rûkn el-Din Kurşah'ın soyundan devam etti. Ama Alamut sonrası dönemin ilk başlarında Nizari imamları, değişik bölgelerde yaşayan müritleri gibi gizlice yaşadılar ve sonraları İran'da da ilerleyecek olan Sufilik kisvesi altında saklandılar. 15. yüzyılın sonlarından itibaren, artık Orta İran'daki Anjadan bölgesine yerleşmiş olan imamlar, Nizari dava faaliyetlerini tekrar canlandırmaya başladılar. İmamlar, kısa bir zaman içerisinde, çeşitli bölgelerde kendi dailerinin bölgesel hanedanlıkları altında birbirlerinden bağımsız olarak gelişmiş olan Nizari topluluklarının kontrolünü ele aldılar. Artık yazınsal çalışmalar ve yandaş bulma faaliyetleri de canlanmıştı ve bunların sonucunda öğretiler alanında çeşitli eserler ortaya çıkarıldı ve özellikle Hindistan bölgesinde pek çok taraftar kazanıldı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nizari imamları, bölgesel valilik görevlerini üstlenerek siyasi alanda da varlık göstermeye başladılar. Bu sırada genel olarak Hocalar adıyla bilinen

Hindistan Nizarileri, tüm Nizari toplumu içerisinde büyük bir topluluk haline geldi.⁵⁰

44'üncü Nizari imamı Hasan Ali Şah (1817-81), İran hükümeti ile arasında askeri çatışmalar neticesinde, 1841 yılında ata yurdunu terk edip, İngiliz hakimiyeti altındaki Hindistan'a sığınınca, Nizari imamlık makamı İran'dan kalıcı bir şekilde taşınmış oldu. 1848 yılında Hasan Ali Şah, Hocalar tarikatına mensup müritlerinin içine, Bombay'a yerleşti. Orta İran'da kaldığı dönemde kendisine onur olarak Mahallati ismi verilmişti. Buna ilave olarak, İran'daki ilk Kaçar monarşilerinden biri tarafından kendisine Ağa Han unvanı da verildi. Ağa Han unvanı. Hasan Ali Şah'ın soyundan gelen sonraki Nizari imamları tarafından da taşındı. Nizari imamlarının son ikisi olan III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah (1885-1957) ve günümüzdeki 49. imam olan torunu V. Ağa Han Şah Kerim el-Hüseyni'nin idaresi altında Nizari İsmailileri, sürekli gelişen ve başarılı bir Şii topluluğu olarak modern dünyaya adım attılar.

BÖLÜM DİPNOTLARI

- 1 B.Lewis, *The Assassins: A Radical Sect in Islam* (Londra, 1967), Türkçesi: *Haşşiler: İslam'da Radikal bir Tarikat* (2004, Kapı Yay., 1st.), çev. Kemal Sarısözen
- 2 Marshall G.S. Hodgson, *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Isma'ilis against the Islamic World* (Lahey, 1955).
- 3 F.Stark, *The Valleys of the Assassins and other Persian Travels* (Londra, 1955).
- 4 Peter R.E. Willey, *The Castles of Assassins*(Londra, 1963).
- 5 Bknz. Joseph von Hammer-Prugstall, *Die Geschichte der Assassinen* (Stuttgart-Tubingen, 1818), s. 211-14. İngilizce tercümesi. *The History of the Assassins*, çev. O.C. Wood (Londra, 1835; tekrar basım. New York, 1968), s. 196-8
- 6 Halife değişiminin, İslamın ilk zamanlarında halifenin dinsel yetkilerinin değişmesiyle eş zamanlı olarak nasıl evrim geçirdiği üzerine ilginç düşünceler için, bknz. *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, P.Crone ve M. Hinds (Cambridge, 1986). Ayrıca bknz. *Authority in Islam: From the Rise of Muhammad to the Establishment of the Umayyads*, H. Dabashi (New Brunswick, NJ, 1989).
- 7 İslam'ın ilk yıllarındaki bu bölünmelerin altında yatan nedenler ve grupların özellikleri için bknz. *The Religio-Political Factions in Early Islam*, J. Wellhausen, çev. R.C. Ostle ve S.M. Walzer (Amsterdam, 1975)
- 8 Şiiliğin kökleri ve ortaya çıkışına Şiilerin bakışı, ortaçağ döneminde yaşamış olan bazı Şii yazarlar ve din bilginleri tarafından kaleme alınmış çalışmalardan görülebilir. Örneğin, bknz. *Kitab al-İrşad*, Ebu Abd Allah Muhammed bin Muhammed el-Müfit, çev. I.K.A. Howard (Londra, 1981). İngilizcede bu bakışın modern anlatımları için bknz. *Shi'ite Islam*, Seyyit Muhammed Hüseyin Tabataba'i, ed. ve çev. S.H.Nasr (Londra, 1975), özellikle s. 39-50 ve s. 173. Şiilik üzerine genel incelemeler için bknz. *Origins and Early Development of Shi'a Islam*, S. Husain M. Jafri (Londra, 1979), *An Introduction to Shi'i Islam*, M. Momen (New Haven, 1985), bu kitap özellikle On İki İmam Şiiliğine eğilmiştir; son olarak bknz. *Shiism*, H. Halm, çev. J. Watson (Edinburgh, 1991).

- 9 Claude Cahen, "Points du vue sur la Revolution Abbaside", *Revue Historique*, 230 (1960), s. 295-338, yeniden basım, aynı yazar, *Les peuples Musulmans dans l'histoire medievale*, (Şam, 1977), s. 105-60; T.Nagel, *Untersuchungen zur Entstehung des abbasidischen Kalifates*, (Bonn. 1972), s.45-92, 116-50; ve M. Sharon, *Black Banners from the East: The Establishment of the Abbasid State - Incubation of a Revolt (Kudüs-Leiden, 1983)*, s. 73-151.
- 10 İsmaililiğin ilk dönemleri üzerine yapılan bazı modern bilimsel çalışmaların sonuçları için bknz. S.M. Stern, *L'Elaboration de l'Islam eserinde*, "İsmâ'îlis and Qarmatians", *Colloque de Strasbourg* (Paris, 1961), s. 99-108, tekrar basım S.M. Stern, *Studies in Early İsmâ'îlism eserinde* (Kudüs-Leiden, 1983), s. 289-98; ve W. Madelung, *Der Islam eserinde* "Das İmamat in der frühen İsmailitischen Lehre", 37 (1961), özellikle s. 43-86. Ayrıca bknz. F. Daftary, *The İsmâ'îlis: Their History and Doctrines* (Cambridge, 1990), s. 91-143, 593-614.
- 11 Bknz. El-Hasan bin Musa el-Nevbehti, *Kitap fırak al-Shia*. ed. H. Ritter (İstanbul, 1931), s. 57-64; Sa'd bin Abdullah el-Aşari el-Kummi, *Kitab el-makalat vel-fırak*, ed. M.J. Meşkur (Tahrân, 1963), s. 79-87; İngilizce çevirisi için S.M. Stern, "The Account of the İsmailis in *Fırak al-Shia*", *Stem, Studies*, s.47-55. Bknz. F. Daftary, "The Earliest İsmailis", *Arábica*, 38 (1991), s. 214-45.
- 12 İlk İsmaililerin gnostik öğretilerinin, özellikle de kozmoloji anlayışlarının özellikleri için, bknz. S.M. Stern'in *Studies* isimli eserinde, "The Earliest Cosmological Doctrines of İsmailism", s. 3-29; H. Halm, *Kosmologie und Heilslehre der frühen İsmâ'îliya* (Wiesbaden, 1978) ve *Mediaeval İsmâ'îli History and Thought* isimli eserde, "The Cosmology of Pre-Fatimid İsmâ'îliya", s.75-83, ed. Farhad Daftary (Cambridge, 1996).
- 13 Bu önemli mektubun Arapça metni ve İngilizce tercümesi için, bknz. Husayn F. Al-Hamdani, ve F. De Blois, "A Re-examination of al-Mahdi's letter to the Yemenites on the Genealogy of the Fatimid Caliphs", *JRAS* (1983), s. 173-207, metinde aynı zamanda Fatımi halifelerinin Ali sülalesi ile bağları hakkında yeni bir hipotez de bulunmaktadır.
- 14 Kesin olarak 10. yüzyılın ilk yarısında belirginleşen, 12 imamdan oluşan silsileye olan inanç, On İki İmamcı Şîlik ile ilk dönem İmamiye'yi bir-

- birinden ayırır. On iki İmamcılarının ağırlık kazanmalarıyla birlikte, imamiye ve İsaasariye terimleri neredeyse eş anlamlı hale gelmişlerdir. Bu dönemde, İsmaililer de kendilerini imami Şii'leri olarak adlandırmaya devam etmişlerdir. Bknz. E. Kohlberg, "From Imamiyya to Ithna'ashariyya", BSOAS, 39 (1976), s. 521-34, aynı yazarın "*Belief and Law in Imami Shi'ism*" isimli eserinde tekrar yayınlanmıştır, (Londra, 1991), makale XIV.
- 15 Bknz. Nizam-ül Mülk, *The Book of Government or Rules for Kings*, çev. H. Darke (2. baskı, Londra, 1978), s. 208-18, 220-6; ve S.M. Stern, "The Early Isma'ili Missionaries in North-West Persia and in Khurasan and Transoxania", BSOAS, 23 (1960), s. 56-90, *Studies* isimli eserinde tekrar yayınlanmıştır, s. 189-233.
- 16 Bknz. Madelung, "Das Imammat", özellikle s. 56-90; ve F. Daftary, "A Major Schism in the Early Isma'ili Movement", *Studica Islamica*, 77 (1993), s. 123-39.
- 17 Fatimiler ve Fatimi dönemindeki ismaili tarihi için bknz. F. Dachraoui, *Le califat Fatimide au Maghreb*, 296-365 (Tunus, 1981); T. Bianquis, *Damas et la Syrie sous la domination Fatimide*, 359-468/969-1076, 2 bsm. (Şam, 1986,89); L.S. al-Imad. *The Fatimid Vazirate*, 969-1172 (Berlin, 1990); Y. Lev, *Srafe and Society in Fatimid Egypt* (Leiden, 1991); H. Halm, "Die Fatimiden" isimli, U. Haarmann'ın *Geschichte der arabischen Welt* eserinde (Münih, 1987), s.166-99, 605-6; ve *Das Reich des Mahdi*, 875-973: *Der Aufstieg der Fatimiden* (Münih, 1991); Daftary, *The Isma'ilis*, s. 144-255, 615-54; ve M. Canard, "Fatimids", EI2, 2. bsm., s. 850-62.
- 18 Bknz. S.M. Stern, *Colloque international sur l'histoire du Caire* isimli eserde, "Cairo as the Centre of the Isma'ili Movement" (Kahire, 1972), s. 437-50, *Studies* isimli eserinde yeniden basım, s. 234-56; ve A. Hamdani, "Evolution of the Organisational Structure of the Fatimi Da'wah", *Arabian Studies*, 3 (1976), s. 85-114.
- 19 Bahreyn Karmati devletinin tarihine klasik dönem yaklaşımı için -ki varılan bazı genel sonuçlar ve çıkarımlar artık geçerli değildir-, M. De Goeje, *Memoire sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides* (2. bsm., Leiden, 1886). Modern dönem çalışmalarının sonuçları için bknz. W. Madelung, "Fatimiden und Bahrainqarmaten", *Der İslam*, 34

- (1959), s. 34-88, İngilizce versiyonu Daftary (ed.), *Mediaeval Isma'ili History and Thought* s. 21-73; W. Madelung, "Karmati", Eİ2, 4 cilt s. 660-5; ve F. Daftary, *Xarmatians*", EIR, 4. cilt, s. 823-32.
- 20 Nizam ül-Mülk, *The Book of Government*, s. 231.
- 21 A.g.e., s. 188.
- 22 Daftary, *The Isma'ilis*, s. 106-15.
- 23 Bknz. W. Ivanow, *The Alleged Founder of Ismailism* (Bombay, 1946), özellikle s. 28-103; ve *Ibn al-Qaddah* (3. baskı, Bombay, 1957); S.M. Stern, "Heterodox Isma'ilism at the Time of al-Mu'izz", BSOAS, 17 (1955), s. 10-33, aynı yazarın *Studies* isimli eserinde yeniden basım, s. 257-88; ve H. Halm, "Abdallah bin Maymun el-Qaddah", EIR, Sayı 1, s. 182-3.
- 24 Ebu Mansur Abd el-Kahir bin Tahir el-Bağdadi, *Moslem Schisms and Sects*, Bölüm 2, çev. A.S. Halkin (Tel Aviv, 1935), s. 107.
- 25 Bknz. M. Ghalib tarafından hazırlanan *Majmu'atrasalial-Kirmani*(Beyrut, 1983), isimli eserde s. 148-82, Hamid el-Din el-Kırmani, *el-Risale el-Kaflya*. Ayrıca bknz. S.M. Stern, "Abu'l-Qasim al-Busti and his Refutation of Isma'ilism", JRAS (1961), s. 14-35, *Studies* isimli eserinde yeniden basım, s. 299-320.
- 26 Stern Arapça olarak yazılmış böyle bir metni toparlamıştır. Metin *Ki tab al-balagh al-akbar* (En yüksek Derece Kabulün Kitabı) veya *Ki tab al-siayasa* (Siyaset Kitabı) gibi değişik isimlerle adlandırılmıştır ve Ismaililiğe değişik dâhil olma dereceleri yoluyla dinsiz düşünceleri anlatmaya çalışan, el-Bağdadi, el-Nuwayri ve el-Daylami de dâhil olmak üzere pek çok İsmaili karşıtı yazardan alıntılar yapıldığı görülmektedir. Bknz. S.M. Stern, *Studies* isimli eserinde "The Book of the Highest Initiation and other anti-Isma'ili Travesties", s. 56-83.
- 27 Daha detaylı bilgi için bknz. Ismail K. Poonawala, *Biobibliography of Isma'ili Literature* (Malibu, CA, 1977), özellikle s. 47-132
- 28 Bknz. A.F. Sayid, "Lumières nouvelles sur quelques sources de l'histoire Fatimideen Egypte", *Annales Islamologiques*, 13 (1977), s. 1-41; ve M.J.L. Young, *The Cambridge History of Arabie Literature: Religion, Learning and Science in the Abbasid Period* isimli eserinde A. Hamdani, "Fatimid History and Historians", (Cambridge, 1990), s. 234-47.
- 29 Al-Amir, *el-Hidaya el-Amiriyya*, ed. Asaf A.A. Fyzee (Bombay, 1938),

- s. 3-26, yeniden basım Jamal al-Din al-Shayyal, *Majmu'at al-watha'iq al-Fatimiyya* (Kahire, 1958), s. 203-30. Bu mektup S.M. Stern'in, "The Epistle of the Fatimid Caliph al-Amir (al-Hidaya al Amiriyya)- its Date and Purpose", JRAS (1950) eserinde (s. 20-31) kapsamlı olarak analiz edilmiştir, yeniden basım S.M. Stern'in, *History and Culture in the Medieval World* (Londra, 1984), makale X'de yapılmıştır.
- 30 *Iqa' sawa'iq al-irgham* başlığı taşıyan ilave mektup, e/-Hidaye'ye ek olarak konulmuştur, (s. 27-39), ayrıca el-Shayyal'ın editörlüğünü yaptığı *Majmua'at al-watha'iq* isimli eserde yeniden yayınlanmıştır, (s. 231-7). ,
- 31 *Iqa'*, s. 27, 32; düz. el-Shayyal, *Majmu'at el-watha'iq*, s. 233,239.
- 32 Nizari devletin tarihi ve Alamut dönemi Nizari toplumunun genel durumu ve dava faaliyetleri için bkz. Hodgson, *Order of Assassins*, s. 37-278; ve *The Cambridge History of Iran: sayı 5, 77e Saijuq and Mongol Periods*'da, "The Isma'ili State", düz. J.A.Boyle (Cambridge, 1968), s. 422-82; Lewis, *The Assassins*, s. 38-140, 145-60, ve Daftary, *The Isma'ilis*, s. 324-434, 669-99.
- 33 Alamut kalesi ve çevresi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. W. Ivanow, *Alamut and Lamasar: Two Mediaeval Ismaili Strongholds in Iran* (Tahran, 1960), s. 30-59; ve Willey, *Castles of the Assassins*, s. 204-26.
- 34 Bernard Lewis, Alamut dönemindeki Suriye Nizarileri konusunda en önde gelen modern uzmandır; bkz. söz konusu uzmanın *A History of Crusades*, isimli eserde, (düz. K.M. Setton) "The Isma'ilities and the Assassins" isimli yazısı, *The First Hundred Years*, düz. M.W. Baldwin (2. bsm., Madison, WI, 1969), s. 99-132; ve *The Assassins*, s. 97-114. Ayrıca bkz. Charles F. Defremery, "Nouvelles recherches sur les Ismaéliens ou Bathiniens de Syrie", *Journal Asiatique*, 5 série, 3 (1854), s. 373-421, ve 5 (1855), s. 5-76, bu eser değindiği tarihsel detaylar nedeniyle hâlâ değerlidir.
- 35 Bu Suriye kaleleri ve İran'daki Nizari kalelerinde bulunmayan ancak bu kalelerde bulunan değerli eski yazıtlar için, bkz. Max van Verchem, "Epigraphie des Assassins de Syrie", *Journal Asiatique*, 9 série, 9 (1897), s. 453-501, yeniden basım aynı şahsın, *Opera Minora* isimli eserinde, (Genova, 1978), 1. Basım, s. 453-501.

- 36 Bknz. W. Ivanov, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*. Yeni Basımlar, 14 (1938), s. 63-72.
- 37 Bknz. M. Th. Houtsma, "The Death of Nizam al-Mulk and its Consequences", *Journal of Indian History*, 3 (1924), s. 147-60; ve H. Bowen ve C.E. Bosworth, "Nizam al-Mulk", EI2, Cilt 8, s. 69-73.
- 38 El-Gazali'nin *el-Mustaziri* isimli eserinden seçkiler, belli bölümlerden yapılan alıntılarının yorumlarıyla birlikte ilk olarak Ignaz Goldziher'in *Sreitschrift des Gazaligegeben die Batiniyya-Sekte* adlı eserinde yayınlanmıştır. (Leiden, 1926); ama bu kitabın tam Arapça metni, *Fada'ih al-Batiniyya* adıyla Abd el-Rahman Bedevi tarafından basılmıştır. (Kahire, 1964).
- 39 Abd el-Celil Kazvini Razi, *Kitab el-nagd*, düz. Mir Celal el-Din Muhad-dit (2. bsm, Tahran, 1980), özellikle s. 80, 1 19, 206, 301-17, 411-30, 433-4, 448, 462. 469-70, 475-80, 586.
- 40 Bknz. W. Madelung (düz.), *Arabic Texts Concerning the History of the Zaydi Imams of Tabaristan. Daylaman and Gilan* (Beyrut, 1987), s. 146, 329.
- 41 El-Fath bin Ali el-Bundari, *Zubdat el-nusra*, düz. M. Th. Houtsma'nın *Recueil de textes relatifs a l'histoire des Seldjoucides II* (Leiden, 1889), s. 169, 195.
- 42 Bknz. B. Lewis, "The Sources for the History of the Syrian Assassins", *Speculum*. 27 (1952), s. 475-89, tekrar basım *Studies in Classical and Ottoman Islam (7th-16th Centuries)* isimli eserinde, (Londra, 1976), makale VIII.
- 43 Ebu Şama, *Kitab el-ravdatayn fi ekber el-davlatayn* (Kahire, 1287-88 / 1870-71), cilt 1, s. 240, 258.
- 44 Ibn Müeyesser, *Ekber Misr*. düz. A.F. Sayyid (Kahire, 1981), s. 102.
- 45 Bknz. Poonawala, *Biobibliography*, s. 251-63, 287
- 46 Bknz. F. Daftary, "Perişan Historiography of the Early Nizari Isma'ilis", *Iran, journal of the British Institute of Persian Studies*, 30 (1992), s. 91
- 47 Ala el-Din Ata-Malik Cüveyni, *Ta'rikh-i jahan-gushay*. düz. M. Kazvini (Leiden-Londra, 1912-37), Cilt 3, s. 186-278; İngilizce tercümesi, *The History of the World-Conqueror*, çev. J.A. Boyle (Manchester, 1958). Cilt 2. s. 666-725.

- 48 Raşid el-Din Fadl Allah Tabib, *Jami el-tavarih; KismaN Ismailiyan va Fatimiyan va Nizariyan va dai'yan va rafikan*, düz. M.T. Danishpazhuh ve M. Mudarrissi Zanjani (Tahran, 1959), s. 97-195; ve Ebu'l-Kasım Abd Allah bin Ali Kaşani, *Zubdat el-tavarih; bahs-i Fatimiyan va Nizariyan*, düz. M.T. Danishpazhuh (2. bsm., Tahran, 1366/1987), s. 133-237.
- 49 Bknz. B. Lewis, "Kamal al-Din's Biography of Rasid al-Din Sinan", *Arabica*, 13 (1966), s. 225-67, tekrar basım *Studies* isimli eserinde, makale X.
- 50 Alamut sonrası dönemi Nizari İsmailileri tarihi için bknz. Daftary, *The Isma'ilis*, s. 435-548, 699-724.

ORTAÇAĞ AVRUPA'SININ İSLAM'A ve İSMAİLİLERE BAKIŞI

Haşâşi efsanelerinin ortaya çıkışına doğru bir perspektiften yaklaşabilmek için, öncelikle Ortaçağ Avrupa'sının İslam dinini ve İslam'ın alt gruplarını, özellikle Şii İslam'ın İsmaili kolunu nasıl algıladıklarını ve İslam ve tarikatları hakkında ne derece bilgi sahibi olduklarını değerlendirmek gerekir. Sonuçta, efsanelerin ortaya çıkıp, yaygınlık kazandıkları 12. ve 13. yüzyıllarda, Avrupalıların İsmaililere bakışı muhtemelen büyük ölçüde, İslam ve Müslümanların dini inançları ve yaşayışları hakkındaki üstünkörü bilgilerinin etkisiyle şekillenmişti.

Hazreti Muhammed'in 632 yılında ölümünün üzerinden çok geçmeden, Müslüman ordularının Arabistan yarımadası dışındaki topraklarda fetihlere başlaması ve yeni doğmuş İslam devletinin, sınırlarını devamlı olarak doğu ve batıda hızlı bir şekilde genişletmesi sebebiyle İslam, topraklarını genişletmeye odaklanmış tehlikeli bir askeri güç olarak algılanmaya başlandı. Müslümanların ardı ardına gelen zaferleri ile deren bir şok geçiren ve toprakları ilk fethedilenler, Sasani ve Bizans hâkimiyetinde yaşayan komşu halklar oldu ama topraklarının yeni sahipleri bu halkları hiçbir zaman İslam'a geçirmek için zor kullanmadı. Bununla birlikte, Müslüman kabilelerinin ordularının, 7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun Suriye ve diğer bölgelerdeki topraklarını işgal etmeleri, Hıristiyan âlemi tarafından küçük düşürücü bir yenilgi olarak algılandı. Hıristiyan Avrupalılar, Müslümanların 8. yüzyılda hâki-

miyetlerini Kuzey Afrika'dan İspanya'ya ve sonrasında 9. yüzyılda Sicilya ve diğer Akdeniz adalarına yayması ile birlikte daha fazla paniğe kapıldılar.

Böylece, Hristiyan ve Müslüman toplumları arasındaki uzun zaman sürecek olan husumetin tohumları atılmış oldu ve İslam yani "öteki dünya", batılı Hristiyanlar tarafından önemli bir sorun olarak algılanmaya başlandı. Siyasi ve askeri yönlerine ilave olarak, sorunun zamanla dini ve entelektüel boyutları da ortaya çıktı. Ama Hristiyan Avrupa'da büyük bir korku ve endişe yaratan bu karmaşık sorunu kolay bir yolla çözmek pek mümkün görünmüyordu ki; ileride ortaya çıkacak ve Ortaçağ boyunca devam edecek olan Hristiyan-Müslüman çatışmaları bu tahmini doğrulayacaktı. İslam artık Avrupa için sürekli bir travma halini almıştı⁵¹; Müslümanların tutkularını ve kazandıkları zaferleri tekrar canlandıran Osmanlı Türklerinin kurdukları muazzam imparatorluğun, 17. yüzyıl ortalarına kadar Hristiyanlık ve batı dünyasındaki huzur ve barış ortamı üstünde büyük bir tehdit oluşturması yüzünden, İslam'ın bu şekilde negatif algılanışı bin yıldan daha uzun bir zaman sürdü.

Peki, Müslümanların gittikçe büyüyen güçleri ve askeri zaferleri nedeniyle bir panik havasına giren Hristiyan Avrupa, kendilerine meydan okuyan İslam'a karşı nasıl tepki verdi? Birkaç yüzyıl sonra Haçlı seferleri ile askeri alanda reaksiyon gösterilse de başlarda Avrupalılar, sınırlarına dayanan yeni düşmanlarına karşı silahlanma konusunda hem isteksizlerdi hem de bunu yapacak kuvvetleri yoktu. Böylece neredeyse dört yüzyıl kadar bir süre Avrupalılar İslam'ı, hem askeri hem de entelektüel yönden görmezden geldiler; bunun yanında tektanrılı dinler olarak bilinen Hristiyanlık ve Yahudiliğe bir yenisinin eklendiği gerçeğini reddettiler. Durum böyle olunca, Avrupalıların İslam'ı algılayışı korku ve gör-

mezden gelme temelli oldu ve batılı zihinlerde, son derece saptırılmış ve gerçek dışı bir İslam anlayışının oluşmasına yol açtı. Oluşan bu imajın Ortaçağ boyunca bu şekilde devam ettiğini ve bundan sonra Avrupalılar İslam hakkında doğru bilgi veren değişik kaynaklara eriştikleri zamanlarda bile batıda aynı anlayışın egemen kaldığını hatırlatmakta fayda vardır. Batının İslam'ı görmezden gelişi ve gerçekdışı bir anlayışa sahip oluşları Ortaçağ boyunca gelişti. Ama bunun yanında, sayıları pek fazla olmayan insan tarafından, karşıt görüşlerde yazılmış olsalar da daha ciddi bir tarzla İslam'ı incelemeye kalkışan yapıtların ortaya konduğu nadir anlar da yaşandı. Son yıllarda bir kısım uzman, özellikle Norman Daniel (öl. 1992) ve Richard Southern Ortaçağ dönemindeki karmaşık Hristiyan-Müslüman çatışmalarını incelediler ve Avrupalıların İslam'ı algılayışlarının geçirdiği gelişmeleri ve evreleri tanımlamaya çalıştılar. Kitabımızın bu bölümünün hazırlanmasında, söz konusu uzmanların yapmış oldukları çalışmaların payı büyüktür.⁵²

Hristiyanlık ve İslam arasında temasın başlamasından, Haçlı seferlerinin başladığı 11. yüzyıl sonlarına kadar süren birkaç yüzyıl boyunca, Avrupa'da İslam konusundaki bilgi çok sınırlıydı ve çeşitli dağınık kaynaklara dayanmaktaydı. Bu kaynaklar arasında, Emevi döneminde Suriye'de yaşamış, Doğu Kilisesi'nin en büyük din bilimcilerinden biri olan Şam- lı Aziz John'un kaleme aldığı çalışmaları ve Bizanslı din bilginlerinin yazdıkları eserleri, bunun yanında Mustariblerin, yani İspanya'da Müslüman egemenliği altında yaşayan Hristiyanların yazmış oldukları çeşitli dönemlere ait kayıtları sayabiliriz. Southern tarafından "görmezden gelme dönemi" olarak adlandırılan, Hristiyan-Müslüman çatışmalarının ilk birkaç yüzyılı boyunca Avrupalılar, İslam'ı en büyük düşmanlarından birisi olarak gördüler ve İslam'ı dini açıdan anlamak

ve yorumlamak için sadece İncil'i kullandılar. Müslümanların ya da Ortaçağ Avrupa'sında yanlış bir isim olarak kullanılan Sarazenlerin kökleri ısrarla Eski Ahit'te arandı. Müslümanların Sarazenler ya da Hz. İbrahim'in Hz. Hacer'den devam eden soyu olarak isimlendirilmelerini ve bu ismin yayılmasını sağlayan kişi, Ortaçağ döneminin başlarında Kuzey Avrupa'daki en büyük İncil uzmanı olan Bede (öl. 735) idi. İsmi, Sara'nın oğulları manasına gelen Sarazenler olması ilginçtir; çünkü söz konusu soy Hz. İbrahim'in diğer eşi Sara'dan değil, Hz. Hacer'den olma oğulları aracılığıyla devam etmiştir. Ne olursa olsun sonuçta Müslümanlar bu sayede, İncil'de bile Hristiyanların karşısında bir halk olarak gösterilmiştir.⁵³ Bede aslında Müslümanları inanmayanlar olarak kabul etmiştir.

İslam'ı anlamak için İncil tarihine değil, İncil'deki kehanetlere dayanan Avrupalılar da olmuştur. 9. yüzyılın ortalarında, aralarında Eulogius (öl. 859) ve Toledo piskoposunun da bulunduğu pek çok Hristiyan din bilgini, İslam'ı Hristiyanlığa karşı gizli bir komplo olarak görmüştür. Onlara göre Hz. Muhammed bir Hristiyan düşmanıydı ve İslam'ın yükselişi, dünyanın sonsuza kadar yok olacağının habercisiydi. Her ne kadar öncüler Müslümanların arasında yaşamış ve isteseler bu din hakkında doğru bilgilere erişebilecek olsalar da, İslam'a kehanetler gözünden bakan bakış açısı büyük bir cehaletin ürünüdür.

11. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalılar, Müslümanların egemenliği altında bulunan İspanya'daki Yeniden Fetih (Reconquista) hareketi ve Haçlı seferleri yoluyla Müslümanlara askeri alanda meydan okumaya başladılar. Emevi bölgedeki idaresinin 1031 yılında çökmesinin ardından, İspanya'nın siyasi olarak bölünmesi, kuzeydeki bağımsız Hristiyan krallıklarının, topraklarını güneye yaymalarına imkân sundu.

Bunun sonucu olarak 1085 yılında Toledo'nun Hristiyanlarca fethedilmesi, Yeniden Fetih hareketinin başlangıcını simgeler. Yeniden Fetih'in erken başarısı, Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman Almoravilerin ve onların soyundan gelen Muhavvidler Hanedanlığı'nın müdahalesi ile bir yüzyıldan uzun bir süre durduruldu. Ama Muhavvidlerin İspanya'yı terk etmeleriyle birlikte, Cordoba da dâhil olmak üzere pek çok Müslüman şehri 13. yüzyılda Hristiyanların eline geçti. Bununla birlikte, Nasirilerin elindeki Müslüman idaresi, İslam kültürünün zengin bir merkezi haline gelen Granada vilayetini iki yüz elli yıla yakın bir süre elinde tutmaya devam etti. İspanya'daki birliği sağlayan Kastilya ve Aragon'un birleşmesiyle, 1492 yılında İspanya'daki son Müslüman kalesi Granada da Hristiyanların eline geçti.

Aynı dönemde, Papa II. Urban'ın (1088-99) Fransa'daki Clermont Konseyi'nde Kasım 1095'te yaptığı çağrıyla birlikte Avrupa'da, Hristiyanlığın doğudaki düşmanlarıyla savaşmak için oluşturulan Haçlı Hareketi başladı. Papanın yaptığı çağrı, Müslüman idarelerinin sözde baskılarına maruz kalan doğudaki Hristiyanların ihtiyaç duydukları askeri desteği vurguluyordu; ayrıca Avrupalıların, Filistin'deki Kutsal Toprakların ve hac yollarının Müslümanların kontrolü altında olmasını kesinlikle istemediklerini ifade ediyordu. Hristiyan-Müslüman çatışmasında, Kutsal Topraklara sayısız Haçlı seferinin düzenlendiği ve Haçlıların burada ele geçirdikleri üsleri iki yüz yıl boyunca ellerinde tuttukları yeni bir dönem başlıyordu.⁵⁴

Papanın 1095'teki çağrısıyla birlikte, Batı Avrupa'daki çeşitli prensler ve şövalyeler tarafından birçok Haçlı birliği oluşturuldu. Çeşitli birliklerden oluşan, Birinci Haçlı Seferi'ni gerçekleştirecek Hristiyan hacı-askerleri 1096 yılında Bizans başkenti Konstantinopolis'e ulaştılar; 1097 yılına gelindiğin-

de ise çoktan Suriye'ye girmişlerdi. Ardından, nihai hedefleri olan ve bir yıl önce bir kez daha Fatımilerin eline geçen Kudüs'e yöneldiler. Haçlılar, bölgedeki Fatımi birliğini kolayca yenerek, Temmuz 1099'da Kudüs'e girdiler ve kazandıkları zafer için kutsal Kamame Kilisesi'nde daha tanrıya şükranlarını sunmadan, Kudüs'teki tüm Müslüman ve Yahudileri katletmeye giriştiler. Artık Kudüs Hıristiyanlar için kurtarılmıştı.

Birinci Haçlı Seferi'nin (1096-9) ulaştığı hızlı zaferde, Müslüman cephesindeki bölünme ve siyasi çöküşün etkisi büyüktü. Bu dönemde önde gelen Müslüman güçleri, sahip oldukları askeri kuvvetlere büyük zararlar veren, kendi iç çatışmalarıyla meşguldüler. Doğu Akdeniz, Selçuklular ile bölgesel güçler arasında hizip çatışmalarına sahne olmaktaydı. Suriye ve Filistin, Yakın Doğu'daki en büyük iki güç olan Sünni Abbasiler ile İsmaili Fatımiler arasında paylaşılamıyordu. Bu kavgaya bölgesel hanedanlıklar ve kabileler de dâhil olunca bölge siyasi bir karmaşanın içine girdi. 1097 yılında Haçlılar Suriye'ye geldiklerinde muhalif Fatımi hanedanlığı, önceden Doğu Akdeniz'de sahip olduğu siyasi üstünlüğü artık kaybetmişti ve 1094 yılında yaşanan Nizari-Mustali bölünmesi yüzünden Fatımi varlığı tehlikeye girmiş, Fatımilerin Mısır'ın doğusundaki topraklar üzerindeki kontrolü sarsılmaya başlamıştı. Öbür tarafta Abbasi halifeleri, hâlâ Sünni İslam'ın resmi sözcüleri olmalarına rağmen, kendi rızalarıyla Selçuklu sultanlarının güdümündeki kuklalara dönüşmüşlerdi. Selçuklu Sultanlığı da artık zirvesinde değildi ve Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüyle birlikte, kendi taht kavgaları ve iç anlaşmazlıklarıyla uğraşmaktaydı. Bir nevi bağımsız bir Selçuklu vilayetine dönüşen Suriye'de, 1095 yılında bölgenin Selçuklu amiri Tutuş'un ölümüyle birlikte, biri Halep'te diğeri Şam'da bulunan iki oğlu arasındaki rekabet, uzun sürececek bir siyasi istikrarsızlığı başlatmıştı. Artık kendi bağım-

sıklıklarını ilan etme amacıyla harekete geçen bölgesel haneler nedenliyle de, durum iyice karmaşıklıştı.

Bütün bunlar, kuvvet açısından muhtemelen daha üstün olan Müslüman güçlerinin, Haçlıların Kutsal Topraklara girişini engelleyememesinin nedenini açıklamaktadır. Bundan yaklaşık seksen yıl sonra, Müslüman kuvvetlerini cihat çağrısı ile Haçlılara karşı tek bir çatı altında toplamayı, Eyyubi Hanedanlığının kurucusu Selahaddin başardı. Selahaddin, 1171 yılında Fatimileri yok ettikten sonra, Suriye ve Mısır'ı kontrolü altına aldı; hemen ardından Türkler, Araplar ve Kürtlerden oluşan tek bir amaç için bir araya toplanmış ordusunu Haçlılara yöneltti ve 1187'de Müslümanların Kudüs'ü geri almalarını sağladı. Frenkler ya da Müslümanlar tarafından Haçlılar ve diğer Batı Avrupalılar için kullanılan isimle el-Faranj en azından geçici olarak artık ortada yoktu; birkaç kıyı kasabası dışında, Doğu Akdeniz'de sahip oldukları tüm topraklar ellerinden gitmişti.

Birinci Haçlı Seferi'nin hemen ardından, seferin Frenk liderleri Yakın Doğu'daki fethedilen bölgelerde dört küçük eyalet kurdular ve bu bölge Outremer yani "denizin ötesindeki toprak" olarak anılmaya başlandı. Sırasıyla Bologna'lı Baldwin ve Bohemond tarafından kurulan Frenk eyaletleri Urfa ve Antakya, Suriye'ye kuzeyden ve kuzeydoğudan gelebilecek saldırılara karşı koruyordu. Kıyıda ve yüksek bölgelerde bulunan birkaç küçük kasaba ile birlikte Kudüs, Kudüs Latin krallığı adıyla anılan bir diğer eyaletti ve Kutsal Toprakları elinde bulundurma ayrıcalığıyla, diğer Frenk topraklarından üstün olma onuruna sahipti. Kudüs'ün ilk önderi, Haçlı Seferinin liderleri arasından, yine onlar tarafından seçilen ve *Advocatus Sancti Sepulchri*, yani "Kutsal Kamame'nin koruyucusu" adını alacak olan Bouillon'lu Godfrey'di (1099-1100). Çok kısa bir süre sonra Godfrey'in yerini, önceden Ur-

fa eyaletini kurmuş olan Bologna'lı Baldwin aldı (1100-18). Tortosa limanının 1102 yılında ele geçirilmesiyle, önceden Haçlı Seferi'nin ilk liderlerinden olan St Gilles'li Raymond (öl. 1105) tarafından, Trablusgarp merkezli dördüncü Frenk eyaleti kuruldu.⁵⁵

Bir süre sonra, sırasıyla 1113 ve 1119 yılında, Hospital-ler ve Tampliye adıyla iki ayrı manastır şövalye örgütü kurulmuştur. Sadece papadan emir alan özerk güçler olarak hareket eden bu örgütler, Haçlıların Frenk eyaletlerine askeri destek sağlamışlar, aynı zamanda Kutsal Topraklara giden hac yollarını korumuşlardır. Varlıkları ve sayıları gittikçe artan bu askeri örgütler, büyük ve iyi teşkilatlanmış her an harekete hazır savaşçı topluluklardı ve bölgede, güçlü surlarla çevrili pek çok kaleye sahiplerdi; bu kaleler daha sonra Nizariler'in eline geçecekti.

Outremer'deki Frenk topraklarının, 13. yüzyılın sonlarında yok olmalarına kadar, kendilerine has renkli bir tarihleri oldu. Batı Avrupa'da çok yaygın olan feodal düzeni kendilerine model olarak alan Frenk eyaletlerinin liderleri, zamanla kendi içlerinde sonu gelmeyen ittifaklar ve çatışmalar sürecine girdiler; ayrıca Suriye'deki Nizari İsmaili toplumunun liderleri de dâhil olmak üzere, bölgelerindeki Müslüman liderlerle de değişik şekillerde ilişkilerde bulundular. Bölgenin politik ve diplomatik yapısı, rakip Hospitaller ve Tampliye'nin serbest faaliyetleri yüzünden iyice karmaşılaştı. Bu örgütlerin ikisi de İsmaililere düşmandı ve çoğu zaman İsmailileri kendilerine vergi ödemeye mecbur bırakıyorlardı.

Latin eyaletlerinin dördüncüsü olan Urfa en kısa ömürlü olanıydı ve 1144 yılında Iraklı ve Suriyeli Zengilerin eline geçti. Bu olay İkinci Haçlı Seferi'nin de (1147-8) başlamasına neden olmuştu. Bohemond'un torunu Tancred 1101 yılında Antakya vilayetinin liderliğine oturdu. Tancred (öl.

1112), Suriye'nin kuzeyinde kendilerine geçici bir yaşam alanı kuran Nizari İsmailileri ile ilk iletişime geçen Haçlı prensiydi. Bundan sonra Antakya, 1270'lerin başında Suriye Nizari İsmaililerini boyunduruk altına almış olan Memlûk sultanı 1. Baybars tarafından ele geçirilene kadar, Hauteville meclisinin prensleri tarafından idare edildi. Trablusgarp ise 1187 yılına kadar St Gillesli Raymond'un soyu tarafından idare edildi ve bu tarihten sonra orası da Hauteville meclisinin kontrolü altına girdi. Trablusgarp sonunda 1289 yılında Memlûkler tarafından ele geçirildi ve Frenklerin elinde sadece Kudüs krallığı kaldı.

Kudüs krallığı, Selahaddin'in Kudüs'ü 1187'de fethetmesinden kısa bir süre sonra yeninden yapılandı ve yeni başkenti Akka oldu. Krallığın yönetimini aralıklarla, Kral I. Amalric'in kızları Sibylla ve Isabella ile aralarında Lusignan'lı Guy (1186-92), Montferrafı Conrad (1192) ve Champagne'li Henry (1192-7) gibi birkaç ismin olduğu kocalarından bazıları üstlendi. Bunların bir kısmı, en bilinen Suriye Nizari İsmaili lideri Raşid el-Din Sinan ile görüşmelerde bulundu. 1291 yılında Memlûkler, Kudüs krallığından geriye kalan tek şehir olan Akka'yı ele geçirdiler ve Outremer'deki Frenk idaresine son verdiler.

Haçlı Seferlerinde yaşanan olaylar ve Outremer'deki dört Frenk eyaleti, 12 ve 13. yüzyılda yaşayan batılı vakanüvisler tarafından kayıt altına alındı. Bu vakanüvislerden bazıları gerçekten Doğu Latin topraklarında yaşadılar ve yazdıkları olaylara bizzat tanık oldular. Bu yüzden söz konusu vakanüvislerin yazdıkları, Haçlıların Müslümanlar ve İsmaililer hakkındaki bilgilerinin derecesini öğrenme konusunda en önemli kaynaklardır.

Doğu Latin topraklarında yaşamış ve çalışmış olan Sur başpiskoposu William, Haçlı tarihçilerinin en büyüğüdür. Ay-

rica Suriye Nizari İsmailileri hakkında bilgi veren ilk Haçlı seferi vakanüvisidir. Meşhur eseri *Historia*, Haçlı seferleri ve Haçlıların fethettikleri bölgelerin, özellikle de 1095'den 1184'e kadar Latin krallığının tarihi hakkında detaylı bilgiler içermektedir.⁵⁶ Eserinde ayrıca Fatımiler ile Haçlılar arasındaki ilişkiye pek çok kez göndermeler yapmıştır. William'ın *Historia* si, Doğu Latin topraklarında yaşamış olan bir Hristiyan tarafından bölge hakkında yazılmış tek yazılı kaynaktır. Buna ilave olarak, halkla ilişkileri kuvvetli ve öğrenmeye açık yapısıyla, Outremer'de bulabileceği tüm yazılı ve sözlü kaynaklara ulaşmış ve konusunda çok iyi bilgi sahibi olmuştur.

Surlu William 1130 yılında ya da bu tarihe yakın bir zamanda Kudüs'te doğdu. Yaklaşık yirmi yılını Fransa ve İtalya'da öğrenim görerek geçirdi. 1165 yılında Doğu Latin topraklarına döndüğünde kamu hizmetinde çalışmaya başladı. 1170 yılında Kral I. Amalric'in hizmetine girdi (1163-74) ve 1174 yılında kral O'nu Latin krallığının yönetim binasında görevlendirdi; William ayrıca Amalric'in oğlu ve halefi IV. Baldwin'e (1174-85) de öğretmenlik yaptı. William 1175 yılında Sur başpiskoposu olarak seçildi ve bu sayede Latin krallığında Kudüs patriğinden sonra kilisenin ikinci adamı haline geldi. William yıllarını, analitik tarihini derlemekle geçirdi ve 1184 yılında ölümünden kısa bir süre önce çalışmasının son kısımlarını yazıyordu. William Arapça biliyordu ancak kendi yazdıklarına göre, çoğunlukla sözlü hadisler üzerine de yine de hiçbir yazılı Arapça kaynaktan faydalanmamıştır.⁵⁷ Aslında sözlü hadisler ve insanların anlattıkları, bunun yanında kendi deneyimleri ve İlk Haçlı seferi ile ilgili hikâyeler, William'ın *Historia*'sının başlıca kaynaklarıydılar.⁵⁸ Diğer batılı vakanüvisler gibi O da özellikle anonim olarak yazılmış olan *Gesta Francorum*'i⁵⁹ güvenilir buldu. Bu eser İlk Haçlı Seferi konusunda otorite olan Aguilers'li Raymond

ve Chartres'li Fulcher tarafından da kullanıldı ve William eserini yazarken bu iki şahsın yazdıklarından da faydalandı. Ortadaki bulguların gösterdiklerine göre William, Müslüman topraklarının tarihi üzerine de bir çalışma yazmış ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. *Historiada* bir din olarak İslam'a önemli bir yer ayırmaması ilginçtir; belli ki İslam pek ilgi alanında değildi. William, Haçlıların ilk tarihçilerinin başlattığı geleneğe uyarak, yazdıklarında daha çok Haçlı seferlerini, dinsiz Sarazenlere karşı yapılan bir kutsal savaş olarak göstermeyi ve kazanılan zaferlerin aslında *Cesta Dei per Francos* yani tanrının Frenkler aracılığıyla kazandığı zaferler olduğunu anlatmayı amaçladı.

Haçlılar, Müslümanlar ve dinleri hakkında doğru bilgiler elde etmek için pek çaba sarfetmediler. Hem Haçlıların hem de Surlu William ve Vitryli James (öl. 1240) gibi eğitimli tarihçilerin, uzun süreler boyunca Müslümanlarla askeri, diplomatik, sosyal ve ticari boyutlarda ilişkide bulundukları göz önüne alındığında, bu ilgisizlik gerçekten ilginç görünmektedir. Birinci Haçlı Seferi'nin ardından, Fransa, Provans, Lorraine ve Batı Avrupa'nın diğer bölgelerinden gelen Haçlılar, Outremer'deki Latin topraklarına yerleşmeye başladılar. Batıdan dalgalar halinde yeni insanların gelmeye devam etmesiyle, bölgedeki Latin devletleri de gittikçe geliştiler. Haçlılar, kendileriyle birlikte Ortaçağ Avrupa'sının feodal toplumunun düşüncelerini ve geleneklerini de getirdiler ve Doğu Latin topraklarına özgü gerçeklere pek dikkat etmeden bunları aynı şekilde uygulamaya başladılar. Bunun sonucunda, bir grup Frenk soylusu tarafından idare edilen Latin devletlerine ait topraklarda çok karmaşık bir yapı kurulmuş oldu.⁶⁰ Bölgede Haçlı şövalyeleri ve soylular sınıfı dışındaki Frenkler, kasabalarda oturan ve küçük çaplı ticari faaliyetlerle yaşamalarını sürdüren insanlardan oluşuyordu. Daha büyük çaplı

uluslar arası ticaret, Venediklilerin ve Akka, Sur ve diğer Out-remers limanlarındaki Avrupa kökenli oluşumların elindeydi. Doğu Latin topraklarının yerlisi olan Hristiyan, Müslüman ve Yahudi toplulukları ise, toplumun daha alt katmanına aittiler. Arapça konuşan ve içlerinden çoğu, adına Haçlı Seferlerinin başlatıldığı Yunan Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan sayıca üstün Hristiyanlar, Frenk devletlerinde ikinci sınıf vatandaş konumuna düştüler. Bu topraklarda yaşayan ve çoğunluğu, Haçlı efendileri için toprak ekip biçme ile uğraşan Müslümanlar ise daha da düşük bir statüdeydiler ve Frenklere özel bir vergi ödemekle yükümlüydüler.

Bu karmaşık sosyal düzen içinde Latin devletlerinin feodal yapısı, bölgenin yerlisi olan halklardan oldukça kopuktu; oysa aslında aralarında yoğun bir ilişki de mevcuttu. Frenk idareciler ve bölgeye yerleşen Haçlılar, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bu yerli halk sayesinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Frenklerin pek çoğu zamanla Arapçayı öğrendiler ve Müslüman kâtiplerin hizmetlerinden faydalandılar. Böylece Haçlılar, Latin devletlerinde yaşayan Müslümanlar ve komşu Müslüman devletler ile aralarındaki ilişkiyi artırdılar ancak tıpkı Müslüman egemenliği altındaki İspanya ve Sicilya'da olduğu gibi, burada da ilişkinin kültürel boyutu zayıf kaldı. Bunun sonucunda Haçlılar, bir medeniyet ya da bir din olarak İslam hakkındaki bilgisizliği aynen sürdürdüler.

Özetle Birinci Haçlı Seferi ve sonrasında Frenkler ile Müslümanlar arasında kurulan doğrudan ilişki, ne Avrupa'da ne de Doğu Latin topraklarında, batının İslam'ı algılayışı konusunda bir gelişme sağlamadı. Ama bununla birlikte Haçlı hareketinin sonucunda Avrupalılar, İslam gerçeğinin farkına vardılar ve ilk Haçlı seferiyle kazanılan askeri zaferlerden sonra, önceden İslam'a karşı duyulan korku, geçici bir süreliğine de olsa yerini umut verici hayallere bıraktı.

Böylece İslam ve İslam'ın kurucuları, 12. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da daha bilinen kavramlar haline geldiler ama bu kavramlar daha çok hayal gücüne dayanıyorlardı. Bu hayali yaratan yazarlar, Southern'in deyişiyle kazanılan zaferlerin sarhoşluğuyla gerçekleri olabildiğince saptırmışlardı.⁶¹ Kulaktan dolma ve eksik bilgiler esas alınarak ve seferden geri dönen Haçlıların anlattıkları ateşli hikâyelerden büyük ölçüde etkilenerек oluşturulan bu İslam imajı, belli bir süre içinde Batı Avrupa'da iyice abartıldı ve bu sayede Charlemagne Efsaneleri, Virgil'in efsaneleri ve Britanya'nın efsanevi tarihi gibi çeşitli Avrupa kaynaklı hayali masallar ortaya çıktı. Ancak, en azından 13. yüzyılın ortalarına kadar İslam hakkındaki gerçek bilgiler olarak kabul edilen, Müslümanlar hakkındaki bu hikâyelerin kolayca saptırılmalarına çok da şaşırmamak gerekir. Tıpkı aynı dönemde ortaya çıkan Haşaşi efsaneleri gibi bir süre sonra kendine has bir yazınsal birikime ulaşan bu hikâyelere göre Sarazenler (Müslümanlar) yanlış bir üçlemeye inanan şuursuz bir halktı ve Mahomet (Hz. Muhammed) ise bir büyücü idi. Hatta Hz. Muhammed Roma Kilisesi'nde bir kardinalken başkaldırmış ve Arabistan'a kaçarak burada kendisi bir kilise kurmuştu.⁶²

Bu sırada, asıl amaçları İslam'ı reddetmek ve kınamak olsa da, Avrupa'da birkaç şahıs tarafından, İslam'ı daha ciddi bir şekilde incelemek için, gözlemlere ve metin incelemelerine biraz da romansı bir hava eklenerek hazırlanmış dağınık ama çok kıymetli bazı girişimler de olmuştur. Avrupa'da İslam hakkında ilk gerçeğe dayalı gözlemlerin oluşmasını sağlamış olan bu değişik yaklaşım çoğunlukla İspanya'da ortaya çıktı. Yaklaşımın öncülerinden biri de asıl ismi Moses Sefardi (öl. 1130) olup, 1106'da Hristiyanlığa geçtikten sonra Pedro de Alfonso ismini alan ve daha sonra İngiltere'ye giderek Kral I. Henry'nin doktoru olan İspanyol bir Yahudi'dir. Pedro

de Alfonso, İspanya'daki Müslümanların arasında yaşadığı için Arapçayı biliyordu ve Müslüman topraklarına ait hikâyeleri Latinceye ilk kez O çevirdi. Anlaşıldığı kadarıyla, Kuran hakkında da oldukça iyi bir bilgiye sahip olmuş ve Müslümanların öğretileri ve ibadetleri ile ilgili birinci ağızdan bilgiler edinmiştir. Bir Hristiyan ile bir Yahudi arasındaki konuşmalardan oluşan *Dialogi* isimli eserinin 5. kısmı, İslam ve Hz. Muhammed hakkındaki ilk yazılı kaynak olma özelliğini taşır.⁶³ Pedro de Alfonso'nun, sözlü kaynaklar yanında, günümüze ulaşmamış bazı yazılı kaynaklardan da yararlanarak 1108 yılında hazırladığı İslam incelemesi, 12. yüzyıl hatta belki de Ortaçağın sonraki dönemleri boyunca, konu ile ilgili en gerçeğe dayalı yazılı eser olma özelliğini taşımıştır. Ama bu eserin, Avrupalıların İslam'ı algılayışları üzerinde büyük bir etkisi olmadı.

İslam hakkında gerçeklere dayanan bilgiler edinme amacı taşıyan, çok daha tutkulu bir proje, 1122'den 1156 yılında ölümüne kadar Fransa'da Cluny'deki önemli bir Benediktin manastırının başrahipliğini yapan Muhterem Peter'in azimli çalışmaları sayesinde ortaya çıktı. Muhterem Peter, Hristiyanlığı sapkın inançlardan korumaya büyük ilgi duyuyordu; O'na göre bu sapkın inançlar arasında en başta İslam geliyordu. Ayrıca Müslümanlığın askeri harekâtlar yerine, misyonerlik faaliyetleri ile kolayca alt edilebileceği düşüncesine derinden bağlıydı. Bu nedenlerle, kendini İslam hakkında, özellikle de İslam'ın en zayıf yönleri hakkında doğru ve detaylı bilgiler toplamaya adanmış; böylece İslam'daki yanlış inanışların herkes tarafından açıkça görülmesi sağlanacaktı. Bu amaçla 1142'de İspanya'ya yaptığı seyahatte, Kuran da dâhil olmak üzere pek çok İslami metnin Arapçadan Latinceye tercüme edildiği muazzam bir proje başlattı. Sonradan bu işi Toledo'da bulunan bir grup çevirmene devretti ve burası

zamanla, bilimsel değer taşıyan Arapça metinlerin Latinceye çevrildiği bir merkez haline geldi.

Batının İslam konusundaki araştırmalarında bir dönüm noktası olan, Kuran'ın Latinceye çevrilmesi, ilk kez Ketton'lu Robert tarafından üstlenildi ve çeviri *über legis Saracenorum quem Alcoran vocant* adıyla 1143 yılında tamamlandı. Muhterem Peter, kendi desteğiyle ortaya çıkan çevirileri, İslami öğretileri anlatan özet bir çalışma (*Summa totius haeresis Saracenorum*) ve eleştirel nitelikte İslam karşıtı bir eser (*Über contra sectam sive haeresim Saracenorum*)⁶⁴ kaleme almak için kullandı. Bu projenin sonucunda ortaya çıkan bir dizi Latince metin genel olarak Culniac Corpus veya Toledo Külliyyatı adıyla anıldı⁶⁵ ve bu külliyyat Ortaçağ Avrupa'sında İslam konusunda yapılan araştırmalar için başvuru olan ilk bilimsel kaynak haline geldi. Muhterem Peter'in kendisi tarafından sentezlerle oluşturulmuş bu eserlerde, Avrupa'da sonradan çıkan eserlerdeki kaba ve saçma yorumlar yoktu. Ama oldukça geniş bir kesimce tanımış olmasına rağmen Culniac Corpus da, Avrupalıların İslam'a bakışları üzerinde pek etkili olamadı. İslam üzerine yapılan ciddi çalışmalar, 12. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ Haçlıların Müslümanları ortadan kaldıracakları umudunu taşımaya devam eden Hristiyan Avrupalılar için pek ilgi çekici nitelik taşımıyorlardı. Bu sebeple, Doğulu Müslümanlar hakkında çıkan efsaneler, Outremer'deki Hristiyan çevrelerde olduğu kadar, batıda da rağbet görmeye devam etti. İslam hakkında doğru ve güvenilir kaynaklar olarak görülen efsaneler, artık tamamen kontrolden çıkmış ve kendi kendine gelişmeye başlamışlardı.

12. yüzyılın sonlarından itibaren, Müslümanların felsefe alanındaki çalışmaları konusunda gerçek bilgiler, Avrupa'da en azından eğitilmiş Latinler tarafından elde edilmeye başlandı. El-Kindi, el-Farabi ve İbni Sina'nın (Latince Avicenna) da

içinde olduğu en tanınan Müslüman düşünürlerinin yazdıkları, Cremona'lı Gerard (öl. 1187) tarafından ilk kez olarak Arapçadan Latinceye çevrildi ve diğer eserlerin tercümeleri de Toledo'daki ünlü çevirmenler grubu tarafından yapıldı. Bu sayede batılı düşünörlere yeni bir bakış açısını tanıma fırsatı verilmiş oldu.⁶⁰ Böylece, Roger Bacon (öl. 1292) gibi eğitimli Avrupalılar sadece Müslümanların ilgi çekici düşünsel başarılarına tanık olmadılar; bunun yanında Müslüman düşünörlerin bazı fikirlerini ve metotlarını da kendi teolojik ve felsefi çalışmalarına adapte ettiler. Ama Müslümanların düşünsel alandaki bu başarılarının farkına varılışı bile, İslam hakkındaki Avrupa efsanelerinin ortadan kalkmasını sağlayamadı.

Aynı dönemde Hristiyan Avrupalıların Müslümanları askeri güçle ortadan kaldırma umutları yeniden canlanmıştı ve bu umut, Moğolların ortaya çıkmasıyla daha da arttı. Cengiz Han'ın 13. yüzyılın başlarında kazandığı inanılmaz zaferler, Avrupalıların Asya'da İslam'ın ötesinde ayrı bir putperest dünyanın varlığını fark etmelerini sağladı. Batıda genel olarak Tatarlar (klasik mitolojide Latince cehennem anlamına gelen *Tartarus* kelimesinden türemiştir) adıyla tanınan Moğollar, Hristiyan batının dini ve coğrafi anlamda isteklerinin önemli ölçüde genişlemesine neden oldu. Bunun ayrıca Hristiyan-Müslüman ilişkileri üzerinde de etkisi oldu. İlk başlardaki kısa süreli kararsızlığın ardından Avrupalılar, Mogolların Müslümanların ortadan kaldırılması için kullanabileceklerinin farkına vardılar ve bu amaçla Müslümanlara karşı ittifak oluşturmak için bir dizi diplomatik girişimlerde bulundular. Bu sırada, çoktan Moğol zulmünden nasibini almaya başlamış olan Müslümanlar da, gelecekteki felaketleri önlemek adına Mogollara barışçı öneriler sunmaktaydılar. Bağdat'taki Abbasi halifesinin ve Alamut'taki Nizari İsmaili liderinin 1246'da, Büyük Han Guyuk'un tahta geçişi nedeniyle Moğol-

listan a gitmeleri bu yaklaşımın bir sonucuydu. Müslümanlar,, Mogollara karşı Hristiyanların desteğini alma konusunda ilk başta yaptıkları girişimlerde başarısız olmuşlardı. İngiliz Benediktin rahibi ve tarihçi Matthew Paris'e (öl.1259) göre Abbasi halifesi ve Alamut'taki İsmaili lideri, Moğollar'a karşı Fransa kralı IX. Louis ve İngiltere kralı III. Henry'nin desteğini alabilmek amacıyla Avrupa'ya ortak bir heyet yollamışlardı. Ama elçilerin anlattıkları Avrupa kralları tarafından olumlu karşılanmamıştı.⁶⁷ Özetle bu dönem, önemli bir sonucu olmayan Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki diplomatik görüşmelerin yanında, Avrupalılar ile Moğollar ve Müslümanlar ile Moğollar arasındaki yoğun diplomatik mesajlaşmalar ve görüşmelerle geçti.

Yukarıda anlatılanların bir göstergesi olarak, daha çok Aziz Louis adıyla bilinen Fransa kralı IX. Louis, 7. ve son büyük Haçlı seferini (1248-54) başlattı ve Moğollarla da diplomatik alanda görüşmelere girişti. Daha seferin başlarında, 1250 yılında Damietta'da yenilmesine rağmen Akka'ya gitti ve 1254 yılında kadar dört yıl süreyle Filistin'de kaldı. Bu dönemde Suriye'deki Nizari İsmaililerinin bölgesel lideri Dağın Şeyhi ile Louis arasında karşılıklı hediyeleşmeler ve elçi ziyaretleri gerçekleşti. IX. Louis Moğolların, Hristiyanlığın Nesturi mezhebine yakınlığı haberlerinden cesaretlenerek, Moğollar ile Müslümanlara karşı ittifak kurmanın yollarını da aradı. Bu amaca uygun olarak, Rubruck'lu William adındaki bir Flaman Fransisken rahibini Moğolistan'a, Büyük Hakan Möngke'nin huzuruna yolladı. William 1254 yılında Moğol başkenti Karakurum'a vardı ve burada Möngke'nin önünde, Müslüman, Budist ve Nesturi temsilcilerinin katıldığı büyük bir dini tartışmaya iştirak etti. Rubruck'lu William bu tartışmayı ve İran İsmaililerinden de bahseden, Moğolistan seyahatinde karşılaştığı önemli konuları kaleme alarak, değerli bir

kaynak ortaya koydu.⁶⁸ Ayrıca eserinde, kardeşi Hülagü'nün komutasında İran'daki İsmaili kalelerine büyük bir ordu yollayan Möngke'yi öldürmek için, 1254 yılında Karakurum'a değişik kılıklarda çok sayıda İsmaili fedaisinin girdiğini anlat-tı.»

Kısa bir zaman içinde Moğollar, hiçbir grubun etkisinde kalmadan tamamen kendi inisiyatifleriyle, 1256 yılında İran'daki İsmaili devletini ve 1258 yılında da Abbasi Halifeliği'ni yıkarak, Batı Asya'yı fethettiler. Daha da ileriye gitmeleri, Suriye'de Müslümanlar tarafından başarılı bir şekilde engellendi. Bu sayede Outremer'deki Latin devletleri de yaklaşık otuz yıl kadar daha hayatta kalabildiler. Moğollar 1285 ve 1290 yılları arasında kendiliğinden Avrupa'ya elçiler yollamaya başlayınca, batılıların Müslümanlara karşı Hristiyanlar ve Moğolların ortak bir saldırı gerçekleştirmesi umudu geçici de olsa yeniden canlandı. Ama bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı ve Akka'nın 1291 'de Müslümanların eline geçmesi, Müslüman-Hristiyan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlattı. Bu olay sadece Outremer'deki Frenk hâkimiyeti ve askeri varlığının çökmesine neden olmadı; bunun yanında Hristiyanların Müslümanları tamamen ortadan kaldırma hayallerinin de yok olmasını sağladı. Yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı hareketi (1096-1291) artık sona ermişti ve İslam'ın tarih sahnesindeki yeri yavaş yavaş Avrupalılar ve Hristiyan dünyası tarafından fark edilmeye başlanmıştı.

Bu sırada Avrupa'da, İslam'ı kötölemek amacıyla yürütülen sözde bilimsel nitelikli birtakım bireysel girişimler halen devam ediyordu; bu girişimler Raymond Lull (öl. 1315) ve Ricoldo de Monte Croce'nin (öl. 1321) çalışmalarında zirvesine ulaştı. Hristiyan bakış açısını yansıtan bu şahıslar, Haçlı seferlerinin yerini, Müslümanlar arasında yürütülecek misyonerlik faaliyetlerine bırakması ve bu faaliyetlerin başarıya

ulaşması için de İslam inancı ve yerel diller üzerinde ciddi çalışmalar yapılması gerektiğini söylüyorlardı.⁷⁰ Lull bizzat kendisi 1276 yılında, gelecekteki misyonerlik faaliyetleri için Majorca'da Arapça eğitimi veren bir okul kurmuştu ve Vienne Konseyi'nin 1311 yılında, Avrupa'daki beş üniversitede doğu dilleri konusunda eğitim veren bölümlerin kurulmasını tavsiye etmesinde büyük payı vardı. 14. yüzyılın sonunda, Avrupa'da Arapça bilen insanların sayısı muhtemelen yirmiden azdı ve 1234 yılında Haçlılar tarafından vaiz olarak görevlendirilen Fransisken ve Dominikan rahiplerinin yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerine baktığımızda, bunların hiçbir etkisi olmadığını görürüz.

14. yüzyılda ve Ortaçağın sonraki dönemlerinde, İslam'ı öğrenme ve anlama konusunda duyulan istek neredeyse tamamen yok oldu ve önceden yaratılan popüler imaj yeniden hareketlendi. Özellikle Marco Polo'nun renkli doğu hikâyeleri, Avrupalıların İslam ve Doğu Müslüman toprakları üstündeki fantezilerine yeni bir ivme kazandırdı. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Hristiyanlığın Müslümanlar üzerindeki bu sabit görüşü Roma Kilisesi tarafından onaylandı ve böylece cahillikle hayalciliğin karışımı olan bu bozuk imajın etkilerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlandı. W.M. Watt'a göre, 19. yüzyıla kadar Avrupalıların anlayışının temelini oluşturan bu imajın dört ana özelliği şunlardı: (1) İslam yalan üzerine kuruludur ve maksatlı olarak doğruları saptırmaktadır, (2) İslam, şiddet ve savaşın hâkim olduğu bir dindir, (3) İslam, zevk düşkünlüğünün hâkim olduğu bir dindir, (4) Muhammed bir Hristiyan düşmanıdır.⁷¹

Bizans başkenti Konstantinopolis'in 1453 yılında İslam dünyasının yeni süper gücü olan Türklerin eline geçmesiyle birlikte, Hristiyan din bilimcilerinin İslam'a olan ilgileri kısa bir süre için tekrar canlandı; Southern bu kısa dönemi "bir

anlık kavrayış" olarak adlandırmıştır.⁷² Ama yine de Ortaçağ sonlarına gelindiğinde, Avrupalıların İslam hakkındaki bilgileri hâlâ şaşırtıcı derecede kıttı.

Sonraki dönemlerde Avrupalıların İslam algılayışlarında yaşanan gelişmeler, şarkiyatçılığın ilk dönemleri ve batıdaki İslam çalışmalarının gelecekteki seyri gibi konular bu kitabın kapsamının dışındadır. Bununla ilgili olarak, İslam dini ve tarihi konusunda gerçek anlamda sistematik çalışmaların başlangıcının, Paris'teki College de France'da düzenli olarak Arapça eğitimi verilmeye başlandığı, 16. yüzyılın yani Reform yüzyılının son dönemlerine dayandığını ve ancak 1613 yılında Leiden'de ve 1630'larda Cambridge ve Oxford'da Arapça kürsülerinin kurulmasından sonra, Avrupa'da Arap dilindeki kaynaklar üzerinde ciddi çalışmaların gerçek anlamda başladığını bilmek yeterli olacaktır. Bu gelişmelere rağmen, Ortaçağ boyunca Hristiyanların İslam araştırmalarına hâkim olan dar ve kötölemeye odaklanmış bakış açısı, ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren konuya bilimsel yöntemlerle yaklaşma tavrına dönüşmeye başlamıştır. Yanlış ve maksatlı olarak ortaya çıkmış değerlendirmeleri tercih eden genel eğilimin yok olup, yerini orijinal metinlerden çıkan bulgularla elde edilen tarafsız bilgilere bırakması ve Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde bulunan kütüphanelerdeki sayıları günden güne artan zengin orijinal İslam el yazmalarına gitgide daha kolay ulaşılabilmesi, modern çağın başlarında şarkiyatçılığın açtığı geniş alanda İslam'ın daha bilimsel bir şekilde incelenmesine zemin hazırlamışlardır.

Hem batıdaki hem de Outremer'deki Ortaçağ dönemi Avrupalıları, İslam'ın en temel unsurları konusunda bile bilgisiz olduklarına göre, elbette ki büyük Sünni-Şii ayrımı da dâhil olmak üzere, İslam'ın içindeki bölünmeler ile İslami ta-

rikatlar ve karmaşık inanış şekilleri hakkında hiçbir şey bilmemekteydiler. İşin gerçeği, Doğu Latin topraklarında uzun yıllar geçiren ve bölgedeki Müslümanlarla sürekli ilişki içinde bulunan en bilgili Haçlı tarihçilerinin bile, Müslüman toplulukları konusunda detaylı bilgiler edinmek için çaba sarf ettiklerini gösteren bir kanıt yoktur. Ne tuhaftır ki; bu tarihçilerden Surlu William ve Vitryli James gibi bazı din bilimciler, Haçlı devletlerinde rahip ve başrahiplik görevlerinde bulunmuşlar ve bir yandan da bölgelerindeki Müslüman topluluklarını Hristiyanlığa geçirmeye çalışmışlardır. Aynı dönemde hatta daha önceki dönemlerdeki İsmaili dailerinin benzer uygulamalarına bakıldığında, güttükleri politikanın gereği olarak, kendi taraflarına geçirmeye çalıştıkları halkların dilleri ve inanışları konusunda bilgi sahibi olmak için uğraşmaları ve Dar el-Hikma ve Fatımi Kahire'deki diğer eğitim kurumlarında bu konularda yoğun eğitimler almaları dikkat çekici bir tezatz oluşturmaktadır. Modern çalışmaların elde ettiği bulgulara göre, örneğin meşhur bir İsmaili düşünürü ve Fatımi döneminin en büyük dai din bilimcilerinden biri olan el-Kirmanı, Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal kitapları konusunda oldukça bilgi sahibiydi ve İbranice ile bazı Suriye dillerini de biliyordu.⁷³ El-Kirmanı 1021 yılında öldüğünde, Hristiyan din bilimcileri hâlâ İslam'ı İncil temelinde anlamlandırmaya çalışıyorlardı ve Hz. Muhammed'in ismi, İspanya ve Sicilya dışında, Avrupa'daki Hristiyanların çoğu tarafından bilinmemekteydi.www.cizgiliforum.com

İslam'ı yanlış bir inanış hatta Hristiyanlığın saptırılmış bir hali olarak algılayan Haçlılar ve tarihçileri, İslam hakkındaki gerçekleri ve ilk ağızdan alabilecekleri bilgileri öğrenmeye pek ilgi duymadılar. Tam tersine, kendilerine şeytani bir şey gibi gelen bu olguyu kötölemeyi ve inkâr etmeyi amaçladılar. Durum böyle olunca, bu amaçlarına hizmet eden sanki

gerçekmiş gibi gösterilen hayali ve uydurma hikâyelere, bunlara ilave olarak Müslümanların veya Haçlıların büyük ilgisini çeken Haşaşiler gibi alt grupların inanışları ve yaşamaları hakkındaki yanlış gözlemler ve abartılmış yarı doğru gerçeklere inanmaları daha da kolaylaştı.

12. yüzyılın başlarında Haçlıların, Suriye'deki Nizari İsmailileri ve Mısır'daki Fatımiler tarafından temsil edilen Şii topluluklarıyla temasa geçmelerine rağmen Ortaçağ Avrupalıları, Şiilik ve Şiiler ile Sünni çoğunluk arasındaki temel öğreti farklılıkları konusundaki bilgisizliklerini devam ettirdiler. Belli ki Haçlılar, Suriye Nizarileri ile Mısır Fatımilerinin, kendi başına Şiiliğin büyük bir kolunu temsil eden İsmaililiğin birbirine rakip iki alt grubu olduklarının farkına varamamışlardı. Şiiliğin bir diğer büyük kolunu oluşturan ve Suriye ile Yakın Doğu'daki diğer bölgelere yayılan On İki imama Şiilik hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı.

Ama hiç yoktan Haçlılar, Şii (İsmaili) Müslümanları ile girdikleri temasın sonucunda, tam net olarak anlamamış olsalar da Şia'yı İslam toplumunun kalanından ayıran farklılıklar konusunda biraz olsun bilgi sahibi oldular. Örneğin bu konuda söyleyecek bir şeye sahip ilk Haçlı tarihçisi olan Surlu William 1180'de, Şia inancına göre tanrının İslam'ı, tek gerçek peygamber olan Hali (Hz. Ali) aracılığıyla dünyaya yollama niyetinde olduğunu, ancak Cebrail'in hata yapıp, görevi Mehemet'e (Hz. Muhammed) verdiğini söyleyerek, Şiilik konusundaki tüm bilgisini gözler önüne sermiştir.⁷⁴ Sonraki Haçlı tarihçileri de O'nun bu saptamalarını esas almışlardır. 1216'dan 1228'e kadar Akka başrahipliği yapan bir diğer öne çıkan tarihçi Vitryli James, Sünniler ile Şiiler arasındaki ritüellerdeki farklılıklar konusunda biraz olsun bilgili olduğunu göstermiş ama söz konusu farklılıkları yanlış anlayarak, Hz. Ali yandaşlarının Hz. Muhammed'i kötüleyerek, O'nun kur-

duğu düzenden farklı bir düzeni benimsediklerini belirtmiştir.⁷⁵ Sonradan İslam hakkında daha ciddi bir çalışma ortaya koyan ve görüldüğü kadarıyla Yakın Doğuya yaptığı seyahatte Irak'taki On İki İmamcı Şiilerle de görüşen Ricoldo de Monte Croce bile Müslümanların çoğunun, Hz. Muhammed'in yanında yer aldığını ve Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin hakkını yediğini düşünen azınlığın ise O'nun tarafına geçtiğini söyleyerek gerçeklerden sapmıştır.⁷⁶

Bölgeye seyahat eden Avrupalıların daha doğru bilgiler edinmeye başlamaları, ancak On İki İmamcı Şiiliğin İran'daki Safevi Devleti'nde resmi devlet dini olarak kabul edildiği 1501 yılından sonra mümkün olabilmektedir. Safevi döneminde ve sonraki dönemlerde İran'ı ziyaret eden Portekizli, İspanyol, İtalyan ve diğer Avrupa milletlerine mensup casuslar, tüccarlar, diplomatlar ve seyyahlardan günümüze kalan yazılı kaynaklar gösteriyor ki; bu ilerleme bile yavaş olmuştur. İşin doğrusu, modern zamanlardaki Şii araştırmaları bile, İslam'a hâlâ genellikle Sünniler ve Arapların bakış açısında yaklaşan Batılı İslam çalışmalarının etkisinde kalmaya devam etmektedir. Öyle ya da böyle Haçlıların, On İki İmamcı ve İsmaili kolları da dâhil olmak üzere, genel olarak Şii İslam hakkında tamamen bilgisiz olduklarını göz önüne aldığımızda, Nizari İsmaililerinin gerçek inançları ve yaşam şekilleri hakkında da hemen hemen hiçbir şey bilmediklerini tahmin etmek mantıklı olacaktır. Bu bölümün devamında, 12. ve 13. yüzyıllardaki "Haçlı-Haşaşi" karşılaşmaları ve Haçlıların Nizari İsmailileri hakkındaki bilgilerinin boyutu konularındaki mevcut bulgular değerlendirilecektir. Ortaçağda Haşaşi efsanelerinin nasıl oluştuklarını ve yayıldıklarını tam olarak anlamak ancak bu değerlendirmeye gerçek anlamda mümkün olabilir.

Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesinden birkaç yıl sonra,

Hasan Sabbah'ın İran'lı casusları, Nizari İsmaili hareketini bölgesel olarak organize ve idare etmek için Kuzey Suriye'ye yollanmaya başladılar. Önceden de değinildiği üzere bu Nizari daileri'nin Suriye'deki işleri çok daha çetrefilliydi ve amaçlarına ulaşabilmek için bir grup dağ kalesini kontrol altına almaları gerektiğini anlayana kadar, yarım yüzyıl kadar yoğun çaba sarf etmeleri gerekti. Suriye'deki Nizari daileri daha en başlardan itibaren, çoktan bölgedeki askeri varlığını genişletmeye başlamış olan Haçlılarla temas ve çatışmalara başladılar. 1113'e kadar çatışmalarla süren bu ilk aşamanın ardından, Suriye'deki Nizari faaliyetleri Halep'i merkez seçti; şehrin Selçuklu idarecisi Rıdvan, tarikat üyelerini geçici olarak koruması altına almıştı. El-Hakim el-Müneccim adıyla bilinen, Suriye Nizarileri'nin ilk bölgesel liderinin, Hims'in idarecisi ve Rıdvan'ın baş düşmanlarından biri olan Cenah el-Davla'yı öldürmesi için bir grup fedaiyi görevlendirmesinin sebebi belki de bu karşılıklı işbirliğinin bir sonucuydu. Bu fedailer tam iş üstündeyken Cenah el-Davla'nın muhafızları tarafından öldürülmüşlerdir. 1103 yılının Mayıs ayında Hims'in görkemli camiindeki Cuma namazı sırasında yaşanan bu olay, Suriye Nizarileri tarafından halka açık mekânlarda yapılan ve kendilerini feda etme yönüyle Haçlı çevrelerinde büyük ilgi uyandıran suikast girişimlerinin ilkiydi.

Nizariler Halep'ten organize ettikleri operasyonların sonucunda, 1106'da Halep'in ileri karakolu vazifesi gören ve kaleyle korunan Apamea'nın idarecisini bir grup fedai ile öldürerek şehri kolayca ele geçirdiler ve etki alanlarını genişlettiler. Ama Apamea'yı Suriye'deki ilk Nizari kalesi yapma girişimi kısa ömürlü oldu. Birkaç ay sonra Eylül 1106'da, civardaki önemli merkezleri önceden ele geçiren Antakya'nın yetenekli kralı Tancred Apamea'yı başarılı bir şekilde kuşattı ve şehri teslim olmaya zorladı. Apamea'da kalan yeni Niza-

ri lideri Ebu Tahir ve en yakınındaki yardımcıları şehri teslim ederek, mahkûm olmaktan kurtuldular ve Halep'e geri döndüler. Apamea'daki bu olaylar, Suriye'deki Nizari İsmailileri ile Haçlıların ilk olarak karşılaşmalarını simgeler. Bundan birkaç yıl sonra 1110 yılında, Cebel el-Summak'daki daha az öneme haiz Kafarlahta'nın da Tancred'in eline geçmesine mani olamadılar.

1111 yılından itibaren, bölgedeki çoğunluk İmami Şii ve Sünni topluluklarının Nizariler'e karşı tavır almaya başlamalarıyla, Halep'teki durum güçleşmeye başladı. Dahası, İran'da şiddetli bir İsmaili karşıtı politika gütmekte olan bölgenin yeni Selçuklu lideri, Halep'teki Selçuklu liderine, aynı politikaları bölgedeki Nizarileri üzerinde de uygulaması için baskı yapmaya başladı. Rıdvan'ın oğlu ve halefinin 1113'te kendi bölgesinde geniş çaplı bir Nizari karşıtı kampanya başlatmasıyla Halep'teki Nizari varlığı onarılamayacak şekilde tersine döndü. Ebu Tahir ve iki yüz kadar önde gelen Nizari yakalanarak idam edildi; böylece Nizarilere karşı gündemde olan öfke, Halep'te büyük bir kıyımla patlamış oldu. Buna rağmen Halepli Nizarilerin çoğu civardaki bölgelere kaçtı. Bir kısmı Frenk topraklarına sığındı, küçük bir grup ise gizli bir şekilde Kuzey Suriye'deki birkaç kasabada varlıklarını sürdürmeye devam ettiler.

Halep'teki çöküşlerinin ardından Nizariler, yeni önderleri, başka bir iranlı dai olan Bahram tarafından Suriye'de yeniden organize oldular. Bu ikinci dönemde merkezlerini güney Suriye'deki Şam'a taşıdılar ve burada önemli bir destek buldular. Şam'ın Haçlılar tarafından tehdit altına düşmeye başladığı 1125 yılına gelindiğinde Nizariler, ilerleyen Frenklere karşı savaşıacak Şam'ın Türk lideri Tuğtigin'in ordusuna askeri bir birlikle katılacak kadar güçlenmişlerdi. 1126 yılında Bahram Tuğtigin'den Kudüs Latin Krallığı'nın sınırında yer

alan Baniyas kalesini istedi ve isteği kabul edildi. Bahram Baniyas'ı güçlendirdi ve burayı karargâhı olarak kullandı. Bundan kuvvet alarak, Nizari öğretilerini Şam'da açıkça yaymaya başladı, şehirdeki Sünnilerin öfkesini çekti. Artık Suriye'nin dört bir yanına Nizari daileri yollanıyor, kasabalarda ve kırsal bölgelerde çok sayıda yandaş kazanılıyordu.

Nizarilerin güney Suriye'de elde ettikleri bu başarı da kısa ömürlü oldu. 1128'de Bahram bölgesel bir Arap kabilesine karşı yapılan bir savaşta hayatını kaybetti ve aynı yıl Nizariler'in Şam'daki koruyucusu Tuğtigin de öldü. 1129 yılında, Tuğtigin'in oğlu ve halefi Buri, Nizarilere yönelik genel bir kıyım hareketi başlattı; 6 bin kadar Nizari, Şam'daki çoğunluğu oluşturan Sünniler tarafından destek gören şehir kuvvetlerinin elinde can verdi. Bu olaylardan kısa bir süre sonra, Baniyas'taki konumunun zayıfladığının farkına varan Bahram'ın halefi ismail el-Acami Şam'a ilerlemeyi planlayan Kral II. Baldwin'e (1118-31) bir mektup yazdı ve kendisine sığınma hakkı verilmesi karşılığında Baniyas'ı Frenklerin kontrolüne vermeyi teklifetti.⁷⁷ Bundan sonra, dai İsmail, yanına yardımcılarını da alarak Kudüs Latin Krallığı'na sığındı ve kısa bir süre sonra, 1130 yılının başında ölümüne kadar burada yaşadı. Buri ise daha sonra, hareketlerinin devam etmesine izin vermemesinin öcü olarak iki Nizari fedaisi tarafından öldürüldü; ama Nizariler bundan sonra Şam'da ve güney Suriye'de elde etmiş oldukları konumu bir daha geri kazanamadılar. Bu arada Nizari ve Mustali ismailileri arasında kızışan rekabet, Suriye'deki Nizari unsurlarının kesin bir zafer elde etmelerine kadar sürdü.

1120'lerin başı olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde, Fatımi halifesi el-Amir, Nizarilerin ilk kez olarak aşağılayıcı bir şekilde "Haşaşiye" ismiyle anıldığı Nizari karşıtı mektubunu yayınladı. Daha önce de bahsedildiği gibi el-Amir 1130'da

bir grup fedai tarafından öldürüldü ve bundan kısa bir süre sonra Suriye'de Mustali İsmaililiği yok oldu.

12. yüzyılın ilk yarısında, Frenkler ile Fatımiler arasında da pek çok çatışma vuku bulmuştur. Başta Haçlı tehdidini hafife alan gelmiş geçmiş en kudretli Fatımi veziri el-Afdal, yapılan görüşmelerden hep eli boş çıktı. Önceden de bahsedildiği üzere, Haçlılar Kudüs'ü kolayca Fatımilerin elinden aldılar ve ayrıca bizzat el-Afdal'ın komutasındaki Fatımi ordusunu da yenilgiye uğrattılar. El-Afdal'ın, Haçlılarla daha etkili bir anlaşmaya varma amacıyla bundan sonra sarf ettiği çabalar da başarısızlıkla sonuçlandı. Sur'un Haçlıların eline geçtiği 1124 yılında, Doğu Akdeniz'de önceden beri Fatımilerin elinde olan şehirlerden geriye sadece Ascalon kalmıştı ve Fatımilerin kıyıdaki son kalesi olan bu şehir de 1153 yılında kaybedildi. Aynı dönemde 1117 yılında, Mısır dahi geçici bir süre Kral 1. Baldwin tarafından işgal edildi. 1121 yılında el-Afdal halife el-Amir'in kışkırtılmasıyla öldürüldüğünde, Nizari suikastlarının ünü artık o kadar yayılmıştı ki, bu cinayet de hemen onlara atfedildi. Çünkü 1094'de Nizar'ın halifelik hakkının elinden alınmasına neden olan el-Afdal, Nizarilerin baş düşmanlarından biri olarak görülüyordu.

Çöken Fatımi idaresinin son yıllarında, Fatımiler ile Haçlılar arasında başka çatışmalar da oldu. Fatımi egemenliğindeki toprakları Latin krallığına dâhil etme konusunda kendine has yöntemlere sahip olan ve bu konuda Halepli Zengilerle rekabet içinde bulunan Kudüs kralı I. Amalric, 1160'lı yıllarda Mısır'a üç ayrı sefer düzenleyerek, Fatımi devletini resmen himaye altında bir devlete dönüştürdü.⁷⁸ Fatımi halifeliğinin çöküşe gittiği aynı dönemde, 1167 yılında Amalric son Fatımi halifesi el-Adid'e (1160-71) bir heyet yolladı ve Fatımi hazinesinden kendisine dolgun miktarda yıllık vergi ödenmesini O'na kabul ettirdi. Başlarında Caesarea'lı

Hugh'un bulunduğu bu heyette yer alan Frenk şövalyeleri, Fatımi krallığının düzenlediği görkemli törenden çok etkilenmişlerdi.⁷⁹

Bu arada Suriyeli Nizari İsmailileri, 1129 yılında Şam'daki çöküşlerinin ardından geçen otuz yıla yakın dönemi temsil eden, başlangıç dönemlerinin üçüncü aşamasını yaşıyorlardı ve bu dönem içinde nihayet Cebel Bahra'nın (modern ismiyle Cebel Ensariye) güney kısmında birbiriyle bağlantılı dağ kalelerine sahip olmuşlardı. Daha önce Frenkler aynı bölgeye kendileri yerleşmek istemişler ancak başarılı olamamışlardı. Suriye Nizarileri 1133 yılında, bundan birkaç yıl önce bölgeyi Frenklere karşı korumuş bir Müslüman liderinden ilk kaleleri olan Kadmus'u satın aldılar. 1137 yılında bir Frenk garnizonu olarak kullanılan Kariba kalesi bölgedeki Nizarilerin eline geçti. 1140'da Nizariler, Suriye'deki en önemli kaleleri olan ve sonradan doğal olarak Suriye Nizarilerinin baş daileri için karargâh vazifesi gören Masyaf'ı ele geçirdiler. Hemen hemen aynı zamanlarda, Antakya ve Trablusgarp'taki Frenk topraklarına çok yakın olan Kahf ve Cebel Bahra'daki birkaç başka kale daha Nizarilerin oldu. Suriye Nizarileri ileride bu bölgede Frenklerle, özellikle de 1142 yılında Trablusgarp'ın idarecisinden Cebel Bahra'nın hemen güney ucunda yer alan büyük bir kaleyi alan Hospitaller şövalyeleri ile sayısız çatışmalara gireceklerdi. Şövalyelerin sahip olduğu bu büyük kale Krak des Chevaliers adıyla tanındı.

Suriye Nizarilerinin, Cebel Bahra'daki konumlarını güçlendirdikleri dönemdeki harici ilişkileri konusunda pek fazla şey bilinmemektedir. Ancak adı Ali bin Wafa olan bir şahsın önderliğindeki bir grup Nizari'nin, Şii karşıtı zalim hareketleri ile İsmaililerin de düşmanlığını artırmış olan Halep'in Zengi idarecisine karşı Antakyalı Raymond'un düzenlediği harekâta kendisine katıldıkları bilgisi mevcuttur. Hem Ali hem

de Raymond 1149 yılında Inab'da muharebe meydanında hayatlarını kaybettiler.⁸⁰ Birkaç yıl sonra 1152'de, bir fedai takımı Trablusgarp'lı kont II. Raymond'u şehrin kapısının önünde öldürdüler; olay esnasında kontun yanında olan ve O'nu kurtarmaya çalışan bir diğer şövalye, Merle'li Ralph de aynı şekilde öldürüldü.⁸¹ Suriye Nizarilerinin ilk Frenk kurbanı olan II. Raymond'un neden öldürüldüğü hiçbir zaman bilinemedi. Daha sonra Trablusgarp'a giden Kudüs kralı III. Baldwin bu olaydan dolayı büyük üzüntüye kapıldı ve akrabası için büyük bir cenaze töreni organize edilmesini emretti. Ardından Frenkler yoğun bir öç alma duygusuyla Müslümanlara yönelerek, büyük katliamlar yaptılar ve Tampliye şövalyeleri Suriye Nizarilerine komşu toprakları işgal ederek tarikat üyelerine yıllık iki bin altın tutarında vergi ödemeye mahkûm ettiler.

1160'ların başında Suriyeli Nizariler, Haçlıların "Dağın Şeyhi" dedikleri, en büyük liderleri Raşid el-Din Sinan idaresinde yeni bir döneme girdiler. Sinan Nizari kalelerini güçlendirdi, Suriye Nizari toplumunun konumunu sağlamlaştırdı ve ayrıca her daim halkının güvenliğini ve bağımsızlığını gözeterek, Frenklere ve çevredeki Müslüman güçlere karşı dostça politikalar izledi. Bunlara ilave olarak, Nizari fedailelerinden oluşan birliği yeniden organize etti ve seçtiği hedeflere ulaşmak için onlardan azami ölçüde faydalandı.

Sinan Suriye Nizarilerinin önderi olduğunda, Trablusgarp ve Antakya'daki Frenkler ile Nizariler arasında aralıklarla uzun zamandan beri devam eden sınır çatışmaları vuku bulmaktaydı. Söz konusu çatışmalar 1160ların sonunda, Kudüs kralı I. Amalric'in, Tampliye ve Hospitaller şövalyelerinin hizmetlerine başvurup, onlara çok sayıda kale ve etrafındaki toprakları vermesiyle daha da şiddetlendi. Bu arada Nizariler, artık Tortosa ve kuzeyindeki pek çok bölgeyi kontrolleri

altına almış olan Tampliye şövalyelerine yıllık vergi ödeme-ye devam ediyorlardı. Bu dönemde ayrıca Müslüman birliğinin kahramanı Selahaddin'in yükselişine tanık olundu ve Selahaddin özellikle Fatimileri ortadan kaldırıp, Zengilerden ayrılarak bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Suriye Nizari toplumunun varlığı üzerindeki en büyük tehdit haline geldi.

Bu koşullar altında Sinan kral I. Amalaric ile yaptığı görüşmeler yoluyla, komşusu Hristiyan Frenklerle dostça bir ilişki kurmaya çalıştı. Bu diplomatik çabaların göstergesi olarak 1173 yılında, Latin krallığı ile resmen uzlaşarak, Nizarilerin Tampliye şövalyelerine ödemek zorunda oldukları ağır vergiden kurtulmasını sağlamak umuduyla Amalric'e Boabdelle (Abd Allah) adında bir elçi yolladı. Nizari heyeti Amalric tarafından olumlu bir tepki aldı ve Amalric kendisinin de Nizari liderine bir elçi yollayacağını ve ödemek zorunda oldukları verginin yakında kalkacağını söyledi. Ancak bu görüşmelerden doğal olarak rahatsız olan Tampliye şövalyeleri, Sinan'ın elçisini dönüş yolunda Mesnil'li Walter adındaki şövalyelerine yakalatıp, öldürttüler. 1171-9 yılları arasında Tampliye'nin önderliğini yapmış olan büyük St. Amand'lı Odo'nun emriyle gerçekleştirilen bu suikastı duyan Amalric çok öfkelen-di; Odo katilin cezalandırılması talebini de reddetti. Amalric bizzat komuta ettiği bir birlikle Sidon'a yürüdü ve buradaki Tampliye konağında kalan Walter'ı yakalatarak, O'nu Sur'daki hapis haneye yolladı; ayrıca Sinan'a da özürlerini ilet-ti. Surlu William, bu elçilik görüşmeleri esnasında Sinan'ın Amalric'e, kendisinin ve halkının Hristiyanlığa geçme niyetinde olduklarını, bu amaçla kendilerine Hristiyanlığı öğretecek öğretmenler yollamasını umut ettiklerini ifade ettiğini söyler.⁸² Belli ki Surlu William, Sinan'ın Hristiyan Frenklerle ilişkilerini geliştirme arzusunun ardında yatan de-hayı kavrayamamıştır. Öyle ya da böyle 1174 yılında Amal-

ric'in ölümüyle, Kudüs krallığı ile Nizari lideri arasındaki görüşmeler kesilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Nizari fedaileri, hâkimiyetini Suriye üzerinde genişleten Selahhaddin'e yönelik çok sayıda başarısız suikast girişimlerinde bulundular ama daha sonra Sinan ile Eyyubi sultanı arasında kalıcı bir barış sağlandı.

Batılı seyyahların ve vakanüvislerin bölük pörçük detayları bir araya getirmeye çalışarak, Nizari İsmailileri hakkında yazmaya başlamaları da yine 12. yüzyılın ikinci yarısında oldu. 1166-71 yılları arasında Yakın Doğu'da yaşayan İspanyol hahamı Tudelalı Benjamín muhtemelen Nizariler hakkında bir şeyler yazan ilk Avrupalı seyyahtır. 1167'de Suriye'den geçen Benjamín, Kadmus'dan idare edilen, *Haşaşın* adındaki bölgede yaşayan ve kendi hayatları pahasına kralları öldürerek, komşuları arasında korku salan bir halktan bahsetmektedir. Doğu Akdeniz'deki Yahudi toplulukları hakkında geniş bilgiler sunan Haham Benjamin'in, öte yanda bahsettiği Suriyeli tarikat üyelerinin gerçekte Müslüman olduklarını fark edememiş olması ilginçtir. Benjamin'e göre bu insanlar;

İslam dinine inanmıyorlar ama peygamberleri olarak kabul ettikleri ve ölüm kalım meselesi bile olsa emirlerini harfiyen uyguladıkları, kendi içlerinden bir şahsın güdümünde hareket ediyorlar. Bu şahsa Şeyh el Haşaşın olarak hitap ediyorlar ve bu şahıs onların Ata'sı olarak biliniyor. Bu dağlılar, O'nun lafıyla yatıp O'nun lafıyla kalkıyorlar.⁸³

Diğer batılilar gibi Benjamín de tarikat üyelerinin önderlerine olan bağılılıklarından açıkça etkilenmişti. İranlı Nizari ismaililerinden bahseden ilk Avrupalı seyyah da O oldu ve ayrıca iranlı Nizariler ile Suriye'deki dindaşları arasındaki bağlantının bir ölçüde farkına vardı. Benjamín kuzey İran'da, Arapça *mulhid* kelimesinin yanlış bir aktarımı olduğu belli olan "*Mulahid* topraklarında yaşayan ve Muhammed'in dini-

ni kabul etmeyen ama dağlarda, *Haşaşin* bölgesinde yaşayan yüce önderlerine tapan" insanlardan bahsetmektedir.⁸⁴

Suriye Nizarileri hakkındaki ilk Avrupalı kaynaklardan bir diğeri de, sonradan bizzat bir Haçlı seferi organize eden ve Kutsal Topraklara giderken 1109 yılında ölen Almanya'nın Hohenstaufen imparatoru I. Frederick Barabarossa'nın (1152-90) bir elçisi olan Strasburglu Burchard'ın diplomatik raporudur. İmparator Frederick Selahaddin ile de birtakım diplomatik ilişkiler içine girmiştir. 1173'de Eyyubi sultanı, en güçlü Hristiyan hükümdarının dostluğunu kazanmak amacıyla Almanya'ya bir heyet gönderdi. Selahaddin'in elçileri Strassburg'da, şehrin başrahibinin yardımcısı olan *vice-dominus* Burchard ile görüştüler. Bundan kısa bir süre sonra Frederick karşılık verme adına Burchard'ı kendi elçisi olarak Selahaddin'e yolladı.⁸⁵

Burchard, Nizarilerin Selahaddin'i ilk kez öldürmeye kalkıştıkları ve Sinan ile I. Amalaric arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığı 1175 yılında, kısa bir süreliğine kalma niyetinde olduğu Suriye'ye vardı. Burchard'ın, sonrasında Frederick Barbarossa'ya sunduğu raporunda yer alan Nizariler hakkındaki yazılar, Lübeckli Arnold'un *Chronicle* isimli eseri sayesinde günümüze kadar ulaştı.⁸⁶

Burchard'ın yazdıklarında şöyle demektedir:

"Şam, Antakya ve Halep'in çevresinde, kendi dillerinde *Heyssessinive* Roma dilinde *segnors de montana* olarak anılan, dağlarda yaşayan ayrı bir Sarazen ırkı bulunmaktadır. Bu insanlar hiçbir kurala bağlı olmadan yaşıyorlar; Sarazenlerce yasak olan domuz etini yiyorlar... Dağlarda ikamet ediyorlar ve neredeyse yenilemez durumdalar, çünkü etrafı surlarla çevrili kalelere sığınıyorlar. Arazileri pek verimsiz sayılmaz, bu nedenle kendilerine yetmektedirler. Efendileri, yakında ve uzaktaki diğer Sarazen prensleri, hatta komşu Hristiyan

efendileri üzerinde büyük korku salmış durumda; çünkü çok çarpıcı bir öldürme tekniği kullanıyor."⁸⁷

Burchard anlatımını, sözde fedailerin eğitimlerini anlatan bir hikâye ile bitirmektedir ki bu hikâye muhtemelen Nizari fedailerinin sadık davranışlarını göstermek için ortaya çıkmış Haşaşi efsanelerinin ilk yazılı örneğidir. Burchard kaynaklarından bahsetmemiştir ama bu bilgileri sözlü olarak Doğu Akdeniz'de yaşayan Haçlı ve Hristiyan çevrelerden edinmiş gibi görünmektedir.

Surlu William birkaç yıl sonra 1180'de bizzat kendisi Suriyeli Nizariler konusunda özet bir anlatım kaleme alan ilk Haçlı tarihçisidir ve yazdıklarını *Chronicle* isimli eserinin, Sinan'ın 1173 yılında Kral Amalric'e yolladığı heyet konusuna değindiği yerin hemen öncesine koymuştur.⁸⁸

[William'a göre] Phoenicia'daki Sur vilayetinde ve Tortosa piskoposluk bölgesinde, çevresinde köylerle birlikte on kadar kaleye sahip bir kabile yaşamaktadır. Nüfusları çoğunlukla duyduğumuz üzere, altmış bin ya da daha fazladır. Liderlerini soya göre değil, liyakat derecesine göre seçmektedirler. Liderleri seçildiğinde, daha yüce bir isim koymak yerine, O'nu Yaşlı Adam [Senem] olarak adlandırmaktadırlar. O'na olan bağlılıkları ve itaatkârlıkları o kadar fazladır ki; emrettiği en tehlikeli görevleri bile zorluğuna ya da sıkıntısına bakmaksızın büyük bir istekle kabul ederler. Örneğin, bu insanların nefretine ya da güvensizliğine yol açan bir prens olursa, lider müritlerinden birinin eline bir hançer verir; görevi alan mürit, yapacağı eylemin sonuçlarını ve eylemi gerçekleştirdikten sonra kaçıp kaçamayacağını düşünmeksizin anında işe koyulur. Liderin vermiş olduğu görevi gerçekleştirebileceği fırsatı yakalayana kadar, büyük bir sabırla ne kadar gerekiyorsa o kadar bekler. Ne Hristiyanlar ne de Sara-

zenler bu Haşaşiler [Assissini] kelimesinin nereden geldiğini bilmemektedirler.

Burchard'dan farklı olarak konu hakkında oldukça bilgi sahibi olan ve tarikat üyelerinin bağılıklarından aynı şekilde etkilenen Surlu William'ın, Yaşlı Adam'ın müritlerinin şaşmaz sadakatlerini açıklamak için özel bir gayret göstermemiş olması ilginçtir. Bunun yanında Haçlı çevrelerinde peyda olmaya başlayan Haşâşi efsanelerinin ortaya çıkışları konusuna da değinmemiştir.

Surlu William eserinin sonraki bölümlerinde, bu halkın yaklaşık dört yüzyıl boyunca Sarazenlerin kanun ve geleneklerine bağlı kaldıklarını ama sonradan liderlerinin düşüncelerinde değişimler meydana geldiğini anlatmaktadır. O'na göre, Haşâşi lideri bir şekilde İncil ve apostoller kanunları hakkındaki Hristiyan kitaplarını elde etmiş ve bunları büyük bir ilgiyle okuyarak, Hristiyan öğretisini kavramaya başlamıştı. Bunun sonucunda da bağlı olduğu dinden vazgeçerek halkına, bu dinin batıl inançlarını ve ibadetlerini bırakmalarını buyurmuş, bunun yanında şarap ve domuz etini de serbest bırakmıştı. Daha sonra kral Amalric'e bir elçi yollayarak, halkının ve kendisinin toplu olarak Hristiyanlığı kabul etmeye hazır olduklarını duyurmuştu.

Bu saptamalar William'ın, Suriyeli Nizari İsmaililerinin yaşam tarzları ve inançları konusunda çevresinden duyduğu hatalı yorumların bir yansımasıdır. Bilge bir İsmaili lideri olan Sinan, Hristiyan ve Sünni komşuları ile de barışa dayalı ilişkiler kurmaya özel ilgi duymuştur; böylece bir anlamda İsmaililerin insanlığın dini tarihine dönemsel açıdan yaklaşmalarının bir göstergesi olan evrensel bakış açısını göstermiştir. Bu düşünceye göre İsmaililer, İslam'ın kendisinden önce gelen bütün dinlerin yerine geldiğine inansalar da, Hristiyanlık ve Yahudilik de dâhil olmak üzere tek tanrılı dinlerin ortaya

çıkışlarını kabul ediyorlardı. Buna bağlı olarak Hz. İsa'nın, dinler tarihinin 5. döneminin yani Hristiyan çağının duyurucusu olarak, İsmaili düşüncesinde önemli bir yeri vardı. William'ın bahsettiği gibi, tıpkı diğer eğitimli İsmaili daileri gibi Sinan da elbette Hristiyanlığın kutsal kitabı hakkında bilgi sahibiydi. Ama görünen o ki; William bunu yanlış anlamış, buna bir de tarikat üyelerinin sözde kural tanımayan yaşamları hakkında anlatılan karmaşık söylenti ve raporları eklemiştir. Kendisinden önce gelen Burchard'ın da yararlandığı bu raporlar, Suriye Nizari toplumunun Kıyamet Bildirisi ile ilgiliydi. Bilindiği üzere, 1160'ların ortasında ortaya çıkan bu bildiri, Suriye Nizarilerinin bir kısmı tarafından bile yanlış anlaşılmıştı. Yoldan sapan bu grupların keyfi yaşamları konusunda detaylar aktaran Müslüman kaynaklar da bulunmaktadır.⁸⁹ Bütün bunları bir yana bırakırsak, Surlu William Suriye Nizarilerinin liderinin ve kendilerini O'na adanmış olan fedailerin gizemli yaşamları konusunda hiç fantezi üretmemiştir. Bu iş daha az bilgili diğer batılı gözlemciler tarafından icra edilmiştir.

1187'de, Kudüs ve diğer pek çok Frenk kalesi ve şehri Selahhaddin tarafından zapt edildi; çok sayıda Haçlı prensi ve şövalyesi de yakalanarak, esir edildi. Örneğin I. Amalric'in kızı Sibylla ile evlenmesi sayesinde sonradan Kudüs kralı da olan, Tampliye ve Hospitaller şövalyelerinin büyük efendisi Lusignanlı Guy, yapılan barış anlaşmasının ardından Selahaddin tarafından serbest bırakılana kadar bir yıl kadar hapiste tutuldu. 1189 yılına gelindiğinde, Montferratlı Conrad'ın özel çabalarıyla sadece Sur şehri kurtulabildi; bunun yanında Antakya ve Trablusgarp da hâlâ Frenklerin elindeydi. Bu sırada, II. Philip (Augustus/1180-1223) ve I. Richard (Aslanyürekli/1189-99) komutasında kutsal topraklara 3. Haçlı Seferi başlatıldı. Dönemin Fransa ve İngiltere krallarına,

Fransa'nın en güçlü baronu olan aynı zamanda da annesi her iki kralın üvey kız kardeşi olan kont Champagneli Henry de katıldı. Bu yeni Haçlı seferi Temmuz 1191'de Akka'nın zapt edilmesiyle ilk başarısına ulaştı ve Akka tekrar toparlanan Kudüs Krallığı'nın başkenti olarak hizmet etmeye başladı.

Haçlılar her daim içlerinde anlaşmazlıklara ve rekabetlere düşmüşlerdir. 3. Haçlı Seferi'nin (1189-92) başarıya ulaşmasında büyük rol sahibi olan Montferratlı Markiz Conrad, Lusignanlı Guy'ı Kudüs kralı olarak tanıma konusunda isteksizdi ve Ekim 1190'da karısı Sibylla'nın ölümüyle Guy'ın durumu daha da zorlaştı. Kasım 1190'da Sibylla'nın kız kardeşi ve Kral Amalric'in diğer kızı Isabella ile evlenen Conrad, bir şekilde Latin krallığı üzerinde hak iddiasında bulunmaya başladı. Bir yandan kendini seçilmiş kral gibi gösteren ve bizzat Selahaddin'le yapılan görüşmelere katılan Conrad'ın bu hak iddiası, hâlâ Outremer'de Kral Richard ve Kudüs'ün ileri gelenlerince Nisan 1192'de resmi olarak kabul edildi. Ve bunun hemen ardından, o dönemde Sur'da bulunan Conrad için Akka'da taç giyme töreni hazırlıklarına başlandı. Ama birkaç gün sonra 28 Nisan 1192'de Montferratlı Conrad, kendilerini Hristiyan rahipler gibi gösteren iki suikastçının hançerleriyle, Sur'un dar bir sokağında can verdi.

Pek çok kaynak, görevlerini yerine getirmek için 6 ay boyunca fırsat kollayan bu suikastçıların, Sinan tarafından yollanan Nizari fedailer olduğu konusunda hemfikirdirler. Ama bu suikastın azmettiricisinin kim olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Çok sayıda Müslüman kaynağın yanında, bazı Avrupalı (özellikle Fransız) kaynaklarda da, sonradan markiz ile çekişmeye giren İngiltere kralı Richard'ın bu cinayeti tertip ettiği ifade edilmektedir. Richard gerçekten de bu cinayetten ötürü suçlanmış ve kısa süreliğine Avusturya'da hapiste tutulmuştu. Ama hakkındaki iddiaları reddetmiş ve

kefaret ödeyerek serbest kalmıştı. Buna rağmen İngiliz yazarları yine de, güya Dağın Şeyhi tarafından yazılmış ve biri Avusturya Leopold'una, diğeri ise Avrupa'daki tüm prenslere yollanan iki mektup icat etmeyi gerekli görmüşler, bunun sonucunda da Richard'ın Conrad suikastıyla hiçbir ilgisi olmadığı fikri iyice kanıksanmıştır.⁹⁰ Diğer taraftan Selahaddin ile arası iyi olmayan ünlü Müslüman tarihçisi Ibn el-Athir ise, Eyyubi sultanının hem Conrad'ı hem de Richard'ı ortadan kaldırması için Sinan'ı finanse ettiğini iddia eder;⁹¹ ama planlar uygulanmaya başladığında, Richard'ın öldürülmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkar. Son olarak, daha sonraki döneme ait bir Suriye İsmaili kaynağı ise cinayet kararını bizzat Sinan'ın kendisinin aldığını söylemektedir.⁹²

Dönemin Outremer'deki baronlarının görüşlerinden faydalanan belli başlı Avrupalı kaynakların, Nizari liderinin Conrad'a olan düşmanlığı konusunda bazı açıklamalar yapmış olmaları ilginçtir. Bu kaynaklara göre Conrad, Suriye Nizarilerine ait oldukça yüklü bir gemiye el koyarak, ardından da gemideki malları sahiplerine vermeyi reddedip, tayfaların hepsini denize atarak Sinan'ı taciz etmişti.

Öyle ya da böyle, Montferratlı Conrad'ın öldürülmesi Frenk çevrelerini oldukça etkilemiş ve 3. Haçlı Seferi'ne katılan batılı gözlemcilerin çoğu tarafından, genellikle "Haşaşiler" hakkında yazılanlar üzerinden konunun tartışmaya açılmasına yol açmıştır.⁹³ Lübeckli Arnold'un anlatımları Haşaşi efsaneleri açısından özel bir öneme sahiptir ve ileride de göreceğimiz üzere bu anlatımlar, sözde Nizari fedailerine Dağın Şeyhi tarafından verilen sarhoş edici bir iksirden bahseden ilk batılı kaynak olma özelliğini taşır. Bu öykülerin etkisiyle, Fransa kralı Philip Augustus üstünde komplo kurmakla suçlanan I. Richard gibi Latin Doğu'daki pek çok Avrupalı soylu, Haşaşilerle birlik olmakla ya da düşmanlarıyla hesaplaşmak

için Dağın Şeyhi'nin taktiklerini kullanmakla suçlanmıştır. Bütün bunlar, Nizariler ve savaş tekniklerinin Ortaçağ Avrupa'sında ne kadar geniş çapta bir üne sahip olduğunun göstergesidir.⁹⁴ Dağın Şeyhi ve fedailerinin görevleri uğruna kendi hayatlarını feda edişlerinin ünü yayıldıkça, "Haşaşiler" ile ilgili çıkan ilk efsaneler de daha hayali ve vahşi bir görünüm almaya başladılar.

Conrad'ın ölümünden birkaç gün sonra, dul karısı Isabella, Kral I. Richard ve Frenk baronları tarafından Kudüs tacını takması için teşvik edilen Champagneli Henry ile evlendi. Henry, evlendiği Mayıs 1192'den, 1197'de ölene kadar Latin Krallığı'nın başında kaldı. Eylül 1192'de bir süredir görüşmelerde bulunan Selahaddin ile Richard arasında en sonunda bir barış anlaşması imzalandı ve Selahaddin'in talebiyle, Frenkler mutabık kaldıkları bu anlaşma şartlarını Suriye'deki Nizari toprakları için de geçerli saydılar. Bundan kısa bir süre sonra 1192'de ya da bir yıl sonra, 30 yıllık liderlik dönemi boyunca Suriye Nizarilerini hem güç hem de ün açısından zirveye taşıyan Sinan, Kahf Kalesi'nde yaşama veda etti. Selahaddin'in ölümü de 1193'de gerçekleşti. İngiltere kralı I. Richard ise, nihayet Ekim 1192'de Akka'dan denize açılarak, Kudüs Krallığı'nın yeniden toparlanmasıyla başarıya ulaşan 3. Haçlı Seferi'ni sona erdirmiş oldu. Bu gelişmelerin ardından, Suriye Nizarileri, Haçlılar ve Eyyubi devletinin kurucusu Selahaddin arasındaki karşılıklı ilişkiler de son buldu.

Selahaddin'in ölümünden kısa bir süre sonra Antakyalı Latinler, Kilikya Ermenistan Prenslığı ile aralarındaki sınır anlaşmazlıklarıyla uğraştılar; prensliğin çoğunluk Yunan ve Ermeni halkları arasında da derin ırk ve din çatışmaları oluyordu. Bunun sonucunda Antakya prensi III. Bohemond (1163-1201) ile Ermenistan'ın Ruben prensi II. Leon (1187-98) bir süre sonra silahlı çatışmalara varan bir mücadeleye girdiler.

Antakya üzerinde bir ölçüye kadar hegemonya sahibi olan Champagneli Henry, Bohemond'un talebiyle, kuzey vilayetlerinin Ermenilerin eline geçmesine yol açabilecek bu tehlikeli çekişmede araya girmeye karar verdi. Batılı kaynaklara göre, 1194 yılının baharında Henry, Antakya yolundayken ya da Akka'ya yaptığı seyahatten geri dönerken, Nizari topraklarından geçti ve burada, bir süre önce Sinan'ın ardından "Haşaşi" liderliğine getirilen yeni Dağın Şeyhi'nin elçileri tarafından karşılandı. Montferratlı Conrad suikastı ve Selahaddin'le imzalanan barış anlaşmasından sonra, Frenklerle aralarındaki ateşkesin devam etmesini arzulayan Dağın Şeyhi'nin davetiyle, Henry Kahf Kalesi'ni ziyaret etti. Henry uğruna son derece cömert eğlenceler düzenlendi ve aslen Nasr veya Ebu Mansur adıyla çağrılan bir İranlı dai olan Nizari lideri tarafından kendisine son derece değerli hediyeler sunuldu. Bu ziyaretle ilgili olarak, Surlu William'ın yazdıkları⁹⁵ başta olmak üzere pek çok batılı kaynakta, liderlerinin bir emriyle Nizari fedailerinin kendilerini kaleden aşağı atışları üzerine çeşitli öyküler yer aldı. Bu olay aslında, müritlerin tarikatlarına olan bağlılıklarını göstererek, Frenk kralını etkileme amacı taşıyan, kasıtlı olarak hazırlanmış bir gösteriydi.

Suriye Nizari halkının liderliğini üstlenen Sinan'ın halefleri, Frenklerle ilişkilerinde bir dereceye kadar inisiyatif kullanmaya devam ettiler ama içlerinden hiçbiri Sinan gibi, Alamut'tan tam bağımsız bir hayat sürdüremedi. Nizariler artık Selahaddin Eyyubi'nin Suriye'deki halefleri ile dostluğa dayalı bir ilişki içindeydiler ama öte yanda Haçlılar ve bir kısmı hakkında hâlâ net bilgiler bulunmayan askeri örgütler ile karmaşık ilişkiler ve çatışmaları aynen devam ettirdiler. Örneğin Antakya kralı IV. Bohemond'un oğlu, 1213 yılında Tortosa kilisesinde öldürüldü ve eylemin Nizari fedailerі tarafından yapıldığı rapor edildi. Ertesi sene Bohemond, öç almak ama-

cıyla Nizarilerin Khawabi Kalesi'ni kuşatınca, Halep ve Şam'daki Eyyubi idarecileri hemen Nizarilere yardıma koştular ve Frenkleri geri çekilmeye zorladılar. Raymond suikastının nedenleri hâlâ bilinmemektedir ama bu eylemin Bohemond'a karşı yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Bohemond'un hareketlerinin, O'nun Haçlı çevrelerinde ve Antakyalı Latinler arasında da kötü bir üne sahip olmasına neden olduğunu belirtmek gerekir. Hatta 1208 yılında Papa II. Innocent'in (1198-1216) emriyle, Kudüs Patriği Albert tarafından kiliseden aforoz bile edilmiştir. 1204 yılında Akka'dan Papa II. Innocent'e yollanan resmi bir raporda aynı patrik Albert, *Asasileri* aracılığıyla suikastlar düzenleyen Nizari liderine karşı, Müslüman ve Hristiyanlar arasında duyulan büyük korkudan da bahsetmektedir.⁹⁶ Bohemond ayrıca, bölgedeki askeri örgütlerin nefretini de üzerine çekmiş, 1209 yılında kendisine karşı verilen savaşta Nizariler Hospitalier şövalyelerine yardım etmişlerdir. Bu nedenle, Bohemond'un küçük oğlunun öldürülüşünü tertipleyenler Hospitalier şövalyeleri de olabilir.

Bu arada Suriye Nizarileri, bir şekilde bazı Hristiyan idarelerinden maddi değeri olan hediyeler almayı başarmıştır. Kendi başına Kutsal Topraklara bir Haçlı Seferi (1228-9) düzenleyen Almanya'nın Hohenstaufen imparatoru II. Frederick (1211-50), 1227 yılında dönemin Suriye Nizari lideri Mecd el-Din'e bir heyet yolladı. Montferratlı Conrad ile Isabella'nın torunu ve Latin krallığının mirasçısı ile evlenerek, ismen de olsa sonradan Kudüs kralı olan Frederick'in elçileri, yaptıkları ziyarette beraberlerinde seksen bin dinar değerinde muazzam hediyeler getirdiler. Frederick 1228 yılında Akka'ya vardı ve Mısır'ın Eyyubi sultanı ile imzaladığı anlaşmayla, on yıllık süreyle (1229-39) Kudüs ve Frenklere ait diğer bölgeleri elinde tuttu. İmparator Frederick'in de papanın

politikaları ile ters düştüğü noktalar vardı ve bunun sonucunda Papa IX. Gregory (1227-41) tarafından aforoz edildi. Frederick'in Suriyeli Nizarilere yaklaşımı ise, sonraları tarikatı vergiye bağlamaya teşebbüs eden Hospitaller'in hoşnutsuzluğuna yol açtı. Nizariler Hospitaller'in taleplerini reddedince, örgüte mensup şövalyeler Suriye Nizari topraklarına bir kuvvet yolladılar ve yüksek miktarda ganimet toplayıp götürdüler. 1228 yılına gelindiğinde Suriye Nizarileri, bir yandan Tampliye'ye vergi ödemeye devam ederken, işbirliğine dayalı anlaşmanın şartlarına uygun olarak Hospitaller'e de vergi ödemeye başladılar. Nizarilerin bu askeri örgütlere, Latin devletlerinin Hristiyan idarecilerine karşı düzenledikleri seferlerde aralıklarla destek sağlamaları da bu döneme denk gelmektedir. Hospitaller de en azından, Nizarileri huzursuz eden Antakya ve Trablusgarp güçlerini engelleyerek buna karşılık vermiştir. 1230 yılında Krak des Chevaliers'den Antakyalı IV. Bohemond'a karşı başlatılan sefere Nizarilerin de iştirak etmesi bu işbirliğinin göstergelerinden biridir.

Yukarıda anlatılanlara bağlı olarak, Raymond'un erkek kardeşi ve Antakya'nın bir sonraki prensi V. Bohemond (1233-57), Papa IX. Gregory'e bir şikayet mektubu yazarak, Hospitaller'in büyük efendisinin "Haşaşiler" ile müttefik olduğunu anlattı. 26 Ağustos 1236'da Papa Gregory bu şikâyete cevaben, Sur başpiskoposuna ve Sayda ve Beyrut piskoposlarına bir mektup yazmış ve ısrarla Hospitaller'in Haşaşiler ile ittifaka dayalı ilişkisini kesmesini talep etmiştir. Mektuptan bir bölüm şöyledir:

Haşaşiler... Önceden Raymond'u [IV. Bohemond'un oğlu] haince öldüren, tanrının ve Hristiyanlığın düşmanları... Bunun yanında pek çok büyük insanı ve Katolik prenslerini de öldürmüşlerdir ve şiddet kullanarak kaderimizi engellemeye çalışmaktadırlar. Çok daha vahim olan ise, bu bahse

konu Haşaşilerin, kendilerini Hristiyan saldırılarına karşı koruması ve savunması karşılığında, önceden adı zikredilen efendi ve din kardeşimize [Hospitaller efendisi] her yıl belli bir miktar para ödüyor olduğudur. Bundan dolayı kendilerine, Haşaşileri korumaktan vazgeçmeleri yönünde bir talimat yazıp, gönderdim. Eğer söz konusu efendi ve din kardeşimiz, kendisine verilen emirlere uymazsa, sizin göreviniz gerekli uyarıları yaptıktan sonra, kilisenin kınamasına dayanarak onları zorla bu anlayıştan vazgeçirmek olacaktır.⁹⁷

O dönemde Tampliye ile "Haşaşiler" arasında olması muhtemel ilişkiyle ilgili de, papa tarafından benzer bir mektup yazıldığı bilinmektedir.

Haçlılar ile Suriye Nizarileri arasındaki temas bu şekilde gittikçe arttı. Durum böyle olunca, 12. yüzyılın sonlarından itibaren Outremer'de, hem Haçlılar hem de bölgede yaşayan yerli Hristiyanlar arasında büyük ilgi uyandıran Nizari İsmailileri hakkında, Frenklerin daha gerçeğe yakın bilgiler edinmeleri zor olmamalıydı. Ama Suriye Nizarilerine yakın olmak, Nizarilerin inançları ve yaşamları konusuna daha doğru bir yaklaşımın oluşmasını sağlamadı ve 13. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Haçlı tarihçilerinin, Avrupalıların tarikat hakkında sahip oldukları sınırlı ve saptırılmış bilgilere hiçbir olumlu katkıları olmadı. Bu durum, dönemin en bilgili yazarı Vitryli James'in konu hakkındaki söylemlerini inceleyince iyice belirgin hale gelmektedir.

Vitryli James (Jacques) Parisli bir rahip ve ateşli bir konuşmacıydı ve yaşamı boyunca Haçlı hareketinin destekleyicisi oldu. 1216 yılında Papa III. Honorius (1216-27) tarafından Akka piskoposu olarak atanmadan önce bile Haçlı hareketi konusunda vaazlar veriyordu. Akka'da papazlık görevindeyken (1216-28) ve Tusuculum kardinal-piskoposu olarak Avrupa'ya döndükten sonra da misyonerlik faaliyetlerine de-

vam etti. James ayrıca, uğruna canla başla mücadele ettiği 5. Haçlı Seferi'nde (1217-21) aktif rol aldı. O'na göre, dindaşlarının hiddetinden korktukları için o zamana kadar Hristiyanlıktan uzak duran Sarazenler, Haçlıların sahneye çıkmasıyla hemen Hristiyanlığa geçeceklerdi.⁹⁸ James ayrıca Haçlılar döneminde, Doğu Akdeniz'de yaşayan Müslümanlara azimle vaaz veren ilk Katolik'ti. Suriye'nin her yerine seyahatler düzenleyerek, Hristiyan kasabalarında ve kalelerinde nutuklar verdi; Hristiyan-Müslüman sınırında da vaazlar verdi ve sınırın hemen ötesinde yaşayan Müslümanlara Arapça mektuplar yolladı.⁹⁹ 5. Haçlı Seferi sırasında James, Haçlılar tarafından esir olarak tutulan çok sayıda Müslüman çocuğu vaftiz edip, Hristiyanlık eğitimi vererek nüfuzu altına aldı. Ama şevkle giriştiği ve zamanla hızını kaybeden misyonerlik faaliyetleri sırasında Müslümanları ait oldukları dinsel altyapıdan uzaklaştırmanın ne kadar zor olduğunu gördü.

Vitryli James İslam'a karşı büyük düşmanlık beslemesine ve onun hakkında bir şeyler öğrenmek için özel bir çaba göstermemiş gibi görünmesine rağmen, Outremer'deki Müslümanlarla ilişkiler konusunda Surlu William'dan sonra en bilgili batılı gözlemcidir. Dolayısıyla, Nizari İsmaililerini anlatırken, neredeyse tamamen Surlu William'ın yazdıklarını esas alması şaşırtıcı değildir. Gerçeğe uygun bir bilgi olarak yaptığı tek katkı, Suriye ve İran Nizarileri arasındaki iç ilişkiler konusunda yazdıklarıdır.¹⁰⁰

Fenike vilayetinde, şimdi artık Tortosa olarak bilinen Antardensia kasabasının yakınlarında, her tarafı kayalar ve dağlarla çevrili, dar yollar ve aşılamaz kayalıklar yüzünden zapt edilmesi imkânsız ve çok güçlü on adet kaleye sahip, kalelerin yanında her çeşit meyve ve mısır yetiştirilebilen verimli vadiler ve yaşam şartları oldukça rahat yerleşim birimleri de

olan bir halk yaşamaktadır. Haşaşiler [Assasini] olarak tanınan bu insanların sayılarının kırk binden fazla olduğu söylenmektedir. Liderlerini soya göre değil, sahip olduğu faziletlerle bakarak kendileri seçmekte ve onu Yaşlı Adam (*Veterem seu senem*) olarak adlandırmaktadırlar. Ama buradaki yaşlı kelimesi yaştan çok, O'nun akıl ve saygınlık konusunda sahip olduğu yüceliği ifade etmektedir. Suriye'ye sonradan gelen bu insanların ait oldukları bahtsız dinin ilk ve en büyük rahibi ve köklerinin bulunduğu yer, doğunun uç kısımlarında İran vilayeti içinde, Bağdat yakınlarında bir bölgededir. Dö-muz eti yemeyi yasaklamayan, dünyevi olanla ilahi olan arasında bir ayırım yapmayan bu insanlar, sonsuz hayata kavuşmak için efendilerine kayıtsız şartsız bağlı kalmaları gerektiğine inanırlar. Bu yüzden Yaşlı Adam adındaki efendilerine derinden bağlıdırlar. Bağlılık ve itaatkârlıkları öyle kuvvetlidir ki; efendilerinin emrettiği her tür zorlukta ve tehlikede görev ve şevkle ve hevesle, hiç korkmadan atılır ve görevin üstesinden gelmeye çalışırlar.

James, bir sonraki bölümde incelenecek olan, Nizari fedailerinin Yaşlı Adam tarafından nasıl eğitildikleri konusuna değindikten sonra, "Haşaşiler" hakkında yazdıklarını aşağıdaki paragrafla bitirmektedir.

Tüm farklı dinleri inceleyen, bu işe Hıristiyan kuralları ve İncil'i büyük bir sabırla inceleyip okumakla başlayan ve mucizeler ile mukaddes öğretilerden çok etkilenen, doğuştan deha sahibi liderlerinin zamanına kadar Haşaşiler, Mahomet'e ve O'nun öğretilerine, tüm Sarazenlerin ötesinde derin ve şaşmaz bir bağlılık gösterdiler. İncelediklerini kıyaslayan dahi lider, zamanla Mahomet'in saçma ve akıldışı öğretilerinden uzaklaşmaya başladı ve bir süre sonra gerçeği kavrayınca, maiyetindekileri aşamalı olarak bu yanlış yoldan çıkarmaya çalıştı. Bu bağlamda, müritlerini ölçülü olmak kay-

ciıyla şarap içmeye ve domuz eti yemeye teşvik etti. Bir süre sonra, yol göstericilerinin sayısız söylev ve uyarılarının ardından hepsi Mahomet'in gaddar dininden vazgeçerek, vaf-tiz olup Hristiyan olmaya karar verdiler.

Açıkça görüldüğü üzere Vitryli James, tıpkı Surlu William gibi, Nizarilerin Kıyamet öğretisi ile ilgili kafa karıştıran söylentilerle büyük oranda gerçeklikten sapmış, Sinan'ın Outremer'deki Frenklerle karşılıklı bir barış ortamı tesis etme arzusunun yanlış algılandığı eksik bilgileri kullanarak iyice konuyu karıştırmıştır.scanned by darkmalt1

Tarikatın Suriye ayağının politik gücünü kaybetmesinden önce Nizariler ile Frenkler arasındaki son önemli karşılaşma, kral IX. Louis'in (1226-70) diplomatik girişimleri sırasında yaşandı. Hristiyan dünyasının Kutsal Toprakları yeniden ellerine geçirme çabalarından biri olan kendi Haçlı Seferi'ni düzenleyen ve çok çabuk mağlup olan IX. Louis (Aziz Louis), sonrasında teslim olarak Mısır'daki mahkûmiyetinden kurtuldu ve dört yıl boyunca (1250-4) Akka'da yaşadı. Akka'da bulunduğu süre içerisinde, Suriye Nizari toplumunun lideri ile birbirlerine karşılıklı hediyeler ve elçiler yolladılar. Bu sayede onların inançları hakkında da bazı bilgiler edinme şansı buldu. Ailesi hep Champagne kontlarının hizmetinde çalışmış olan meşhur Fransız vakanüvisi, Joinville lordu John'un (Jean de Joinville) yazdıkları sayesinde, bu dönemde gelişen olaylar hakkında detaylı bilgilere sahibiz. Joinville, Haçlı seferinde Fransız kralının yanında yer aldı ve sonra da yakın arkadaşı ve sekreteri olarak Akka'da Onun yanında kaldı. 1254 yılında Aziz Louis ile birlikte Fransa'ya geri döndü ama kralın Mısır'a yapmış olduğu seferden bile çok daha büyük bir felaketle sonuçlanan, 1270'deki Tunus seferinde O'nunla birlikte olmayı reddetti. Joinville (öl. 1317) Fransa'da, özellikle kralın kötü sonuçlanan Haçlı seferi ve Outremer'de ver-

diği uğraşlara değindiği *Aziz Louis'in Tarihi* ismindeki en değerli yapıtını ortaya koydu.

Nizari İsmaililerini, Assaciler ve ayrıca Bedeviler olarak da adlandıran Joinville eserinde, kral Akka'dayken muhtemelen 1250-51 yılları arasında vuku bulan teması şöyle anlatmaktadır: "Bedevilerin Dağın Yaşlı Adamı adındaki prensinin elçileri O'nun huzuruna geldiler ve krala efendilerini tanıyıp tanımadıklarını sordular. Kral O'nu tanımadığını, hakkında çok fazla konuşulduğu halde daha önce hiç görmediğini söyledi." Ardından elçiler krala, "tıpkı Almanya imparatorunun, Macaristan kralının, Babil [Mısır] sultanının ve başka pek çok prensin yıllarca yatıkları gibi" efendilerine vergi ödemeye başlaması gerektiğini söylediler. Çünkü "daha öncekiler iyi biliyorlardı ki, eğer bu vergileri ödemeselerdi, efendilerince bağışlanan hayatları ve tahtlarını kaybedeceklerdi." Joinville ayrıca, elçilerin buna ilave olarak eğer kral kendilerinin her yıl Tampliye ve Hospitaller'in büyük efendilerine ödedikleri verginin kaldırılmasını sağlayabilirse, Yaşlı Adamın kendisine vergi ödenmiş gibi memnun olacağını söylediğini belirtmektedir.¹⁰¹

Joinville bundan sonra, kralın cevabını ikinci toplantıda vermeye söz verdiğini ve Tampliye ve Hospitaller'in büyük efendilerinin de hazır bulunduğu bu toplantının aynı gün yapıldığını ama kralın sözünü tutmadığını, onun yerine eski taleplerini yineleyen büyük efendiler Vichierlı Reginald ve Chateaufeu William'ın elçileri baskı altına aldıklarını anlatır. Ertesi gün yapılan üçüncü toplantıda, Joinville'in aktardığına göre büyük efendiler Nizari elçilerini, Fransa kralına böyle mantıksız bir mesaj ilettikleri için kınadılar ve adeta alay ederek elçilerin geriye dönüp, "On beş gün içerisinde liderlerinden, kralın içeriğinden memnun kalacağı bir mektup" getirmelerini istediler. Bu toplantıların bir kısmına bizzat iştirak de

etmiş olması muhtemel olan Johnville, Nizari elçilerinin verilen süre içerisinde Akka'ya geri döndüklerini ve liderlerinden, içlerinde kristal bir fil, çok sayıda amberden heykel, altından yapılma çeşitli süs eşyalarının yanında bir gömlek ve yüzüğün bulunduğu değerli hediyeler getirdiklerini aktarır. Son iki hediye ile ilgili olarak elçiler krala şunu söylemişlerdir:

Majesteleri, efendimizin yanından huzuruza geri döndük Efendimiz size, gömleğin bir kıyafette vücuda en çok temas eden parça olduğunu söylüyor ve kendi gömleğini size bir hediye ya da şimdiye kadar en çok etkilendiği ve dostluk kurmak için büyük arzu duyduğu kral olduğunuzu ifade eden bir sembol olarak veriyor; bunu daha iyi vurgulamak için de, size saf altından yapılma ve üstünde isminin işlenmiş olduğu yüzüğünü veriyor; bu yüzükle efendimiz sizi kabul ediyor ve bundan böyle sizi elindeki parmaklardan biri kadar yakın bulduğunu ifade ediyor.

Nizari İsmailileri ile dostluğa dayalı bir ilişki kurmayı arzulayan Aziz Louis, bu barış girişimine cevap olarak Dağın Yaşlı Adamı'na, kendi hediyeleriyle birlikte elçilerini yolladı. Bu görevde, Arapça konuşan bir papaz olan ve Müslüman idarecilerle yapılan başka görüşmeleri de Fransız kralı adına idare eden Bretonyalı Yves de yer aldı. Masyaf kalesinde Nizari lideri ile yapılan toplantıda, anlaşıldığı üzere Yves "Bedevilerin prensi ile inançlarının temel noktaları" üzerine sohbet etti. Johnville, Bretonyalı Yves'in sonradan krala, Nizari İsmaililerinin öğretileri hakkında kendisine anlattıklarından anladıklarını iletmesi ile ilgili ilginç detaylar aktarır.¹⁰²

Papaz Yves'in ilettiklerine göre Dağın Yaşlı Adamı;

Muhammed'in değil Muhammed'in amcası Ali'nin dini-ne inanıyordu. Muhammed, sahip olduğu tüm itibarı Ali'ye

borçluydu ve bu sayede insanlar üzerinde büyük etki sahibi oldu ve Ali ile çekişmeye girerek, O'ndan ayrıldı. Muhammed'in ulaştığı itibarı gören ve bu itibarı yok etmek isteyen Ali de, kendi öğretileri etrafında toplayabildiği kadar insan topladı ve Mısır'ın çöl ve dağlarla kaplı bir bölgesine çekilerek, çevresindeki insanlara Muhammed'inkinden farklı bir inanç sistemini aşıladı. Ali'nin dinini destekleyenler, Muhammed yandaşlarını inanmayanlar olarak, Muhammetçiler de benzer şekilde bu Bedevileri kâfirler olarak görmekte-dirler.

Johnville, Yves'in Nizarilerin inançları ile ilgili daha detaylı ama aynı şekilde karmakarışık ve yanlış olarak anlattıkları-na da yer vermiştir. Yves'in aktardığına göre, "Ali öğretisindeki temel noktalardan biri, eğer bir kimse efendisinin emri ile ölürse, bu kişinin ruhunun daha yüksek rütbeye sahip başka birinin vücuduna gireceği ve böylece çok daha rahat bir hayat sürdüreceğine duyulan inançtır." Yves, Nizari fedaile-rinin, liderlerinin emriyle ölüme atlamaya bu kadar istekli ol-malarının nedeni olarak, ruhun başka bedene gireceğine du-yulan bu sözde Nizari inancını göstermiştir. Bununla birlikte İsmaililerin dönemsel tarih yaklaşımlarını da yanlış anlayan Yves bu yaklaşımın, peygamberlerin ve mirasçılarının ruhla-rının başka vücutlara geçişi çerçevesinde oluşturduğu eksik bir halini aktardı.

Yves ayrıca Yaşlı Adamın ikametgâhında, Hz. İsa'nın Aziz Peter'e söylediği bazı sözleri içeren kısa bir Hristiyan eseri buldu. Nizarilerin Hristiyanlığa duydukları ilgiyi gösteren bu kanıtı bulmaktan oldukça mutlu olan Yves Yaşlı Adam'a, "kı-sa da olsa muhteşem bilgiler içeren" bu eseri sürekli okuma-sını söyledi, Johnville'in yazdıklarına göre Yaşlı Adam, bu eseri zaten sürekli okuduğunu ve Aziz Peter'e büyük saygı duyduğunu söyledi.

Çünkü: Zamanın başlangıcında, kardeşi Kabil'in kendisini öldürmesinden sonra Habil'in ruhu Nuh'un bedenine, göğe yükselişinden sonra Nuh'un ruhu İbrahim'in bedenine ve İbrahim'den sonra da şimdi artık toprağın altında yatmakta olan Aziz Peter'in bedenine girmişti.

Johnville, *Aziz Louis'in Tarihi* isimli eserine, Bretonyalı Yves'in anlattıklarının devamı niteliğinde, Nizariler hakkında kendisi de bazı bilgiler eklemiştir.¹⁰³ O'na göre de Bedeviler (Nizariler):

Türkler gibi Muhammed'e değil, Ali'nin dinine inanmaktadırlar. Bu insanlar eğer efendilerinin emriyle ya da iyi bir amaç uğruna ölürlerse, ruhlarının daha yüksek ve eskisinden çok daha rahat şartlara sahip bir bedene gireceğine ikna edilmişlerdi. Bu da onların liderlerinin ya da büyüklerinin emriyle ölmeye hazır bir halde olmalarını sağlıyordu.

Johnville, Suriye Nizarileri hakkında yazdıklarını, "Bu insanların tam olarak nüfusları bilinmemektedir. Çünkü Kudüs Krallığı'na, Mısır'a ve Sarazenlerin ile kâfirlerin yaşadıkları bütün bölgelere dağılmışlardır" diyerek noktalar.

Ne Johnville'ın ne de Latin Doğu'da yaşayan ve Suriye Nizarileri ve liderleri ile iletişimde bulunan kaynağı Bretonyalı Yves'in Haşâşi efsanelerinin oluşmasında bir rol almadıklarını belirtmek önemlidir. Başka bir deyişle bu şahıslar Nizarilerin gizli yaşamları üzerine hayal ürünü hikâyeler uydurmamışlar ya da güya fedailerin adanmışlıklarını ve liderlerine olan bağlılıklarını anlatan, ortalıkta dolaşan bu tip hikâyeleri desteklememişlerdir.

Haçlı çevrelerinde ve Avrupa'daki çağdaşları, fedailerin bu hallerine, sarhoş edici iksirler içeren zevk maddelerine olan bağımlılıkları çerçevesinde mantıklı bir açıklama getirmeye çalıştıkları araştırmalarına son derece güvendikleri bu dönemde, aslında Johnville ve Bretonyalı Yves 13. yüzyılda,

fedailerin adanmışlıklarını tarikat inançları temelinde anlamaya çalışan tek batılı Nizari gözlemcilerdi.

Daha önce de bahsedildiği üzere Aziz Louis, Müslümanlara karşı Moğollarla ittifak kurmaya da kalkışmıştı. Bu amaçla Rubrucklu William'i Büyük Hakan Mögnke'ye elçi olarak yolladı. William, Moğolistan'a yaptığı ziyaretle ilgili olayları anlattığı eserinde, pek çok kez Nizarilere yer ayırmıştır. Bir grup Haşaşi'nin Büyük Hakanı öldürmek amacıyla, değişik kılıklar altında Karakurum'a geldiğini anlatmasının yanında William, İranlı Nizarileri "Haşaşiler" olarak adlandıran ilk Avrupalılardan biridir.

William Moğolistan'a olan yolculuğuna 1253 yılında çıktı. Seyahatinde, Hazar Denizi'nin kuzeyine yönelirken, "güneye doğru Hazar sıradağları ve İran, doğuya doğru ise Mulihet (Haşaşiler anlamında kullanılmış) dağları uzanmakta" şeklinde not almıştır.¹⁰⁴ Daha sonra, büyük bir grup Haşaşi'nin Karakurum'a yollanışından bahsederken William, "Büyük Hakan, karındaşlarından birini, kendilerinin Mulihet olarak adlandırdıkları, Haşaşilerin topraklarına, onları tamamıyla ortadan kaldırmak üzere yolladı" şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹⁰⁵ Büyük ihtimalle William "Haşaşiler" terimini ya da bu terimin seyahatnamesinde rastlanılan "Haksasiler" ve "Hacsasiler" gibi şekillerini Haçlılardan duymuş ve Vitryli James gibi bir ölçüye kadar Suriye ile İran Nizarileri arasındaki bağ hakkında bilgi edinmiş olmalıdır. William Haşaşiler ve Mulihet (Arapça malahida deyişinin bozuk bir hali) kelimelerini birbirlerinin yerine kullanmış, hem İran Nizari toplumunu hem de Nizari fedai grubunu tanımlarken Haşaşiler ismine başvurmuştur. Öyle ya da böyle Rubrucklu William kendisine verilen diplomatik görevde başarıya ulaşamadı ve 1256 yılında Avrupa'ya geri döndü. Outremer'de kaldığı süre boyunca Hıristiyanlık adına kurduğu hiçbir planı uygulamaya koyamayan Aziz Louis ise bundan bir yıl önce Fransa'ya dön-

dü. Bu arada Möngke'nin, Müslüman güçler üzerine kurduğu planlar şiddetle uygulamaya konmuştu.

1258 yılında Moğollar, İran'daki Nizari devletini ve Abbasi Halifeliği'ni yıkarak iki hederlerini de gerçekleştirdiler. Ardından Moğol orduları Suriye'ye yöneldiler ve başta bazı önemli başarılar elde etseler de, 1260 yılında Filistin'de, Eyyubilerden sonra Mısır ve Suriye üzerinde kendi egemenliklerini kuran Memluklarca kesin olarak bozguna uğratıldılar.

Suriye Nizari İsmailileri bu sayede, İranlı dindaşları gibi feci şekilde yok edilmekten kurtuldular. Ama tarikatın İran'daki ana merkezinin politik gücünden mahrum kalan Suriye Nizarileri, kırılğan ve başsız bir hal aldılar ve bir süre sonra onlar da güçlerini kaybettiler. 1267 yılına gelindiğinde Suriye Nizarileri, Moğolları Suriye'den kovan ve Haçlıları kesin bir şekilde bozguna uğratan Memluk sultanı I. Baybars'a (1260-77) vergi ödemeye başlamışlardı. Bu arada Memluk sultanı ile Hospitaller şövalyeleri arasında imzalanan anlaşmayla, Hospitaller o zamana kadar Nizarilerden alıyor oldukları vergiden vazgeçtiklerini açıkladılar. Suriye Nizarileri artık kendilerini Memluk devletinin şemsiyesi altına sokmuşlardı ve 1273 yılına gelindiğinde bu sınırlı bağımsızlıklarını dahi kaybettiler. Bununla birlikte Cebel Bahra'daki kalelerinde, Memluk askerlerinin sıkı gözetimi altında yaşamlarını sürdürmelerine müsaade edildi. Nizarilerin artık politik güçlerinin tamamen ortadan kalkmasına ve önemli bir politik düşmanlarının olmayışına rağmen, fedailer ve eylemleri hakkındaki masalsı yazılar yayılmaya devam etti. Baybars ve Memluk hanedanındaki haleflerinin kendi düşmanlarına karşı Suriye Nizarilerinin hizmetine başvurdıklarını söyleyen bazı dağınık notlar mevcuttur. Örneğin Sur lordu ve önemli bir Kudüs baronu olan Montfordlu Philip'in 1270 yılında öldürülüşü ve 1272'de İngiltere prensi Edward'a karşı düzenlenen başarısız suikast girişiminin, Nizari fedailerinin yardımlarıyla

Baybars tarafından tertiplendiği yazılı kaynaklarda yer almaktadır.

Nizariler, bağımsızlıklarını ve siyasi güçlerini kaybettikten sonra artık Yakın Doğu'daki politik olaylar üzerinde hiçbir etkin role sahip olmadılar ve Frenklerle aralarında bundan sonra hiç doğrudan bağlantı kurulmadı. Durum böyle olunca, Frenkler Ortaçağın sonraki dönemlerinde Nizariler hakkında yeni hiçbir şey öğrenemediler. Bu sayede Marco Polo ve diğer batılıların son derece süslü ve hayal ürünü masallarının yayılması için gereken zemin hazırlanmış oldu. Bundan sonra da, sözde mantıkçılık ve nesilden nesle aktarılan düzmece tarihçiliğın eseri olan Haşaşî masalları çıktı.

Özetle Ortaçağ dönemi Avrupalıları İslam ve Müslümanlar hakkında çok az şey öğrendiler ve İsmaililer hakkında edindikleri bundan da az olan bilgiler ise, Haçlı ve diğer batı kaynaklarında dağınık olarak yer alan birkaç abartılı gözlemle ve yanlış algılamalarla kendini gösterdi. Ama 13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu kaynakların çoğu İsmaililer ve liderleri Dağın Yaşlı Adamı'nın gizli yaşamları konusundaki su götürmez gerçekler olarak kabul edildi. Bundan sonra da Haşaşî efsaneleri gerçek anlamda oluşmaya başladı.

BÖLÜM DİPNOTLARI

- 51 Buna örnek olarak bkzn. Edward W. Said, *Orientalism* (Londra, 1978), s. 59 ff.
- 52 N. Daniel, *İslam ve Batı: The Making of an Image* (Edinburg, 1966); ve R.W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge, MA, 1962). Ayrıca bkzn. M. Th. d'Alverny, *L'Occidente e l'Islam nell'alto medioevo* (Spoleto, 1965), isimli eserinde, "La Connaissance de l'Islam en Occident du IXe au milieu du XHe siecle", s. 577-602; M. Rodinson. 77e *Legacy of Islam* (2. bsm., Oxford, 1974) isimli eserinde, "The Western Image and Western Studies of Islam", düz. J. Schacht ve C.E. Bosworth, s. 9-62; A. Hourani. *Europe and the Middle East* (Londra, 1980), s. 1-73; ve *Islam in European Thought* (Cambridge, 1991), s. 7-60; ve W.M. Watt, *Muslim-Christian Encounters* (Londra, 1991), özellikle s. 59-88.
- 53 İslam'ın Yahudi-Hacer köküne modern bir bakış için bkzn. P. Crone ve M. Cook, *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge, 1977), adı geçen eser, çeşitli ilginç görüşler ve hipotezler içeren tartışmalı bir çalışmadır.
- 54 Bknz. Steven Runciman, *A History of the Crusades*, 3 cilt (Cambridge, 1951-54).
- 55 Frenk eyaletlerinin ilk dönemi, Setton'un editörlüğünde, *A History of Crusades*, adıyla farklı uzmanlar tarafından incelenmiştir. Cilt 1, s. 368-462, 528-61.
- 56 William'in Latince kaleme aldığı *Historia rerum in patribus transmarinis gestarum* isimli eserinin farklı basımları bulunmaktadır; burada R.B.C. Huygens tarafından hazırlanan en güncel ve en iyi basımı kullanılmıştır ve ismi basitçe *Chronicon* olarak konmuştur. (Turnhout, 1986)
- 57 Bknz. Surlu William, *Chronicon*, s. 100.
- 58 Daha fazla detay için, bkzn. Peter W. Edbury ve John G. Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East* (Cambridge, 1988), s. 32-58.
- 59 Gesfa *Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, ed. ve çev. R. Hill (Londra, 1962).
- 60 Bknz. Runciman. *A History of the Crusades*, Cilt 2. s. 291-324; Urban T. Holmes, *A History of the Crusades* isimli eserinde, 'Life among the

- Europeans in Palestine and Syria in the Twelfth and Thirteenth Centuries', düz. K.M. Setton: Cilt IV, *The Art and Architecture of the Crusader States*, düz. H.W. Hazard (Madison, WI, 1977), s. 3-35; ve P.M. Holt, *The Age of the Crusades* (Londra, 1986), s. 31-7.
- 61 Southern, *Western Views*, s. 27-8.
- 62 Bu konu ile ilgili olarak bkz. Compiègne'li Walter, *Otia de Machomete*, ed. R.B.C. Huygens'in *Sacris Erudiri* isimli eserinde, 8 (1956), s. 286-328.
- 63 Pedro de Alfonso, *Dialogi in quibus impiae Judaeorum confutantur*, J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina* isimli eserinde, Bölüm 157, s. 527-672, (Paris, 1844-64).
- 64 Bknz. M. Th. d'Alverny, "Deux traductions latines du Coran au Moyen Age", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*. 22-23 (1947-48), s. 69-131 ; ve James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton, 1964).
- 65 Bu külliyatı oluşturan eserlerin listesi için bkz. Daniel, *Islam and the West*, s. 399-400.
- 66 Bknz. M. Th. d'Alverny, "Notes sur les traductions médiévales d'Avicenne", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 27 (1952), s. 337-58; M. Fakhry, *A History of Islamic Philosophy* (2. bsm., Londra, 1983). s. 66-94, 107-62; ve H. Corbin, *History of Islamic Philosophy*, çev. L. Sherrard (Londra, 1993).
- 67 Bu elçi ziyareti hakkında bkz. Matthew Paris, *Chronica Majora*, düz. Henry R. Luard (Londra, 1872-83), Cilt 3, s. 488-9; İngilizce çevirisi *Matthew Paris's English History*, çev. John A. Giles (Londra, 1852-54), Cilt 1, s. 131-2.
- 68 Rubruck'lu William, *The Mission of Friar William of Rubruck : His Journey to the Court of the Great Khan Möngke 1253-1255*, çev. P. Jackson (Londra, 1990), s. 226-35.
- 69 A.g.e, s. 222.
- 70 Haçlı hareketinin misyonerlik faaliyetleri hakkında bkz. Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission: European Approaches toward the Muslims* (Princeton, 1988), özellikle s. 97-203.
- 71 Watt, *Muslim-Christian Encounters*, s. 85-6; ve *The Influence of Islam on Medieval Europe* (Edinburgh, 1972), s. 73-7.

- 72 Southern, *Western Views*, s. 103.
- 73 Bknz. P. Kraus, "Hebraische und syrische Zitate in isma'ilitischen Schriften", *Der Islam*, 19 (1931), s. 243-63; S.M. Stern. "Fatimid Propaganda among jews according to the Testimony of Yefet b. AM the Karaite", *Studies in Early Isma'ilism* (Kudüs-Leiden, 1983), s. 84-95; ve J.T.P. de Bruijn, "al-Kirmani", *EI2*, Cilt 5, s. 166-7.
- 74 Surlu Williami *Chronicon*, 1. Kitap, 4. Bölüm, s. 109-10, ve 19. Kitap, 21. Bölüm, s. 890-2; İngilizce tercümesi, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily A. Babcock ve A. C. Krey (New York, 1943), 2. Cilt, s. 323-5.
- 75 Vitryli James, *Historia Orientalis, Gesta Dei per Francos* isimli eserinde, düz. J. Bongars, (Hanover, 1611), 1. Cilt, s. 1060-1. Ayrıca bknz. Daniel, *Islam and the West*, s. 318.
- 76 Ricoldo da Monte Croce, *Itinerarium, Peregrinatores medii aevi quatuor* isimli eserinde, ed. J. C M. Laurent, (2. bsm., Leipzig, 1873), 8. bölüm, s. 127; ve // *Libro della Peregrinazione nelle parti d'Oriente di frate Ricoldo da Motecroce*, ed. U. Monneret de Villard (Roma. 1948), s. 111; Daniel, *Islam and the West*, s. 319; ve E. Kohlberg, "Western Studies of Shi'a Islam", ed. M. Kramer, *Shi'ism, Resistance and Revolution* isimli eserinde, (Londra, 1987), s. 31 ve devamı, yeniden basım aynı yazarın *Belief and Law* isimli eserinde, makale II.
- 77 Bknz. Surlu William, *Chronicon*, 13. Kitap, 26. bölüm, s. 620-2 ve 14. kitap, 19. bölüm, s. 656-7; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 40-3, 77.
- 78 Bknz. Runciman, *A History of the Crusades*, 2. cilt, s. 362-400; ve Marshall W. Baldwin, *A History of the Crusades* isimli eserinde, "The Latin States under Baldwin III and Amalric I, 1143-1174", ed. Setton, 1. cilt, s. 548-61.
- 79 Surlu William, *Chronicon*. 19. kitap, 18 ve 19. bölümler, s. 887-9; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 319-21; William, heyetin raporundan sonra Sünni ve Şii İslam arasındaki farkları anlatmaktadır.
- 80 A.g.e., 17. kitap, 9. bölüm, s. 770-2; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 196-8.
- 81 A.g.e., 17. kitap, 18 ve 19. bölümler, s. 785-7; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 212-5.
- 82 A.g.e., 20. kitap, 29 ve 30. bölümler, s. 954-6; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 392-4. Ayrıca bknz. J. Hauzinski, *Folia Orientalia* isimli eserin-

- de "On Alleged Attempts at Converting the Assassins to Christianity in the Light of William of Tyre's Account", 15 (1974), s. 229-46.
- 83 Tudela'li Benjamin, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, düz. ve çev. Marcus N. Adler (Londra, 1907), orijinal metin s. 18-19, çev. s. 16-17.
- 84 A.g.e., orijinal metin s. 50, çeviri s. 53-4.
- 85 P. Scheffer-Boichorst, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* isimli eserinde, "Der kaiserliche Notar und der Strassburger Vitztum Burchard", 43 (1889), s. 456-77.
- 86 Lübeckli Arnold, *Chronica Slavorum*, G.H. Pertz'in *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores* isimli eserinde (Hanover, 1826-1913), 21. cilt, s. 235-41.
- 87 A.g.e., s. 240; İngilizce tercümesi, Lewis'in *Assassins* isimli eserinde, s. 2-3.
- 88 Sur'lu William, *Chronicon*, 20. kitap, 29. bölüm, s. 953-4; çev. Babcock ve Krey, 2. cilt, s. 391.
- 89 Bknz. Bustan ei-cami, ed. Claude Cahen'in "Une chronique Syrienne du VIe/XIIe siècle: Le Butsan" isimli eserinde, *Bulletin d'Etudes Orientales*, 7-8 (1937-38), s. 136; Ebul-Fadail Muhammed el-Hamavi, *al-Tarikh al-Mansuri*, ed. P.A. Gryaznevich (Moskova, 1963), s. 176; ve Lewis, "Kamal al-Din's Biography of Rasid al-Din Sinan", s. 230, 241-2, 261.
- 90 Örnek olarak bknz. Joseph F. Michaud, *Michaud's History of the Crusades*, çev. W. Robson (Londra, 1852), 3. cilt, s. 434-5.
- 91 Ibn al-Tahir, *Kitab al-kamil fi'ta'rik*, ed. Cari J. Tornberg (Leiden, 1851-76), 12. cilt, s. 51.
- 92 Bknz. Abu Firas, *Fasl min al-fat' al-sharif*, S. Guyard'm *Journal Asiatique* isimli eserinde "Un Grand Maître des Assassins au temps de Saladin" isimli makalesi, 7. sayı, 9 (1877), çeviri 408-12, orijinal metin 463-6; İngilizce çevirisi, F. Gabrieli'nin *Arab Historians of the Crusades* isimli eserinde, çev. E. J. Costello (Berkeley, 1969), s. 242-5.
- 93 Örnek olarak bknz. ilerleyen bölümlerinde Conrad'ın Nizari gemisine el koymasından da bahseden, Ambroise, *L'Estorie de la Guerre Sainte*, ed. ve çev. G. Paris (Paris, 1987), s. 235 ve devamı; *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux* (Paris, 1844-95), 2. cilt, s. 192-4; *Chronique d'Emoul et de Bernard le Trésorier*, ed. L.de Mas

- Latrie (Paris, 1887), s. 298-9; Newburghlu William, *Historia rerum Anglicarum*, ed. H. C. Hamilton (Londra, 1870), 3. cilt, s. 181; *Itinerarium peregrinorum et gesta régis Ricardi*, ed. W. Stubbs, *Chronicles and Memorials of the Reign Richard I* (Londra, 1864), 1. cilt, s. 337 ve devamı; ve *Chronicles of the Crusades; being Contemporary Narratives of the Crusade of Richard Coeur de Lion and of the Crusade of Saint Louis* (Londra, 1848), s. 276-7.
- 94 Bknz. Charles E. Nowell, *Spéculum* isimli eserinde, "The Old Man of the Mountain", 22 (1947), s. 508 ve devamı; ve L. Hellmuth, *Die Assassinenlegende in der österreichischen Geschichtsdichtung des Mittelalters* (Viyana, 1988), s. 9-22, 116-65, Burada özellikle Jans Enikel'in, 13. yüzyılın ikinci yarısında üne kavuşan yazılarında geçen, Ortaçağ'da II. Frederick hakkındaki Avusturya efsaneleri gibi öykülerin kökleri, doğudan alınan örneklerle ve Nizari etkisine dayandırılmaktadır.
- 95 Bu konuda bknz., *L'Estoire de Eracles*. s. 216, 230-1; ve *Chronique d'Ernoul*, s. 323-4.
- 96 Bknz. *Chroniques greco-romanes inédits ou peu connues*, ed. C. Hopf (Berlin, 1873), s. 31.
- 97 Papa tarafından 1236 yazılan ve Hospitalier ile Haşşaşiler arasındaki ilişki hakkında görüşler aktaran bu mektubun İngilizce çevirisi, E.J. King'in *The Knights Hospitaliers in the Holy Land* (Londra, 1931) isimli eserinde yer almaktadır, s. 234-5.
- 98 Vitryli James, *Lettres de Jacques de Vitry. eveque de Saint-Jean d'Acre*, ed. R.B.C. Huygens (Leiden, 1960), s. 88-9, 95.
- 99 A.g.e., s. 91-4.
- 100 Vitryli James'in "Haşşaşiler" ile ilgili yazdıklarının Latince metni, Gesfa *Dei per FRancos* isimli eserinin *Historia Orientalis* başlıklı bölümünde yer almaktadır, 1. cilt, s. 1062-3; İngilizce tercümesi *Secret Societies of the Middle Ages* (Londra, 1846) isimli eserde, s. 117-19.
- 101 Joinville'in, Nizari lideri ile Aziz Louis arasındaki elçi ziyaretleri ile ilgili yazdıkları *Historié de Saint Louis* isimli eserinde, ed. N. De Wailly (Paris, 1868; yeniden basım, Lille, n.d.), s. 218 ve devamı; İngilizce tercümesi Jean de Joinville, *Memoirs of John Lord de Joinville*. çev. T. Johnes (Hafod, 1807), 1. cilt, s. 194 ve devamı, yeniden basım *Chronicles of the Crusades* isimli eserde, s. 470 ve devamı.

102 Joinville, *Histoire*, s. 222-4, ve *Memoirs*, s. 195-7, yeniden basım *Chronicles of the Crusades* isimli eserinde, s. 472-4.

103 Joinville, *Histoire*. s. 121-3, ve *Memoirs*, s. 148-9, yeniden basım *Chronicles of the Crusades* isimli eserinde, s. 420-1.

104 Rubrucklu William, *The Mission*, s. 128.

105 A.g.e., s. 222.

EFSANELERİN KÖKLERİ ve İLK ORTAYA ÇIKIŞLARI

İsmaililer, Şia'nın gözünde, tıpkı kendilerinden önceki Emeviler gibi Hz. Ali soyundan gelenlerin İslam toplumunun üstündeki liderlik haklarını gasp etmiş olarak görülen Abbasilere karşı faal ve isyankâr bir hareket organize ettiler. İsmaili davası yani dini-politik propagandası, 909 yılında, Hz. Ali ve peygamberin kızı Hz. Fatma'nın soyundan gelen İsmaili imamı tarafından yönetilen ilk Şii devleti olan Fatımi Halifeliği'nin kurulmasıyla çok önemli bir başarıya ulaştı.

Genel olarak homojen bir topluluğun üyeleri olarak algılanan İsmaililer, çeşitli Müslüman yazar gruplarının düşmanca kampanyalarının hedefleri haline geldiler. Zamanla, gelecekteki düşünce yapısına esas teşkil edecek olan "kara efsane" Müslümanların çoğunluğu tarafından, İsmaililerin öğretileri ve yaşamlarını betimleyen gerçek bilgiler olarak kabul edilmeye başlandı. Ancak öte yanda İsmaililerin politik alanındaki varlıkları büyümeye devam etti ve hareket 1094'deki Nizari-Mustali ayrımından sonra da hayatta kalmayı başardı. Nizari İsmailileri, kendilerinden önceki Fatımi İsmaililerinin isyankâr ruhunu ve ideallerini kısa bir sürede yeniden topladılar ve Suriye ve İran'daki Sünni Selçuklu Türklerine karşı silahlı bir ayaklanma başlattılar. Selçukluların âdemi merkezîyetçi ve kendilerinden son derece üstün askeri gücüyle karşılaşan Nizari İsmailileri, belli bölgelerdeki önemli düşmanlarına suikastlar düzenleme yöntemine de başvurdular. Bu yöntem son derece etkili oldu ve çok geçmeden, özellikle

Müslüman topraklarındaki önemli önemsiz bütün suikastlar, görevlerini yerine getirdikten sonra nadiren hayatta kalan Nizari fedailerine affedilmeye başlandı. Fedailer tarafından tertiplensin tertiplenmesin, Alamut döneminde doğuda gerçekleşen suikastlar, Müslüman toplumunda Nizari karşıtı düşüncenin yayılmasında önemli rol oynadı. Düşmanca kaleme alınan yazılar ve Nizarilerin sözde şeriatı kaldırmaları ile ilgili yanlış anlamalar da Nizarilerin hakkında edinilen olumsuz imajı daha da kuvvetlendirdi.

Nizarilere atfedilen suikastlar konusunda yazılanlar zamanla Haçlılar ve tarihçilerinin de ilgisini çekti. Batılılar özellikle Nizari fedailerinin kendi hayatlarını feda etme davranışlarından etkilenmişlerdi. 12. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Haçlılar ve batılı gözlemciler, Haşaşiler tarikatına mensup fedailerin sarsılmaz bağlılıklarının ardında yatan nedenleri anlatmak için, keyfi bir hareketle hayal gücüne başvurdular.

Nizariler, kendilerinden önceki ismaililere karşı yapılan karalamaların mirasçısı olmalarının yanında, Sünni toplumların resmi elde idare edilen gaddarlıklarının da hedefi haline geldiler. Ortaçağ dönemi Müslüman yazarlarının bir kısmı, İsmailiye veya Nizariye isimlerinin ortaya çıkmasından önce Nizarileri dini açıdan, Batıniye ve Talimiye şeklinde isimlendirmişlerdir.¹⁰⁶ Ama Nizariler Alamut döneminde ve sonrasında özellikle 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra, diğer İsmaililer gibi genelde Müslüman düşmanları tarafından "malahida" (veya "mulhidun") şeklinde adlandırıldılar. Nizarilerin daha nadir olarak, "el-Haşaşiye" ya da haşaş kullanan toplum manasına gelen "cemaat el-Haşaşiye" gibi aşağılayıcı kavramlar ve anlatımlarla da isimlendirildikleri olmuştur.

Haşaşiye teriminin ilk kez yazılı olarak Nizariler için kullanılışı, İslami kaynaklarda bu ismin bulunduğu kadarıyla ilk kez ortaya çıkışını temsil eden, sonradan Mustali İsmailileri tara-

findan imam olarak tanınan halife el-Amir adına Mısır'daki Fatımi sarayında 1123 yılında kaleme alınan son derece Nizari karşıtı, eleştirel bir mektupla olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere Suriye'deki Mustalilere gönderilen bu mektup, önceden kaleme alınan ve bir yandan el-Amir'in amcası Nizar'ın İsmaili imamlığı üzerindeki hak iddiasını yalanlarken diğer yandan da Mustali imam silsilesinin meşruluğunu savunan *el-Hidaye el-Amiriye* den sonraki ikinci girişimdi. Bu mektupta, *Haşaşiye* terimi hiçbir açıklama yapılmadan, Nizarileri tanımlamak için iki kez kullanılmıştır.¹⁰⁷ Bu durum, söz konusu terimin daha 12. yüzyılın ilk dönemlerinde İslam dünyasında, en azından Mısır ve Suriye'de genel olarak bilinen bir terim olduğunu göstermektedir.

Yazdığı *Nusrat el-fatra* isimli tarih kitabının, 1226 yılında el-Bundari tarafından yapılan bir derlemede sadece kısaltılmış bir haliyle günümüze ulaşabildiği İmad el-Din Muhammed el-Kâtip el-İsfahani tarafından 1183 yılında kaleme alınan, bilinen ilk Selçuklu vakayinamesinde Suriye Nizarileri ikinci olarak "*Haşaşiye*" ismiyle anılmışlardır.¹⁰⁸ Bu ilk Selçuklu vakanüvislerinin *Haşaşiye*, *malahida* ve *batiniye* terimlerini birbirlerinin yerine kullanmış olmaları da dikkat çekici bir nottur.¹⁰⁹ Aynı dönemde yaşamış olan çok az sayıdaki Müslüman yazar da, özellikle Ebu Şama ve İbn Müyesser, *Haşaşiye* (tekil hali *Haşaşi*) terimini genellikle Suriye (Şam) Nizarilerini tanımlamak için kullanmışlar ama bu yazarların hiçbirisi söz konusu terimin nereden türediğine dair bir açıklama yapmamışlardır. Örneğin İbn Müyesser sadece, bu insanların Suriye'de "*Haşaşiye*", Alamut'ta *Batiniye* ve "*Malahida*", Horasan'da *Talimiye* ve genel olarak da ismaililer olarak bilindiklerini belirtmekle yetinmiştir.¹¹⁰ Sonradan *Haşaşiye* isminin kullanımı kalkmış gibi görünmektedir. İbn Haldun, bir zamanlar "*el-Haşaşiye el-İsmailiye*" olarak adlandırılan

Suriye Nizarilerinin, kendi zamanında Fidaviye olarak tanındıklarını anlatan nadir 13. yüzyıl yazarlarından birisidir.¹¹¹

Alamut dönemi İran Nizari toplumunun tarihi konusundaki ana kaynaklar olan, Cüveyni ve Raşid el-Din'in de içlerinde olduğu İlhanlı dönemi İranlı tarihçiler, *Haşaşiye* terimini İranlı Nizarileri tanımlamak için kullanmamışlardır. Aslında bu satırların yazarının bilgisinin dâhilinde, Alamut ve Alamut sonrası dönemlerde Nizarilerden bahseden hiçbir İran kaynaklı metinde *Haşaşi ya* da onun değişik şekilleri kullanılmamıştır. Ortaçağ dönemi İranlı yazarlar, aşağılayıcı bir terim kullanmak istediklerinde Nizarileri genellikle *malahida* ya da *mulahida* olarak adlandırmışlardır. Ama İsmaililer ve Zeydiler konusunda önde gelen batılı otoritelerden biri olan W. Madelung yakın zamanda, 13. yüzyılın ilk yarısında Hazar bölgesinde Arapça dilinde kaleme alınan o dönemdeki Zeydi kaynaklarında, İranlı Nizarilerin "Haşaşiler" olarak adlandırdıklarını keşfetti. Düşmanca bir tutumla kaleme alınmış olan bu Zeydi metinlerinde, İsmaili toplumu çoğunlukla "Malahida" olarak anılmakta, "Haşaşi" terimi ise daha çok Alamut'tan suikast işlemek için yollanan fedailer için kullanılmaktadır.¹¹² Böylece Bernard Levvis'in, *Haşaşi* teriminin sadece Suriye'ye has olduğu ve hiçbir zaman İranlı Nizarileri adlandırmak için kullanılmadığı yönündeki iddiasının hatalı olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹³ Bununla birlikte *Haşaşi* teriminin Arapça konuşan Müslüman toplumlarından türediğini, ama *mulhid* (çoğul *malahida*) teriminin aksine, İran Nizari toplumunun dini dili olarak seçilen Farsça'da yaygınlık kazanamadığını söylemek tedbirli bir yaklaşım olacaktır.

Haşaş veya *haşaşa*, Latince ismi *cannabis sativa* olan ve ekilip biçilebilen bir bitki olan kenevirden elde edilen bir ürünün Arapça ismidir. Bu bitki, ya da daha bilinen şekli olan Hint kenevirinin (*cannabis Indica*), eski çağlardan beri Yakın

Doğu'da uyuşturucu etkisi olan bir ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kenevirin yaprakları ile tohumları ve kenevirden elde edilen ürünler, Hindistan, İran ve Arap dünyasında *banj*, *şahdanaj*, *kinnab* ve *kif* gibi değişik isimler ve argo tanımlamalarla anılmışlardır.¹¹⁴ Ama "kuru ot" manasına gelen Arapça haşaş kelimesinin, kenevir bitkisini veya kenevirin asıl etkili olan reçinesini ifade eden bir takma ismi olarak kullanılmasıyla tanınmıştır. Bir şekilde bu sarhoş edici ilacın yaygınlaşması ile Haşaşın takma isim olarak kullanılmaya başlaması eş zamanda vuku bulmuş olmalıdır. Sonradan bu takma isimden, onu kullanan ya da ona bağımlı olanlar için kullanılan *Haşâşi* (çoğul hali *Haşâşiye*, konuşma dilindeki çoğul halleri *Haşâşîşiyin* ya da *Haşâşin*) ve daha nadir olarak kullanılan *haşhaş* (çoğul hali *haşhaşin*) isimleri türemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, *Haşâşiye* teriminin ilk olarak Suriye Nizarileri için kullanılışı, 1123 civarında yayınlanan Mustali mektubu ile olmuştur. Bu belge, söz konusu ismin neden Nizariler için kullanıldığını açıklamamaktadır ama buradan, Nizarilerin gerçek olmasa da haşhaş bağımlısı oldukları iddiasından kaynaklandığı sonucu çıkarılabilir. Öyle ya da böyle bu durum, *Haşâşiye* teriminin 11. yüzyılın başından itibaren bir süreliğine, en azından 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Nizari-Mustali ayrımından önce Müslümanlar için bilinen bir terim olduğunugöstermektedir.www.cizgiliforum.com

12. ve 13. yüzyıllarda haşhaş kullanımı, Suriye, Mısır ve Müslümanların yaşadıkları diğer bölgelerde, özellikle alt kademe mensup kişiler arasında büyük oranda arttı. Müslüman dünyasında haşhaş kullanımının zararlı etkilerinin yaygın olarak tartışılmaya başlaması da bu döneme denk gelir. 13. yüzyıldan itibaren, Müslüman yazarlar tarafından, haşhaşın etkilerini fiziksel, ruhsal, ahlaki ve dini açıdan ele alan pek çok yazı kaleme alınmıştır.¹¹⁵ Müslüman yazarlar endişeli bir

şekilde, yaygınlaşan haşhaş kullanımının, insanların İslam'ın kutsal kanunlarında belirtilen dua etmek ve oruç tutmak gibi bazı vecibeleri gerçekleştirmelerini engelleyerek, kullanıcıların inançları ve ruhi dünyası üzerine son derece büyük zararları olacağını söylemekteydiler.¹¹⁶ Haşhaş kullanan bir insan en sonunda, bir *mulhid* ya da kâfire benzer bir sosyal ve ahlaki konuma düşmeye kurbandı. Müslüman hukukçularının haşhaş kullanıcılarının aleyhlerine konuşmaları ve suçlu ve dinsiz bireyler olarak cezalandırılmalarını şiddetle arzu etmelerinin arkasında da bu anlayış yatmaktadır.

Profesör Franz Rosenthal'in de gözlemlediği üzere, Ortaçağda Müslüman yazarların haşhaş üzerine yaptıkları tüm tartışmalardan şu ortak nokta öne çıkmaktadır:

*Bağımlı oldukları bilinenlerle diğer insanlar arasında belirgin bir sınıf ayrımı vardı. Haşhaş kullanıcılarının düşük sınıftan insanlar olduklarına inanılıyordu. Bu insanlar, ister doğuştan bu sınıfa mensup olsunlar, isterse insanın bütün iyi özelliklerini, özellikle de bireyin toplumdaki konumunu belli eden ahlaki ve kişilik özelliklerini yok eden bu alışkanlık yüzünden sonradan bu sınıfa alçalsalar da fark etmezdi.*¹¹⁷

Haşhaş kullanıcıları böylece net bir şekilde, sosyal olarak dışlanmış ve suçlu insanlar olarak kabul edildiler. Ayrıca *Haşhaşîye* de İslam'a karşı bir tehlike olarak damgalandı ve en azından 11. yüzyılın ikinci yarısından sonra çoğunluk tarafından bu şekilde kötülendiler.

12. ve 13. yüzyıllarda *Haşhaşîye* teriminin Nizari İsmailileri için kullanılması, haşhaş kullanıcılarını "düşük sınıf insan sürüsü" ve "dinsiz sosyal dışlanmışlar" olarak gören kötüleyici anlayıştan çıkarılan bir metafordan kaynaklanmış gibi görünmektedir. Yoksa Nizarilerin ve fedailerinin düzenli olarak haşhaş kullandıklarını gösterecek hiçbir kanıt yoktur. Görevlerini yerine getirme fırsatını yakalamak için, uzun süreler

boyunca sabırla tetikte bekleyen fedailerin, bilhassa haşhaş gibi insanı güçten düşüren bir ilaca bağımlı olmalarının, başarılarını son derece kötü bir şekilde etkileyeceğini söylemeye de aslında hiç gerek yoktur. Tarikatın isyankâr politik yapısını bizzat oluşturan Hasan Sabbah'ın dünyevi zevklerden uzak, sade kişiliği bir yana, Nizari fedailerinin bağlılıkları ve disiplinleri, ilk Şii gruplarında yer alan atalarının seçkincilik ve benzersiz bir birlik ruhu ve adanmışlıkla dolu hayat felsefelerinden geliyordu. Benzeri yaklaşımlar, şehitlik inancını benimseyen belli Müslüman gruplar tarafından, modern zamanlarda da sergilenmiştir. Öyle ya da böyle, ne bugüne kadar ortaya çıkarılan Nizari metinlerinde, ne de aynı dönemde genellikle Nizarilerin aleyhinde kaleme alınmış İsmaili olmayan Müslümanlara ait metinlerde, Nizarilerin gerçekten haşhaş bağımlısı olduklarını gösteren bir bulgu yoktur. Dahası, İsmaililere karşı ortaya çıkan her tür kötü düşünce ve inancı eserlerinde kullanan Cüveyni gibi Nizariler konusunda araştırma yapmış olan Müslüman yazarların çoğu, Nizariler için Haşhaş ismini bile kullanmamışlardır. Nizarileri "Haşhaşiler" olarak adlandıran birkaç Arapça metinde ise, bu ismin haşhaş kullanımından geldiğini belirten bir açıklama bulunmamaktadır; oysa bu metinler Nizarilere yönelik her tür zarar verici suçlamayı bir araya getirme amacıyla hazırlanmışlardır.

Şiilerin şehitlik inancını iyi bilen diğer Müslüman halkları, Nizari fedailerinin kendilerini feda etme davranışlarına bir açıklama getirme gereği duymadılar. Yani Müslüman yazarlar batılı meslektaşlarının aksine, tarikatın gizli yaşamı üzerine hayali öyküler kurmadılar. Mevcut bulgular, Haşhaşîye isminin, Nizarilerin ve fedailerinin düzenli olarak haşhaş kullandıkları yönündeki hiçbir temeli olmayan bir inanışın ortaya çıkmasına yol açtığını göstermektedir. Bu yanlış inanış,

Ortaçağda gerçek olarak kabul edilmiş ve Silvestre de Sacy ve 19. yüzyıldaki diğer şarkiyatçılar tarafından da onaylanmıştır. Haşhaşla ilgili kurulan bu bağlantının, muhtemelen Nizari fedailerinin davranışlarına bir anlam veremeyen ve buna basit bir açıklama getirmeye çalışan, Ortaçağ dönemindeki batılı gözlemciler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmektedir.

Koşullar böyle olunca, 12. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Müslümanlar hakkındaki bilgileri daha çok sözlü kaynaklardan alan Haçlılar, Suriye'de *Haşaşi* teriminin Arapça dilindeki değişik söyleniş şekillerini duymaya ve kaydetmeye başladılar. Edinilen bu bilgiler, Haçlılara ait Latince kaynaklarda ve değişik Avrupa dillerinde, Assassini, Assissini ve Heysessini gibi terimlerin, Suriye'deki Nizari İsmailileri için kullanılmasına yol açtı ve sonunda daha tanındık bir isim olan "Assassins" kelimesi ortaya çıktı. "Assassin" kelimesinin batı dillerinde katil anlamında kullanılmaya başlamasıyla birlikte, Nizari "suikastları" popüler batı bilim ve edebiyatında daha da abartıldı. 14. yüzyılın sonlarından itibaren Haşaşinin İslam toplumunda aşağılayıcı bir terim olarak kullanılışı sona ermişti. Kahire'nin eski çağlarını anlattığı ünlü kitabında, "fakirin haşhaşı (*hasisat el-fukara*)" adında bir bölüm bulunan tanınmış Mısırlı tarihçi El-Makrizi (öl. 1442), bu dönemde haşhaş kullanımının en üst noktaya vardığını, bu maddenin Kahire ve Suriye'deki yüksek sınıfa mensup insanlar arasında bile, hiçbir yasak olmadan açıkça konuşulabildiğini ve kullanıldığını anlatmaktadır.¹¹⁸ Bunun yanında el-Makrizi de haşhaş ve İsmaililer hakkında bir anekdot aktarmakta, anekdotta "Haşaşi" değil "Mulhid" olarak adlandırdığı İranlı bir İsmailinin 1392 yılı civarında, haşhaş, bal ve çeşitli baharatlardan bir macun hazırladığını ve bunu *ukda* adı ile Kahire'deki üst sınıfa mensup insanlara sattığını anlatır.

Haşaşı efsanelerinin hiçbir türüne, 12. ve 13. yüzyılda ortaya çıkan Müslüman kaynaklarında rastlanılmaması şaşırtıcı değildir ki; bu dönem, Suriye ve İran'daki Nizari'lerin siyasi alanda isimlerini duyurdukları ve Avrupa'da oraya çıkan efsanelerin abartılmaya başlandığı zamandır. İsmaililer ile sosyo-kültürel ve dini açıdan bağlantıda olan Moğol dönemi öncesi Müslüman yazarları, Nizari fedailerinin gizli yaşamları konusunda hayali efsaneler uydurmaya gerek duymamışlardır. Efsanelerin asıl ortaya çıkışları, Suriye Nizarilerinin faaliyetlerinin ve ünlerinin Haçlılar ve diğer batılı gözlemcileri etkilemesiyle olmuştur. Haçlıların, İran'daki Nizari toplumu ile hiçbir bağlantıları olmadı. Bu nedenle de Alamut dönemi İran Nizarileri hakkında, Suriye'dekilere yaptıkları gibi hayali bir tablo çizmediler. Daha önceki dönemlere ait bazı batılı kaynaklarda, İranlı Nizarilerin Suriyeli dindaşları üzerindeki egemenliklerinin farkına varılmış olduğu görülse de, Haşaşı efsanelerinin İran'daki Nizari merkezine yayılışı, Marco Polo'nun yazdıklarıyla başlamıştır.

Aşağıda açıklanan ve Haşaşı efsanelerini kendilerine has o popüler tarzda süsleyip, bunları Latin Doğu ve Avrupa'ya yaymaktan sorumlu olanların batılıların kendilerinin olduğunu savunan tez bana aittir. Ortaçağ Avrupalılarının "hayalci cehalet'leri ile ortaya çıkmış olan bu efsaneler, parçalar halinde bazı önemli bilgi kırıntılarına ve yanlış bilgilere, bunun yanında da yanlış anlaşılmış söylencelere, düşmanca suçlamalara ve yerel ağızlardan edinilmiş abartılı yarı gerçek anlatımlara dayanmaktaydı. Önceden de bahsedildiği gibi, sadece Müslümanlarla doğrudan girilen temaslar değil, Haçlı döneminde Müslümanlarla kendi bağları olan doğulu Hristiyanlar ile aralarında var olan yakın ilişkiler sayesinde de, Frenklerin bu sözlü kaynaklara erişmeleri çok kolay oldu.

Düşmanca bir ortamın içinde, küçük ve savunmasız bir

devlete sahip olan Suriye Nizarileri, siyasi güçleri ve küçük nüfuslarına nazaran, Latin Doğu'nun bölgesel politikası üzerinde çok büyük bir etki yaptılar. Bu etki daha çok, en büyük liderleri ve gerçek Dağın Şeyhi olan Raşid el-Din zamanında oldu. Suriye Nizari toplumunu yeniden teşkil edip, onu gücünün ve ününün zirvesine taşıyan O'dur. Haçlıların Suriyeli Nizarilerden etkilenmesinde elbette başka faktörlerin de etkisi vardı. Müslüman komşularının çoğunun nefret ettiği bu tarikat, her tür aşağılamaya maruz kalmıştı ve Müslüman düşmanlarınca maksatlı olarak bu insanlara isim takıldığı Haçlıların gözünden kaçmadı. Haçlılar, çok nadir yaptıkları bir şey olarak Haşaşiye gibi kelimeleri kendi dillerine adapte ederek, bunlara benzeyen Assassins kelimesini Nizariler için kullanmaya başladılar. Öte yanda, Müslüman rakipleri tarafından büyük ölçüde abartılmış ve Nizarilere atfedilen suikastlar da vardı; aslına bakılırsa Haçlıların Outremer'de bulundukları dönemin tamamında gerçekten de fedailer tarafından öldürülen Frenklerin toplam sayısı muhtemelen beşten bile azdı. Yine de, sözde Nizari suikastları ile ilgili abartılmış raporlar ve görevlerini daha çok kamuya açık alanlarda icra eden ve nadiren başarısız olan fedailerin gözü pek karakterleri, bu dünyaya ait olmayan bir ödüle ulaşmak için hayatlarını tehlikeye atma fikrine oldukça yabancı olan Haçlıları derinden etkiledi. Bu durum, Haşaşi efsanelerinin tamamen fedailer hakkında, özellikle de seçilişleri ve eğitimleri üzerinde dönmesinin nedenini açıklamaktadır.

Sinan'ın 12. yüzyılın ikinci yarısındaki liderlik döneminden itibaren başlayan ve şarka ya da İslam'a ait her şeyi malsalsı güçlere bağlayan batılı zihinlere mantıksız ve insanüstü gelen davranışlara tatminkâr açıklamalar sunan Haşaşi efsanelerinin ilk ortaya çıkış safhası böylece tamamlanmış oldu. Ayrı ayrı ama birbirleriyle bağlantılı hikâyelerden oluşan Ha-

şâşi efsaneleri muazzam bir şekilde gelişti ama gittikçe gerçekten uzaklaşmaya eğilim gösterse de bu gelişim net olarak tanımlanabilecek aşamalarla gerçekleşmedi. Söz konusu gelişim, bu tip efsanelerin bir kısmını bir araya getiren ve bunların üstüne tamamen kendi ürünü olan, fedailere dünyevi zevklerin sunulduğu "gizli cennet bahçesi" hikâyesini de ekleyerek katkıda bulunan Marco Polo sayesinde popüler bir şekle büründü. Pek çoğu genel yaklaşım olarak, yeni eklemeler yapmak için kendisinden önce gelenlerin yazdıklarını temel almış olsa da, farklı yazarlarca, bazen öncekilere paralel olan bazen de bunlardan tamamen bağımsız olarak kaleme alınan yeni efsaneler ve belli bazı yeni bölümler "uyduruldu." 12. yüzyılın sonraki dönemlerinde, Haşâşiler hakkında söyleyecek bir şeyleri olan bütün batılı vakanüvisler, seyyahlar ve doğu Latin topraklarına giden elçilerin hepsi, adeta aralarında sözsüz bir anlaşma yapmışçasına, Haşâşi efsanelerinin süslenmelerine, yayılmalarına ve meşruluk kazanmalarına katkıda bulundular. Bir yüzyıl sonra efsaneler artık büyük yaygınlık kazanmışlar ve daha önce Müslüman yazarlar tarafından oluşturulan İsmaili karşıtı "kara efsane"nin, İslam âleminde zamanla İsmaili inancı ve öğretileri hakkındaki gerçekler olarak kabul edilmesi gibi, Nizarilerin yaşamlarını anlatan güvenilir gerçekler olarak kabul edilmeye başlanmışlardı.

Haşâşiler konusundaki ortaçağ dönemi Avrupalı kaynakların farklı kategorileri hakkında kapsamlı bir inceleme yapmak bu kitabın amacının dışındadır.¹¹⁹ 12. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyıl başlarına kadar süren dönemde, Haşâşiler hakkındaki belli başlı efsanelerin köklerini, ilk ortaya çıkışlarını ve belli dönüm noktalarını incelemek bizim amacımıza hizmet etmek için yeterli olacaktır.

Fedailerin kendi hayatlarını feda etme davranışlarını an-

latmak amacıyla yazılmış, bilinen ilk Avrupa hikâyesi, 1175 sonbaharında Suriye'ye giden Strasburglu Burchard'a aittir. Burchard'ın bu hikâyesi, kendisini diplomatik bir görev için Selahaddin Eyyubi'ye yollayan I. Frederick Barbarossa'ya yazdığı raporun, "Heyssessini'yi (Haşaşileri) anlattığı bölümün içinde yer almaktadır.

Burchard Haşaşilerin, Sarazen prensleri ve komşu Hıristiyan efendileri üzerinde, onları feci şekillerle öldürmeye eğilimi olduğu için büyük korku salan bir prense ya da efendiye sahip olduklarını anlattıktan sonra, raporuna şu şekilde devam etmektedir:

Bu öldürme tekniklerini uygulayanları şöyle açıklayabiliriz: Bu prens dağlarda, etrafı yüksek duvarlarla çevrili olduğu için, çok iyi korunan küçük kapısı hariç, hiçbir yerden girilemeyen dünya harikası mekânlara sahiptir. Bu mekânlarda, küçük yaşlardan itibaren eğitime başlanan, çok sayıda köylü çocuğu bulunmaktadır. Prens onlara, Sarazence, Roma dili, Yunanca ve Latince gibi pek çok dil eğitimi vermektedir. Hocaları tarafından bu küçük çocuklara ilk gençliklerinden yetişkin bir erkek olana kadar, topraklarının efendisinin her sözüne ve emrine kayıtsız şartsız itaat etmeleri, eğer böyle yaparlarsa, dünyevi tüm güzelliklerin sahibi olan efendilerinin onlara cennetin güzelliklerini de sunacağı söylenmektedir. Bunun yanında, eğer O'nun isteklerine karşı çıkarlarsa öldürülecekleri söylenmektedir. Çocuk yaşta alıkonmalarından itibaren bu çocukların hocaları ve efendilerinden başka kimseyi görmemelerine ve birini öldürmek için prenslerinin huzuruna çıkana kadar, dünya hakkında başka hiçbir şey bilmiyor oluşlarına dikkatinizi çekerim. Prenslerinin huzuruna çıktıklarında, prens onlara verdiği emri uygulayıp uygulamayacaklarını, eğer uygularlarsa onlara cenneti başıslayacağını söyler. Bunu duydukları anda hiçbir direniş ya da te-

*reddüt göstermeden kendilerini O'nun ayaklarına atarak, büyük bir coşkuyla ne emir verirse uygulamaya hazır olduklarını söylerler. Bunun üzerine prens her birine altın bir hançer verir ve sıradaki kurban kimse onun üzerine yollar.*¹²⁰

Burchard 1175'de Suriye'de geçirdiği kısa dönem esnasında, henüz kısa bir süre önce vuku bulmuş Nizarilerin başarısız Selahaddin suikast girişiminin hatırası hâlâ yerel halk arasında taze olduğu için, büyük ihtimalle Nizariler hakkında dilden dile dolaşan söylentileri duymuş olmalıdır. Bu durum, diplomatik raporunda neden Nizarileri anlatmayı tercih ettiğini de açıklamaktadır. Ama Burchard'ın yerel kaynaklardan sözlü olarak edindiği bu bilgileri ne kadar doğrulukla raporuna yansıttığı bilinmemektedir. Öyle ya da böyle, Doğu hakkında pek bilgisi olmayan bir gözlemci olarak, Suriye'de muhtemelen Frenklerden ve bölgenin yerlisi Hristiyanlardan edindiği bilgilerin doğruluğuna inandığını ve bu konudaki yazılı kaynakların yokluğunda, hayal gücünü kullanarak şahsen parçaları birleştirip ve hikâyesinde görünen resmi oluşturup, böylece konuyu toparladığını düşündüğünü varsaymak mantıklı olacaktır. Burchard'ın yazdıkları ile Kutsal Topraklarda otuz yıla yakın zaman yaşayan ve muhtemelen bölgedeki Nizarilerle şahsen temasa geçen Surlu William'in bundan birkaç yıl sonra kaleme aldığı, çok daha doğru olan Nizari tanımını karşılaştırıldığında, bu varsayım çok daha mantıklı hale gelmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi Surlu William, 1173'de Sinan'ın elçilerinin Kudüs kralı I. Amalric'i ziyaret ettiklerine bile şahsen tanık olmuştur. Burchard'a göre ise Sinan sadece, zapt edilemez dağlarda yaşayan tuhaf bir halkın gözlerden uzak efendisiydi. Sonuç olarak, Nizarilerin liderlerine olan adanmışlıklarından aynı şekilde etkilenen William, ne daha sonra Haçlı çevrelerinde yayılacak olan yerel masallar üretmiş, ne de hiçbir gerçeğe bağlı kalmadan

hayal gücünü kullanıp, uzun süre Frenklerin bu konuda zihinlerinin bulanmasına sebep olmuştur. Benzer şekilde, Yakın Doğu'ya geniş çaplı bir seyahat gerçekleştiren ve 1167 başlarında Suriye'de kalan bir İspanyol hahamı olan Tudelalı Benjamin de Nizarilerin gizemli yaşamları üzerine fanteziler üretmemiştir. Esasen birkaç istisna dışında, Haçlı döneminde Kutsal Topraklarda uzun süre kalmış Avrupalılar, Haşaşi efsanelerinin oluşmasına önemli bir katkı sağlamamışlardır.

Burchard'ın Nizariler hakkında yazdıklarında, burada "eğitim efsanesi" olarak adlandırılabileceğimiz, Nizari fedailerinin seçilmeleri ve eğitimlerinde kullanılan gizli tekniklerle ilgili ilk yazılı değerlendirmelere rastlamaktayız. Sözde fedailer güya çocukken seçiliyor ve göreve yollanmak için hazır olana kadar, dış dünyadan tamamen soyutlanarak özel hocalar tarafından eğitiliyorlardı. Eğitim, seçilen çocukların efendilerinden gelecek her emre kayıtsız şartsız uymalarını sağlayacak şekilde hazırlanmıştı. Bununla birlikte Burchard, ödül şeklinde teşvik edici bir etkenden de bahsetmektedir. Bu ödül Nizari liderinin, bağlılıklarını devam ettirme şartıyla fedailerine vaat ettiği cennetin anahtarıydı. Bu da, çeşitli şekillerle Haşaşi efsanelerinde önemli bir yere sahip olacak olan, eksik bilgilerle dolu "cennet efsanesi'nin ilk yazılı değerlendirmesi olarak kabul edilebilir.

Bugüne kadar gün ışığına çıkmış orijinal Nizari kaynaklarının hiçbirinde, Alamut döneminde fedailerden oluşan bir teşkilattan ya da herhangi bir eğitim tekniğinden bahsedilmemektedir. Böyle bir şey gerçek olsaydı, en azından, o dönemde Nizarilerle uğraşan Sünniler ve diğer İsmail'i karşıtı Şiilere ait kaynaklarda bu tip detaylar bulunurdu. İran'da fedailerden oluşan özel bir grubun teşkil edildiğine dair bir işaret yokken, Suriye'de Sinan'ın zamanında, geçici bir süreliğine de olsa böyle bir organizasyonun kurulduğu bilinmektedir.

Bu nedenle, sonraki dönemlerdeki batılı yazarlar tarafından hiç araştırılmadan kullanılan veya uyarlanan Burchard'ın sıkı eğitim programı hakkında anlattığı detaylar, özellikle de fedailerin küçük yaşta aıkonmaları ve izole bir şekilde uzun süre eğitime tabi tutulmaları, belki gerçekten olmuş bir şeyin son derece abartılmış ve masalsı bir hava verilmiş hali olarak kabul edilebilir. Bunun yanında, fedailerin yabancı diller üzerine özel eğitim aldıkları konusunda da herhangi somut bir kanıt yoktur. Suriye fedaileri herhangi bir konuda eğitilmiş olsalar bile, bu büyük ihtimalle, çocuk yaştan itibaren zihinsel yapılarını şekillendirmek ve belirlemekten çok, sahada başarıya ulaşmalarından emin olmak için hazırlanmış teknik bir eğitim olabildi. Ve ne olursa olsun, fedailerin faaliyetleri ile ilgili bütün meseleler, Nizarilerin en üst seviyede gizlilikle korudukları bilgiler olurdu. Bu nedenle, gerçek bilgilerin Hristiyanlar ve Müslümanlar gibi harici unsurlardan saklandığını varsayabiliriz. Dolayısıyla Burchard'ın, fedailerin seçimleri ve eğitimleri üzerine yazdığı detaylı rapor, söylentilerden yola çıkılarak hazırlanan hayali ve abartılı bir değerlendirme olarak göz önüne alınmalıdır.

Hayali eğitim programı anlatımının tersine, Burchard'ın fedailere vaat edilen cennete değindiği kısa bölüm, uydurma değil büyük ihtimalle o dönemdeki sapkın Nizari inançları esas alınarak yazılmıştır. Çünkü bu konudaki kaynaklara ulaşmak o dönemde daha kolaydı. 12. yüzyıla gelindiğinde Müslümanlar artık uzun zamandan beri Kuran'ın ilkeleriyle yaşamaya alışmışlardı ve Kuran'da Allah'tan korkan ve O'na inanıp, doğru yolu seçenlerin, tıpkı İslam adına şehit olanlar gibi öteki dünyada sonsuza kadar cennette yaşama hakkıyla ödüllendirecekleri vaat ediliyordu. Cennet Kuran'da çok net olarak tarif edilmişti. Şii Müslümanları tarafında ise imamlar, kıyamet gününde üstlenecekleri aracılık vazifeleri sayesinde,

kendi yolundan gidenleri cennetle ödüllendireceklerini vaat ediyorlardı. Gerçek imamın yolundan gitmeyi seçtiklerini düşünen Nizari İsmailileri ise kendilerini, doğal olarak ölümden sonra cenneti hak etmiş ayrıcalıklı bir halk olarak görüyorlardı.

Bununla birlikte, bütün Nizarilerin ve fedailerinin cenneti hak etmiş olmalarının, kendilerince belli başka sebepleri de vardı. İmam Hüseyin ve yandaşlarının 680'de şehit olmalarından beri, şehitlik teması Şii inanç sisteminde önemli bir yere sahipti ve şehitlik, tıpkı doğru yolu seçenler ve inançlarının ya da imamlarının hizmetinde hayatlarını feda eden adanmışlar gibi ayrıcalıklı bir mertebeydi. Alamut döneminde fedailerin Nizari halkının gözündeki yeri de buydu. İster görevlerini tamamladıktan sonra güvenle geri dönsünler, isterse hayatlarını kaybedip şehitlik mertebesine ulaşsınlar; yüksek bir itibara sahip oluyorlar, isimleri Alamut ve diğer belli başlı Nizari kalelerinde bulunan şeref listelerine yazılıyordu. Daha önce yer verdiğimiz, 13. yüzyıl başında yaşamış İranlı bir Nizari tarihçisi, şairi ve devlet görevlisi olan Rais Hasan tarafından yazılan ve türünün nadir örneklerinden olan bir şiirde, bir Türk emirini öldüren ve öteki dünyada cennetin güzelliklerine kavuşmalarını sağlayacak olan, inançları yolunda kendilerini feda etme fırsatı için şükreden üç fedaiden bahsetmektedir.¹²¹ Müslüman kaynaklarda bulunan ve fedailere atfedilen bir kısım dağınık ve kısa yazıda da benzer fikirler sergilenmektedir; örneğin fedailerin annelerinin umutla oğullarının şehit olup, cennete gitmelerini beklediklerinden bahsedilmektedir. Burchard'ın, Nizarilerin cennete girme umutlarıyla ilgili inanışlarını duymuş olması çok normaldir.

Burchard'ın yazdıklarında cennete kavuşma ile ilgili değerlendirmelerin yer almasının daha belirgin nedenleri de

vardır. Burchard Suriye'ye 1175'de, yani Nizari toplumunda kıyamet safhasının ilan edilişinden birkaç yıl sonra gitmiştir. 1164 yılında İran'da ortaya çıkan bu beyanat, kısa bir süre sonra Suriye'de Sinan tarafından da açıklandı. Konu ile ilgili Müslüman kaynaklar Sinan'ın 1176'da, nasıl olduysa kıyamet öğretisini yanlış anlayan ve hiçbir ahlak kuralına bağlı olmadan yaşamaya başlayan bir grup Nizari ile bizzat uğraşmak zorunda kaldığından bahsetmektedir. Bunlar, Nizari karşıtı Müslüman yazarlara hazır bahaneler vermiş, böylece Nizariler İslam hukukunu reddetmekle ve ahlaksız bir yaşamı benimsemekle suçlanmışlardır. Bazı Suriyeli tarihçiler tarafından kayıt altına alınan bu suçlamaların izleri, Nizarilerin "kanunsuz yaşadıklarını, Sarazenlerin kurallarına aykırı olarak domuz eti yediklerini ve herkesin her kadınla birlikte olabildiğini" söyleyen Burchard'ın yazdıklarına esin kaynağı olmuştur. Surlu William'ın yazdıklarında da benzer suçlamalar bulunmaktadır. Bütün bunlar, kıyamet safhasının ilanını yanlış anlayarak ahlaksız davranışlar sergilemeye başlayan Suriye Nizarilerinin, 1170'lere gelindiğinde uzun zamandan beri diğer Müslümanlar tarafından suçlanıyor olduklarını ortaya koymaktadır. Suriye'de kaldığı kısa süre içerisinde, kıyamet safhasının ilanından hemen sonraki yıllarda ortaya çıkan bu suçlamaların, Burchard'ın dikkatini çekecek kadar yaygın olması da aynı şekilde çok mantıklıdır.

Burchard yarım yamalak da olsa, Suriye Nizari toplumu-na ilan edilen kıyamet öğretisinin en temel fikirlerinden biri hakkında da bazı şeyler duymuş gibi görünmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, beklenen kıyamet günü, çok bilinen bir İsmaili metodu olan ezoterik anlamlandırma temelinde Nizarilerce yeniden yorumlanmıştı. Buna göre, gerçek imamı tanıyan ve doğrulara inanan tek toplum olarak sadece Nizarilerin bütün dinlerin ruhani gerçekliğini ve doğru an-

lamını anlayabilecek düzeyde olduğu, bu nedenle de cennetin onlara bu dünyada sunulduğu savunuluyordu. Başka bir deyişle, diğerk bütün Müslüman ya da gayrimüslim dini toplulukların aksine Nizariler, toplu olarak cennete bu dünyada kabul edilmişlerdi ve "davalarının amacı bu cennete davetti. Burchard, Nizarilerin bu çok önemli cennet yorumu hakkında mutlaka bir şeyler duymuş olmalıdır. Yazısının içeriğinde, bunu temel nokta olarak almasından bu anlaşılmaktadır. İslam hakkında sınırlı ve saptırılmış bilgilere sahip olan diğerk Avrupalılar gibi Burchard da, dönemin Hristiyan çevrelerinde yaygın olarak bilinen, Müslümanlara vaat edilen cennetin doğurduğu hissi yapı hakkında büyük ihtimalle bazı şeyler duymuştu. 1143 yılında tamamlanan Kuran'ın Latince tercümesi, İslam'daki cennet inancının ortaçağ Avrupalıları tarafından öğrenilmesini sağlamıştı ve 12. yüzyılda Pedro de Alfonso ile O'nun izinden gidenler, İslam'daki "cennet bahçesi"nin sunduğu dünyevi zevklere eleştirel bir dille vurgu yaparak, İslam'ın ruhani bir din olmadığını, bu nedenle de Hristiyanlıkla karşılaştırılamayacağını savunmuşlardı. Avrupalıların Kuran'daki betimlemelerden esinlenerek oluşturdukları İslami cennet kavramı, bir zaman sonra Haşâşi efsanelerine de nüfuz etti ve bunun sonucu olarak Marco Polo'nun detaylı olarak tasvir ettiğı Nizarilerin "cennet bahçesi" ortaya çıktı.

Bu arada, cennet kavramının Burchard'ın anlatımında son derece masalsı ve gerçek ötesi bir tarzda ele alındığını belirtmek önemlidir. Burchard, bu insanlar için cennete girişin tamamen, insanüstü bir varlık olarak resmettiğı Nizari liderinin kontrolü altında olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiş, daha önce hiçbir kaynakta dile getirilmeyen bir tarz uydurmuştur. Burchard'a göre, Kuran'da yazdğı üzere inananların tanrıdan korkmaları ve onun her buyruğuna itaat etmeleri gibi, fedailer de liderlerine karşı aynı tutumu takıyorlar-

di. Burchard'a ait bu kaynağın amacının, liderleri tarafından büyük bir baskı altında tutulan fedailerin şaşırtıcı bağlılıklarını açıklamak olduğu göz önüne alındığında yukarıdaki ifadeler aslında çok da şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda, Burchard'ın raporunda bahsettiği Nizari liderinin, Suriye Nizari toplu- munda daha önce hiç kimseye nasip olmayan bir üne ve itibara sahip olan Raşid el-Din Sinan olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu yorum, 1187'de ölümünden kısa bir süre önce Suriye'den geçen Endülüs gezgini İbn Cübeyr tarafından da çok açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹²² Hayatı hakkında pek fazla şey bilinmeyen ve Ebu Firas olarak tanınan bir Nizari yazarı tarafından kaleme alınan biyografik bir çalışmada Sinan, aziz bir kahraman olarak göklere çıkarılmakta, O'na atfedilen çeşitli mucizeler ve insanüstü hareketler anlatılmaktadır.¹²³ Memluk dönemindeki birkaç Sünni yazar da, muhtemelen sözlü kaynaklara dayanarak Sinan'a atfedilen bazı insanüstü güçlerden ve hareketlerden bahsetmiştir.¹²⁴ Bütün bunlar Sinan'ın muazzam ününün göstergesi olarak kabul edilebilir. Öyle bir ün ki; daha hayattayken bütün Suriye'ye yayılmış, saptırılmış bir şekilde de olsa Burchard'ın raporunda kendisine yer bulmuştur.

Öyle ya da böyle "cennet efsanesi" Burchard'ın raporunda, saptırılmış bir halde de olsa oldukça dikkat çekici bir şekilde anlatılmış, bu sayede Haşaşi efsanelerinde sürekli olarak yer bulmuştur. Efsanelerin ilk ortaya çıkışlarından itibaren gittikçe abartılan bir seyir izlemelerine paralel olarak, "cennet efsanesi" de Nizarilerin cennetle ilgili gerçek inançlarından daha da uzaklaştı. Başta sadece tarikat üyelerinin ilahi cennete kavuşmak için verdikleri uğraş anlatılırken, sonradan bu anlatım vaat edilen cenneti teşvik etmek için Nizari lideri tarafından kurulan dünyevi cennet bahçesinde sunulan şehvet dolu zevklere duyulan arzuya dönüştü. Burchard'ın,

fedailerin eğitimleri ve seçilmeleri üzerine anlattıkları da aynı şekilde Haşâşi efsanelerinin bir diğer temel noktası haline geldi ve yeni nesil Avrupalı yazarlar tarafından değişik şekillerde uyarlandı, geliştirildi ve süslendi. Böylece 1175 itibarıyla, Haşâşi efsanelerinin ortaya çıkıp, Haçlı çevrelerinde ve Avrupalı kaynaklarda yer bulma aşaması tamamlanmış oldu. 1170'lerin sonunda Burchard'ın imparator I. Frederick'e yazdığı raporda yer alan Haşâşi bölümü artık tüm Almanya'ya yayılmıştı ve özellikle Lübeckli Arnold olmak üzere Kuzey Avrupa'daki pek çok araştırmacı tarafından rahatlıkla ulaşılabilir ve kullanılıyorlardı.

Haşâşiler hakkında söyleyecek bir şeyleri olan, Burchard'dan sonraki Avrupalı yazarların neredeyse hepsi, Burchard'ın anlatımında yer alan detaylara ufak eklemeler yaparak, fedailerin seçimleri ve eğitimleri üzerine hayali hikâyeler kurmuşlardır. Bütün bu yazılı kaynaklar, özellikle fedailerin davranışlarının disiplin altına alınması için cennet vaadi temelinde, beyin yıkama ile hileyi akıllıca birleştiren Dağın Şeyhi tarafından kullanılan dâhiyane teknikleri anlatma amacıyla kaleme alınmışlardır. Daha önce de değinildiği üzere, Surlu William sözde fedailerin eğitimleri konusunda hiç bahsetmemiştir ama Surlu William'in *Historia* isimli eserinin devamı niteliğinde kaleme alınanlar da dâhil olmak üzere, 12. yüzyılın sonlarındaki ve 13. yüzyıldaki bütün diğer Avrupalı kaynaklar, ufak tefek değişiklikler ekleyerek, Yaşlı Adamın gelecekteki fedailerini çok erken yaşta, hatta çocukken bazen ailelerinden zorla alarak seçtiğini, sonra da onları kendi sarayında veya dış dünyadan soyutlanmış belli yerlerde özel hocalar vasıtasıyla eğittiğini ve cennetin zenginliklerini vaat ederek, sürekli onları aldattığını anlatmıştır.¹²⁵ Bu bağlamda Vitryli James'in yazdıkları, Haşâşi efsanelerinin ilk ortaya çıkışlarından sonraki gelişmeyi veya bir sonraki aşamayı temsil etmesi nedeniyle özel bir önem arz etmektedir.

Vitryli James'in anlatımı aşağıdadır:

Efendileri Yaşlı Adam, bu halkın çocuklarını gizli ve zevk dolu yerlerde [locis secretis et delectabilibus] büyümekte ve onları özenle eğiterek çeşitli dilleri öğrettirmekte, sonra da ellerine hançer vererek değişik vilayetlere yollayıp, Hristiyanların ve Sarazenlerin önemli isimlerini öldürmelerini emretmektedir. Eğer emrini yerine getirirlerse, öldükten sonra, daha önce yaşadıkları zevk dolu mekânlardan bile güzel, sonsuz ve muazzam zevklerle dolu bir cennete [in paradiso post mortem] kavuşacaklarını vaat etmektedir. Eğer bağlılıklarını kanıtlayacakları bu görevlerde ölürlerse, yandaşları tarafından şehit addedilirler ve bu halkın azizleri arasında yerlerini alarak, en büyük onura sahip olurlardı. Anne ve babaları Yaşlı Adam [Senex] olarak çağrılan efendileri tarafından değerli hediyelere boğulurdu... İşte bu yüzden bu zavallı, beyni yıkanmış delikanlılar ölümcül görevlerine zevk ve neşe ile atılırlardı.¹²⁶

Önceden de bahsedildiği gibi Akka piskoposu Vitryli James, Surlu William'dan sonra Latin Doğu'da Müslümanlarla ilişkiler konusundaki en bilgili Frenk gözlemcilerinden biriydi. Kendine ait birkaç süsleme katmış olsa da, Nizari İsmailileri konusundaki çalışması çoğunlukla yaklaşık otuz yıl önce William'ın yazdıklarından esinlenerek kaleme alınmıştı. 13. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan James'in çalışması, Burchard'inkinden farklıdır ve gerçeklik derecesi açısından Surbaşıpiskoposunun çok daha doğruya yakın tasviri ile Burchard'ın son derece hayali anlatımının arasında bir yerededir. William'dan farklı olarak James, yerel kaynaklardan duyduğu hikâyelerden daha fazla etkilenmiş görünmektedir ama Burchard'la karşılaştırıldığında, o dönemdeki Nizari inancının temel noktaları ve fedailer konusu O'nun çalışmasında daha net ve doğru bir şekilde anlatılmıştır. James, Nizarilerin

"efendilerine gösterdikleri kayıtsız şartsız bağlılığın ödülü olarak sonsuz hayatla ödüllendirileceklerine inandıkları"nı ve görevlerinden geri dönemeyen fedailerin, halk tarafından şehitlik mertebesine yükseltilerek, en büyük onura sahip olduklarını söyleyerek doğru bir anlatım yapmıştır.

Muhtemelen yerel ağızlardan yararlanan Vitryli James'in de fedailerin eğitim programı konusunda söyleyecek bazı şeyleri vardı. Ama Burchard'ın çalışmasında bulunan saptırılmış detayların çoğunu kendi çalışmasına katmayarak, yerel kaynaklardan edindiği bilgilere körü körüne inanmadığını ortaya koymuştur. Surlu William hariç kendisinden önce gelen bütün Avrupalı yazarlar gibi James de fedailerin sonsuz sadakatini, kendilerine vaat edilen ölümden sonra cennete kavuşma umuduyla ilişkilendirmiştir. Gerçek Nizari inançlarından esinlenerek oluşturulan bu ilişkilendirme şeklinin, Burchard'dan Marco Poloya kadar, Nizariler üzerine yapılan tüm batılı çalışmalarda yer aldığını vurgulamamız gerekir. Bu dönemde sadece Surlu William ve Thietmar, fedailerin bağlılığını cennet vaadi ile ilişkilendirmemişlerdir. 13. yüzyılın başlarında Kutsal Toprakları ziyaret eden ve James'in çağdaşı olan Alman gezgin Thietmar sadece Haşâşilerin ölene kadar efendilerinin emirlerini dinlediklerini belirtmekle yetinmiştir.¹²⁷ Dahası, Marco Polo'dan önceki hiçbir batılı çalışmada, fedailerin eğitildikleri yerlerle, kendilerine bedensel zevklerin sunulduğu dünyevi cennet arasında belirgin bir bağlantı bulmak mümkün değildir.

Vitryli James'in çalışması, önemli bir yönüyle Marco Polo'dan önce kaleme alınmış diğer bütün batılı çalışmalardan ayrılmaktadır. Sözde fedailerin eğitildikleri mekânları, *locis secretis et delectabilibus* yani gizli ve zevk dolu mekânlar olarak adlandıran ilk batılı yazar O'dur ve bunu yaparak bir şekilde Marco Polo tarafından iyice abartılarak yaygınlaştı-

lan "gizli cennet bahçesi" kavramına öneyak olmuştur. Aslında James bu anlatımında, geleceğin fedailerinin eğitimleri esnasında belli bazı zevklerin tadını çıkarttıklarını, bu sayede sonsuz bir ödöl olarak kendilerine vaat edilen öteki dünyaya ait zevkleri tatmak için daha hevesli olmalarının sağlandığını kastetmiştir. Bununla birlikte James, bu sözde "gizli ve zevk dolu yerler" hakkında ve geleceğin fedailerine, eğitimleri esnasında sunulan dünyevi zevkler konusunda herhangi bir detay vermemiştir. Bu tip fikirlerin ve imaların, sonradan doğu Latin topraklarındaki Haçlılar arasında da yayılan, yanlış anlaşılmış ve hayal gücüyle gerçekten uzaklaşmış yerel söylentiler temelinde gelişmiş olması oldukça muhtemeldir. Bu bağlamda, Suriye'deki Nizari topraklarına yakın bir bölgede bulunan Akka'daki uzun yıllar süren görevi esnasında Vitryli James'in, Masyaf, Kadmus, Kahf ve Suriye'deki diğer Nizari kalelerindeki zengin bahçeler ve suyolları hakkında bilgiler edinmiş olması çok doğaldır. Aslında James incelemesinde sadece, "çevresindeki yerleşim birimleri ve her tür meyvenin ve mısırın yetiştirilebildiği verimli topraklara sahip vadileriyle, büyük bir konfora sahip olan" Suriye Nizari kalelerinden bahsetmektedir.

Hasan Sabbah'ın, Alamut vadisine çok sayıda ağaç diktirdiği ve bölgedeki tarım ve sulama sistemlerini geliştirdiği bilinen bir gerçektir. Gelecekteki halefi Buzurg-Ummid de benzer gelişimler gerçekleştirmiş ve kuzey İran'daki Lamassar kalesini yönettiği uzun dönemde, burasını tamamen değiştirek, "zevk dolu bir yer" haline getirmiştir. Sinan da dâhil olmak üzere diğer Nizari liderleri de bu tip konularla ilgilenmişler, böylece belli başlı Nizari kalelerini konforlu ve uzun süreli kuşatmalarda hayatta kalmalarını sağlayacak derecede kendilerine yetebilecek bir tarım olanağına sahip yerleşim birimleri haline getirmişlerdir. Bu nedenle James'in,

"gizli ve zevk dolu mekânlar" sözüyle sadece Nizari kalelerini kastetmiş olması muhtemeldir. Doğrusu ne olursa olsun net olan şudur ki; James'in anlattığı zevk dolu mekânlarla, fedailere bağlılıklarının ödülü olarak vaat edilen cennet arasında kesin bir ayrım vardır. Diğer yazılı kaynaklarda olduğu gibi burada da fedailerin motivasyonlarını sağlayan, dünya ötesi ilahi cennete kavuşmak için duyulan arzudur ve "zevk dolu" eğitim mekânları, ölümden sonra kavuşacakları cennetin sunacağı zevklerin birazını onlara tattırmak amacını taşımaktadır, James'in, fedailerin kavuşmayı arzuladıkları dünya ötesi zevklerin, eğitimleri esnasında tattıkları zevklerden çok daha fazla olduğunu vurgulamasının nedeni de budur. O'na göre fedailerin bağlılıkları, Marco Polo'nun anlattığı gibi eskiden yaşadıkları zevk dolu eğitim mekânlarına veya "bahçe"lere yeniden kavuşma arzusundan değil, daha çok hayatlarını feda eden fedailer için hazırlanmış ilahi cennetin sunacağı sonsuz mutluluğa kavuşma arzusundan güç alıyordu.

Yukarıda anlatılan belli başlı noktalar ışığında, Vitryli James'in Nizari inanışları konusunda yazdıklarının, kendisinden önce konu hakkında bilgiler aktaran Burchard'dan çok daha doğru bir anlatım olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca James, tıpkı diğerleri gibi Nizari liderini hilekâr birisi olarak göstermişse de, O'nu insanüstü güçlere sahip biri olarak resmetmemiştir. Yine de Vitryli James, "gizli ve zevk dolu mekânlar" fikrini ortaya atarak ve böylece, sonradan Marco Polo'nun yazdıklarında oldukça abartılacak olan Dağın Şeyhi'nin dünyevi "gizli cennet bahçesi" kavramına ön ayak olarak, aslında Haşaşi efsanelerinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Vitryli James, Haşaşi efsanelerinin ilk destekçilerinin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilir ve incelemesi, efsanelerin ilk ortaya çıkışlarında önemli bir dönüm noktasını temsil eder.

Bir diğerk dönüm noktası, Bosaulu Helmond'un *Slavların Tarihi* isimli eserinin devamı niteliğinde 1210 yılından önce kaleme aldığı *Chronide* isimli eseriyle, Alman yazar Lübeckli Arnold'a (öl. 1212) aittir. Arnold 1192'deki Montferratlı Conrad suikastını aktarırken, diğerk yandan da "Heissessin" (Haşasıiler) tarihine de değinmiştir. Bu noktada, Lübeckli Arnold'un, vatandaşı Strassburglu Burchard'ın diplomatik raporuna ulaşabildiğini ve bunu ana kaynaklarından biri olarak kullandığını vurgulamakta fayda vardır. Bununla birlikte, 1172'de Latin Doğu topraklarına kısa süren bir seyahat gerçekleştirmiş gibi de görünen Arnold'un, doğrudan kendi elde ettiğı kaynakları da mevcuttur.

Arnold metninde, "Yaşlı Adam" hakkında duyduklarının ilk başta kulağı saçma gelebileceğini söyledikten sonra, şahitlerinin güvenilirliklerini anlatarak şüpheleri ortadan kaldırır ve şöyle devam eder:

Bu Yaşlı Adam, sahip olduğı büyücülük güçleri sayesinde ülkesinin insanların beynini öylesine yıkamıştır ki; halk başka hiçbir tanrıya değil sadece O'na inanmaktadır. Aynı şekilde tuhaf bir tarzda halkını sonsuz mutluluk vaatleriyle kandırmakta, bu sayede insanlar yaşamaktan çok ölmek istemektedirler. Pek çoğı, O'nun bir sözüyle ya da ufak bir hareketiyle bile çıktıkları yüksek duvarlardan kendilerini aşağı atabilir ve kafataslarının parçalanmasıyla feci şekilde ölürler. O'na göre, görevleri gereğı birini öldüren ve karşılığında intikam için hayatlarına kıyılanlar en kutsal mertebeye ulaşırlar. İçlerinden, bir başkasını öldürmeyi ve bunun karşılığında intikam için kendi hayatının da son bulmasını kabul edip, bu yolu seçenlere Yaşlı Adam kendi eliyle bir hançer uzatarak, bu şekilde onları kutsamakta, ardından verdiğı iksirle onları kendilerinden geçirip uyuşturarak, büyü yeteneğıyle türlü zevklerle dolu ama gerçekte bir hile olan fantastik rüyalar

görmelerini sağlamakta ve ardından eylemlerinin ödülü olarak bu gördüklerine sonsuza kadar sahip olacakları sözünü vermektedir.¹²⁸

Lübeckli Arnold'un yazdıkları pek çok yönüyle çok önem arz etmektedir. İlk olarak Arnold, sözlü kaynaklardan kendisine aktarılan bilgilerin doğruluğu konusundaki şüphelerini ortadan kaldırıp, bu kaynakların güvenilirliğini tasdik ederek, Haçlı çevrelerinde doğruluğu yaygın bir şekilde kabul edilen ilk Haşâşi efsanelerini de kabul etmiştir. Bu durum elbette efsanelerin ortaçağ Avrupa'sına aktarılıp, abartılmalarına büyük bir imkân sağlamıştır. İkinci ve çok daha önemlisi, Yaşlı Adam tarafından fedailere verilen uyuşturucu iksirden bahseden ilk batılı kaynak budur. Başka bir deyişle, sonradan Marco Polo ve diğer batılı kaynaklarda kullanılacak olan ve "haşhaş efsanesi" olarak adlandırılabilen yeni bir efsanenin doğuşu Arnold sayesinde olmuştur. Fedailerin haşhaş kullanarak daldıkları rüyalarla ilgili bu yeni efsane, besbelli ki o dönemde Suriyeli Nizarileri tanımlamak için karşıt Müslüman unsurlarca kullanılan aşağılayıcı tanımlamalardan doğmuştur. Bu tanımlamalar Arnold sayesinde harfiyen yazılı kaynaklara aktarılmıştı. Üçüncü olarak Arnold'un yazdıkları, fedailerin kutsal cennetin sunduğu zevkleri bu dünyada yaşayabilecekleri aldatıcı ortamı anlatan "cennet efsanesi"ne de yeni bir boyut kazandırmıştır.

Lübeckli Arnold'un yazdıkları, Burchard ve Vitryli James'in yazdıklarından bile gerçek dışıdır. Diğer Frenk yazarlar gibi Arnold da Nizarilerin Yaşlı Adamı'nı, fedailerin beynini yıkayan bir düzenbaz, ölümden sonra kavuşacakları cenneti vaat ederek, saf fedailerin aklını çelen bir hilekâr olarak göstermiştir. Ama Yaşlı Adam'ın düzenbazlığı Arnold'un anlatımında yeni ve daha sinsî bir şekle bürünerek, hem uyuşturucunun hem de cennetin zevklerinin hileli bir şekilde gös-

terilmesini sağlayan büyü güçlerinin etkisiyle, fedailerin kendilerini kurban etmeleri için iki şekilde motive edildikleri bir hal almıştır. Böylece fedailerin kavuşmayı umdukları öteki dünyadaki ödüller, Arnold'un yazdıklarında halüsinasyonlar görmeye neden olan uyuşturucu bir madde ile cennetin görüntüsünü ve zevklerini tattıran, bu yolla fedailerin aldatıldıkları dünyevi bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte Arnold, Yaşlı Adam tarafından özellikle bu amaç için oluşturulmuş "cennet bahçesi"ndeki zevkler konusunda detaylara pek girmemiştir; bu detaylar Vitry'li James'in anlatımında gösterilen ve Marco Polo tarafından yazılan Haşaşı efsanelerinde aynen kullanılan "cennet efsanesi"nin bir başka yönüdür.

Son olarak, Arnold'un yazdıklarının bir diğer meşhur Haşaşı efsanesi olan, "ölüme atlama efsanesi"nin de ilk tohumlarını attığını belirtmek gerekir. Nizari fedailerinin, bağlılıklarını göstermek ve liderlerinin düşmanlarına gözdağı vermesini sağlayabilmek için, O'nun bir tek sözünüyle yüksek kulelerden ya duvarlardan aşağı atladıklarını anlatan ve en etkileyici hikâyelerden biri olan bu efsane, küçük farklarla ortaçağ dönemindeki Avrupalı kaynakların pek çoğunda kullanılmıştır. Bu olay ilk olarak, 1194de Dağın Şeyhini ziyaret eden Champagneli Henry'nin raporuyla bağlantılı olarak Surlu William'ın yazdığı vakayinamenin Fransızca uyarlamalarında geçmektedir.¹²⁹ Hatırlanacağı üzere Kont Henry, Montferatlı Conrad yerine Latin Krallığı'nın başına geçmişti. Batılı kaynaklara göre Nizari lideri bu intihar gösterisini Henry'nin önünde, Suriye Nizari toplumuna karşı herhangi kötü bir plan tasarlamasını engellemek için düzenlemişti. Bu efsane 13. yüzyılın sonlarında Avrupa'da oldukça büyük bir ün kazandı. Örneğin, defalarca doğuya seyahatler gerçekleştiren ve yazdığı Latin tarihini 1321 'de Papa XXII. John'a (1316-34) sunan Venedikli tarihçi Marina Sanudo'nun eserinde de bu

efsane geçmektedir. Nizari liderini *Rex Arsasidarum* olarak adlandıran Marino, Champagneli Henry'nin önünde gerçekleşen intihar gösterisinin 1193'de olduğunu ifade eder.¹³⁰ Efsanenin farklı versiyonlarında; örneğin yüz eski hikâyenin toplandığı meşhur İtalyan eserinde, Champagneli Henry'nin yerini, önünde Yaşlı Adam'ın (*Il Veglio*) fedailerinin kayıtsız şartsız bağlılıklarını kanıtlamak için düzenlediği gösterinin yapıldığı yüksek rütbeli bir Avrupalı olarak, Alman imparatoru II. Frederick alır.¹³¹ Lübeckli Arnold ise efsaneyi, Nizari toplumunda sadakati gösteren geleneksel bir gösteri olarak anlatır.

Bununla birlikte, şüphesiz Champagne'li Henry ya da herhangi başka önemli bir Avrupalının önünde böyle bir intihar gösterisi yapılmamıştır. Bu efsane, fedailerin haşhaşın etkisiyle muhtemelen hiç düşünmeden ölüme atlayacakları varsayımı üstüne geliştirilmiş olabilir. Sebebi ne olursa olsun, kendi anlatımında herhangi bir Avrupa kralının adını kullanmayan Lübeckli Arnold, kısa bir zaman içinde Avrupa'da popülerlik kazanan bu efsanesine çok derinden inanmış gibi görünmektedir. Arnold gibi Ibn Cübeyr de bu hikâyeyi, Sinan döneminde Suriye Nizari toplumunda icra edilen geleneksel bir gösteri olarak anlatmıştır.¹³² Diğer birkaç Avrupalı kaynakta da ölüme atlama efsanesi geçmektedir. 1273'te ölen, Arapça konuşan Kıpti tarihçi Georgius Elmacin (Cirgis el-Makin), efsanenin bu sahnesini Hasan Sabbah dönemindeki İran Nizari toplumuna bile taşımıştır. Elmacin'e göre, Nizari toplumunun kendisine bağlılığını ilan etmesini isteyen Selçuklu sultanı Melikşah'ın elçisinin gözünü korkutmak için bazı fedailerin intihar etmelerini emreden kişi Hasan'ın oğluydu.¹³³ Elmacin'in çalışmasının tamamı bu tip tarihsel hatalarla dolu.

L. Hellmuth, ölüme atlama efsanesinin kökleriyle ilgili olarak ilginç bir hipotez ortaya atmıştır.¹³⁴ Bu efsanenin do-

gulu versiyonlarının, büyük ihtimalle Doğu'da olduğu kadar Batı'da da yaygın olarak bilinen antik İskender destanından doğrudan aktarıldığını ya da standaki popüler hikâyelerden alıntı yapıldığını iddia etmektedir. İskender destanının en son versiyonlarından birine göre Büyük İskender, sonradan ülkelerini işgal edeceği Yahudilerin elçilerinin gözlerini korkutmak için, askerlerinden bazılarını derin bir vadiye atlamalarını emretmiştir.¹³⁵ Batılı yazarlar her zaman yaptıkları gibi buna kendi eklemelerini yapmışlar ve Avrupalı izleyicilerinin gözünde yazdıklarını daha etkileyici kılabilmek için, Nizarilerin ölüme atladıkları sahneye, Avrupa'nın önemli şahsiyetlerini sokmuşlardır.

Frenkler ile Suriyeli Nizariler arasındaki ilişki 13. yüzyılın ilk yarısında da devam etti. Ama Fransa kralı IX. Louis ile Dağın Şeyhi arasındaki görüşmelerde doruğuna çıkan bu ilişki, yayılmaya devam eden Haşaşi efsanelerinin ortadan kalkmasına hiçbir şekilde etki etmedi. Joinville ve kaynak olarak kullandığı, Suriyeli Nizarilerinin liderleri ile doktrinleri üzerine bizzat tartışmalar yapan Bretonyalı Yves belki de, Haşaşi efsanelerine hiçbir katkı yapmadan tarikat hakkında bir şeyler yazan tek 13. yüzyıl batılı yazarlarıydılar. Daha önce de bahsedildiği üzere her ikisi de, sadece fedailerin bağlılıklarını, şehit olmuş bir fedainin ruhunun, daha yüksek sınıfa mensup birinin vücudunda yeninden hayata döneceği ve bu sayede daha rahat ve keyifli bir hayata kavuşacağına dair sözde Nizari inancına bağlamakla yetinmişlerdi.

1256 yılında, İran Nizari devleti Moğol istilasında yıkıldı. Alamut'un düşüşünden hemen sonra, 1270'lerin başında, Suriye Nizarileri ellerinde kalan bağımsızlıklarını ve otoritelerini kaybederek Memluk devletinin egemenliğine girdiler. 1277 yılında Memluk orduları, Outremer'deki Haçlı egemenliğini de Suriye'de küçük bir kıyı şeridine kadar düşürdü-

ler ve 1291'de Hıristiyanlığın Kutsal Topraklardaki son kale-si Akka kendi isteğiyle Memluklara teslim oldu. Daha önce de anlatıldığı gibi bu gelişmeler, Nizari İsmailileri'nin siyasi varlıklarının ve güçlerinin yok oluşuna, bunun yanında da Haşaşi efsaneleri ile ölümsüzleştirilen, Latin Doğu'daki Frenk-Nizari ilişkilerinin son bulmasına neden oldu.

Nizariler, siyasi varlıklarının son bulmasıyla birlikte tarih sahnesinden silindiler ve bundan sonra barışçı dini bir unsur olarak hayatlarına devam ettiler. Bunda, Suriye, İran ve diğer bölgelerdeki Nizari topluluklarının varlıklarını garanti altına almak için gizli bir şekilde yaşamaya özel dikkat göstermelerinin de payı büyüktü. Sonuç olarak, Alamut sonrası yüzyıllarda İslam yazılı tarihinde Nizarilere sadece birkaç dağınık küçük bölümde yer verildi. Bu koşullar altında Avrupalıların, artık hiçbir ilişkilerinin kalmadığı Nizariler hakkında yazmak ya da hayali hikâyeler türetmek için çok daha az nedenleri vardı. İşin doğrusu batılılar 13. yüzyıldan sonra Nizarilerin devam eden varlıklarından bihaber diler ve Avrupalıların Nizarileri bir kez daha Suriye'de keşfetmeleri ancak 19. yüzyılın ilk yıllarında mümkün oldu. Avrupalıların Ortaçağın son-raki yıllarında ve sonraki yüzyıllarda Nizarileri unutmamaların tek nedeni, geçmişte sahip oldukları ündü ve aslında daha çok Haşaşi efsanelerinin Avrupa'da yaygın olarak bilinmesinden kaynaklanıyordu.

13. yüzyılda değişik söyleniş şekilleriyle "Haşaşiler" ismi ve bu ismi taşıyan uzak diyarlardaki insanlar hakkındaki çeşitli hikâyeler, Doğuya seyahat eden Haçlılar ve diğer Frenkler tarafından tüm Avrupa'ya yayıldı. Daha çok fedailerin bağlılıkları ve Dağın Şeyhi'nin gizemli davranışları hakkında ki bu hikâyeler öyle büyük etki yaptılar ki; Provans şairleri sıklıkla sevgililerine duydukları bağlılığı, Haşaşilerin Yaşlı Adam'a duyduğu bağla karşılaştırdılar.¹³⁶ Haşaşi efsaneleri

artık, özellikle bu tip efsanelerin Doğu Akdeniz'deki Venedikli ve diğer İtalyan ticari toplulukları tarafından sürekli olarak aktarıldığı İtalya'da gerçek anlamda kendi başlarına ve serbestçe gelişmeye başlamışlardı.

Nizariler ile Avrupalılar arasındaki doğrudan bağlantının sona ermesinin ardından, Haşaşi efsaneleri daha da fazla süslendi; "hayalci cehalet"ten kaynaklanan masallar artık tam anlamıyla sahneye çıkmıştı. Hal böyle iken, Ortaçağ Avrupa'sının en ünlü gezgini Venedikli Marco Polo (1254-1324), bizzat kendi gayreti ile Haşaşi efsanelerine yeni bir soluk kazandırdı.

Marco Polo'nun babası Niccolo ve amcası Maffeo 1260'larda, 7 yıl boyunca Doğu'da seyahat ettiler ve Çin'deki Büyük Han Kubilay'ın (1260-94) sarayına kadar gittiler. Önceden de bahsedildiği gibi Kubilay, bu ziyaretten birkaç yıl önce İran'daki Nizari kalelerinin yıkılmasını emreden Möngke'nin (öl. 1259) erkek kardeşi ve halefiydi. Çin'e yaptıkları ikinci seyahatte Polo kardeşler, Niccolo'nun on yedi yaşındaki oğlu Marco'yu da yanlarında götürmeye karar verdiler. Pololar 1271 yazında Venedik'ten ayrıldılar ve Kasım 1271 'de Doğu seyahatleri için Akka'dan yola çıktılar. Üç Venedikli gezgin, Kirman ve Horasan üzerinden, 1273'te yani buradaki Nizari devletinin yıkılışından yaklaşık on yedi yıl sonra İran'dan geçtiler. Pololar İran'dan, Belh, Badakistan ve bir zamanlar önemli Nizari topluluklarına ev sahipliği yapmış olan Amuderya'nın yüksek kesimlerindeki Pamir'e ilerlediler. Pamir Dağları'nı geçerek, az nüfuslu Nizari topluluklarının yaşadığı Kaşgar ve Yarkand'a indiler. Ardından gezgin grubu Büyük Gobi Çölü'nü geçti ve nihayet Mayıs 1275'te Kubilay'ın yazlık sarayına ulaştı. Genç Marco Polo kısa zamanda Kubilay'ın sevgisini kazandı ve Çin'de kaldığı on yedi yıl boyunca değişik şekillerde Büyük Hakan'a hizmet etti. Son gö-

rev olarak, bir Moğol prensesinin İran'daki İlhanlı sarayına yapacağı seyahatte kendisine refakat etmeleri istenen Marco Polo ve diğer iki Venedikli gezgin 1292'de dönüş yolculuğuna başladılar ve üç yıl sonra 1295'te, yirmi beş yılın ardından Venedik'e geri döndüler.

Marco Polo'nun onurlu ve varlıklı bir vatandaş olarak Venedik'te sakin bir şekilde geçirdiği son yılları içinde, sadece bir büyük olay oldu. 1298 yılında, Venedik kadırgalarından birinin komutasını aldı ve bu kadırğa aynı yıl, Venedikliler ile Cenevizliler arasında sonradan sürekli yinelenen savaşlardan birine katıldı. Bu savaşta Cenevizliler Venedik filosunu kesin bir yenilgiye uğrattılar ve aralarında Marco Polo'nun da bulunduğu 7 bin Venedikliyi esir aldılar. Cenova'da kaldığı hapisane'de Marco Polo, önceden yaptığı seyahatleri yazıya geçirmeye heveslendi ve biraz edebi yeteneğe sahip ve görüldüğü kadarıyla profesyonel bir hikâye yazarı olan hapisane arkadaşı Rusticiano ya da diğer adıyla Pisalı Rustichello'ya, "Doğu'nun krallıkları ve harikaları" hakkında ki incelemesini yazdırdı. Ağustos 1299'da Marco Polo hapisaneden serbest bırakıldığında Rustichello, Marco Polo'nun seyahat hatıralarının orijinali olarak kabul edebileceğimiz çalışmasını tamamlamıştı. İtalyancayla karışık tuhaf bir eski Fransızca ile yazılan bu orijinal çalışma günümüze kadar korunamadı ama yazılışından kısa bir zaman sonra bazı İtalyan lehçelerine, bunun yanında Latinceye de çevrildi. Bu meşhur seyahat hatıratının mevcut metinlerinin orijinal olup olmadıkları ile ilgili karmaşık problemler, Sör Henry Yule (1820-89), H. Cordier (1849-1925), Arthur C. Moule (1873-1957) ve diğer modern çağ uzmanları tarafından ele alınmıştır. Bu araştırmalarla ilgili olarak burada sadece, 14. yüzyıla ait ilk orijinal Marco Polo metinlerinin, atlama, değişiklik yapma ve yeni ifadeler ekleme de dâhil olmak üzere pek çok

değişik şekilde tahrip edildiğini söylemek yeterli olacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla Marco Polo sonradan Venedik'e dönünce metinlerde kendisi de bazı değişiklikler yapmıştır. Bu sırada hiç şüphe yok ki; Rustichello da orijinal Fransızca-İtalyanca metin üzerinde kendi düzeltmelerini yapmış ve bu revize edilmiş metinler sonradan Venedik diline ve diğer lehçelere çevrilmiştir.

Marco Polo seyahat hatıratında, Doğu İran'daki yolculuklarını anlattığı bölümde durur ve bölgedeki pek çok yerliden, burada otuz yıl kadar öncesine kadar var olan Dağın Yaşlı Adamı ve Haşaşiler hakkında duyduklarını anlatmaya başlar.¹³⁷ Venedikli gezginin daha doğrusu yazıcısı Rustichello'nun anlatımı şöyledir:

Yaşlı Adam kendi dillerinde Alaodin şeklinde söylenmektedir. .. Bu adam, iki yüksek dağın arasında bulunan ve dünyada görülebilecek en büyük ve güzel bahçe haline getirdiği yüksek bir vadide yaşamaktaymış... Burada, görülebilecek en güzel evleri ve sarayları inşa ettirmiş. Öyle ki; her biri gök mavisi rengine kaplanmış, dünyanın en nadide süsleriyle donatılmış, üstlerinde canavar ve kuş figürleri işlenmiş ipekten perdelere sahip bu mekânlar birer dünya harikasıymış. Bunların yanında bahçeye çok sayıda muhteşem güzellikte çeşme inşa ettirmiş ve bu çeşmeler küçük kanallar vasıtasıyla değişik cephelerden saraylara bağlıymış. Çeşmelerin bir kısmından şarap, bir kısmından süt, bir kısmından bal ve bir kısmından da tertemiz su akmaktaymış. Bu çeşmeler, her tür müzik aletini çalabilen ve dünyadaki bütün kadınlardan çok daha hoş dans edebilen hanımlar ve genç kızların güzelleşmeleri için yapılmış. Hanımların görevi, burada her tür zevk ve lezzetin kendilerine sunulduğu delikanlıları memnun etmekmiş. Delikanlılara, çeşit çeşit giysiler, yataklar, yiyecekler ve bunun gibi pek çok zevk sunulmaktaymış. Burada

hiçbir üzücü konuşma yapılmaz, eğlenceden, aşktan ve keyiften başka hiçbir şey meşru kılınmazmış. Altın ve ipekten yapılmış elbiselere bürülü genç kızlar sürekli bahçede ve saraylarda neşe içinde koşturur, kendilerine hizmet eden kadınlar gibi hiç konuşmaz ve başka hiçbir yerde görünmezlermiş. Ve bu sayede Yaşlı Adam, adamlarının cennetin bu bahçede olduğunu düşünmelerini sağlamış. Yaşlı Adam delikanlılara, Muhammed'in kendi döneminde, tüm isteklerini yerine getiren Sarazenlerin öldüklerinde, dünyadaki tüm zevk ve mutlulukları bulacakları, diledikleri kadar güzel kadına sahip olacakları ve güzel bahçeler ve içinden şarap, bal, süt ve su akan muhteşem çeşmeler içinde yaşayacakları cennete kavuşacaklarını vaat ettiğini anlatır, kendisinin de onlara Muhammed'in Sarazenlere vaat ettiği güzelliklerin bulunduğu cennete benzeyen bu muhteşem bahçeyi sunduğunu söylemiş. Böylece bu ülkenin Sarazenleri, tüm güzelliği ve zevkleri ile bu bahçenin gerçekten cennet olduğuna inanmışlar. Bunu yaparak Yaşlı Adam, halkının kendisini bir peygamber ve Muhammed'in yoldaşı olarak görmesini ve kimi isterse onun cennete gireceğine inanmasını sağlamış.

Ve bu bahçelere, Yaşlı Adamın birer kukla ve Haşası haline getirmek istediği adamlardan başka hiç kimse giremezmiş. Çünkü vadinin ağzında, bahçenin girişinde, dünyadaki hiçbir güçten korkutmayacak kadar güçlü ve zapt edilemez bir kale varmış ve bu kaleye büyük bir dikkatle korunan gizli bir kapıdan girilebilirmiş ve başka bir yerden girmek mümkün değilmiş. Ve Yaşlı Adam, bu dağlarda yaşayan halktan on iki ile yirmi yaşlan arasındaki erkek çocuklarını tahtının etrafında tutarmış. Yiğit, cesur birer savaşçı olmaları beklenen bu erkek çocukları, Muhammed'in Sarazenler'e vaat ettiği ve O'nun onayıyla girebileceklerine inandıkları cennete, efendilerinin isteklerini yerine getirerek, yine efendilerinin onayıyla

la girebileceklerine inanıyorlarmış. Yaşlı Adam her gün onlara Muhammed'in cennet bahçesi ve onları bu bahçeye nasıl sokabileceği hakkında vaazlar verirmiş. Bütün bunların nedeninin ne olduğunu düşünüyorsunuz? Bazen Yaşlı Adam, kendisine savaş ilan eden ya da düşmanı olan bir lideri öldürmek istediğinde, önce bu çocuklardan dördünü, altısını, onunu ya da on ikisini; kaçını istiyorsa o kadarını kendi kurduğu cennete koyarmış. Kendilerine verilen afyonu İçerek uyuyakalan delikanlılar, afyonun etkisiyle sanki yarı ölü gibi, üç gün üç gece uykuda kalırlarmış. Yaşlı Adam uykudayken onları alıp, bahçesinde farklı odalara koyar ve delikanlılar uyandıklarında kendilerini bahçede bulurlarmış.

Dağın Yaşlı Adamı'nın, Haşaşilerin mükemmel derecede sadık hale gelmeleri için onları nasıl eğittiği ile ilgili detaylara değinen Marco Polo şöyle devam etmektedir:

Delikanlılar uyandıklarında kendilerini öyle muhteşem bir yerde bulurlarmış ki; etraflarındaki tüm bu güzellikleri, Muhammed'in kitabında anlattıkları gibi görürler, gerçekten cennette olduklarına inanırlarmış. Hanımlar ve genç kızlar bütün gün onların yanında kalır, şarkı söyler, onlara büyük zevkler yaşatır ve delikanlılar bu kadınlarla istediklerini yaparlarmış. Böylece diledikleri her şeye kavuşan bu delikanlılar artık kendi rızalarıyla oradan çıkmayı hiç istemez/ermiş.

Size bahsettiğim Yaşlı Adam'ın sarayı inanılmaz güzelliklerle doluymuş. Şatafatlı bir yaşamı varmış ve bu haliyle, dağda sade bir yaşam süren halkının, kendisinin büyük bir peygamber olduğuna inanmalarını sağlarmış. Yaşlı Adam Haşaşilerinden herhangi birinin bir yere gidip, birini öldürmesini istediğinde, bir süre sonra bu delikanlılardan kendisini en memnun edenlere yeniden afyon verip, onları uyutur, uykudayken saraydan ve bahçeden dışarı çıkarırmış. Seçilen delikanlılar uyandıklarında, kendilerini bahçenin dışındaki ka-

lenin içinde bularak büyük bir şaşkınlığa kapılırlar ve kendi nizalarıyla hiçbir zaman ayrılmak istemeyecekleri cennetten ayrıldıkları için büyük üzüntü duyarlarmış. Yaşlı Adam onları huzuruna çağırır, onlar da derhal O'nun huzuruna gelir, büyük bir peygamber olduğuna inandıkları bu insanın önünde hayranlıkla diz çökerlermiş. Yaşlı Adam onlara nereden geldiklerini sorar, onlar da cennetten geldiklerini söylerlermiş. Ve orada Muhammed'in, atalarına anlatmış olduğu cennette olan tüm güzelliklerin var olduğunu söyleyerek, gördükleri harikaları bir bir tekrar eder ve yeniden oraya geri dönmeyi ne kadar arzuladıklarını anlatırlarmış. Bu sırada orada bulunan, bahçeyi hiç görmeyip, dinledikleri harikalardan derinden etkilenen diğerleri, ölmeyi ve bu sayede anlatılan cennete kavuşmayı arzular, o beklenen günün kendileri için ne zaman geleceğini sorarlarmış. Ve Yaşlı Adam onları şöyle cevaplarmış: "Evlatlarım, Muhammed kendisine içtenlikle hizmet edenleri cennetle ödüllendireceğini buyurmuştur ve bana sadık kalırsanız, sizler de aynı şansı elde edeceksiniz." Bu sözleri dinleyenler, ölüp cennete gitmeyi öylesine arzularlarmış ki; Yaşlı Adam'ın ölüme yolladığı kişiler, isimlerini duyduklarında büyük bir mutluluğa kapılırlarmış. Bu sayede pek çok lider ve Yaşlı Adam'ın pek çok düşmanı, müritler ve Haşâşiler tarafından öldürülmüş. Çünkü ancak Yaşlı Adamın istek ve emirlerini yerine getirdiklerinde cennete kavuşacaklarına inanan bu insanlar, ölümden hiç korkmadan çılgınlar gibi kendilerini ateşin ortasına atar, yaşadıkları hayatı küçümseyerek, kurbanları ile birlikte ölmeyi arzularlarmış. İşte bu gücü sayesinde zalim Yaşlı Adam bütün çevre ülkelerde büyük bir korku salmış.

Yaşlı Adam ne zaman bir liderin ya da önemli bir kişinin ölmesini istese, Haşâşilerinden birini alıp, istediği göreve yollar ve meleklerinin onları cennete götürmesini dilediğini,

görevlerini yerine getirdikten sonra ölürlerse hemen cennete gideceklerini söylemiş. Yaşlı Adam'ın emrini alanlar büyük bir hevesle atılarak göreve gider, önceden yaşadıkları cennete tekrar kavuşacakları ümidiyle Yaşlı Adam'ın emrini yerine getirmek için ellerinden geleni yaparlarmış. Bu yüzden Yaşlı Adamın ölmesini istediği birinin kurtulduğu görülmemiş.

Marco Polo, hatıratının sonunda, Yaşlı Adam'ın Şam ve Kürdistan'da tüm bu anlatılan uygulamaları ve hareketleri aynen tekrar eden iki yardımcısının olduğundan bahseder. Ve Moğollar tarafından üç yıl kuşatma altında tutulduktan sonra, Aloadin olarak bilinen Yaşlı Adam'ın sonu gelir; kendisi ve bütün Haşaşiler öldürölür, kalesi ve cennet bahçesi de yakılıp yok edilir.

Marco Polo'nun, Dağın Yaşlı Adamı ve Haşaşiler tasviri, Haşaşi efsanelerinin en abartılmış halini temsil eder; burada eksik olan sadece ölüme atlama efsanesidir. Polo, Dağın Yaşlı Adamı'nın gizli cennet bahçesi hikâyesini ortaya atarak, efsanelere kendi de katkıda bulunmuştur. Marco Poloya göre, Yaşlı Adam gelecekteki fedailerinin gözlerini boyamak amacıyla ikametgâhındaki cennet bahçesini özellikle inşa ettirmişti. Çünkü onlara vaat edilen öteki dünyadaki cennet zaten bir aldatmacadan başka bir şey değildi. Bu nedenle, bu yoldan çıkarılmış ve kandırılmış delikanlıların, şatafatlı bir tarzla kendilerine sunulan türlü bedensel zevklerin birer bağımlısı haline geldikleri cennet bahçesinde geçirdikleri kısa süre, fedai eğitiminin son ve en önemli safhasını oluşturuyordu. Bu hatıratta haşaş bağlantısı ya da efsanesi, dünyevi bir görünümle karşımıza çıkan "cennet efsanesi"ne yardımcı bir unsur rolü görmektedir. Fedailer, Lübeckli Arnold'un incelemesindeki gibi cennete dair gördükleri hayali görüntülerle aldatılmak yerine, cennet bahçesine taşınırken

ya da oradan çıkarılırlarken, uyuşturucu etkisi olan bir madde ya da ilaç ile uyutulmaktadırlar. Bu gizli bahçe ile Kur'an'da tasvir edilen ya da Muhammed (Hazreti Muhammed) tarafından inananlara vaat edilen cennet arasında büyük benzerlikler vardır. Marco Poloya göre, aslında Yaşlı Adam, kötücül entrikalarını daha kolay uygulatabilmek için kendini Hazreti Muhammed'in yerine koymaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, fedailerin öteki dünyadaki cennete kavuşma umutları, Marco Polo'nun hatıratında dünyevi bir zemine oturtularak, bu dünyadaki türlü bedensel zevklere sonsuza kadar sahip olma arzusuna dönüşmüştür. Fedailer, Yaşlı Adam'ın sadık müritleri haline gelirler çünkü sadece Kur'an'da tasvir edilen öteki dünyadaki cennette olabilecek, akıllarına bile getirilemeyecekleri zevkleri, kısa ama yoğun bir şekilde tattıkları o bahçeye geri dönmeyi çok istemektedirler. Fedailer Yaşlı Adam'ın bahçesindeki zevkleri tattıktan sonra, artık öteki dünyanın cennetini düşünmemekte, sadece Yaşlı Adam'ın kalesi ve saraylarının içinde bir yerde gizlenmiş olan bahçesine kavuşma arzusuyla yanıp tutuşmaktadırlar. Bu bahçeye girmek Yaşlı Adam'ın kesin kontrolü altındadır ve ikinci kez yani sonsuza kadar buraya girebilenler, sadece O'nun adına cinayet eylemlerini gerçekleştiren Haşâşiler ya da fedailerdir. Haşâşilerin hiçbir tehlikeden korkmamaları ve ölene kadar Yaşlı Adam'ın sadık hizmetkârları olarak kalmalarının sebebi budur.

Haşâşi efsanelerinin daha eski Avrupalı versiyonları, Marco Polo'nun senteziyle net bir şekilde toparlanmış, çok geçmeden standart ve en popüler halini almıştır. Venedikli gezgin, kendisinden önce bu konuda yazan Avrupalılara herhangi bir atıfta bulunmamış, Haşâşi efsanelerine kendi yaptığı katkıyı gösteren bir bilgiye de değinmemiştir. Ama bu metin, seyahatnamesindeki pek çok not gibi, konu dışı bir not

olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu da metnin başka kaynaklardan yapılan alıntılar ile oluştuğunu göstermektedir. Dağın Yaşlı Adamı ve Haşaşiler ile ilgili metin hakkında Marco Polo, hikâyeti İran'daki yerel kaynaklardan elde ettiğini iddia etmektedir. Gerçek ne olursa olsun, o zamana kadar sadece Suriye Nizarileri ile ilgili olarak ortaya çıkmış olan Haşaşi efsaneleri, Marco Polo ile birlikte artık İran'a taşınmış ve efsaneler ilk kez olarak Alamut dönemi İran Nizari toplumuna da atfedilmeye başlanmıştır. Dahası bu dönüşümün, Asyalı krallıklar ve onlarla ilgili olaylara "tanıklığı" Avrupalı okuyucuları tarafından son derece ciddiye alınan bu yeniyetme Venedikli gezginin kabul görmesini sağladığını da göz önünde bulundurmakönemlidir.scannedbydarkmalt1

Marco Polo'nun, Çin'e yaptığı yolculuk esnasında, eksi-den Kuhistan olarak bilinen Nizari toprağından, yani doğu İran'da yer alan Horasan'ın güneyinden geçtiği bilinmektedir. Burada harap olmuş bir kaleye denk gelir; söz konusu kale bu bölgede eskiden İranlı Nizarilere ait olan pek çok kaleden biriydi. Ama yolculuk güzergâhı üzerinde, hatıratında üstü kapalı olarak bahsettiği Alamut kalesi bulunmamaktadır. Eğer bu metnin tümüyle Marco Polo tarafından kaleme alındığını kabul edersek, bu durumda bölgenin yerlilerinden eski Alamut ve İran Nizari toplumu hakkında bilgiler duymuş olabileceğini, dolayısıyla da Haşaşiler üzerine yazdığı metnin kişisel gözlemlere dayanmadığını farz edebiliriz. İran Nizari toplumunun liderini Aloadin olarak isimlendirmesi ve İran'daki Yaşlı Adam'ın Suriye'de bir yardımcısı olduğundan bahsetmesi de, aynı şekilde genç Marco Polo'nun İran'dan gezerken duyduğu detaylardan olmalıdır. Ama buradaki Yaşlı Adam Aloadin gerçekte, İran'daki Nizari devletinin sondan bir önceki lideri olan III. Ala el-Din Muhammed'den (1221-55) başkası değildir. Son lider ise, 1256'da Mogollara teslim

olan ve bundan birkaç ay sonra da Moğolistan'da öldürülen, Ala el-Din'in oğlu Rükü el-Din'dir. 1256'da, kalenin Moğollarca yıkılmasından kısa bir süre önce Alamut'u ziyaret eden gözlemci Cüveyni, burada Marco Polo'nun anlattığı "bahçe"ye dair bir ize rastlamamıştır. Aynı şekilde ne Raşid el-Din ne de başka Müslümanlara ait kaynaklar tarafından İran'da, İsmaililere ait böyle bir bahçenin varlığından bahsedilmemiştir. Ama Cüveyni, Alamut'ta karşılaştığı su kaynaklarından, sarnıçlardan ve depolama tekniklerinden çok etkilendiğini ifade etmiştir.

Marco Polo'nun, Strassburglu Burchard, Lübeckli Arnold ve Vitryli James'e kadar varan çeşitli oturmuş bilgilerin etkilerinin açık olarak görüldüğü hatıratının, Avrupalıların kalıplaşmış görüşünü yansıttığını inkâr etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Marco Polo, otuz yıl önce İran'da, buradaki Nizari lideri hakkında topladığı bilgilerle, Avrupa'da yayılan ve muhtemelen 1295'te seyahatinden döndüğünde kendisinin de Venedik'te duyduğu, Suriye Nizarileri hakkındaki efsaneleri farkında olarak birbirine karıştırmış gibi görünmektedir. Marco Polo'nun, Cenova'daki hapisaneden çıktıktan sonra, seyahatinde kaleme aldığı bazı notlar üzerine Dağın Yaşlı Adamı ve O'nun Haşaşileri metnini inşa etmiş olması da muhtemeldir. Daha önce de belirtildiği üzere, hayatının son yirmi yılında, seyahatnamesinde bu tip revizyonlar ve eklemeler yapmıştır. Bu bağlamda Rustichello ve diğer yazıcılar da rol oynamış olabilirler. Bütün bu göstergeler, Venedikli gezginin söz konusu metni tamamen İran'daki kaynaklardan duyduklarıyla kaleme almadığı sonucuna varmaktadır. Metinde yazdığı belli başlı noktaların, bazı Avrupalıların Suriye Nizarileri ile ilgili yazdıklarından izler taşımasını bir yana bıraktığımızda bile bu yorumumuzu doğrulayan pek çok kanıt bulunmaktadır.

Marco Polo, kendisinden önceki Rubrucklu William gibi, İranlı Nizariler için genel olarak, o dönemdeki Müslüman rakiplerin İran'daki Nizarileri tanımlamak için kullandıkları "Mulhid" (çoğul Malahida) isminin "Mulecte" ve "Mulehet" gibi bozulmuş hallerini kullandı. Örneğin, metnin giriş cümleleri şu şekildedir:

*Önceden de bahsedildiği gibi Mulecte, Dağın Yaşlı Adamı olarak bilinen kötü yürekli bir prensin uzun yıllar önce yaşadığı ülkenin adıdır. Bu ülkede, Sarazenlerin kanununa göre dinsiz olarak görünen bir halk yaşamaktaymış. Sarazenlerin dilinde Mulecte, dinsizlerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir. Burada yaşayan insanlara da Mulehetici yani tıpkı Hristiyan alemindeki Patariler gibi, kurallara aykırı yaşayanlar denmektedir.*¹³⁸

Marco Polo metninde, İtalyanca söylenişi "Askiskin" gibi değişik şekillerde görünen "Haşaşi" ismini de İranlı fedailerini yani Yaşlı Adam'ın Haşaşilerini tanımlamak için kullanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Haşaşiler terimi, Haçlı çevrelerinde Suriyeli Nizarileri tanımlamak için kullanılıyordu ve Arapçada Nizarileri tanımlamak için maksatlı olarak çıkarılmış *haşîşhi* kelimesinin değişik söylenme şekillerinden türemişti. Bununla birlikte, *haşîşhi* kelimesi ya da değişik söyleniş şekilleri Farsçada ya da İran'da hiçbir zaman yaygınlık kazanamadı; burada Nizariler, Müslüman karşıtları tarafından *malahida* adıyla çağırıyorlardı. Dolayısıyla Marco Polo'nun "Haşaşiler" ismini İranlı kaynaklardan duymuş olması mümkün değildir.

Bunun yanında, Marco Polo'nun İran Nizari liderini "Dağın Yaşlı Adamı" olarak adlandırmasında da gariplikler vardır. Daha önce de belirtildiği gibi bu tabir Suriye'deki Nizari lideri için Frenkler tarafından kullanılıyordu. İranlı dindaşları değil ama Suriyeli Nizarilerin liderlerine, genel olarak Müslü-

manlıkta saygı ifade eden bir isim olarak kullanılan şeyh ya da efendi şeklinde hitap ettikleri bilinmektedir; bu isimler aynı zamanda "büyük" "yaşlı" anlamlarına da geliyordu. Bununla birlikte, Bernard Lewis'in gözlemlediği üzere¹³⁹, Haçlılar bu terimi Latinceye, eski Fransızcaya ve İtalyancaya çevirirlerken, ikinci anlamı olan "yaşlı adam"ı alarak, *vetus*, *vetulus*, *senex*, *viel*, *veglio gibi* kelimeler kullanmışlardır. Oysa *senior*, *segnors* ve *dominus* gibi kelimeler bu terimin gerçek karşılıklarıdır. Sonradan, şeyh kelimesinin bu yanlış tercümesi ile Suriye Nizari liderinin yaşadığı dağ kalesi arasında bağlantı kurularak, "Dağın Yaşlı Adamı" manasına gelen *Vetus de Montanis* veya *Viel de la Montaigne* terimleri ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla, Suriye Nizari liderine verilen bu isimler, Haçlıların kendisi tarafından çıkarılmış gibi görünmektedir; çünkü o dönemdeki Arapça ve Farsça hiçbir kaynakta bu ismin Arapça doğru karşılığı olan Şeyh-ül Cebel terimi geçmemektedir. 1167'de Suriye'den geçmiş olan İspanyol hahamı ve gezgini Tudelalı Benjamin, Suriye Nizari liderinden "Şeyh el-Haşaşin" adıyla bahseder ve halk arasında büyük (*zagen*) olarak tanındığını da ekler.¹⁴⁰ Bütün bunlardan, bazı modern döneme ait tarihi hikâyelerde yer alan Arapça Şeyh-ül Cebel teriminin, Haçlılar ve onların batılı vakanüvisleri tarafından konulan ismin Arapçaya çevrilmiş hali olduğunu farz etmek mantıklı olacaktır. Doğrusu ne olursa olsun, ne Nizariler ne de rakipleri, Nizari halkının merkezi lideri için şeyh, şeyh-ül cebel ya da bunun tam Farsça karşılığı olabilecek pir-i kuhistan gibi isimler kullanmazken, Marco Polo'nun bu ismi İran'da duymuş olması mümkün değildir.

Marco Polo'nun, Dağın Yaşlı Adamı ve O'nun Haşaşileri ile ilgili yazdığı metnin, İran'da duyduğu bazı detaylar ile Avrupa'da yayılmış olan Haşaşi efsanelerinin bir karışımı olduğuna ve bunun üzerine tamamen kendi hayal ürünü olan

Yaşlı Adamın gizli cennet bahçesi hikâyesini de eklediğine pek şüphe yoktur. Marco Polo'dan önceki hiçbir Avrupalı kaynakta yer almayan bu "bahçe", aslında Kuran'daki cennet tasvirinden esinlenerek yaratılmıştır. İranlı ve Suriyeli Nizari-ler arasındaki bağın farkında olan Marco Polo, belki de Rustichello ve sonraki yazıcılarının da yardımıyla seyahatnamesini derlerken, harap olmuş bir kale gördüğü ve bölgedeki Nizari İsmailileri hakkında yerel hikâyeler duyduğu İran'da yaptığı yolculuğa, ayrı bir not olarak Haşâşi efsanelerinin "tam" halini ekleme fırsatını kullanmıştır. Ve İran'da bu masalları duyduğunu iddia ettiği yıl 1273 yani buradaki Nizari devletini yıkılışından sadece on yedi yıl sonradır ve Polo, Nizarileri ve Yaşlı Adamı, sanki çok uzun zaman önce yaşamış gibianlatmaktadır.www.cizgiliforum.com

Seyahatnamenin Latince, eski Fransızca ve pek çok İtalyan lehçesine çevrilmiş halleri 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa'ya yayılmış, Marco Polo'nun çağdaşlarının zihinlerini bulandırmıştır. Yaşlı Adamın cennet bahçesi hakkındaki hikâyesi Avrupa'da o kadar ilgi görmüştür ki, konu ile ilgili önceki metinleri gölgede bırakmıştır. Ve Marco Polo'nun Haşâşi efsaneleri, sonraki nesillerle ait Avrupalı yazarlar tarafından "Haşâşiler"in gerçek tarifi olarak kabul edilmiştir.

Kuzey İtalya bölgesinden bir Fransiskan rahibi ve 1323-7 yıllarında Çin'e seyahat gerçekleştiren bir başka meşhur seyyah olan Pordenoneli Odoric'in (öl. 1331) çalışması, yazdıklarının kendi gözlemleri ve tecrübelerinden çıktığını iddia etse de, "Haşâşiler" hakkında ve neredeyse tamamen Marco Polo'dan esinlenerek yazılmış ilk Avrupa metnidir. Odoric 1328'de İtalya'ya geri dönüş yolculuğu sırasında, Melistorte adını verdiği kuzey İran'ın Hazar kıyısında, muhtemelen Alamut vadisinin yer aldığı bölgeden geçti. Odoric, seyahatna-

meşinin bu kısmı ile bağlantılı olarak Dağın Yaşlı Adamından bahseder.-¹⁴¹

Ve bu ülkede Senex de Monte [Dağın Yaşlı Adamı] adında, iki dağı duvarla çevreleyen yaşlı bir adam varmış. Duvarların içinde dünyada görülebilecek en güzel ve billur çeşmeler akarmış. Bu çeşmelerin yanında çok sayıda güzel bakireler, sağlıklı atlar bulunurmuş. Yaşlı Adamın tek bir sözüyle, insan bedeninin arzulayacağı her tür zevk oradakilere sunulmuş ve bu yüzden bu ülkenin insanları burayı cennet olarak adlandırmışlar. Bahsettiğimiz yaşlı Senex gözüne kestirdiği yiğit gençleri inşa ettirdiği bu cennete almış. Bazı çeşmelerden bol bol şarap ve süt akarmış.

Yaşlı *Senex*, intikam almaya ya da bir baronu ya da kralı öldürmeye karar verdiğinde cennetin efendisi olarak, seçtiği gençleri cennetine alır, hedefindeki kral ya da baron hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar, bu sırada da bir süreliğine mekânın keyfini sürmelerine izin verir, ardından da onlara hiçbir şey hissetmemelerini sağlayacak bir iksir verir, tamamen uykuya daldıklarında onları cennetten dışarı çıkarırmış. Delikanlılar uyanıp cennetten dışarı çıkarıldıklarının farkına vardıklarında, öyle üzülmüşler ki oraya geri dönmelerini sağlayacak her şeyi yapacak durumda olurlarmış. Sonra Yaşlı Adamın huzuruna çıkarılırlar, Yaşlı Adam da onlara, O'nun adına birini öldürme görevini üstlenmeden cennete geri dönmelerinin mümkün olmadığını anlatır, başarıya ulaşınlar ya da ulaşmasınlar herhangi bir görevi kabul ederlerse, onları cennete geri alacağını ve orada sonsuza kadar yaşamalarına izin vereceğini söylemiş. Böylece büyük bir hevesle görevi üstlenen bu genç delikanlılar, Yaşlı Adamın gözüne kestirdiği hasmını kesinlikle öldürmüşler. Bu yüzden Doğunun tüm kralları Yaşlı Adamdan çok korkarmış ve ona yüksek vergiler öderlermiş.

Tatarlar dünyanın büyük bir kısmını egemenlikleri altına aldıklarında, büyük bir öfkeyle umutsuzca cennetinden pek çok hevesli genci dışarıya yollayarak, çok sayıda Tatar büyüğünü öldürten Yaşlı Adam'ın cennetini ele geçirmişler. Yaşlı Adamın yaşadığı şehri kuşatıp, O'nu yakalamış ve feci bir şekilde öldürmüşler, bu sayede de intikamlarını almışlar.

Haşaşi efsanelerinin, Marco Polo'nun yazdıklarına çok benzer bir şeklinin, Fatımi halifesi el-Hakim'in (996-1021) kronolojik bir biyografisini de içeren Arapça şaibeli bir öykünün bir kısmında karşımıza çıkması ilginçtir. Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer-Purgstall, bu öykünün *Sırat amir el-mü'minin el-Hakim bi-Amr Allah* başlığı taşıyan tek kopyasını keşfedişini 1813'de Viyana'daki İmparatorluk Kütüphanesinde (bugünkü Milli Kütüphane) açıkladı ve Haşaşi efsanelerini içeren bu metni, Fransızca tercümesiyle birlikte kısa bir not olarak yayınladı.¹⁴² 1430'da tamamlanan bu çalışmanın sahibi, muhtemelen yayınlanan eserin prestijini ve ününü artırmak amacıyla, yanlış ama maksatlı bir şekilde meşhur Müslüman biyografi yazarı İbn Kallikan (öl. 1282) olarak gösterildi. Bu çalışma muhtemelen Suriye Memluk döneminin sonlarında, Haşaşi efsanelerini özellikle de Marco Polo ve Pordenoneli Odoric'e ait versiyonlarını bilen Sünni ya da daha büyük bir ihtimalle Hıristiyan bir Arap tarafından kaleme alındı.

Bahse konu öyküye göre, İsmaililerin lideri olan İsmail adındaki şahıs, yağmaladığı bolca mücevher ve etrafındaki *fidavileriyle* (fedai) ilk başta Trablusgarp'ta ortaya çıkmıştı. Ardından Suriye'ye, bölgedeki kale şehirlerinde yaşayanlar tarafından büyük bir konukseverlikle karşılandığı Masyafa gitmişti. Burada daha fazla fedai kazanabilmek için, ortasında dört katlı muhteşem bir köşk bulunan, güzel çeşmelerle

dolu kocaman bir bahçe inşa ettirmişti. Köşkün pencerelerinde altın ve gümüşle işlenmiş yıldız figürleri vardı ve odaların ii her tür lksle doluydu. Bu odalar, Mısır'dan kendisiyle birlikte getirdiği güzel kıyafetler içindeki, mis gibi kokan erkek ve kadın köleler içindi. Bahçeyi en güzel bitkiler, çiçekler ve meyvelerle, bunun yanında en güzel hayvanlar ve kuşlarla doldurmuştu. Ayrıca İsmail'in burada kendisi için inşa ettirdiği, çevresi duvarlarla kaplı patikalarından bahçeye gidilebilen iki katlı bir evi vardı. İsmail evinde halkına gün boyu eğlenceler düzenlerdi. Ve akşam olduğunda, karakterlerinin sağlamlığından emin olduğu genç delikanlıları seçer ve yanına oturturdu. Bu gençlerle İmam Ali'nin mükemmel özellikleri üzerine sohbet ederken onlara, gizlice ikilerine kattığı ve bir süre sonra derin bir uykuya dalmalarına neden olacak *bang ya* da buna benzer uyuşturucu bir ilaç verirdi. Ardından İsmail uykuya dalmış gençlerden birini bahçeli köşke taşır, genç delikanlıya her tür keyfi tattırmaları emredilen erkek ve kadın kölelerin gözetiminde onu orada bırakırdı. Uykudaki adam kafası karışmış bir şekilde uyandığında, köleler ona şu anda cennette olduğunu ve öldükten sonra oraya tekrar geri döneceğini, çünkü kaderinin böyle yazıldığını söylerlerdi. Genç adamın, köşkün güzelliğinden ve orada tecrübe ettiği zevklerden öylesine gözü kamaşırdı ki; uyanık mı yoksa rüyada mı olduğunu anlayamazdı. Bir süre sonra köleler ona şu anda rüyasında cenneti görüyor olduğunu söylerlerdi. Gece yarısını iki saat geçtikten sonra, İsmail geri döner ve genç adama bu bahçede yaşadıklarını bir sır olarak saklamasını emreder, ayrıca bu gördüğü tüm güzelliklerin, Ali'nin kendisine bahşettiği bir mucize olduğunu söylerdi. Ardından altın ve gümüşle kaplı tabaklarda genç adama lezzetli yemekler, bunların yanında da yine *bang* katılmış içkiler ikram ederdi. Genç adam tekrar uykuya dalar dalmaz, bah-

çeden dışarıya taşınarak, İsmail'in evine taşınır, orada uyan-
dıktan sonra kendisine, gördüklerinin rüya değil gerçekten
cennet olduğu anlatılırdı. Hz. Ali'nin bundan böyle kendisini
yandaşı olarak kabul ettiği ve eğer sırrını saklar ve İsmail'e
hizmet eder, O'nun emrinde şehit olursa, cennette gördüğü
o yerin aynısına sonsuza kadar kavuşacağı söylenirdi. Ama
bu sırrı herhangi birine anlatırsa, imamın düşmanı olur ve
ömrünün sonun kadar bu bela peşini bırakmazdı. İşte İsmail,
kendisini üne kavuşturan adanmış fedailere bu şekilde sahip
oluyordu.

Birkaç yıl sonra Nizariler üzerine kendisi de düşmanca bir
çalışma kaleme alan von Hammer-Purgstall'un bu hikâyeyi
ciddiye aldığı vurgulamak gerekir. Söz konusu hikâyeyi,
Marco Polo'nun yazdıklarıyla ilişkilendirerek, Suriye ve İran'-
da gerçekten Nizari bahçelerinin bulunduğu dair bir kanıt
olarak kabul etmiştir.¹⁴³ Ki bu çıkarımın günümüzde artık ta-
mamen temelsiz olduğu açığa çıkmıştır. Tam tersine, Yaşlı
Adam'm "gizli cennet bahçesi" Marco Polo'dan önceki hiç-
bir kaynakta yoktur ve Marco Polo Haşâşiler hakkındaki bu
bilgiyi Suriye'deki Arapça kaynaklardan edinmiş olamaz.
Dolayısıyla bu Arapça hikâyenin kendisinin, özellikle Marco
Polo ve Odoric'e ait Avrupa kökenli efsanelerden belki de
doğrudan etkilenilerek kaleme alındığını varsaymak çok da-
ha mantıklı olacaktır. Bu kaynaklardan daha sonraki zamana
ait olan bu Arapça hikâye aynı zamanda, Latin Doğu'daki Hı-
ristiyan ve Haçlı çevrelerinde yayılan Haşâşi efsanelerinin,
doğunun popüler bilim ve edebiyatı üzerinde, özellikle de
Nizarilerin zamanında politik bir güce sahip oldukları ve ha-
len Nizari kalelerinde ikamet etmekte olanların, tarikatın
geçmiş zaferlerini hatırlattığı Suriye'de dolaylı olarak etki sa-
hibi olduğunun da kanıtıdır. Bununla birlikte Marco Polo'nun
metninin ve *Sırat'ın*, Nizarilerle alakalı olmayan daha eski

doğulu kaynaklardan, örneğin meşhur *Binbir Gece Masalları* kitabından en azından kısmen de olsa etkilenmiş olması imkânsız değildir. Gerçek ne olursa olsun, şu anki bulgularla masalsı *Sırat el-Hakim*'de yer alan Haşaşi efsanelerinin kökeni ile ilgili kesin bir şey söylemek tam olarak mümkün değildir.

Ortaçağın sonlarından itibaren 19. yüzyıla kadar, Avrupalıların Nizari İsmailileri hakkında sahip oldukları bilgiler, Haşhaların ve vakanüvislerinin konu hakkında aktardıklarının ötesine geçememiştir ve meydan başta Haşaşi efsaneleri olmak üzere, çeşitli abartılı yorumlar ve masalsı metinlerin hâkimiyetine kalmıştır. Rönesans döneminde, Kutsal Topraklara giden bir gezgin ya da bir hacı adayı tarafından yazılan metinlerde ara sıra Nizarilerden bahsedilse de yeni bir bilgi ortaya çıkmamıştır. Örneğin 1480 ve 1484'te Kutsal Toprakları iki kez ziyaret eden Dominikli papaz Felix Fabri, bölgedeki halklardan biri olarak Haşaşilerin adını zikreder ve sadece aşağıdaki gibi bazı eski öyküleri tekrar eder:

Burada, sadakatlerinin sonucunda sonsuz mutluluğa erişeceklerine inandıkları için liderlerine derinden bağlı olan Haşaşiler adında Muhammetçi bir halk bulunuyormuş. Liderleri bu halkın genç delikanlılarına çeşitli diller öğretir ve onları krallarına hizmet etmek üzere çeşitli krallıklara yollarmış. Böylece gerektiği zaman, herhangi bir kralın hizmetkârı tarafından zehirlenerek ya da başka bir şekilde öldürülmesi mümkün oluyormuş. Eğer hizmetkâr, kralı öldürdükten sonra kaçmayı başarır ve ülkesine geri dönerse, zenginlik, onur ve itibarla ödüllendiriliyor, ölürse ülkesinde en yüce mertebe olan şehitliğe yükseltiliyormuş.¹⁴⁴

Aynı dönemde yani 14. yüzyılın ortaları itibariyle "assasin" kelimesi, Suriye'deki bir tarikatın ismi yerine, İtalyanca, Fransızca ve diğer Avrupa dillerinde yeni bir anlam kazan-

mis, profesyonel bir katil için kullanılan bir isim halini almıştı. Günümüze kadar gelen bu kullanımın Avrupa'daki ilk örneği İtalya'da ortaya çıktı. Meşhur İtalyan şairi Dante (1265-1321), *La Divina Commedia* isimli eserindeki *Inferno* isimli şiirin 19. kıtasında kalles bir suikastçıdan (le *perfido assassin*) bahseder ve Floransalı tarihçi Giovanni Villani (öl. 1348) Luc-ca lordunun, bir düşmanı öldürmesi için Pisa'ya suikastçıları-nı (i *suoi assassini*) yollamasını anlatır.¹⁴⁵ Dolayısıyla, aslında Avrupalıları derinden etkileyen ve "assassin" kelimesinin Av-rupa dillerinde yerleşmesini sağlayan, Nizari İsmaililerinin fe-dailerinin sadakatleri ve kendi hayatlarını feda edişlerinden çok, "Haşşiler"le özdeşleştirilen öldürme tekniğiydi. Bu kul-lanımın iyice yaygınlaşmasıyla birlikte, "Haşşiler" teriminin kökeni yavaşça unutuldu ama öte yanda özellikle Haşşî ef-sanelerinin etkisiyle, tarikatın Avrupa'da gördüğü ilgi gittik-çe arttı.

Tamamen Nizarilerin tarihini inceleyen ilk batılı çalışma 1603 yılında Fransa'da yayınlandı; yazarı Fransa kralı IV. Henry'nin yanında çalışan bir devlet görevlisi olan Denis Le-bey de Batilly idi.¹⁴⁶ Yazar, Jakoben bir rahibin ellerinde can veren Fransa kralı III. Henry'nin öldürülüşü başta olmak üze-re, "*un religieux assassin porte-couteau*" olarak telaffuz ettiği Avrupa'daki politik cinayetlere büyük ilgi duyuyordu. Hıris-tiyan örgütler tarafından düzenlenen bu suikastlardan endişe duyan Batilly, Fransa'da yeni yeni yaygınlık kazanmaya baş-layan "assassin" kelimesinin kökeni ve "*les anciens Assa-sins*" olarak adlandırdığı tarikatın tarihi üzerine 1595 yılında kısa bir çalışma kaleme almıştı. Bu çalışma, kronolojik ve kar-makarışık bir üslupla Marco Polo'nun tarzıyla yazılmış bir di-zi batılı kaynakla birleştirildi ve 13. yüzyılda Avrupa'da Ha-şşiler hakkında edinilen bilgilere hiçbir yeni ekleme yapma-dı.

Aslında, Lebey de Batilly'nin döneminde "assassin" kelimesinin kökeni Avrupa'da çoktan unutulup gitmişti ve O'nun kelimeyi bu şekilde etimolojik açıdan ele alışı, hayali öykülere bir son vermedi ama yeni bir akım başlattı. Bundan sonra, gittikçe artan sayıda Avrupalı dil bilimcisi ve leksikograf, bu kelimenin batılı kaynaklarda yer alan *arsasini*, *assassini* ve *heysessini* gibi türlerini toplamaya başladı ve bunun yanında yeni etimolojiler önerdiler.¹⁴⁷ Bu sırada, d'Herbelot (1625-95) tarafından ortaya konan öncü bir şarkiyatçı çalışma ile birlikte İsmaililer İslam içinde gittikçe daha doğru bir şekilde tanımlanmaya başladılar. Bu Fransız şarkiyatçı, İsmaililerin Şii İslam içindeki başlıca tarikatlardan biri olduğunu, İsmaililerin de kendi içinde Afrika ve Mısır (Fatımi) İsmailileri olarak ikiye ayrıldıklarını ve tarikatın Asya kolunun (Malahida olarak adlandırılan) merkezlerinin Alamut olduğunu ve Hasan Sabbah tarafından kurulduğunu açıkça ortaya koydu.¹⁴⁸ 18. yüzyılla birlikte, "Assassin" kelimesinin pek çok ilginç versiyonu belirmişti; öbür yandan da doğruya giden gezginler ve misyonerlerin kalemlerinden tarikat ile ilgili birkaç metin daha ortaya çıkarılmıştı. 1743 yılında Fransız uzman Camille Falconet (1671-1762) tarafından Academie Royale des Inscriptions et Belles Lettres önünde okunan iki inceleme, Avrupa'da yaygın olan son derece kafa karıştırıcı Nizari portresini gözler önüne sermektedir. 1751 yılında Paris'te yayınlanan bu inceleme yazılarında Falconet, Tule'da'lı Benjamin, Surlu William, Lübeckli Arnold, Vitryli James ve tabii ki Marco Polo gibi kendisinden önce gelen Avrupalı yazarların kayıtlarını gözden geçirdikten sonra, Suriye ve İran "Haşâşileri"nin öğretileri ve tarihi hakkındaki kendi kısa değerlendirmesini sunar. Söz konusu değerlendirme asılsız tespitler ve Haşâşi masallarıyla doludur. Bunun yanında "Assassin" kelimesine başka bir absürt etimoloji anlayışı da getirir.¹⁴⁹

"Assassin" kelimesindeki gizemin ortaya çıkarılışı, 19. yüzyıl şarkiyatçılarının duayeni Silvestre de Sacy'e (1758-1838) düştü. Bu kitabın ekinde ilk defa İngilizceye çevrilen *Memoir* isimli eserinde Sacy ilk kez olarak, kelimenin Arapça haşhaş kelimesinden türediğini ortaya çıkarmıştır. Nizarilerin "Haşhaşhi" (çoğul Haşhaşıya) olarak adlandıran Suriye'li tarihçi Ebu Şama başta olmak üzere Arapça metinlerden alıntılar yapmıştır. Bu meşhur *Memoir* eserinde Sacy, başta gelen batılı kaynaklar yanında, o dönemde Paris'te bulunan Müslüman vakayinamelerini de kullanarak, Nizari İsmailileri üzerine yapılan ilk modern bilimsel inceleme olarak kabul edebileceğimiz bir çalışma ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Nizarilerin Haşhaşıya olarak adlandırmalarının nedenleri üzerine giderken, öbür yanda Haşhaşi efsanelerinde yazarları da kabul etmiş, böylece efsaneler Avrupa'daki şarkiyatçı çevrelere yeniden sunulmuştur.

İsmailileri inceleyen 19. yüzyıl batılı şarkiyatçıların çalışmalarında Nizariler hakkındaki ortaçağ hikâyelerinin ve Haşhaşi efsanelerinin yeniden ortaya çıkmaya başlaması bu şekilde olmuştur. Bu çalışmalar arasında en çok okuyucuya sahip olanı 1818'de Avusturyalı bir şarkiyatçı-diplomat olan Joseph von Hammer-Purgstall'un (1774-1856) yazdığı kitaptır. Alamut dönemi Nizarilerini anlattığı kitabında von Hammer, Marco Polo'nun metnini ve Nizarilere atfedilen şeytani ve günahkâr davranışların doğruluğunu aynen kabul etmiştir. Nizariler konusundaki uzmanlığına son derece güvenerek, büyük bir rahatlıkla aşağıdaki paragrafı kaleme alabilmiştir.

Bizanslıların, Haçlıların ve Marco Polo'nun onlar hakkındaki yazdıkları, uzun bir süre asılsız hikâyeler ve klasik doğu masalları olarak görüldü. Bu yazılanlar, Herodot'un antik zamana ait ülkeler ve halklar hakkında yazdıklarından daha az şüpheli ve gerçekdışı değillerdi. Ama dil üzerinde yapılan

*alışmalar ve düzenlenen seyahatlerle birlikte doğunun git-tikçe berraklaşması, bu tarihi ve coğrafi metinlerin doğruluk-larının kanıtlanmasını sağladı ve modern seyahatlerin doğru-luğu, tıpkı bu eserlerde yazarlar gibi bütün gerçekleri apaçık ortaya koydu.*¹⁵⁰

Ancak von Hammer'ın bu kadar hayali ve saldırgan bir bakış açısına sahip olması şaşırtıcı değildir; çünkü eserini Haçlı vakanüvisler ve Ortaçağ dönemi Sünni yazarların konu hakkında derledikleri ve uydurdıkları bilgileri esas alarak yazmıştır. Bu arada von Hammer'ın kitabının Avrupa'da büyük bir başarı kazandığını da eklemek gerekir. Kitap kısa bir zaman içinde Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiş olan kitap, son otuz yıla kadar Ortaçağ dönemi Nizari tarihinin gerçek anlatımı olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan şarkiyatılık akımı, Haşaşi efsanelerinin yok olmasını engellemiştir. Doğu'da da, bir kısmı Avrupalı kaynaklardakilere çok benzeyen Nizari hi-kyeleri, ortaya çıkan bazı eserler yoluyla yaygınlik kazanmıştır. Kökleri hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bu efsaneler, değişik şekillerde Müslümanların kendileri tarafından da Ortaçağ dönemi Nizarilerinin gizli yaşamları konusundaki gerçek anlatımlar olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Sonuçta bu hikâyeler yedi yüz yıldan uzun bir süredir varlığını sürdür-mekteydi.

Bu arada, islam konusundaki çalışmalarda gerçekleşen gelişimle birlikte orijinal İsmaili kaynaklarının da temin edilip incelenmesi, İsmaili araştırmaları üzerinde modern uzmanlı-ęın doğuşu için gereken zemini hazırlamaktaydı. Bu orijinal el yazması ismaili kaynakları o zamana kadar, Yemen, Hin-distan, İran, Suriye ve Orta Asya'daki çeşitli meknlerde giz-li bir şekilde muhafaza edilmekteydi. Bu İsmaili metinlerinin pek çoğu incelenip, geliştirildi, basıldı ve araştırmacıların

hizmetine sunuldu. 1930'lara kadar kesilmeden devam eden İsmaili araştırmalarında yaşanan modern gelişim, gerçek İsmaili tarihi ve Ortaçağ'da oluşturulmuş kaniya dair fikirlerimizde radikal değişimler yapmamıza neden oldu. Ayrıca bu gelişim uzmanlara, Haçlı kaynakları da dâhil olmak üzere, İsmaililer konusundaki İsmaili olmayan kişilerce kaleme alınmış kaynakların doğruluğunu değerlendirme fırsatı da verdi.

İsmaili araştırmalarından atılım özellikle, tarihleri hakkında çok fazla bilgi edinilemediği için, hayal gücüne dayanan öykü ve efsanelerin oluşmasına zemin hazırlayan Alamut dönemi Nizarileri konusunda meyveler verdi. Nizarilerin modern yöntemlerle tekrar ele alınmaları sonucunda Wladimir Ivanow (1886-1970), Marhall G.S. Hodgson (1922-68) ve Bernard Lewis'in öncülüğünde ortaya çıkan eserler sayesinde, eğitime önem veren ve misyonlarına manevi bir değer katan Alamut dönemi Nizarilerinin artık duygusuz cinayetler ve kötülükler işlemek için eğitilen uyuşturulmuş suikastçılardan oluşan bir örgüt olmadığı anlaşıldı.

Korku, düşmanlık, bilgisizlik ve fanteziden yola çıkarılarak yaratılmış olsa da, haşhaş, hançerler ve cennet bahçesi ile ilgili egzotik hikâyelerin, modern zamanlardaki daha aklı başında araştırmalar sayesinde tamamen uydurma ve hayal ürünü masallar olduklarının ortaya çıkması çok sarsıcı oldu. Ancak bu efsanelerin pek çok neslin hayal gücünü derinden etkilemiş olması ve hâla bazı çevrelerce inandırıcı bulunması hem batı hem de doğuda, gerçek ile hayali olan ve doğru ile yanlış arasındaki sınırların her zaman kesin olarak belli olmadığı gerçeğini üzücü bir şekilde gözler önüne sermektedir. şimdi nihayet, Haşaşi efsanelerinin saçma bir masaldan başka bir şey olmadığını, bilgisiz ve düşmanca bir hayal gücünün ürünü olduklarını, dolayısıyla yüzyıllar boyunca doğruları gösteren güvenilir kaynaklar olarak kabul edilmiş olsa-

lar da aslında ciddi bir şekilde ele alınmaya değer olmadıklarını anlamanın vakti gelmiştir. Nizari fedailerinden gerçekten de bu efsanelerde anlatıldığı gibi, önce onları kolayca bedensel zevklere bağımlı hale getiren sonra da kendi bencil ihtiraslarını uğruna hayatlarını feda etmelerini isteyen düzenbaz bir lider körü körüne bağlı olan saf insanlar olabilir mi? Ve Nizari isyanının kurucusu Hasan Sabbah için çizilen portrenin doğru olma ihtimali gerçekten nedir? Hasan Sabbah, otuz yıllık liderlik yaşamı boyunca Alamut'tan dışarı adım atmamış, şarap içmekle suçlanan oğlunu tereddüt etmeden idam ettirmiş ve karısıyla kızlarını uzaktaki başka bir kaleye yollayarak, orada örgü örerek kendi hayatlarını idame ettirmelerini istemiş sade ve son derece dindar bir Müslüman'dı. Oldukça düşmanca bir ortamın içinde kurduğu birleşik devleti ve bağımsız hareketi, Şii ideolojisi ve katı prensipler üzerine oturtmuştu.

Hasan Sabbah ile ortaya çıkarılan ve İran ve Suriye'deki diğer Nizari liderler tarafından da devam ettirilen isyan doğal olarak, Müslüman toplumunun büyük bir kısmının İsmaililiğe olan düşmanlığının hedefi haline gelen Nizarilere karşı hem askeri hem de yazınsal alanda bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Ve zamanla, İsmail'i karşıtı tavırlar sonucunda ilk İsmaililer hakkında çıkan uydurma hikâyeler, İslam hakkında çok az şey bilen ve Nizariler hakkında ise hemen hemen hiçbir şey bilmeyen Haçlılar tarafından oluşturulan Haşâşi efsaneleri ile hayal gücünün doruklarına taşındı. Bir anlamda Haşâşi efsaneleri, Hristiyanlar ile Haçlı döneminde Müslümanlar arasındaki sözsüz bir işbirliğinin sonucu olarak ortaya çıkarıldı.

Ortaya atılan uydurma hikâyelerin yolculuğu böylece Bağdat'ta İbn Rızam'la başladı ve Çin, İran, Suriye ve başka pek çok bölgeden geçerek Marco Polo tarafından Ceno-

va hapishanesinde tamamlandı ve Müslüman yazarların ortaya attığı İsmaili karşıtı "kara efsane", Hıristiyan Haçlıların "Haşâşî efsaneleri"ne dönüştü. Gerçek tarihçilikten yoksun Haşâşî efsaneleri aslında söylentilerle oluşturulmuş bir tarihin mirasıyla ortaya çıkmıştı.

BÖLÜM DİPNOTLARI

- 106 Örnek olarak bkz. Muhammed bin Abd el-Kerim el-Şahrastanî, *Ki tab al-milal ve al-nihal*, ed. W. Cureton (Londra, 1842), s. 147; kısmi İngilizce tercümesi, *Muslim Sects and Divisions*, çev. A.K. Kazi ve J.G. Flynn (Londra, 1984), s. 165.
- 107 El-Amir bi-Ahkam Allah, *Iqa'sawa'iq al-irgham*, s. 27,32.
- 108 Bknz. el-Bundari, *Zubdat el-nusra*, s. 169, 195.
- 109 A.g.e. s. 144, 145, 146, 177, 180.
- 110 Bknz. Ebu Şama, *Ki tab el-ravdatayn H ekberel-devleteyn*, 1. cilt, s. 240, 258 ve Ibn Müeyesser, *Ekber Misr*, s. 102.
- 111 Ibn Haldun, *Mukaddime* (3. bsm., Beyrut, 1900), s. 68; İngilizce tercümesi, *77e Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. F. Rosenthal (2. bsm., Princeton, 1967), 1. cilt, s. 143.
- 112 Bknz. Madelung (ed.), *Arabic Texts*, s. 146, 329.
- 113 Bknz. Bernard Lewis, *Accademia Nazionale dei Lincei, Atti del convegno internazionale sul tema: Persia nel medioevo* isimli eserinde, "Assassins of Syria and Isma'ilis of Persia", (Roma, 1971), s. 574, yeniden basım *Studies in Classical and Ottoman İslam* isimli eserinde, XI. Kısım; ve "Hashishiyya", EI2, 3. cilt. s. 267-8.
- 114 Bknz. F. Rosenthal, *77e Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society* (Leiden, 1971), s. 5-18.
- 115 Bu konudaki en bilinen çalışmalardan bazılarıyla ilgili detaylar için bkz. Rosenthal, *The Herb*, s. 5-18.
- 116 Bu sorun örneğin, el-Zarkaşı (öl. 1392) tarafından yazılan *Zahrel-arish fi tahrir el-haşiş* isimli eserde uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bu çalışma Rosenthal'ın *77e Herb* isimli eserinde de yer almaktadır, s. 176-97.
- 117 Rosenthal, *The Herb*, s. 140.
- 118 Bknz. Taqi el-Din Ahmad bin Ali el-Makkrizi, *Kitab al-mava'iz ve el-iitibar bi-dikr el-kitat ve el-athar* (Bulak, 1270/1853). 2. dit. s. 126-9; ayrıca Silvestre de Sacy'nin *Chrestomathie Arabe* isimli eserinde Fransızca tercüme ve açıklamasıyla birlikte edit edilmiştir. (Paris. 1806), 1. cilt, s. 121-131 (orijinal metin), ve 2. cilt, s. 120-55 (tercüme ve açıklama).
- 119 Polonya dilinde kaleme alınmış, bu konu hakkındaki tek çalışma için bkz. J. Hauzinski, *Muzulmanska sekta asaynow w europejskim pis-*

- mlennictwie wiekov srednich* (Ponzan, 1978). Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. L. Hellmuth, *Die Assassinenlegende in der österreic-hischen Geschichtsdichtung des Mittelalters*.
- 120 Strassburglu Burchard'ın raporu Lübeckli Arnold'un, *Chronica Slavorum* isimli eserinde yer almaktadır, s. 240; sonradan Hauzinski'nin *Muzulmanska* isimli eserine de konmuştur, s. 148; İngilizce tercümesi Lewis'in, *Haşşailer* isimli kitabında yer almaktadır, s. 3.
- 121 Bknz. Ivanow, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis", s. 66-72.
- 122 Ibn Cübeyr, *Rihla*, ed. W. Wright, 2. düzeltilmiş baskı M.J. de Goeje tarafından yapılmıştır, (Leiden-Londra, 1907), s. 255; İngilizce tercümesi *771e Travels*, çev. R.J.C. Broadhurst (Londra, 1952), s. 264.
- 123 Şihab el-Din Ebu Firas, *Fasl min el-lafz el-şerif*, ed. ve çev. S. Guyard, "Un Grand Maître des Assassins au temps de Saladin" isimli makalesinde, *Journal Asiatique*, 7 série, 9 (1877), s. 387-489.
- 124 Örnek olarak bkz. Ibn el-Davadari, *Kanz el-durar*, ed. S.A. Ashur (Kahire, 1972), 7. cilt, s. 120-1.
- 125 Örnek olarak bkz. Mount Sionlu Burchard, *Descriptio Terrae Sanctae*, J.C.M. Laurent'in, *Peregrinatores medii aevi quatuor* isimli eserinde, (Leipzig, 1864), s. 88-9; İngilizce tercümesi, *A Description of the Holy Land*, çev. A. Stewart (Londra, 1897), s. 105-6; Ambroise, *L'Estolre de la Guerre Sainte* s. 235-7; *Continuation de Guillaume de Tyr, dite du Manuscrit de Rothelin, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux* isimli eserde, 2. cilt, s. 523 ve devamı; *Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi*, *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I* isimli eserde, 1. cilt, s. 339; *Itinéraire de Londres a Jérusalem*, H. Michelant ve G. Raynaud'un (ed.) *Itinéraires a Jérusalem et descriptions de la Tere Sainte* isimli eserlerinde Matthew Paris'den alıntı yapılmıştır, (Cenova, 1882), s. 128-9. Burada belirtilen ve diğer tüm konuyla ilgili metinler Hauzinski'nin *Muzulmanska* isimli eserinde toparlanmıştır, s. 149 ve devamı, s. 161 ve devamı.
- 126 Vitryli James, *Historia Orientalis*, s. 1062-3; Hauzinski'nin *Muzulmanska* isimli eserinde yer verilmiştir, s. 159-61 ; İngilizce tercümesi *Secret Societies* isimli eserde, s. 118-9. Bknz. von Hammer-Purgstall, *History of the Assassins*, s. 125-6, bu eserde, *Haşşai* efsanelerinin

- modern zamanlara kadar Nizariler üzerine yapılan batılı çalışmalar üzerindeki etkisi kanıt gösterilerek, Ortaçağa ait bu Avrupalı kaynakların doğruluğu onaylanmaktadır.
- 127 Thietmar, *Magistri Thietmari Peregrinatio*, ed. J.C.M. Laurent (Hamburg, 1857), s. 52.
- 128 Lübeckli Arnold, *Chronica Slavorum*, s. 178-9; Hauzinski'nin *Muzulmanska* isimli eserinde yeniden basılmıştır, s. 88; İngilizce tercümesi Lewis, *The Assassins*, s. 4-5.
- 129 *L'Estoire de Eracles*, s. 216; ve *Chrnoquie d'Emoul*, s. 323-4.
- 130 Marino Sanudo Torsello, *Gesfa Dei per Francos* isimli eserinde, *Liber Secretorum Fidelium Crucis*.ed. J. Bongars (Hanover, 1611), 2. cilt, s. 201.
- 131 *Cento novelle antiche* (Floransa, 1572), s. 92 ve // *Novellino*, ed. G. Favati (Cenova, 1970), s. 532. Ayrıca bkznz. Leonardo Olschki, *Storia letteraria dele scoperte geografiche* (Floransa, 1937), s. 215-16.
- 132 İbn Cübeyr, *Rihla*, s. 255; çev. S. 264.
- 133 Georgius Elmacin, *Historia Saracenica*, ed. ve çev. Th. Erpenius (Leiden, 1625), s. 286 ve Hammer-Purgstall, *History of the Assassins*, s. 135.
- 134 Hellmuth, *Die Assassinenlegende*, s. 113-16.
- 135 Bknz. *Alexandri historia fabulosa*, ed. C. Mueller (Paris, 1867), 2. cilt, s. 24.
- 136 Bknz. F.M. Chambers, "The Troubadours and the Assassins", *Modern Language Notes*, 64 (1949), s. 245-51.
- 137 Marco Polo, *Marco Polo: The Description of the World*, ed. ve çev. A.C. Moule ve P. Pelliot (Londra, 1938), 1. cilt, s. 128-33; bu, Latince'den İngilizceye çevrilmiş önemli bir çalışmadır ve metnin diğer belli başlı parçalarından harmanlanmış bölümler de içermektedir. Ayrıca bkznz. Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, ed. ve çev. H. Yule, düzeltilmiş 3. baskı H. Cordier tarafından hazırlanmıştır, (Londra, 1929), 1. cilt, s. 139-46, bu çalışmada da Dağın Yaşlı Adamı ve Haşşailer hakkında kısa bir bölüm bulunmaktadır.
- 138 Marco Polo, *Marco Polo: The Description of the World*, 1. cilt, s. 128.
- 139 Lewis, *The Assassins*, s. 8; ve "Assassins of Syria", s. 575.
- 140 Tuledalı Benjamin, *The Itinerary*, orijinal metin s. 19, çeviri s. 17.

- 141 Pordenoneli Odoric, *The Travels of Sir John Mandeville* isimli eserde, *The Journal of Friar Odoric*.ed. A.W. Pollard (Londra 1915) s. 356-7; ayrıca *Cathay and the Wat Thither: Being a collection or Medieval Notices of China*, ed. ve çev. H. Yule, revizyon H. Cordier (Londra, 1911-14), 2. cilt, s. 257-8; ve Marco Polo'nun çağdaşlarından Rubruck lu William'in dünya seyahatinin doğu kısımları, ed. M. Komroff (New York, 1928), s. 246-7.
- 142 J. Von Hammer-Purgstall, "Sur le paradis du Vieux de la Montagne", *Fundgruben des Orients*, 3 (1813), s. 201-6. Ayrıca bkz. *Secret Societies*, s. 74-8.
- 143 Bknz. von Hammer-Purgstall, *History of the Assassins*, s. 136-8.
- 144 Felix Fabri, *Evagatorium in Terrae Sanctae*, ed. C D . Hassler (Stuttgart, 1843-49), 2. cilt, s. 496-7; İngilizce tercümesi *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, çev. A. Stewart (Londra, 1897), 2. cilt, s. 390.
- 145 Lewis'in *The Assassins* isimli eserinden alınmıştır, s. 2.
- 146 Denis Lebey de Batilly, *Traicte de l'origine des anciens Assasins porte-couteaux* (Lyon, 1603), yeniden basım C. Leber'in *Collection des meilleurs dissertations, notices et traites particuliers relatifs a l'histoire France* isimli eserinde (Paris, 1838), 20. cilt, s. 453-501.
- 147 Bknz. Daftary, *77e Isma'ilis*, s. 15 ve devamı.
- 148 Barthélémy d'Herbelot Molainville'nin, *Bibliothèque orientale* isimli eserinde, "Bathania", "Fathemiah", "Ismaelioun", "Molahedoun" ve "Schiah" kelimelerinin geçtiği bölümleri inceleyiniz.
- 149 C. Faiconet, "Dissertation sur les Assassins, peuples d'Asie", *Memoirs de Littérature, tires des Registres de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, 17 (1751), s. 127-70; İngilizce tercümesi, "A Dissertation on the Assassins, a People of Asia", çev. T. Johnes, Joinville'in, *Memoirs of John Lord de Joinville* isimli eserinin ekinde yer almaktadır, 2. cilt, s. 287-328.
- 150 Von Hammer-Purgstall, *History of the Assassins*, s.2.

SILVESTRE DE SACY'NİN "HAŞAŞİLER" ÜZERİNE İNCELEMESİ

Çeviri: Azîzeh Azodi

Düzeltilme ve Sunuş: Farhad Daftary

SUNUŞ

Baron Antoine Isaac Silvestre de Sacy 19. yüzyılın en ünlü şarkiyatçısıydı ve aslında modern Şarkiyatçılığın Avrupa'da-
kl kurucusuydu. Uzmanlığı ve seçkin çalışmaları sayesinde,
de Sacy'nin ismi şarkiyatçı araştırmaların her alanında geç-
mektedir ve geniş öğrenci kitlesi sayesinde de zamanının
önde gelen şarkiyatçıların hocası olma ayrıcalığına da sahip
olmuştur.¹⁵¹

21 Eylül 1758'de Paris'te doğan de Sacy, bir Benediktin
manastırında özel olarak eğitim gördü ve burada klasikleri
öğrendi. İncil öğrenimi görürken Şark konusuna merak sar-
dı. İçlerinde Süryanice, Arami dili, İbranice, Farsça ve Arap-
çanın da dâhil olduğu modern ve eski doğu dillerinin büyük
bir kısmını kavraması Sacy'nin çok zamanını almadı. Otuz
yaşına geldiğinde, coğrafya, antik abideler ve yazıtlar, tarih,
din ve edebiyat dâhil olmak üzere ilahi ve dünyevi tüm yön-
leriyle şarkla ilgilenmekteydi. Zamanla tüm bu alanlarda ön-
cü niteliği taşıyan eserler yayınladı-, bunların pek çoğu uzun
inceleme yazılarından ve orijinal metin düzenlemeleri ve an-
tolojilerinden oluşmaktaydı. De Sacy'nin özellikle Arapça ve

Farsça'ya hâkimiyeti konusunda Avrupa'da o dönemde rakibi yoktu ve bu dillerin öğrenilmesi için okuma parçalarından oluşan derlemeler, gramer kitapları da hazırladı ve bu sayede Avrupa'da bu diller üzerine bilimsel araştırmalar yapabilecek oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

De Sacy, 1795'te Doğu Dilleri Akademisi'nin kurulmasıyla buradaki ilk Arapça profesörü oldu ve 1806'da Collège de France'da Farsça kürsüsüne sahip oldu. Sonradan bu iki oluşumun da yöneticisi oldu-, aynı zamanda Académie des Inscriptions'un daimi başkan ve sekreteri ve Kraliyet Kütüphanesi'nde şark el yazmalarının sorumlusu idi. Société Asiatique'nin kurucularından biriydi ve 1822'de kurulan Avrupa'nın en eski şarkiyatçı topluluklarından biri olan bu kurumun ilk başkanı olarak aday gösterildi. Bir yandan da topluluğun *Journal Asiatique* isimli dergisinin düzeltmelerini yapıyor, bu yolla da daha kısa çalışmalarını yayınlama şansı elde ediyordu. Bundan daha önce de Sacy, 1809-18 yılları arasında yayın hayatını sürdüren ve Avrupa'nın ilk şarkiyatçı periyodik yayını olan *Fundgruben des Orients*'in de yayınlanmasına destek olmuştu. Silvestre de Sacy'nin konuya hâkimiyeti ve ünü, hayatı boyunca tüm çevrelerde kabul gördü. 1832 yılında Fransa'nın yeni soylularından biri oldu ve o dönemde Napoléon Bonaparte tarafından yeni ortaya çıkarılan Légion d'Honneur madalyasına layık görüldü; bunun yanında dış ülkelerden kendisine pek çok onur ödülü ve unvan verildi. De Sacy 21 Şubat 1838 yılında öldü ve Paris'teki Pere Lachaise mezarlığına gömüldü.

De Sacy ömrü boyunca Dürzîlerin dinleri konusundaki araştırmalara ilgi duydu ve bu, Dürzî hareketinin köklerini daha iyi anlamak için kendisine bir alt yapı oluşturacak olan İsmail'i tarihi konusu üzerinde de çalışmalar yapmasına yol açtı. Hatırlanacağı üzere Dürzî dini olarak bilinen kavram,

başlangıçta Fatımi halifesi el-Hakim'in (996-1021) saltanatının son döneminde el-Hakim'in ilahiliği gibi bazı uç öğretiler ortaya atan bir kısım ayrılıkçı dai tarafından organize edilen hizipçi bir İsmaili hareketiydi. Ama zamanla Dürziler, İsmaililiğin hatta belki de Şiiliğin bile ötesinde, ayrı bir dini topluluğun temsilcisi haline geldiler.

De Sacy'nin Dürzîler üzerine çalışmaya başlaması 1790'lara, Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği dönemde geçici olarak Paris'in dışında bir köy evine taşındığı zamana dayanır. Sacy tüm diğer ilgi alanları gibi, Dürzîleri de kendi yazılı kaynakları üzerinden inceledi ve başta Hamza ve el-Muktana olmak üzere, Dürzî dininin kurucularına ait yazılar ve mektuplardan meydana gelen kutsal bir el yazması üzerinde çalıştı. Bu tip Dürzî metinleri, İsmaili metinlerinden farklı olarak, 1700'den itibaren Avrupa'da mevcuttu; bu, Fransa'ya gelen ve Kral XIV. Louise (1643-1715) dört adet Dürzî el yazması sunan Suriyeli bir hekim sayesinde mümkün olmuştu. De Sacy'nin Dürzî yazılı kaynakları ile ilk teması, Paris'in dışında geçirdiği yıllarda Arapçadan Fransızcaya çevirdiği bu dört el yazması sayesinde oldu. Bundan sonra Dürzî yazını ve öğretileri konusuna yoğunlaştı. De Sacy'nin Dürzîler üzerine yaptığı kırk yıl süren araştırmalar ve kaleme aldığı çok sayıda inceleme yazısı ve kısa yazı sonucunda, ömrünün son yılı olan 1838'de yayınlanan iki ciltlik muazzam eser *Exposé de la religion des Druzes* ortaya çıktı. De Sacy'nin başlıca eserlerinden biri olan bu çalışma, Dürzîlerin tarihi ve öğretilerini klasik tarzda ele almakta ve bunun yanında Avrupa kütüphanelerinde var olan Dürzî metinlerini incelemektedir.

Exposé'nin uzun sunuş bölümünde Sacy, İsmaili hareketinin tarihi ve öğretileri konusundaki düşüncelerini detaylandırır; bunların arasında Karmatiler hakkında derlediği bilgiler de bulunmaktadır.¹⁵² Ancak metninde, Sünni yazarların yaz-

dıklarına son derece güvenerek, onların ismaili karşıtı tavırlarını benimsemiştir. Özellikle İsmaililerin kökeni ile alakalı olarak kötileyici "kara efsane"den alıntılar yapmıştır. Hatırlanacağı üzere bu efsane İbn Rizam ve Akhu Muhsin tarafından yayılmış, yazdıkları kötileyici düşünceler, başta el-Nüveyri olmak üzere sonradan gelen birkaç yazar tarafından günümüze kadar ulaştırılmışlar. De Sacy, özellikle Kraliyet Kütüphanesinde bulunan el-Nüveyri'nin el yazmalarından esas alarak, Abd Allah bin Meymun el-Kaddah'ı İsmaililiğin gerçek kurucusu olarak gösterir. Dahası, el-Nüveyri'nin İsmaililik dinine girişle ilgili iddia ettiği, en nihayetinde ateizmle son bulacak olan dokuz aşamalı süreci de metninde aynen tekrar eder.¹⁵³

Ancak öte yanda Sacy'nin İsmaililer üzerine yaptığı bu hatalı çalışma çok önemli bir etimolojik keşfe yol açtı. İsmaililik yanında dil bilimine de duyduğu ilgi sayesinde, kendisinden önceki Avrupalı uzmanların pek çok başarısız girişimlerinin ardından "Haşaşi" kelimesinin ardındaki gizemi çözdü. De Sacy "Haşaşiler" ve onların isimlerinin kökeni üzerine önemli bir *İnceleme* hazırladı; önce 1809'da bunu Institutde France önünde okudu¹⁵⁴ ve sonra da 1818'de kapsamlı halini yayınladı.¹⁵⁵ Sacy'nin incelemesinin bu tam hali ilk kez olarak bu kitabın ek bölümünde İngilizceye çevrilmiştir. Yukarıda anlattıklarımıza ek olarak Sacy'nin, İncelemesinde kendisinden önceki bütün etimolojik anlatımları incelediğini ve bunları reddettiğini, sonra da Haçlıların aslı Latince olan dokümanlarında ve değişik Avrupa dillerinde haşaşi kelimesinin değişik şekillerinin Arapça haşhaş kelimesiyle ilişkili olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Ardından da *assissini*, *assassini* gibi değişik söyleniş şekillerinin genel olarak kelimenin Arapça iki farklı şeklinden, haşişi (çoğulu haşişiya ve haşişiyin veya haşişin) ve haşhaş (çoğulu haşhaşin) kelimele-

rinden türedisini ortaya koymuştur. De Sacy hipotezini kuvvetlendirmek için, Arapça metinlerden özellikle de Nizari İsmaililerini gerçekten de "Haşişi" (çoğulu Haşişiya) olarak adlandıran Ebu Şamaya ait metinlerden alıntılar yapmış, ancak haşhaş kullanıcısı anlamına gelen ve daha modern bir tanımlama olan haşhaşi (çoğulu haşhaşin) kelimesiyle ilgili aynı derecede sağlam kaynaklar öne sürememiştir. Bundan dolayı, Bernard Lewis'in de bahsettiği gibi, Sacy'nin etimolojik anlatımının ikinci kısmı bütünüyle dikkate alınmamalıdır.¹⁵⁶

De Sacy, *Haşası Hanedanlığı Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışmasında, İslami kaynaklardan ve Haçlı vakayinamelerinden edinebildiği bilgiler doğrultusunda, Alamut dönemi İran ve Suriye Nizarilerinin özet tarihini de sunar. Öncü niteliği taşıyan incelemesinde Sacy "Haşası"lerin Nizari İsmailileri olduklarını söyleyerek, onları İslam tarihinde tam olarak doğru yere oturtmuş, bu sayede Haçlıların zamanından beri gelen Avrupalı yazarların bu konu hakkındaki pek çok fantastik teze son vermiştir. Ama batılı kaynaklarda yer alan "Haşası ef-saneleri"ni telaffuz etme hatasına O da düşmüştür. Sonuçta, Nizarilerin "Haşasiler" olarak adlandırılmalarının nedenlerini irdelerken De Sacy de Nizarilerin haşhaş ya da haşhaş içeren bir iksir kullandıkları sonucuna varmış, öte yanda fedailerin bu uyuşturucuya bağımlı olma ihtimallerine değinmemiştir. İncelemesinde anlattığı üzere De Sacy, haşhaş ya da haşhaşın içki haline getirilmiş halinin Nizari liderinin gizli bir silahı olduğuna ve fedailerin büyüleyici cennet rüyaları görmelerini ve liderlerinin emirlerine riayet ederlerse onları bekleyen sonsuz mutluluğun biraz olsun tadını almalarını sağlamak için düzenli ve gizli bir şekilde O'nun tarafından kullandığına inanıyordu. Böylece De Sacy etimolojik anlatımı ile genç fedailerin düzenbaz liderlerince nasıl kandırıldıklarını anlatan başta Lübeckli Arnold, Marco Polo ve Pordenoneli Odoric

olmak üzere, ortaçağ dönemindeki çeşitli batılı yazarların hikâyeleri arasında bağlantı kurdu.

De Sacy'nin incelemesi Nizari araştırmalarında bir dönüm noktası oldu; ve başta Etienne M. Quatremere (1782-1857) ve Charles F. Defremery'e (1822-83) ait eserler olmak üzere, sonradan ortaya çıkacak daha gerçekçi çalışmalara öncü oldu. Ama 19. yüzyıl şarkiyatçılarının duayeninin Haşâşi efsanelerini onaylamış olmasını da daha bir pekiştirdi. De Sacy gibi ünlü ve kaliteli bir araştırmacının, hem Sünni eleştirmenlerin İsmaili karşıtı kampanyalarının hem de Haçlıların "Haşâşiler" üzerine kurdukları fantezilerin kolayca kurbanı oluşu, İsmaililerin son zamanlara kadar neredeyse tamamıyla düşmanlar veya bilgisiz gözlemciler tarafından sunulan uydurma bilgiler temelinde incelendiklerini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

HAŞİŞİ HANEDANLIĞI ve İSİMLERİNİN KÖKENİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹⁵⁷

Silvestre de Sacy

Kısa zaman önce Bölüm¹⁵⁸e sunduğum bir çalışmamda, İsmaili tarikatının öğretileri ile ilgili detaylı bir araştırmayı aktarmıştım. Bu araştırmada mümkün olduğu kadar geriye, tarikatın köküne ve tarikatı oluşturan, dini daha doğrusu felsefi sisteme kadar inmiştim. İçeriği hakkında çok az sayıda zamanın bilgi sahibi olduğu İsmaililerin gizli öğretilerinin bir din felsefesi, inanç sistemi ve tanrı tarafından vahiy edilmiş sınırsız özgürlük düşüncesi yerleştirme amacı taşıdığına dair ortada sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Bu özgürlük, daha doğrusu kuralsızlığın bir düşünce olarak kalması uzun sürmedi, kısa bir zaman içinde daha da derine indi ve ruh yapısı üzerindeki zararlı etkileri hissedilmeye başlandı. Böylece İsmaililerin içinden, öğretilerinin temellerini attığı her tür ahlaksızlığı benimseyen gruplar çıktı ve bunlar sadece genel ilkeleri ve inançları sarsmakla kalmadılar; bunun yanında doğanın en kutsal kanunlarını ve edep kavramlarını da hiçe saydılar. Karmatilerin ahlaksız eğlencelerinde yaşananlar, Dürzilerin suçlandıkları eylemler, bugün bile Mezopotamya'da ve Suriye'nin bazı bölgelerinde belli tarikatlar tarafından uygulanan davranışlar belki de bu öğretinin temellerini atan yazarları utanç içinde bıraktı. Şüphesiz ki bu yazarlar, kurdukları sistemin yol açacağı sonuçları önceden tahmin edemedi.

Ancak ne özellikle İsmaili eğitiminin son safhasını şekillendiren sınırsız özgürlük düşüncesi ne de bu tarikatın pek çok kolunu etkileyen ahlaksızlık, bu sözde öğretiyi benimseyen ve Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'in imamlığını tanıyan herkese mahsus değildi. Bu dine yeni mensup olmak isteyenlerin kabul edilişleri bile aşamalar halinde oluyordu ve bu aşamalar arasında büyük ayrımlar vardı. Tarikat hem siyasi hedeflere hem de hırslı bir bakış açısına sahip olduğu için, her şeyden önce her bölgede ve her sosyal sınıftan büyük sayılarda yandaş edinmeye odaklanmıştı. Bu nedenle kendini büyük kitlelerin yapılarına, havasına ve önyargılarına karşı adapte etmek zorundaydı. Karşılaştıkları öğreti, değişim konusunda daha az cesur olanları şok edebilir, daha baştan tarikattan soğumalarına neden olabilir ve bağlı oldukları inanca vefa duygularını kolayca harekete geçirebilirdi. Sözde öğreti, Hz. Ali ve oğlu İsmail'in soyundan gelenlerin halifelik haklarının geçerliliğini tanımanın gerekliliğine vurgu yaptığı sürece ve tarikatın üyeleri, ortaya çıkmak için uygun zamanı bekleyen ve bir sır perdesinin ardında saklanan imamların düşüncelerinin aktarıcıları ve temsilcileri olarak davranan dailer ya da misyonerlerin talimatlarına kayıtsız şartsız uymaya mecbur bırakıldıkları sürece, yeni yandaşlara daha gizli bilgiler verme riskine girilmiyordu. Bunun dışında, öğretileri değişik şekillerle İslam'dan ayrılan İsmaililerin kendi içlerinde pek çok farklı kola ayrılması şaşırtıcı değildir. Bunlar Karmatiler, Nusayriler, Fatımilerya da Mısır Batınileri, Dürziler, *Mülhid* (çoğul hali *Malahida*) ya da kâfirler adıyla bilinen İran İsmailileri ve *Haşâşiler* isminin özellikle atfedildiği Suriyeli İsmaililerdir.

Başka çalışmalarımda, Karmatilerin İsmaililerin bir kolu olduğunu ve sözde öğretinin tüm sonuçlarıyla bu tarikatın içinden çıktığını göstermiştim. Otoriteye isyan, hac kervan-

larının yağmalanması, İslam tarafından kutsal sayılan mekânların tahrip edilmesi, Mekke'deki kutsal değerlere yapılan saygısızlıklar, Kabe'deki kutsal taşın yerinden alınması bu sonuçlardan bazılarıdır. Bugün bile Lübnan'ın dağlarında varlıklarını devam ettiren Nusayriler Karmati hizbinin bir koludur.¹⁵⁹ Fatımiler ya da Mısır Batınileri ise kendilerini İsmaili olarak görürler. Hanedanlıkları, Hicretin üçüncü yüzyılı civarında, Karmatilerin bir daisi tarafından ilk olarak Afrika'da kurulmuştur. Ancak kendi politik hedeflerine sahip olduktan sonra, Mehdi ve halefleri farklı bir dil kullanmalarının daha iyi olacağının farkına vardılar ve Abbasi Halifeliğine karşı isyanın başlamasından sonra otoriteye boyun eğmeyi seçtiler. Sözde öğretiyi de yumuşattılar. Çünkü bu öğretinin yol açtığı sonuçları kabul edip, genel inanışları reddeder, namazı, oruç tutmayı ve hacca gitmeyi kaldırılırsa, halkın öfkesini çekeklerini ve kavuştukları tahttan kendi elleriyle aşağı ineceklerini gördüler. Kendi menfaatlerini gözeterek böylece daha ılımlı hale geldiler, görünüşte farklı yaşadılar ve hiyerarşiyi muhafaza ettiler ve Mısır'ı fethetmelerinin ardından burada rahat bir şekilde yaşamaya başladılar. Mısır'ı fethetmeleri, Arap tarihçilerin *şiar el-taşuyu* yani Şiiliğe adanmışlar olarak adlandırdığı Şiilerin yani Ali yandaşlarının tarihlerindeki çok önemli dönüm noktalarından biridir.

Ancak Karmatiler, görüntüde genel olarak Müslüman toplumu tarafından kabul edilen ve Kuran ve geleneklerle şekillenmiş öğreti ile uyum halinde yaşasalar da, yine de inançlarına sadık kaldılar ve sözde öğretilerini gizlice yaymaya devam ettiler. Fatımiler, *Kadı el-kudat* yani yüksek yargıcın fonksiyonlarını da çoğu zaman üstlenen *dai el duat yani* dailerin daisi olarak adlandırılan tarikatın en yüksek lideri tarafından idare edilen dailere sahiptiler. Halifenin sarayında haftada ya da iki haftada bir düzenli olarak toplantılar düzen-

lenirdi. Tarikat, kadın ve erkek yeni müritlerin kabulü yoluyla propagandasını yapardı. Her toplantıda, *Akıl Dersleri*, *meccalis el-hikmet* adı verilen mistik bilgiler okunurdu; bunlar özel bir amaçla hazırlanır, sarayda yapılan, dailerin bir araya geldikleri özel toplantılarda okunur ve onaylanır, ardından onay vermesi için halifeye sunulurdu. Bütün bu uygulamalar İsmaili tarikatına ve Karmatilere ait uygulamalardı.¹⁶⁰ Ayrıca, pek çok kanıt göstermektedir ki; aynı kökten çıkan Karmatiler ile Fatımiler aynı öğretiyi ve aynı felsefi amaca sahiptiler ve siyasi menfaatleri açısından birbirlerinden ayrılmış olsalar da aslında birbirinin aynı iki tarikattı.

Hicretin 317. yılında Karmatilerin lideri Ebu Tahir Mekke'yi ve Mekke'nin kutsal mekânlarını hacıların kanlarına bulamış ve kutsal taş Hacer-ül Esved'i yerinden almıştı. Kardeşi Ebu Mansur Ahmed ile aynı yıl 332'de öldü;¹⁶¹ ama onların yerini kardeşleri Ebul Kasım Sayid ve Ebul Abbas aldılar. Onların liderliği döneminde Hacer-ül Esved Mekke'ye geri götürüldü. Nuveyri'ye göre bu iade, Fatımi hanedanlığının ilk halifesi Ubeyd Allah'tan Karmati liderine, bu konudaki yanlısını ifade eden sitemkâr bir mektup sayesinde olmuştu.

Adımıza leke sürdünüz, öğretimizin gizemini ve gerçek ruhunu açığa çıkarıp, ahlaksızlık ve inançsızlığa yol açtınız. Mekkelilere yaptıklarınızı telafi etmezseniz, Hacer-ül Esved'i yerine koymazsanız ve Kabe'yi örten örtüyü geri iade etmezseniz, sizinle aramda hiçbir hukukum kalmayacaktır; ne bu dünyada ne de öteki dünyada...

Reiske'nin Ebul-Fida üzerine notlarında {*Abulfedae Annales Moslemici*, 2. cilt, s. 752) alıntı yaptığı Hamza İsfahani, Ebu Tahir'in Mekke'yi yağmalayıp Hajar'a geri döndükten sonra, Ubeyd Allah'ı hükümdarı olarak kabul edip, adına dualar ettirdiğini ve bunlar hakkında O'nu bir mektupla haberdar ettiğini ama bunların karşılığında minnet ifadeleri ve çe-

şitli ödüller beklerken, bunun yerine kınama ve tehdit alınca, bağlılığını ifade eden bu uygulamalara son verdiğini anlatır.

Karmatiler, Suriye'de sürekli olarak düzenledikleri akınlar ile Abbasi Halifeliği'nin hüküm sürdüğü topraklarda öylesine korku salmıştı ki; halife adına Suriye ve Mısır'ı idare eden Akşit emirlerinin döneminde, Şam kamu hazinesinden kendilerine yıllık üç yüz bin altın ödeniyordu. Cevher Mısır'ı Fatımiler adına aldığı ve Suriye de başka bir general, Cafer bin Fellah tarafından fethedildiğinde, Karmatiler bunu kendi güçlerini yaymak için uygun bir fırsat olarak gördüler. O dönemde yönetimde olan Ebu Mansur Ahmed'in oğlu Hasan Suriye'yi istila etme niyetiyle ilk olarak Kufe'ye doğru ilerledi.¹⁶² Fatimilere karşı yaygın olarak duyulan düşmanlık, o dönemde Bağdat *emirül umeralı* görevini yürüten Büveyhoğullarının prensi Bahtiyar'ı harekete geçirdi ve Bağdat vilayetinin tüm kuvvetlerini tahsis ederek ve Hamdan ailesine mensup Masır el-Davla'nın oğlu Ebu Tağlip aracılığıyla dört yüz bin altın ödeyerek, Hasan'a kalkıştığı işte destek verdi. Fatımilerin Suriye'deki komutanı Cafer bin Fellah tarafından aşağılayıcı ve tehditkâr davranışlara maruz kalan Ebu Tağlip kendisine sunulan bu öğ fırsatını memnuniyetle karşıladı ve Karmati prensine dört yüz bin altın ödedi; ayrıca erzak ve birlik desteğinde bulundu. Hasan'ın ordusu, Mısır'dan atılarak Suriye ve Filistin'e sürülen Akşitlerin askerleriyle daha da büyüdü. Böylece kendini güçlü bir ordunun başında bulan Karmati Hasan, Şam'a ilerledi ve burayı ele geçirdi. Başka birkaç fethin ardından Mısır'a yöneldi. Bölgedeki Fatimi komutanı Cevher bu gelişme karşısında paniğe kapıldı ve henüz Kayravan'dan ayrılmamış olan Müizz'e acilen Mısır'a gelmesini söyledi. Müizz Mısır'a 363 yılında vardı¹⁶³ ve Karmati prensine, aslında aynı tarikata mensup olduklarını, Karmatilerin de öğretilerini İsmaililerden aldıklarını ifade eden

bir mektup yazdı. Nüveyri'nin alıntı yaptığı yazarın hikâyesine göre Hasan, iki tarikatın aslında aynı olduğunu çok iyi biliyordu ve aslında Karmatiler ile İsmaililer, ateizmi ve sınırsız özgürlüğü benimseme ve peygamberin öğretilerini reddetme konusunda hemfikirdiler. Ama öğretileri aynı olsa da, iki taraftan biri diğerini kontrol altına alma fırsatını ele geçirdiğinde, karşı tarafa mensup halkın canını bağışlamamalı ve merhamet göstermemeliydi.

Hasan, Müizz'in girişimini dikkate almadı ve Mısıra girdi. Heliopolis'e kadar ilerledi, Kahire'yi kuşattı ve kaleyi ele geçirdi. Şayet Müizz, Karmati ordusunun komutanlarından birini kendi tarafına geçirmeyi başarıp, komutanın savaşın tam ortasında mücadeleyi bırakmasını sağlamasaydı, yenilgisi kaçınılmaz olacaktı. Savaşın sonunda Hasan kaçmak zorunda kaldı. Kısa bir zaman sonra Şam'ı da kaybetti. 366 yılında Hasan'ın ölümünün ardından, Karmatilerin komşu devletlerle 375 yılına kadar birkaç ufak tefek mücadelesi daha oldu ve bu tarihten sonra tarih sahnesinden silindiler. Gerçi Dürzilerin kitaplarından öğrendiğime göre, 422 yılında hâlâ Lahsa'nın yönetimini ellerinde bulunduruyorlardı.¹⁶⁴

Mısırlı İsmaililer veya Fatımiler ile Karmatiler arasında, en azından köken ve öğreti açısından mevcut olan yakın bağlantı hakkında söylediklerimin, *Malahida* ve *Haşaşiler* adıyla bilinen İran ve Suriye İsmailileri için de geçerli olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur.¹⁶⁵ Haçlılar tarihinde büyük üne sahip olan Suriyeli Haşaşilerin İran İsmaililerine bağlı oldukları çok iyi bilinmektedir; ama Fatımiler ile aralarındaki ilişki konusunda yeterli bilgi yoktur ve böyle bir ilişkinin olduğu yönündeki bilgiler de muhtemelen Batıniler veya İsmaililer tarafından öldürülen Fatımi halifesi Amir bin Ahkam Allah hakkında anlatılanlardan kaynaklanıyor olmalıdır.

Yine de De Duignes (*Histoire des Huns*, X. Kitap, 3. cilt,

s. 221, 222) İran İsmaili hanedanlığının kurucusu Hasan Sab-
bah'ın Mısır halifesi Mustansır Billah ile bir süre zaman geçir-
diğini ve kurduğu tarikatın bir şekilde Fatımilerin mensubu
oldukları tarikatla bağlantılı olduğunu söyleyerek bu ilişkinin
varlığını bizlere göstermektedir. *Tableau general de l'empire
Othoman* (1. cilt, s. 36) kitabının yazarı da yanlış bir şekil-
de olsa da, İran'daki İsmaili tarikatının kurucusu Hasan Hü-
meyri'nin, Suriye ve İran'da Mısır Fatımileri adına Bağdatlı
Abbasilere karşı vaazlar verdikten sonra Kuran'ı yanlış yo-
rumlayarak yeni bir tarikat kuran ahlaksız bir şeyh olduğun-
dan bahsetmektedir. İleride değineceğim bir incelememde
de yer vereceğim gibi, Padua başrahibi S. Assemani de, *Ni-
garistan* kitabının yazarına göre, Hasan'ın Fatımiler lehine ve
Abbassiler aleyhine vaazlar verdiğini iddia etmiştir. Ancak bu
zayıf tezler, Mısır Fatımileri ile İran İsmailileri arasındaki yakın
ilişkiyi kanıtlamak için yeterli değildirler. Bu ilişki, *Notices el
Extraits des Manuscrits* isimli kitabımın dördüncü cildinde
(S. 686) bir bölümünü alıntı yaptığım, şark hanedanlıklarının
kronolojik olarak kısa tarihini anlatan *Nizam el-tavarih* isimli
eserin yazarı tarafından daha net bir şekilde gösterilmiştir.
Söz konusu yazar, Mısır Fatımi halifesi Mustansır'ın Hasan'ı
vali ve vekil olarak yolladığını çok açık bir şekilde söylemek-
tedir.

Hasan'ın kurduğu, yüz yetmiş yıl süren hanedanlık hak-
kında hâlâ çok az şey bilinmektedir. D'Herbelot ve sonrasın-
da *Histoire des Huns* isimli eserinde Marigny ve *Révolutions
des Arabes* isimli eserinin birinci cildinde de Guignes, bu ha-
nedanlığın liderlerinin listesini vermiş ama çok az detaya gir-
mişlerdir. *Catalogue des Manuscrits Orientaux de la Bibliot-
hèque des Medicis a Florence* (s. 242) isimli eserinde pisko-
pos Et. Avode Assemani de, Türkçe kaleme alınan, şark ha-
nedanlıklarının kronolojik şemalarından yararlanarak bu silsi-

leyi vermiş ama bundan başka bir bilgiye değinmemiştir. Daha önce de adını zikrettiğim *Nizam el-tavarih* üzerine yazdığım incelememde, bu kısa eserin hanedanlık hakkında verebildiği bilgilere yer vermiştim. Son olarak Padua başpiskoposu S. Assemani yaşadığı şehirde yayınlanan derginin Haziran 1806 sayısındaki *Giornale dell'Italiana letteratura* isimli yazısında bu aile hakkında bazı farklı detaylara değinen bir bölüm kaleme almıştır. Kaynak olarak *Nigaristan* isimli eseri kullanmıştır. Hepsini dört ya da beş sayfa olan bu bölümün, İsmaililerin tarihi konusunda yeterli bilgi sunduğunu söylemek zordur.

Hanedanlığın tarihi ve özellikle kurucusu Hasan bin Sabbah hakkında oldukça uzun ve detaylı bir içeriğe sahip olan Mirkhvand'ın *Ravdat el-safa* eserine bakarak, yukarıdaki yazılı kaynakların yetersizliğini ortaya çıkarmak çok kolaydır. Elmacin, Ebul Fida, Ebul Farac ve birkaç başka yazarın daha bu konuda yaptıkları katkıları da birbirlerine eklediğimizde bu tarikatın gelişimi, kuruluşundan yıkılışına kadar takip edilebilir.

Bay Falconet'in Académie des Belles Lettres derlemesinde (17. cilt, s. 127 ve devamı) yayınladığı, İsmaililer veya Haşâşiler üzerine yazdığı iki incelemede, bu konuyla ilgili bazı gerçekler oldukça doğru bir şekilde masaya yatırılmıştır. Suriye Haşâşilerinin, Cibel ya da İran İsmaililerinin bir kolu olduğunu, tarikatın başı *le Vieux de la Montagne* yani Dağın Yaşlı Adamının Alamut'ta yaşadığını ve Suriye İsmaililerinin O'nun kontrolü altında olduklarını belirtmiştir. Bunun yanında Haşâşi isminin kökenini de incelemiştir. Ama şark dillerinden hiçbirini bilmediği için, incelemesinde çoğunlukla, batı dillerine tercüme edilmiş baskıları mevcut olan doğulu yazarların eserleri ve Guignes'in çok genç yaşındayken tercüme ettiği Ebul Fida'ya ait bazı parçaları esas almıştır. Bu ne-

denle Falconet'in çalışması eksik kalmıştır. Ancak İran İsmaililerini ve Suriye Haşâşilerini doğru bir şekilde konumlandırdığı için, bu tarihsel yön üzerinde durmayacağım; genel olarak İsmaililerin bu kolunun, Mısır halifelerinin mensup oldukları kol ile ilişkisini tanımlamaya çalışacağım. Ardından Haşâşi isminin kökeni üzerine yaptığım incelemeye geçeceğim. Bunun yanında, şarkiyatçı tarihçiler tarafından İsmaililere verilen çeşitli isimler üzerine de bazı görüşlerimi ekleyeceğim.

Mirkhvand'ın İran İsmaililerinin tarihi üzerine kaleme aldığı eser, tam haliyle tercüme etmeye degecek kadar dikkat çekicidir. Ancak bu iş, Bölüm'e arz ettiğim bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bunu *Notices*¹⁶⁶ derlemesine saklayacağım ve burada sadece ana başlıklar üzerinden geçerek kısa özetler aktaracağım.¹⁶⁷

Şahrastani ve İbn Haldun, bizlere İsmaililerin iki kola ya da tarikata veyahut kendi deyişlerini kullanırsak, yeni ve eski olarak iki davaya ayrıldıklarını söylemektedirler. Eski olan, Cafer Sadık'ın oğlu imam İsmail'in, daha doğrusu Hicret'in 3. yüzyılı ortalarında yaşamış olan oğlu Muhammed'in zamanına kadar gitmektedir; yeni olan ise aynı takvime göre 483 yılında Hasan Sabbah ile başlar.

Yazarlar, bu iki İsmaili kolunun her birinin kendi inanış ve dogmaları olduğunu ama sistemlerinin özünü teşkil eden pek çok temel noktada aynı fikirde olduklarını söyler. Yani bütün İsmaililer Ali ve Ali'nin soyundan gelenlerin, mutlak ruhani ve dünyevi gücü simgeleyen imamlık mertebesini kabul etmekte ve Ali ve O'nun soyunun haklarını hiçe sayarak bu gücü elinde tutan tüm liderleri zorbalıkla suçlamaktadırlar. Ali yandaşı pek çok tarikattan farklı olarak, 12 imam silsilesini kabul etmezlerdi.¹⁶⁸ Tanıdıkları imamlar yedi tanedir ve yedinci imam, Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'di. Kendilerini İsmaililer olarak adlandırmalarının nedeni de buydu. İsmail-

il'den sonra imamlığın gizli olarak yürüdüğüne ve oluşan boşluğu herkesin kimliğini bilmediği gizli şahsiyetlerin doldurduğuna inanırlardı. İmam tekrar ortaya çıkana kadar, gerçek inanç tıpkı bir emanet gibi dailere veya temsilcilere devredilmişti. Bu yeniden ortaya çıkış, dai Abdullah'ın yardımıyla Kuzey Afrika'da ilk olarak Fatımi hanedanlığını kuran Mehdi lakaplı Ubeydullah ile oldu. Hanedanlığın 4. hanedan döneminde, Mısır egemenlik altına alındı ve Bağdat'taki halifelere rakip çıkan bu liderlerin güçlerinin merkezi haline geldi. Rekabetleri doğrultusunda, öğretilerini yaymaya hevesli ve haklarını savunmak için doğabilecek her tür fırsatı kullanmaya hazır gizli dailer ya da misyonerler sayesinde, Bağdat halifelerinin egemen olduğu topraklarda çok sayıda yandaş edindiler.

Hasan Sabbah bu dailerden biriydi. Babasının ismi Ali idi. Bazı yerlerde Sabbah'ın oğlu ya da Muhammed bin Sabbah'ın oğlu şeklinde adlandırılmasının nedeni, meziyetleri ve kendisine atfedilen mucizeleriyle ünlü Muhammed bin Sabbah Humayri adındaki şahsın soyundan geldiğini iddia etmesinden kaynaklanmaktadır.

Hasan'ın babası Ali, dünyadan izole bir şekilde, çileli bir hayat sürdü ama çevresinde pek dindar olmayan ve doğruluğu şüpheli bir hayat görüşüne sahip olduğu düşünüldü. Kendisi hakkındaki bu düşünceleri engellemek için, oğlunu Nişapur'a, inancının saflığı ile tanınan, bunun yanında da aydın bir akla ve üstün faziletlerle sahip olan imam Muvaffak Nişapuri adındaki şeyhin yanında eğitim görmeye yolladı. Hasan burada, ileride Nizam-ül Mülk adıyla çok tanınan biri olacak bir şahısla yakınlaştı. Bu yakınlık O'na gelecekte Selçuklu sultanı Melikşah'ın hizmetine girme fırsatını sunacaktı. Nizam-ül Mülk adıyla vezir olan arkadaşı O'nu sultana, eski okul arkadaşı olarak tanıştıracaktı. Daha sonra Hasan Sabbah,

kendisine yardım eden arkadaşının ayağını kaydırmaya çalışacak ama vezirin entrikaları ve kurnazlığı nedeniyle bu amaçla ulaşamayacak, sarayı terk etmeye mecbur olduğunu görünce, ilk olarak Rey'e kaçacak, ardından İsfahan'da dailerin bulunduğu eve sığınacaktı.

Hasan hikâyenin devamını kendi ağzından şöyle aktarıyor: '69

Gençliğimden itibaren, On İki İmam silsilesini tanıyan Şiilerin öğretisiyle büyüdüm. Bu tarikat mensuplarından, refik olarak çağrılan Amira Darrab adındaki şahısla yakın arkadaş oldum. İsmailî tarikatının öğretisinin filozofların ki ne benzediğini düşünüyordum: bu yüzden Amira, İsmailî tarikatı hakkında konuşmaya başladığında veya benim inancıma saldırıldığında her zaman O'na karşı çıkardım. Yine de bu tartışmalar kendiliğinden zihnimde bir etki yarattı ve çok tehlikeli bir hastalığa yakalandığım bir zamanda İsmailîlerin öğretisinin doğru öğretisi olduğunu, bu zamana kadar bunu kabul etmemiş olmamın sebebinin inatçılığım olduğunu ve eğer bu halde ölürsem, kayıp bir insan olacağımı fark ettim. Hastalıktan kurtulduktan sonra, başka bir İsmailî ile yakınlaştım ve ardından beni tarikata kabul etmesini istediğim bir daiyle tanıştım. Sonradan, ben de dai rütbesine yükseltildim ve Mısır'a yollanarak imam Mustansir'i görme ayrıcalığına eriştim.

Gücünü Asya'ya yayma şansını yakaladığı için şüphesiz memnun olan Mustansır, Hasan'ı ödüllere boğarak şerefletirdi ancak huzuruna kabul etmedi. Halife Hasan'ın hareketlerini yakından takip ediyordu ve O'ndan öyle iyi bahsediyordu ki; herkes O'nun bir gün en yüksek makama ulaşacağına inanıyordu. Bununla bağlantılı olarak, Hasan ile İsmailî tarikatını kontrolü altında tutan *emir el-cuyus* yani halifenin ordularının komutanı arasında Mustansır'ın, yerine oğlu Nizar'ı¹⁷⁰ ataması konusunda şiddetli bir anlaşmazlık ortaya

çıktı. Halife verdiği karardan geri döndü ve *emir el-cuyus* bunu memnuniyetle karşıladı.¹⁷¹ Öte yanda Hasan, ilk verilen kararın tekrar geçerli kılınması görüşünü destekledi. Hasan'ın sahip olduğu etkiyi kıskanan *Emir el-cuyus* Mustansır'a, O'nu tutuklatıp, Damietta hapisanesine kapatmasını söyledi, ancak halife böyle bir şey yapmak istemediği için, Hasan'ın düşmanları O'nu yakalayarak, Frenklerle birlikte bir gemiye koyarak, Mağrib'e yolladılar. Bir çeşit mucize gibi görünen birkaç maceranın ardından Hasan Suriye'ye ayak bastı ve Halep'e, ardından Bağdat'a, Kuzistan'a, İsfahan'a ve en sonunda Yezd ve Kirman'a giderek bütün bu bölgelerde dailik faaliyetlerinde bulundu ve tarikatının propagandası için elinden geleni yaptı. Ardından İsfahan'a döndü ve sonra da Kuzistan'a giderek, burada üç yıl geçirdi. Sonra Damghan'a geçti ve burada da üç yıl geçirdi; bu süre zarfında pek çok yandaş edindi. Sonrasında Gurgan'a seyahat etti, buradan da Damavand ve Kazvin üzerinden Daylam'a girdi. En sonunda Alamut'a yerleşti ve zamanını düşünerek geçirdi ve dindar bir hayat sürdürdü.

Hasan Sabbah'ın, Kazvin bölgesinde bulunan ve Sultan Melikşah'a ait olan Alamut kalesini nasıl ele geçirmeyi başardığı konusunda çok az şey biliyoruz. Kale, *Mehdi* olarak adlandırılan bir komutan tarafından idare ediliyordu. Dailerin, özellikle de Hüseyin Kayini'nin bu bölgede verdiği vaazlar sayesinde, İsmaili öğretisini ve gerçek imamın Mısır'da olduğunu kabul eden yandaşların sayısı günden güne artmıştı. Bu sayede Hasan'ın Mehdiyi, kendisine 3 bin dinar karşılığında bir öküz derisinin kaplayacağı alan kadar toprak parçası satmaya zorlaması kolay oldu. Ama bu pazarlık, Dido kadar kurnaz olan Hasan'ın tüm kaleyi kaplayan bir toprak parçasını elde etmesini sağladı. Hasan, tarikatını tutan Girdkuh lideri tarafından kendisine üç bin dinar ödenmek üzere Meh-

diye bir belge verdi ve O'nu kaleyi terk etmeye zorladı. Alamut'un efendisi olduktan sonra¹⁷², dai Hüseyin Kayini'yi, birkaç refik ile birlikte, Horasan'a bağlı olan ve bu geniş vilayetin güney doğu ucunda yer alan Kuzistan'daki halk arasında yandaş edinmeye yolladı.

Bu aşamada önemli bir noktaya değinmemiz gerekir. Mirkhvand'ın metnini aynen tercüme ediyorum:

Sabbah'ın oğlu Hasan Alamut'un efendisi olunca, bir kanal kazılmasını ve bu kanal sayesinde kalenin önüne uzaktan su getirilmesini emretti. Kalenin çevresine meyve ağaçları diktirdi ve bölge sakinlerini, tarımla uğraşmaya ve toprağı zenginleştirmeye teşvik etti. Bu sayede, önceden oldukça sağlıklı olan Alamut'un havası tertemiz ve sıhhatli bir hale geldi.

Bu olay, aşağıda bahsedeceğim Haşâşilerin muhteşem bahçeleri fikrini doğurmuş olabilir mi? Ancak bu soruya cevap vermeden önce, kronolojik olarak tarihi gerçekleri anlatmaya devam edelim.

Melikşah Hasan'ın üzerine askeri birlik yolladı ancak Alamut'u kuşatmaları oldukça cüretkâr bir eylem sayılırdı. Hasan'ın o sırada yanında, saldırganlara karşı mekânı koruyan yetmiş refiki vardı ve dışardan gelen üç yüz adamlık takviye ile birlikte bir gece sultanın birliklerinin üzerine saldırarak, büyük bir katliam yaptı ve yüksek miktarda ganimet elde etti. Hicret'in 485. yılında Melikşah'ın ölümü, Hasan'ın gücünü sağlamlaştırmasını ve yaymasını sağladı.

Hasan'ın iki oğlu oldu. Bunlardan birini şarap içtiği için, diğerini de Hüseyin Kayini'nin öldürülmesinden sorumlu olduğundan şüphelendiği için öldürttü. Hasan'ın bunları yapmaktaki amacı, herkese babadan oğla geçecek bir aile hükümrânlığı kurma niyetinde olmadığını göstermekti. Kendini, egemenliği altındaki toprakları idare etmeye öyle adadı

mid'in torunu Hasan, bütün İslami uygulamaları yasakladı ve bu hareketi için özel bir emir aldığını iddia ettiği gizli bir imamın adını kullanarak, maiyetini şarap içmeleri ve İslam kanunu tarafından yasaklanan eylemleri gerçekleştirmeleri konusunda serbest bıraktı. Harfî harfine uymak zorunda oldukları bu felsefenin anlamsız olduğunu açıkladı ve böylece tarikatın *Mülhicûer* yani kâfirler olarak adlandırılmalarına neden oldu.¹⁷⁹

Mirkhand'a ve *Nigaristan'ın* yazarına göre, Hasan sadece birkaç yıl tahtta kaldı: 561 (1165) yılında öldü ve O'nun ahlaksız uygulamalarını aynen devam ettiren oğlu Muhammed kırk altı yıl boyunca tahtta kaldı ve 606 (1209) yılında öldü.¹⁸⁰ Ancak *Nizam el-Tavarih'in* yazarına göre Hasan 50 yıl boyunca tahtta kalmış ve 607 (1210) yılında ölmüştür. Kısa bir süre tahtta kalan oğludur. Kudüs kralı I. Amalric'e Dağın Yaşlı Adamı'nın elçi yollaması olayının, Hasan'ın mı yoksa oğlunun mu döneminde olduğu sorusu, bu metinlerden hangisini kabul ettiğimize bağlıdır.¹⁸¹ Böylece Surlu William'ın raporlarında anlattığı, elçiyi yollayan liderin İslam dininin tüm uygulamalarını yasakladığı, camileri yıktığı ve ensest ilişkilerle, domuz ve şarap tüketimine izin verdiği bilgilerinin doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Dürzilerin kitapları hakkında bilgi sahibi olanlar, bu liderin Hristiyanların kutsal kitaplarını okumuş olabileceğini ve bunu, Hristiyanlığa geçmek için değil öğretileri ve uygulamaları konusunda daha fazla şey öğrenmek için yaptığını göreceklidir.

Suriye'deki İsmaililerin lideri ve tarikatın bu bölgedeki gücünün oluşmasını sağlayan Sinan 588 yılında öldü.

608 yılında, hem Suriye hem de İran'daki İsmaililer, hanedanlığın altıncı prensi ve Alamut emiri Celal el-Din Hasan'ın, eski Muhammed'in oğlu ve Kiya Buzurg-Ummid'in torunu Hasan'ın emriyle bıraktıkları, İslam dininin uygulama-

larını görüntüde devam ettirme yönündeki emirlerine riayet ettiler.

644 yılında, İran İsmaililerinin emiri Ala el-Din'in elçileri, Tatarların hakanının seçimi için Moğol kabile liderlerince düzenlenen kurultaya iştirak ettiler.

668 yılında, Sultan Baybars Suriye'deki İsmaili topraklarına girdi ve Masyat'ı ellerinden aldı.

En sonunda 670 yılında, aynı sultan İsmaililerin Suriye'deki gücüne son verdi.¹⁸²

Kuzistan'daki İsmaili gücü 653 yılında, İsmaili lideri Rûkn el-Din Kurşah'ın Hülagu'ya teslim oluşu, Alamut'un yıkılışı ve Rûkn el-Din'in ailesi ile çok sayıda *Mülhidin* katledilişiyle zaten sona ermişti.¹⁸³

İsmaililerin, Hicretin yedinci yüzyılı bitmeden önce hem İran'da hem Suriye'de yok olduklarını söylerken, kurdukları tarikatı değil, sahip oldukları siyasi gücü kastediyorum. Tarihin sonraki dönemlerinde de sıklıkla tekrar ortaya çıktılar ve onları korkulan bir toplum haline getiren suikastlar konusundaki uzmanlıklarını yinelediler. Bu konuda şarkiyatçı tarihçilerden tüm detaylarıyla bize ulaşan bir örnek olarak, sürekli olarak Karasungur'u tehdit etmeleri gösterilebilir. Kalaun'un oğlu Mısır sultanı Malik el-Nasır Muhammed adına Halep valiliği görevini yürüten bu emir, sultanın egemen olduğu toprakları terk etmeye ve o dönemde Olcayto Han'ın yönetiminde olan İran Moğollarına, yani Hülagü'nün soyuna sığınmaya zorlanmıştı. Bu duruma çok sinirlenen sultan, yolladığı İsmaililer aracılığıyla pek çok kez O'nu öldürtmeyi denedi. Bunlardan birinde, eylemi gerçekleştirmesi için tam otuz dört suikastçı yolladı. Bunlar, önceden İsmaililerin Suriye'deki başkenti olan Masyat'ta yaşayan insanlardı. Karasungur bu eylemden kurtuldu ve sultanı öldürmek için aynı yönteme başvurdu ancak başarılı olamadı. Ardından Malik-el Nasır,

Karasungur'u öldürmesi için yüz yirmi dört suikastçı yolladı ancak onlar da başarıya ulaşamayıp, intikam için öldürüldüler. İsmaililerin o dönemde bile Masyat'ta bir önderleri vardı. Makrizi'nin aktardığına göre, sultan bu lidere başvurdu ve O'na büyük miktarda para vererek adamlarından bir kısmını kendi hizmetine vermesini istedi. Bu olaylarla ilgili kayıtlarda Masyat hâlâ Haşâşilerin ikametgâhı ve sığındıkları mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonradan sultan Karasungur ve Moğol prensi ile anlaşarak, suikast için onların üzerine artık İsmailileri yollamayacağına söz verdi ancak sözünü tutmadı. Amacına ulaşmak için yine kendisine Masyat'tan yollanan bir İsmailiyi görevlendirdi. Suikastçıya emirlerini iletmeden önce O'nu otuz dört gün yanında tuttu ve ardından kendisine bolca erzak vererek göreve yolladı. Ancak bu suikastçı yanlışlıkla Karasungur sandığı başka bir emiri öldürdü. Bu katillerin pek çoğu boş yere çeşitli işkencelere maruz kaldılar; hiçbir zaman konuşturulamadılar.

İsmaili tarikatı bugün halen varlığını sürdürmektedir. Bu konuya ileride değineceğim.

Şimdi Haşâşi isminin kökenini inceleyeceğim.

Bu incelemenin başında, İsmaililer ya da Batınilerin, Haçlılara ait tarihi kaynaklarda Haşâşiler [*Assassini*] ismiyle anıldıklarını belirtmiştim. Falconet'in iddia ettiği üzere, metinleri kopya edenlerin hataları ya da araştırmacıların kendi bilgisizlikleri yüzünden bu ismin pek çok farklı yazılış ve söyleniş şekli mevcuttur. Bu çeşitler arasında en bilinenleri şunlardır: *Assassini*, *Assessini*, *Assissini* ve *Heissessini*. Lübeckli Arnold'dan çıkan ikinci kelimenin şu anki orijinal kelime ile aynı telaffuza sahip olma ayrıcalığı vardır. Öte yanda Tudelalı Benjamin *Hashishin* kelimesini İbranice *heth* ile yazmış, Yunan yazarları bunu x ile ifade ettikleri için tarikatın ismi *Xasiosoi* olmuştur.¹⁸⁴ Renaudot (*Hist. Patr. Alex.*, s. 470) de ismi

Hasissini, bazen de *Hassassini* şeklinde kaleme almıştır; ancak ismin kökeni hakkında herhangi bir şey belirtmez.¹⁸⁵

Haşaşi kelimesinin kökeni üzerine pek çok tez mevcuttur. Haşaşi kelimesinin Cermen dilinde pala anlamına gelen *sans*, *sachs*, *saehs* kelimelerinden türediğini iddia eden M. De Caseneuve'in (*Dictionnaire étymologique de la langue Française*, 1750) görüşlerinden bahsetmeyeceğim, çünkü bu türeme açıkça yanlıştır. Doğru'ya ait bir kavramın kökünü Cermen dilinde aramak kadar yanlış bir yöntem olamaz. Bununla birlikte söz konusu araştırmacı, *Hos tam nostri quam Saraceni nescimus unde deducto vocabulo, Assissinos vocant (Gesta dei per Francos*, 1. cilt, s. 994) şeklinde bir ifadesi olan Sur başpiskoposu William'a dayanarak, bu ismin Asya dillerinden türemediğini ve Sarazenler tarafından bilinmediğini kanıtladığını düşünmektedir. Çok belli ki De Caseneuve bu metni tam okumamıştır. Çünkü William bu kelimenin kökeni hakkında hiçbir şey bilmediğini kabul eder ama hiçbir yerde bu kelimenin Sarazenler tarafından bilinmediğine değinmez.

Court de Gebelin de (*Dictionnaire...*) Haşaşi kelimesini Cermence *sachs* kelimesinden türetir ancak Haşaşi hanedanlığını tanımlayan aynı kelime O'na göre *şahi şah*, yani şahların şahı kelimesinden gelmiştir.

Şüphesiz hiçbir Arap yazarda bu isme rastlamayan Th. Hyde (*Veterum Persarum religionis historia*, s. 493) doğru kelimenin, öldürmek, yok etmek anlamına gelen hassadan türeyen *hassas* olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce Menage ve Falconet tarafından da onaylanmıştır. De Volney de hiçbir kaynak göstermeden bu etimolojiyi kabul etmiştir. (*Voyage en Egypte et en Syrie*, 3. bsm., 1. cilt, s. 404).

Tudelalı Benjamin Haşaşilerden iki paragrafta bahsetmektedir (/ *D. Benjaminis*, s.32, 89): ilkinde Suriye Haşaşi-

lerinden bahsederken kelimeyi *heth* ile yazmış, ikincisinde İran İsmaililerini anlatırken de, *Malahida* kelimesinin yanlış bir söylenişi olan *Molahat* kelimesini kullanarak,¹⁸⁶ bu halkın *Kasisin* ülkesinde yaşayan yaşlı adamın otoritesini kabul ettiği şeklinde bir ifade kullanmıştır. Baratier bunu doğru yorumlamış, Constantin Lempereur gibi *seniorem suae regionis Alcaschischin, quasi senes dicas appelantes* şeklinde komik bir tercüme yapmamıştır. Bunu belirtmekte fayda görüyorum; böylece herhangi birisi yanlış bir şekilde Tudelalı Benjamin'in Haşaşi kelimesini yaşlı adam anlamında kullandığını düşünmeyecektir. Benim incelediklerimin dışında belki de bu Yahudi araştırmacıya ait bazı metinlerde ikinci paragrafta *Haşasın* kelimesi cafyerine *heth* ile yazılmış olabilir. Yine de şark dillerine yabancı olmayanlar için *cafyerine heth* kullanılması çok şaşırtıcı bir şey değildir. Bu arada Tudelalı Benjamin'den alıntı yapsam da bahsettiği seyahatin gerçekten olduğunu garanti etmediğimi belirtmek isterim. Ama bahsettiği toprakları kendi gözüyle görmemiş olsa da, ortaya koyduğu kaynağın oldukça güvenilir olduğu gerçeğini reddedemeyiz.

Bibliotheca Orientalis Celementino Vaticana (2. cilt, s. 214, 215, 320) isimli eserin bilgili yazarı Joseph-Simon, Mezopotamya'daki Tikrit bölgesinde, Araplar tarafından *Hasasa* ve Suriyeliler tarafından *Bet-hasosonoye* ve *Hasosonitho* olarak bilinen bir şehir bulup, Haçlıların tarihçilerinin bahsettikleri Haşaşışlerin, isimlerini buradan aldıklarını tahmin etti. Bu çıkarım hiçbir tarihsel gerçeğe dayanmıyordu ve *Oriens Christianus* (2. cilt, s. 1584) isimli eserin yazarı tarafından göz önüne alınmaya değer görülmedi. Bu ismin telaffuzu ile Arapça Haşaşi ismininki arasında hiçbir benzerlik yoktur. Falconet de bu çıkarımı reddetti. Ancak *Hassasa*¹⁸⁷ şehrini, Mezopotamya'da Azazya da İzaz kasabasıyla karıştırarak, bu sonuca yanlış bir yoldan varmıştır; oysa iki şehrin isimlerin-

deki sessiz harfler birbirlerinden farklıdır (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XVII.cilt, s. 163).

Falconet Haşaşilerin isimleri ile ilgili başka bir kaynaktan da bahseder ve bu kaynağın doğruluğunu yine kendisi reddeder ancak bu varsayıma burada yer vermemeliyim; çünkü bunu destekleyenler olabilir. Aslında *Glossarium ad scriptores meddi aevi* isimli eserin yazarı D. Carpentier tarafından desteklenmiştir de. Ayrıca bu bana, bir kaç kullanışlı değerlendirmeye yapma fırsatı da verecektir. Ebul-Fida, *Descriptions of Syria (Tab. Syriae*, s. 19) isimli eserinde Suriye'deki İsmaili tarikatının karargâhı olan Masyat adında bir şehrin *Cebel assikkin (Cebel el-sikkin)* adında bir dağın üstüne kurulduğundan bahseder. *Sikkin* hançer anlamına geldiği için, bu dağın ismi *Hançer Dağı* anlamına geliyor olabilir ve bu isim ile Haşaşilerin isimleri ve suçlandıkları ağ bulunabilir.

Falconet bu konudan şöyle bahseder (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XVII.cilt, s. 163):

Assikkin Dağı yani Hançer Dağı'nın, Suriye'deki Haşaşilerin komutanının yaşadığı yer olduğunu gördük. Haşaşiler tarafından kullanılan bıçaklara *sikkin* adı veriliyordu. Liderlerine Jacques de Vitry tarafından *magister cultellorum*, maiyetine ise Matthew Paris tarafından *cultelliferi* ve Newburghlu William tarafından da *sicarii* ismi verilmişti. Ama ne kadar uyumlu olsalar da bu yakıştırmalar, kelimelerin kökenlerini araştırırken ortaya çıkan gerçeğe, çoğu zaman da yanlış yönlendiren ipuçlarından yola çıkarak ortaya çıkarılmıştır ve bizim sunduğumuz ilk etimolojik incelemeden daha kuvvetli değildirler.

Daha önce de bahsettiğim üzere, Falconet'in savunduğu etimoloji, Hyde'in öne sürdüğü teoridir.

Falconet'in izahatları oldukça açıklayıcıdır. Ama anlattıklarını daha da kuvvetlendirmek için ilk olarak, Haşaşiler ismi

ile *alsikkin* veya *assikkin* kelimeleri arasında büyük bir benzerlik olmadığını, ikinci olarak da *Cebel assikkin* teriminin Hançer Dağı (*la montagne du Poignard*) anlamına geldiği fikrinin şüpheli olduğunu ekleyebiliriz. Ebul-fida böyle bir şeyden bahsetmemektedir. Evet, Koehler'in çevirisi doğru aktarılmıştır: *De hac denominatione montis, qua Assekkin vocatur, quod cultrum significat, mirifice commentus est Ibn Said*. Ancak *quod cultrum significat* kelimeleri çevirmen tarafından eklenmiştir ve ama çalışması günümüze kadar ulaşmayan İbn Said'in, orijinal metinde burada hangi kelimeleri kullandığını bilmiyoruz. (*Michaelis Descriptio Aegypti*, s. 36; d'Herbelot'un *Bibliothèque orientale* isimli eserinde Reiske, The Hague, 1779, 4. cilt, s. 754; Rommel, *Abulf. Arab. Dese*, s. 7) Belki de burada *Sekin* bir şahsın ismi olarak kullanılmıştır; bu durumda tercümeyi *Sekkin'in Dağı (la montagne de Sekin)* şeklinde yapmalıyız. *Sekkin* adında birinin, Hakim'in döneminde ve Dürzi dininin kuruluşu esnasında bu ülkede çok önemli bir role sahip olduğunu en azından kesin olarak biliyoruz. Bu tarikatın kutsal kitaplarından oluşan derlemede (Arabic Manuscript of the Bibliothèque du Roi, no 158), *Sekkin'in Üst Suriye Yarımadası* olarak adlandırılan ve açık bir şekilde güneyde Arabistan, kuzeyde Hamat, doğuda Irak ve batıda Akdeniz'e kadar uzanan sınırlara sahip, din temelli oluşturulmuş bir vilayetin amiri ya da genel müfettişi olarak tayin edildiği, Hamza döneminin 10. yılı yani Hicri 418 yılı tarihli icazetname mevcuttur. Altına on iki dai ve daha düşük rütbeli bazı görevliler verilmiştir. Dürzilere ait metinler ayrıca bize, *Sekkin'in* sahip olduğu bu rütbeden memnun olmadığını ve hiyerarşide daha yüksek bir mevkie yükselme arzusunda olduğunu, Dürzilerin adının kötüye çıkmasını sağlayan pek çok soygun gerçekleştirdiğini ve tarikata putperestliği, türlü iğrençlikleri ve daha önce olmayan pek

çok şeyi soktuğunu söylemektedir.¹⁸⁸ Burada bahsedilen kişi muhtemelen Ebul-Fida'nın sonraki bölümlerde entrikalarından ve 434 yılında ölümünden bahsettiği Sekkin'le aynı kişidir (*Annales Moslemici*, 3. cilt, s. 119):

Aynı yıl Recep ayında, Mısır'da *Sekkin* adında bir adam ortaya çıktı ve Hakim'e başkaldırdı. Gerçek Hakim kendisiymiş gibi davrandı; Hakim'in dönüşüne bel bağlayan insanları peşine taktı. Bu insanlar halifenin yalnız başına odasına çekildiği bir zamanda saraya yürüdüler ve bağıldılar: *Gerçek Hakim burada*. O sırada kapıyı koruyan nöbetçiler ilk başta korktular ama sonra bir kandırmaca olabileceğini düşünerek Sekkin'i tutukladılar ve Sekkin yandaşlarıyla birlikte çarmıha gerildi.

Bu arada, bundan sadece bir varsayım olarak bahsediyorum. Bu bile, ismi doğru söylersek Sekkin'in bir nesneye verilen isim olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Yine de Sekkin'e yöneltilen yazılardan birinde, benim varsayımımlı oldukça kuvvetlendiren, *emanetini yaşadığı dağlarda bıraktı* şeklinde geçen ifadeye dikkat etmek gerekir. (*Trad. Manus. Des livres religieux des Druzes*, 2. cilt, s. 1000)

Şimdi başka bir etimolojik incelemeye, daha doğrusu Arap yazınında oldukça önemli bir ağırlığı olan bir uzman tarafından öne sürülmüş iki teze geçelim. Bahsedeceğim kişi Reiske'dir (*Annales Moslemici*, 3. cilt, s. 714, açıklayıcı not 251). Bu parlak şarkiyatçı haşaşi kelimesinin sadece bir yanlış söyleniş olduğunu ve İsmaililer veya Batınilerin, tarikatlarının lideri Hasan bin Sabbah'ın isminden gelen *Hassanini* veya *Hassanici* şeklinde adlandırdıklarını öne sürmüştür. Reiske şöyle devam eder: "Veya belki de, çoğunlukla *chassassin* şeklinde yazıldığı için Arapça ismi cassas'dır ve Almanlar bunu *schassasin* olarak almışlardır. Arapça *Cassas* ke-

limesi Fransızca *chassas* ve Almanca *schassas* şeklinde telaffuz edilmektedir ve casus anlamına gelmektedir." Benim açımdan bu iki etimolojik tezin detayına girmeye lüzum yoktur; ilki çok gerçek dışı bir bağlantıya dayanmaktadır ve ikincisi ise tamamen gerçeklikten yoksundur. Burada sadece, eğer Reiske benim gibi Haşaşi kelimesinin Arapça harflerle yazılmış halini görseydi, bu varsayımlardan ikisini de ortaya atmayacaktı dememiz yeterlidir.

Padua papaz okulunda şark dilleri profesörü olan başrahip Simon Assemani'nin, *Literary Journal of Padua'nın* Haziran 1808 [1806] sayısında yer alan, daha önce de bahsettiğim bilimsel makalesinde öne sürdüğü etimolojik inceleme çok farklıdır ve daha iyi temellere dayanmaktadır. Makalenin başlığı *Ragguaglio storico-cirritico sopra la setta Assissana, detta volgarmente degli ASASSINI*'dir.

Simon Assemani'nin anlatımı şöyledir:

Yakınındaki dağlarda hâlâ bu tarikattan arta kalanların yaşadığı Suriye'deki Trablusşam şehrindeyken, şehirlerine ayak işlerini yapmak için gelenlere hep şu kafiyeli aşağılayıcı deyişin söylendiğini duyardım: *Assissani (al-sisani) la muslim wa la Nasrani*, yani Assissani, ne Müslüman ne Hristiyan... Bunun anlamı, bu insanların hiçbir dini olmadığı ve Hasan'ın öğretilerini benimsedikleri için hiçbir şeye tapınma arzusu duymadıklarıydı.¹⁸⁹ Haçlı tarihçilerinin burada i ve a harflerinin yerini değiştirdiklerine, bu yüzden de *Assissani* yerine *Assassini* ifadesini kullandıklarına dikkat etmek gerekir; ve dilimizde de cinayet işlemek için pusuya yatan hainleri isimlendirmek için kullanımı bu haliyle olmuştur. Bu tarikatın liderleri hoşlanmadıkları herhangi birini katletmek için, onun üzerine profesyonel katiller yollamakla tanınıyorlardı.

Assissani, kaya, kale ve güvenli bir şekilde geri çekilme imkânı tanıyan korunaklı yer anlamına gelen *assissa* (el-si-

sa)'dan gelmektedir. Bundan dolayı da *Assissani (el-sisani)* Arapçada, kayalıklar, korunaklı yerler arasında yaşayan insan, yani dağda yaşayan insanı tanımlamak için kullanılır.

Başrahip Assemani'nin yeteneklerine saygı duymama rağmen, *Haşaşilerin* isimlerinin kökeni konusundaki düşünceleriyle aynı fikirde olmam mümkün değildir. Sebeplerim şunlardır: ilk olarak, *sisa* daha doğrusu *sisiya* gerçekten kaya, kayalık anlamına değil, öküzün boynuzu, horozun gagası, antilopun boynuzu gibi korunmayı sağlayan herhangi bir şeyi ifade etmek için kullanılır, yani kale, korunaklı mekân anlamına da gelirdi. İkinci olarak, *sisani* kelimesi *sisiya'dan* türemiştir; öyle olsaydı *sisi* kelimesi ortaya çıkardı. Öte yanda *sisani*, *sus* yani tavuk kelimesinin çoğulu olan *sisan*-dan türemiştir ve aynı zamanda cıvcivin cıvıldamasını ifade eden *sawsa* fiili de bu kelimedenden çıkmıştır. Çoğul *sisan* kelimesinden de *sisani* yani tavuk satan kelimesi türemiştir. Bu türeme şekline örnek olarak; *dajajanın* çoğulu *dajajattan* türeyen *dajajati* yani kümes hayvanı satıcısı, *kitabın* çoğulu *kutub*-dan türeyen *kutubi* yani kitap satıcısı, keçe anlamındaki *iibd* kelimesinin çoğulu *lubuddan* türeyen *lubudi* yani keçe satıcısı, *sandul* kelimesinin çoğulu *sanadikten* türeyen *sana-diki* yani sandık satıcısı, kemer anlamındaki hiyasanın çoğulu *havayisten* türeyen *havayisi* yani kemer satıcısı verilebilir. Bu durumda Assemani tarafından aktarılan deyiş belki de şehre kümes hayvanı satmak için gelen köylüler ya da dağlarda yaşayan insanlar için söylenmiş olabilir ve bu insanların yalancı ve kaba oldukları ve çok cahil oldukları için hiçbir dine mensup olmadıkları anlamını verdiğini düşünebiliriz.

Dahası bu deyişin, kökenine daha yakın başka bir anlamda da kullanıldığını belirtmeliyiz. Akka'dan Michel Sabagh'ın bana verdiği bilgiye göre, söz konusu kelime *el-sisani* yerine daha çok, Sasan ailesi anlamına gelen *el-sasani*

şeklinde kullanılıyormuş. Bu terim, Araplar tarafından yersiz yurtsuz, maceracı, hiçbir şey yapmadan para kazanmak için sürekli oradan buraya gezip duran birini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunu destekleyen bir gösterge olarak, Hariri 49 numaralı derlemesinde Ebu Zayid Saruji'yi böyle bir insan olarak tanımlamıştır:

Sasan tarafından icat edilen ve bizzat kendisinin çeşitli şekillerde geliştirdiği ticaret şekli kadar kolay para kazanma yolu, daha memnuniyet verici bir geçim şekli, bu kadar kazançlı bir iş ve böylesine pürüzsüz, sorunsuz bir yol görmedim. .. Öyle bir iş ki; hiç bitme riski yok, tükenmeyen bir kaynak gibi, etrafında bir sürü insanın toplandığı, körlerin, tek gözlülerin bile önünü aydınlatan bir meşale gibi... Bu işle meşgul olanlar, dünyanın en mutlu insanları, en şanslı insan nesli... Yaşadıkları belli bir yer yok, dolayısıyla hiçbir otoriteden korkmuyorlar. Boş bir mide ile havalanıp, akşam midelerini doldurmuş bir halde geri dönen kuşlar ile onlar arasında bir fark yok... Ama bu işi yapabilmenin ilk şartı sürekli olarak gezmektir; ilk gereken özellik sürekli aktif olmaktır. Uyanık bir akıl, bu işi benimseyen kişinin yoluna ışık tutmalıdır; arsızlık yanında taşıdığı zırhı olmalıdır... Bu yüzden araştırmaktan bıkmayın, her ihtimal için çabalamaktan asla vazgeçmeyin. Önderimiz Sasan'ın da dediği gibi, arayan bulur, sürekli giden gelen eninde sonunda kazanır.

Hariri 2 numaralı derlemesinde de yine aynı coşkulu havayla Ebu Zayid'den şöyle bahseder: "Gösteriş yapmak için kendine türlü türlü soylar icat etti ve para kazanmanın her yolunu denedi. Bazı zamanlar Sasan ailesine mensup olduğunu söyledi. Bazen de Ghassan krallarının soyundan geldiğini iddia etti."

Hariri'nin anlatıcısı Mutarizzi, Sasan kelimesini şöyle açıklar:

Sasan dilencilerin önderi ve patronudur. Buradaki Sasan, kral Gustasp'ın oğlu İsfendiyar'ın oğlu Bahman'ın oğlu olan ilk Sasan'dır. Ibn el-Mukanna Ondan şöyle bahseder:¹⁹⁰ Bahman ölmek üzereyken, hamile olan kızı Humay'yı yanına çağırır. Humay'ın dillere destan bir güzelliği vardır ve o dönemde Persler arasında, zekâ konusunda O'ndan üstün olan kimse yoktur. Kral, tacının kızına takılmasını ister ve kendisinden sonra kızının kraliçe olacağını, bir erkek çocuk dünyaya getirirse, oğlu otuz yaşına gelene kadar ülkeyi yönetmeye devam edeceğini ve bundan sonra da yönetimi oğluna devredeceğini emreder. Bahman'ın oğlu Sasan ise çok yakışıklı, terbiyeli, çok akıllı ve her tür beceriye sahip biridir. Zamanı geldiğinde herkes tacı O'nun devralacağını düşünmektedir. Bahman'ın krallığı Humay'a devretmesiyle, Sasan çok sinirlenir, sarayı terk eder, birkaç koyun satın alarak koyunları dağlara sürer ve kendisini göz ardı edip, tacı kızına devrederek aşağılayan babasına karşı duyduğu öfke yüzünden zamanını Kürtlerin arasında yaşayarak ve koyunları otlatarak geçirir. O günden bugüne, *Kürt Sasan* veya *çoban Sasan* tabirleriyle anılan Sasan ismi koyun sürülerini güdenler için kullanılan bir terim haline geldi. Ve bununla bağlantılı olarak da, Sasan soyundan gelmiyor olsalar da, dilenciler veya kör ya da tek gözlüler, hokkabazlar, köpekleri veya maymunları eğitip, gösteri düzenleyenler ve bunun gibi pek çok farklı türden insanlar gibi ikinci sınıf işler yapanları tanımlamak için bu terim kullanılmaya başlandı. Böyle çok sayıda insan vardı; her tür halktan ve sınıftan çok sayıda insan... Ebu Dulaf Kazraci'nin bir şiiri onlarla ilgilidir ve şiirinde onları, kendi aralarında kullandıkları özel dilde konuşturur, pazarlıklarını, hilebazlıklarını ve öykülerini kendi ağızlarından anlattırır. *Sasaniyya* adıyla bilinen bu şiir Sahib bin Abbad tarafından yorumlanmıştır; okuyucular burada özet olarak sunduğum bu detaylı metni bulabilirler.

Yukarıdaki metni okuyarak, "O bir Sasani, ne Müslüman ne Hıristiyan" deyişinin akla uygun geldiği ancak Haşaşi ismiyle hiçbir bağlantısının olmadığı kolayca anlaşılabilir.

Assemani'nin ardından bir başka şarkiyatçı, *Les Mines de l'Orient*¹⁹¹ ismindeki derginin ilk sayısında bir makale yayımladı ve Hyde'ın etimolojik savını reddederek, to de Volney'e atfettiği, Haşaşiler kelimesinin gece bekçisi anlamındaki *asas* kelimesinden türediği savını ortaya attı.

Bunların dışında Dominique Sestini'den, Ermeni bir uzmanın da bu ismin etimolojik kökenini araştırdığını ve kelimeyi her çeşit insandan oluşan yığın anlamına gelen *habash habash* teriminden türettiğini duydum.

Şayet konuyla ilgili sadece varsayımlardan yola çıkarsak, bu iki etimolojik savlardan birincisini kabul edilebilir bulabiliriz; ancak ikincisini değerlendirmeye bile gerek yoktur.

Mariti'nin *Historical Memoirs on the Assassins and the Old Man of the Mountain* eserinden önceki sayfalarda bahsettiğim için, bu yazarın Haşaşilerin isimlerinin kökeni konusundaki en mantıksız etimolojik savlardan birini ön plana çıkardığını da eklememiz yerinde olacaktır. Mariti, bu topluluğun doğru isminin *Arsasides* veya *Arsacides* olduğunu, çünkü onların aslında Arsacia şehrinin egemenliği altında bulunan, civar topraklarda yaşayan Kürt kabilelerinin ilk kurucuları olduklarını, Suriye'ye geldikten sonra da *Haşaşiler* ismiyle tanındıklarını düşünmektedir. Bu teoriyi çürütmek için zamanımızı harcamaya değmeyeceği görüşündeyim.

Ménage tarafından sunulan, Rouen'de bir Protestan papazı olan Etienne Lemoine'ye ait etimolojik savdan hâlâ bahsetmemiş olmam, okuyucuları şaşırtmış olabilir. Söz konusu sav, Lemoine'den Menage'ye yazılan bir mektupta ve Menage'nin daha sonra yayınlanan *Dictionnaire étymologique de la langue Française* (Fransızca Etimolojik Sözlük) eserinde

Haşaşiler ismi altında yer almaktadır. Burada bu metnin sadece konumuzla ilgili olan kısmını alacağım:

[Lemoine diyor ki;] *Haşâşi* kelimesi, *çayır*ların, *çimen*lerin ve *bahçelerin kralı* anlamında isimlendirilen Dağın Yaşlı Adamı yani *Haşâşilerin kralı*ndan çıkmıştır. Gerçekten de bu kral, Lübnan sınırında bir yerde, ismini zenginliğinden alan çok verimli bir toprak parçasına sahipti. *Assessa* ya da *Assissa*, şifalı bitki, otlak ve bahçe anlamlarına gelir ve bu kralın hükmettiği topraklarda bunlardan bolca bulunmaktaydı. Bu zevk dolu bahçeler sayesinde maiyetindekileri nasıl kandırdığını ve öldükten sonra bütün o güzelliklere sonsuza kadar sahip olacakları sözünü vererek, onları nasıl her tür tehlikeyi göze alacak hale getirdiğini biliyorsunuz. Benjamin O'nu *şeyh el-haşâşi* olarak isimlendirir ve tüm şark O'nu bu isimle tanır. O'nu *Haşâşilerin kralı* olarak adlandırmamızın nedeni budur. Ama daha önce de söylediğim gibi bu deyiş, yeşilliklerin, verimli arazilerin ve insanlara sayısız zevk olanağı vermek için doğa ile sanatın birbirleriyle yarıştığı bahçelerin kralı anlamına gelmektedir.

Menage'nin yazdığına göre bu etimolojik inceleme Padda'lı yetenekli Profesör Ferrari tarafından reddedilmiş, onun yerine *assassin* kelimesini *ab assidendo* kelimesinden türetmiştir. Menage'in kendisi ise, kelimeyi eski Cermen dilinde bıçak anlamına gelen *sahs* kelimesinden türeten de Caseneuve'nin görüşünü hiç şüpheye düşmeden paylaşmıştır. Falconet de çok fazla detaya girmeden bu etimolojik savın, tıpkı Lemoine tarafından buradan çıkarılan sonuçlar kadar yanlış olduğunu söyler (*Memoires de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres*, cilt XVII, s. 155). Yine de ismi doğru olarak gösteren tek etimolojik sav budur ve bu ismin doğruluğunu kanıtlamayı umuyorum. Lemoine İsmaililerin neden *Haşâsin* olarak adlandırdıklarını bilmiyordu ve öyle kötü bir

neden öne sürmüştü ki; bu yüzden etimolojik savı onay görmedi. Bu isim için çok daha tatminkâr bir açıklama getirmeyi umuyorum. Bundan dolayı iki şeyi göstermeliyim: birincisi, İsmaililer veya Batınilerin aynı zamanda *Haşaşin* olarak adlandırıldıktan; ikincisi, bu isimle çağrılmalarının nedeni.

İlk saptamayı ortaya koymak kolaydır. Burada sadece *Haşaşin* kelimesindeki *in* takısının çoğul anlam ifade ettiğini görmemiz gerekir. Klasik Arapçada erkek cins ismin yalın halinin çoğulu için *una* takısı ve diğer iki hal için de *ina* takısı kullanılır. Günlük konuşma dilinde sondaki *a* harfi kalkar ve ismin her hali için sona *in* konur. Örnek: *Müslim'in*, Müslümanlar; *Müminin*, inananlar; *Kâfirin*, kâfirler. *Haşaşin* gramer açısından daha uygun haliyle *Haşaşiyin* de böylece *Haşâşi* kelimesinin çoğulu olmaktadır. Aynı kelime kulağa daha hoş gelen çoğul *Haşâşiyya* kelimesinin de köküdür. Arapça hakkında hiçbir bilgi sahibi olmayan okuyucular için buraya koymak zorunda kaldığım bu basit açıklamayı takip eden paragraflarda aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

Ebul Fida, *Vakayiname* adlı kitabında ve Baha el-Din 5e-*lahaddin'in Hayatı* isimli kitabında, Selahaddin'in 571 yılında Azaz kalesini kuşatma altına aldığı bazı İsmaililerin O'nu öldürmeye çalıştıklarını anlatırlar. Bu olay 570 yılında düzenlenen başarısız suikast girişiminin ardından Selahaddin'in bu tarikatın üyeleri tarafından ikinci kez tehlikeye düşmesi olmuştu. Ebul Fida'nın konu ile ilgili metni daha detaylı olduğu için, burada O'ndan alıntı yapacağım (*Annales Moslemici*, 4. cilt, s. 21, 25).

570 yılında Sad el-Din Gümüştigin, İsmaililerin lideri Sinan'a, Selahaddin'i öldürtmesi için büyük miktarda para yoladı. Sinan bu iş için çok sayıda adam görevlendirdi ve bu adamlar hiç ummadığı bir anda Selahaddin'e saldırmayı başarmış olsalar da, sonuca ulaşmadan öldürüldüler.

571 yılında, Sultan Selahaddin Azaz'a ilerledi. Şehri Zil-kade ayının 3. gününde kuşatma altına aldı ve Zilhicce ayının 11. günü ele geçirdi. Kuşatmanın devam ettiği günlerden birinde bir İsmaili üzerine atılarak O'nu kafasından bıçaklamak yoluyla yaraladı. Selahaddin hâlâ kendisine saldırma-ya devam ederek, bıçağını saplamaya çalışan adamın elini tuttu. Bu sayede öldürüldü. Bu sırada ikinci İsmaili sultana saldırdı ve O da öldürüldü. Ardından gelen üçüncüsü de diğerleriyle aynı kaderi paylaştı. Korku içinde kalan sultan çadırına girdi, birliklerindeki askerleri inceledi ve tanımadıklarını uzaklaştırdı.

Şimdi artık, Nur el-Din ve Selahaddin hakkında çok detaylı tarihi bilgiler sunan *Kitab el-ravdateyn*¹⁹² isimli eserin sahibi Ebu Şama'nın bu iki olaydan nasıl bahsettiğini görebiliriz. (Bibliothèque du Roi'nin Arapça el yazması, no 707 A, 570 yılı altında, 127'den itibaren):

570 yılında Selahaddin Hamat'a ilerledi ve Cemaziyela-hir ayının ilk gününde şehri ele geçirdi. Buradan Halep'e yöneldi ve aynı ayın 3. gününde şehri kuşattı. Şehrin sakinleri kendilerini çok umutsuz bir durumun içinde buldukları ve yardıma muhtaç oldukları için İsmaililere başvurdular ve onlara toprak sözü verip, türlü türlü kıymetli hediyeler sundular. Bir gün hava çok soğukken ve kış kendini iyice hissettirmişken, bu hainlerin en azılılarından birkaçı çıkageldi. Toprakları İsmaililerinkile yan yana olan Buktış emiri Nasih el-Din Kumartekin onları ilk fark eden oldu. Emir onlara, "Ne yapıyorsunuz, hiç korkmadan buraya gelmeye nasıl cüret ediyorsunuz?" dedi. Onlar da O'nu öldürdüler; emiri korumaya çalışan bir adamı da yine onlar tarafından yaralandı. İçlerinden biri sultana saldırmak için öne atıldı ama emir Tuğrul Kazandar hiç hareket etmeden ve hiçbir şey söylemeden kararlılıkla O'nu bekliyordu ve yanına geldiğinde kılıcıyla ka-

fasını kesti. Diğerleri ise pek çok adamı öldürdükten sonra ancak öldürülebildiler ve karşılarına çıkan her insan büyük bir tehlikeye atılmış oluyordu. İşte bu hal içinde Tanrı sultanın hayatını (bu kelime orijinal metinde son nefes olarak yazılmıştır) *el- Haşaşiye'nin* hançerlerinden korudu.

Yazar burada son nefes manasına gelen *huşaşa* ile *haşa*-şinin çoğulu *haşaşiye* arasında kelime oyunu yapmıştır. Ve belki de bu kelime oyununu yapabilmek için *İsmail'i1er* yerine bu ismi kullanmayı tercih etmiştir.

İkinci olayın anlatımıyla devam ediyoruz. Aynen yazıldığı gibi aktarıyorum (Bibliothèque du Roi'nin Arapça el yazması, no 707 A, 571 yılı altında, 137'den itibaren):

Haşaşilerin sultanın hayatını sona erdirmek için denedikleri ikinci girişimin anlatıldığı bölüm: bu seferki Aza kuşatması esnasında oldu; ilki Halep'in önünde gerçekleşmişti.

İmad el-Din'in anlattığına göre, Zilkade ayının 11. günü, haftanın ilk gününün gecesinde *Haşaşiler* sultana, Azaz önünde kurduğu kampta saldırdılar. Emir Cevali Asadi'nin çadırı birliklerin olduğu yerin hemen yanındaydı ve sultan birlikleri denetlemek, en önemli gördüğü hususlar konusunda emirler vermek ve savaşçıların isteklerini artırabilmek için bu çadıra gitti. Askerlere hediyeler dağıtmak ve onları yakında içine girecekleri vahşi ortama hazırlamakla meşgulken, birkaç *Haşaşi* asker kılığına girmiş olarak orada beklemekteydi ve askerler sultanın hemen yakınında sıralar halinde dizilmişlerdi. Aniden *Haşaşilerden* biri sultanın üstüne atıldı ve hançeriyle O'nu kafasından bıçakladı. Miğferindeki demir plakalar sultanın kafasının yara almamasını sağladı, sadece yanağı hafif şekilde yaralanmıştı. Kontrolünü kaybetmeyen sultan *Haşaşinin* kafasını tuttu ve elleriyle kendinden uzaklaştırdı. Ardından adama doğru atıldı ve üstüne çullandı;

tam o esnada Seyfel-Din Yazkuy ortaya çıkarak *Haşaşiyi* öldürdü ve O'nu parçalara ayırdı. Bu sırada bir diğeri ortaya çıktı ama Minkilan'ın oğlu emir Davud yetiştı ve O'nu durdurdu. Boğuşma esnasında *Haşaşı* onu gövdesinin yan tarafından yaraladı ve bu yara O'nu birkaç gün sonra öldürdü. Ardından üçüncüsü ortaya çıktı. Ebul-Favaris'in oğlu emir Ali O'nu kollarından yakaladı ve koltuk altlarından sarıp sıkıca tuttu. *Haşaşı'nın* elleri arkada kalmıştı; bu yüzden herhangi bir hamle ya da bu durumdan kendisini kurtarabilecek bir hareket yapma şansı yoktu.¹⁹³ Emir bağardı: "Beni de O'nunla öldürün. Çünkü bana ölümcül bir yara açtı, beni güçten yoksun bıraktı, dövüşecek halim kalmadı." Ardından Şirkuh'un oğlu Nasır el-Din adama kılıcını sapladı. Bu sırada çadırdan bir başkası çıktı ve önüne çıkan herkesi öldürmeye hazır bir halde koşmaya başladı; ama ordu muhafızları O'nun üstüne çullanıp, öldürdüler.

Anlatımın kalanını aktarmıyorum. Yazar bundan sonra, kadı Fadıl'a ait, aynı olaydan bahseden ve *Haşaşilerin* sultana sadece bir çizik atabildiklerini ve sultanın sadece birkaç damla kan akıttığını söyleyen mektubundan bir bölüm aktarmaktadır.

Şarklıların geleneği olduğu üzere en sonda yazar, aynı olaydan bahseden bir başka yazar olan İbn Abi Tayy'ın anlatımını da aktarır. Tekrarlamalar barındırsa da bu anlatımı da tercüme etmeliyim. Çünkü bu anlatımda kullanılan tabirler göz önüne almaya değerdir. (Bibliothèque du Roi'nin Arapça el yazması, no 707 A, 571 yılı altında, 137'den itibaren):

Ravdateyn'in yazarı, İbn Abi Tayy kendini şöyle anlatmaktadır der: Sultan Bazakha ve Manbij'i ele geçirince, Halep'in ileri gelenleri sahip oldukları kalelerin ve korunaklı bölgelerinin birbiri ardına düşeceğini ve güçlerinin kaçınılmaz olarak tükeneceğini anladılar. Bu yüzden eski entrikalarına

tekrar başvurdular ve yine sultan için tuzaklar hazırlamaya başladılar. Bunların sonucu olarak *Haşışa Efendisi* [bu tabiri ileride anlatacağım] Sinan'a ikinci bir mektup yazdılar ve parayla O'nu kazanarak, sultanı öldürmek üzere adamlarını yollaması için O'nu ikna ettiler. Sinan (Allah O'nun cezasını versin!) derhal birkaç adamını görevlendirdi. Adamlar Selahaddin'in ordusuna katıldılar ve birer asker kılığına girdiler. Diğer savaşçılarla kaynaştılar, askeri operasyonlarda yer aldılar ve büyük cesurluklar sergilediler. Görevlerini başarmak için en uygun anı yakalama umuduyla sultanın adamlarıyla yakın ilişkiler kurmaya özen gösterdiler.

Bir gün sultan emir Cevali'nin çadırında iken, dışarıda kavga başladı ve sultan kavgayı izliyordu. Bu sırada Haşaşilerden biri O'na saldırdı ve hançeriyle sultanın kafasına bir hamle yaptı. Sultan *Haşaşilerden* gelecek sürpriz bir saldırıdan kuşkulandığı için, zırhını hiç çıkarmıyordu ve başını her zaman metal plakalar ile koruyordu. *Haşaşinin* hançeri sultanın başını koruyan metal plakaları geçemedi ve metal korumanın farkına varan *Haşaşi* hançeri daha aşağıya yanağına doğru kaydırды ve bu nedenle sultanın yüzü kanamaya başladı. Bu, sultanı afallattı. Bu anı değerlendirmek isteyen *Haşaşi* sultanın üzerine atıldı ve kafasını tutup kendine doğru çekti ve böylece O'nu yere düşürdü. Ardından üzerine çullanarak boğazını kesmeye çalıştı.¹⁹⁴ Sultanın çevresindekiler bir nevi şok halindeydiler ve yerlerinden kımıldayamıyorlardı. O anda Seyfel-Din Yazkuy ortaya çıktı. Bazıları, sonradan gelmediğini, zaten başından beri orada olduğunu söylerler. Kılıcını çekti ve *Haşaşiye* saplayarak O'nu öldürdü.

Ardından bir başka *Haşaşi* çıktı ve sultana doğru koştu. Ama emir Kürt Minkilan önüne çıktı ve kılıcını O'na sapladı. Yalnız bu esnada *Haşaşi* erken davranıp Minkilan'ı alnından yaralamayı başardı. Minkilan O'nu öldürdü ama *Haşaşinin*

açtığı yara yüzünden kendisi de birkaç gün sonra öldü. Ardından başka bir Batını daha ortaya çıktı; Ebul-Favaris'in oğlu emir Ali'nin yanında duruyordu. Emir, Batını'nin üstüne çullandı ama Batını hamle yapabilmek için debelenmeye başladı. Ali Batını'yi koltuk altlarından kavrayıp sıktı, böylece elleri arkada kalan Batını'nin kendisine bir hamle yapma şansı kalmamıştı. Ardından emir Ali bağırdı: "Öldürün O'nu! Beni de O'nunla birlikte öldürün." Şirkuh'un oğlu Nasır el-Din öne çıktı ve kılıcını Batını'nin karnına sapladıktan sonra, adam düşüp ölene kadar kılıcı her yöne çevirdi. Ebul Favaris'in oğlu Ali böylece kurtuldu. Ardından başka bir *Haşasînin* kaçmaya çalıştığı fark edildi ama sultanın dayısı emir Şibab el-Din Mahmud tarafından önü kesildi. Batını emirden kurtulabilmek için arkasına döndü ama emirin adamları O'na doğru koşular ve kılıçlarıyla O'nu parçalara ayırdılar. Sultana gelince; O da hemen atına atlayıp, çadırına geri dönmüştü. Giderken yanağındankanakıyordu.scannedbydarkmalt1

Ravdateyn'in yazarı bu anlatılanlara biraz daha ilave yapmaktadır:

572 yılında barış ortamı sağlandığında, sultan savaş esnasında İsmaililerin kendisine nasıl saldırdıklarını ve onlardan alması gerektiği intikamı hatırladı. Ramazanın 19'unda Cuma günü yola çıktı, Masyat kalesini kuşattı ve İsmaililerin üzerine en seçkin askerlerini sürdü. Çok sayıda insan öldürdü, pek çoğunu da esir alıp yanında götürdü, dayısı Hamat prensi Şibab el-Din Mahmud bin Tekiş araya girip durmasını söyleyene kadar evleri yakıp yıktı, binaları yerle bir etti, eşyaları yağmalattı. Araya girmesini İsmaililer istemiş, komşu olduklarını söylemişlerdi. Sonuçta sultan intikamını almış vaziyette, İsmaililerin ülkesinden çekildi.

Az önce okuduklarımızdan sonra, *Haşasîler*, *Batıniler* ve *İsmaililerin* aynı halk ya da başka bir deyişle aynı tarikat ol-

oluklarını kanıtlamaya pek fazla gerek kalmadı. İbn Abi Tayy'ın ilk iki ismi birbirinin yerine kullandığını ve *Ravda-feyn*'in yazarının da önceden *Haşaşiler (el-Haşaşiye)* olarak adlandırdığı insanlardan *İsmaililer* ismiyle bahsettiğini gördük.

Bu gerçeği kanıtlamak için başka bulgulara bakmanın bir anlamı olmayacaktır. Sadece, İspanya'da yaşamış olan Arap tarihçi İbn el-Katib'in halife Amir bi-Ahkam'ın hunharca öldürülüşünden bahsederken, O'nu *Haşaşilerin* öldürdüklerini söylediğini, öte yanda başka tarihçilerin, mesela Ebul-Fida'nın, Mirkvand'ın ve Makrizi'nin, prensin *İsmaililer, Batniler* veya *Nazariler* [Nizariler] tarafından öldürüldüğünü söylemiş olduklarını belirtmekte fayda vardır. En sonda yazdığım terimi daha sonra açıklayacağım.

Benim fikrime göre; *haşaşi* ve çoğul hali *haşaşin* tabirlerinin, *heysessini*, *assassini* ve *assissini* kelimelerinin zamanla değişmiş hali olduklarına hiç şüphe yoktur. Arapça *şin* takısının, Latinceyi kullanan bütün yazarlarımız tarafından s olarak ve Yunan tarihçiler tarafından da sigma harfi ile çevrilmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü başka bir seçenekleri yoktu. *Şin* takısının, Fransızcadaki *ch* takısından daha zayıf bir vurguyla söylendiğini de göz önüne almamız gerekir. Gerçekten sorulması gereken soru, İsmaililer ya da Batnilerin neden *Haşaşiler* şeklinde isimlendirildikleridir. Ele alacağım ikinci konu budur ve bu soruyu bir varsayım ile ama bana göre oldukça mantıklı bir varsayım ile cevaplayacağım.

Muhtemelen Lemoine, İsmaililerin *Haşaşiler* olarak adlandırıldıktan, Arap yazarlara ait bazı metinler görmüş ve ismin ***haşiş*** kelimesinden türediğinin kesin olduğunu görmüştür. *Haşiş*, ot, yem anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte, kelimenin anlamı ile *Haşaşilerin* tarihleri arasında bir bağlantının olduğuna dair bir bulgu olmadığı için Lemoine, ot, yem

anlamına gelen *haşış* kelimesinin, çayır, otlak, bahçe olarak da anlaşılabilirliğini düşünmüştür. Bu yanlış çıkarım, öne sürdüğü etimolojik savın diğer uzmanların gözünde değersiz bulunmasına neden olmuştur. Çünkü İsmaililerin Arapçada *Haşaşiler* olarak adlandırdıklarını kanıtlayan, herhangi bir Arap yazara ait orijinal metin gösterememiştir. Dağın Yaşlı Adamını *şeyh el-assisin* olarak adlandıran Tudela'lı Benjamin'in iddiasına yer verdikten sonra, sonradan bütün şarkta bu şekilde adlandırıldığını söylese de, belki de gerçekten meşhur hahamın yazdıklarından başka bir kaynak bilmiyordu.

Lemoine, şarklıların belli derecelerde sarhoşluk hissi vermek için, saf olarak ya da karışım halinde kullandıkları maddeler arasında, *haşaş* ya da *haşaşa* adıyla bilinen bir maddenin olduğunu bilmiyordu. *Chrestimathie Arabe* isimli eserimde, Makrizi'nin *Mısır ve Kahire'nin Tarihsel Açından Değerlendirilmesi* isimli eserinden, genel olarak *haşaşa*, *ot* olarak bilinen ama tam ismi *haşaşat el-fukara*, *fakirlerin otu* olan bir uyuşturucu maddeden bahsettiği bölümü yayınlamıştım. Makrizi'ye göre, bu isim kenevir yaprağı için kullanılıyordu ve aynı görüşü Prosper Alpin de öne sürmüştür ki; bence O'nun yazdıklarını burada kelimesi kelimesine aktarmamız gerekiyor (*De Medic. Aegypt*, s. 258, 261):

Mısırlıların, kendilerini bu tarz hallere sokmak için, Hindistan'ın yakın bölgelerinden getirilen *bernavi* olarak adlandırılan ilaç, *bers* ve de *boza* gibi çeşitli uyuşturucu maddeler kullandıklarını bilmiyordum. Ama bu tip maddelerin arasında en yaygın olarak kullandıkları, kenevir yaprağından başka bir şey olmayan ve *assis*¹⁹⁵ adı verilen maddedir. Bu kelimenin anlamı ottan başka bir şey değildir; demek ki kenevir ile ot eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. *Uyuşturucu madde almak* demek yerine ot *almak* deyiminin kullanılmasının nede-

ni, kenevirin fantastik rüyalar görmek için kullanılan ilk uyuşturucu madde olmasından ya da diğer bütün uyuşturucu maddelerden daha yüksek derecede etkiye sahip olmasından kaynaklandığını duyduğumu daha önce de söylemiştim.

Assis, kenevir yaprağı ile ılık suyun karıştırılıp, ezilmesiyle oluşan bir tozdur. Hap şeklinde fındık büyüklüğünde beş ya da daha fazla sayıda ağza atılır ve yutulur. Bir saat içinde haplar etkisini gösterir ve hapları yutanlar bir çeşit sarhoşluğa kapılır ve her tür çılgınlığı yapabilecek bir hale girerler. Arzuladıkları rüyalara kavuşmanın tadını çıkararak, uzun süre kendilerinden geçmiş halde kalırlar. Özellikle orta sınıf halk bu uyuşturucuya düşkündür; çünkü diğerlerinden daha ucuza mal olur. Kenevirin bu şekilde uyuşturucu bir etkiye sahip olması sizi şaşırtmamış olmalı; çünkü Galien ilk kitabı *De alim. Facult.*'da, kenevirin beyni uyuşturduğunu ve inanılmaz derecede etkilediğini yazmıştı. İşte sahip olduğu bu güç sayesinde bu bitki *assis* ismini aldı.

Kaempfer, İranlıların keyf olarak adlandırdıkları bu tarz bir sarhoşluk hissine ulaşabilmek için kullandıkları üç maddeyi anlatır. Bitkiler âleminde gelen bu maddeler, tütün, afyon ve kenevirdir. Keneviri şu şekilde anlatır (*Amoenitatum exoticarum*, Lemgo, 1712, s. 645):

Şimdi keneviri anlatacağım. Değişik türlerde uyuşturucu maddeleri kullanmayı sevenler ya da afyonun tadından hoşlanmayanlar, bu şekilde kendilerinden geçmek için kenevir kullanırlar. Bunun bizim kenevirimiz ile aynı olup olmadığını ya da *Hortus Malabaricus*'un (10. cilt, s. 119) yazarları tarafından tanımlanan *bang* adlı değişik bir tür olup olmadığını burada ele almayacağım. Bildiğim kadarıyla, bir kabuk içinde erkek ve dişi olmak üzere iki tohum olan bizdeki kenevire çok benzemektedir. Bununla birlikte, bu bitkinin sahip olduğu özel etkinin toprak ve iklime bağlı olduğunu düşün-

mekteyim. Bu doğal zevk maddesini sağlayan bitkinin parçaları, *şadaneh* adı verilen tohumu, *cars* adı verilen poleni ve *bang* ismiyle tanınan yapraklarıdır... Yapraklar soğuk suda demlenerek kullanılır. Bu suyu içmek derin bir sarhoşluk hissi ile birlikte keyif verir. Hindistan sınırındaki bir handa tanıştığım dört dervişten gördüğüm değişik hazırlanış tekniklerini burada anlatacağım... Bazıları yaprağın tozunu bir şurup içinde ezip, hap haline getiriyorlar ve bu hapları yutarak amaçlarına ulaşıyorlar. Uyuşturucu madde hazırlama yeteneğine sahip olan insanların İran ve Hindistan'da *banghi* olarak adlandırılmaları, en kıymetli uyuşturucu madde olan kenevir yaprağı ile olmuştur.

Chardin bizlere, İran'da tütün yoluyla sarhoş olmak isteyen insanların, tütünün içine kenevir tohumları attıklarını ve bunun beyni uyuşturduğunu, kısa zamanda insanın başını döndürdüğünü anlatır (*Voyage de Chardin*, Paris, 1811, 3. cilt, s. 302).

Hoest ve Lampriere'nin tespit ettikleri üzere kenevir, Barbar Kumsalları ve Fas'ta da uyuşturucu madde olarak kullanılmıştır ve burada da *haşaş* olarak adlandırılmaktadır. Leo Africanus söz konusu maddeden *l'hasis* şeklinde bahsetmektedir ki; sadece bir harf farkı vardır. Dr. Russell'in belirttiği üzere, Halep'te de aynı amaca hizmet eder ve aynı isimle tanınır. Bunun haricinde pek çok ülkede hatta Afrika'da bile bu amaçla içildiği bilinmektedir.

[Niebuhr *Description de l'Arabie*, s. 50'de şöyle der] Sıradan Araplar da tıpkı şehirlerde yaşayan insanlar gibi *keyf* yapmak istemektedirler, bu onların eğlencesidir ama kuvvetli içkileri satın almaya güçleri yetmediği için ve zaten çoğu zaman bunları bulamadıkları için, *haşaş* içerler. Bu, Forskal ve bizden önce şarka giden tarihçilerin kenevir yaprağını tanımlamak için kullandıkları bir ot türüdür. Bu maddeye düşkün

olanlar, onun cesareti artırdığını söylerler. Bunun bir örneğini Arap hizmetçilerimizden birinde gördük. *Haşaş* içtikten sonra, karşısına dört asker çıktı ve birdenbire onları kovalayıp kaçırmayı kafasına taktı. Askerlerden biri O'nu iyi benzetti ve evine götürdü. Bitkin bir halde olmasına rağmen hâlâ sakinleşememişti ve dört askerin karşısında duramayacağından oldukça emin görünüyordu.

Mısır'da yetişen kenevirle ilgili olarak Forskal şöyle der {*Flor. Aeg. Ar.*, s. 1 ve devamı): *Cannabis. Arab. Sjadanek. Colitur passim; floret fine april; folia ad usus medicos; semina inebriantia. usus textorum ignorantur.*¹⁹⁶

Olivier de Mısır'da bahsederken şu cümleleri kullanır (*Voyage dans l'empire Othoman*, 2. cilt, s. 169):

Bu insanlar afyon yerine kenevir yaprağını kullanıyorlar, çünkü çok daha ucuz. Ezilerek toz haline getirildikten sonra, bal ile bazen de bazı aromalı katkı maddeleriyle karıştırılıp, hap haline getiriliyorlar. Bu hapları keyif versin diye yutuyorlar ancak, kullananlarda en sık görülen etkileri çıldırma, uyuşukluk, bitkinlik ve ölüm oluyor. Oysa bu bitkiler Mısır'da çok iyi yetişmiyor.

Aynı gezgin, İran'daki kahvehanelerde afyondan yapılma bazı karışımların kullanımından bahsettikten sonra şöyle devam ediyor {*Voyage dans l'empire Othoman*, 3. cilt, s. 156):

Aynı kahvehanelerde, çok daha güçlü ve çok daha sarhoş edici bir içki de ikram ediliyor: bildiğimiz kenevirin tohumları ve yapraklarından yapılıyor, içine de biraz kargabüken ilave ediliyor. Başka içkilere tolerans gösteren ya da tamamen serbest bırakan kanunlar, bunu kesinlikle yasaklıyor. Biz İran'dayken, Mehemet Han bu maddeyi dağıtan ve kullananları ölümle cezalandırdı.

Sonnini, Avrupa keneviri ile *haşaşanın* yapıldığı Mısır'da yetişen bitki arasında ayırım yapıyor gibi görünmektedir. Bu-

nu tartıştığı metin çok uzun olsa da, tamamını buraya alıyorum (*Voyage dans la haute et basse Egypte*, 3. cilt, s. 103):

Kenevir kuzey Mısır'ın aynı bölgesindeki düzlüklerde yetiştirilmektedir; ama Avrupa'da olduğu gibi bu bitkiden iplik elde etmiyorlar, oysa edebilirlerdi. Yine de oldukça yaygın bir şekilde kullanılan bir bitki. Sarhoş edici içkilerin yokluğunda Araplar ve Mısırlılar bu bitkiden türlü türlü şeyler hazırlayarak, sarhoş oluyor, kendilerine keyif veren ve zevk dolu rüyalar görmelerini sağlayan hülyalı bir hale giriyorlar. Düşünme yeteneğinin bu şekilde kaybolması ve ruhun hülyalı bir hale girmesi, şarap ve bazı kuvvetli içkilerin neden olduğu halden farklıdır ve dilimizde bunu kesin olarak tanımlayacak bir kelime yoktur. Araplar bedene haz veren ve zihni uyuturarak keyif veren bu hali tanımlamak için *keyf* kelimesini kullanıyorlar.www.cizgiliforum.com

Keneviri hazırlamanın en yaygın yolu, meyvelerini etrafını çevreleyen kabuksu zarla birlikte iyice ezmektir. Ortaya çıkan ezme ardından bal, biber ve hindistancevizi ile kaynatılıyor ve bu karışım fındık büyüklüğündeki haplar haline getirilerek yutuluyor. Kenevirin verdiği sarhoşlukla acılarından uzaklaşan fakir insanlar ise tohum kapsüllerini su ile karıştırıp, ezerek, ortaya çıkan lapayı yiyorlar. Mısırlılar ayrıca hiçbir şey katmadan da bu tohumları yiyorlar. Bunun yanında içtikleri tütünün içine bile karıştırıyorlar. Bazen tohumları atarak tohum kapsüllerini ezerek toz haline getiriyorlar. Tozu aynı miktarda tütünle karıştırarak, İran piposunun çok kaba ve basit bir taklidi olan bir çeşit pipoyla içiyorlar. Pipo içmek dediğimiz içi boş, oyulmuş ve su ile doldurulmuş bir hindistancevizi kabuğunun içinden çekilen ekşi ve sarhoş eden dumandan ibarettir. Bu içme tekniği, güney Mısır'daki kadınlar arasındaki en yaygın eğlencelerden biridir.

Mısır keneviri bizimkine çok benzemesine karşın, onu özel yapan bazı özellikleriyle bizimkinden farklılık göstermektedir.¹⁹⁷ Bu keneviri Avrupa keneviri ile dikkatli bir şekilde kıyasladığımızda, sapının daha kısa olduğunu ve yükseklikteki bu eksiğini kalınlığıyla kapattığını görürüz. Dolayısıyla çapı çoğunlukla iki inçten daha fazla olan gövdesi ve en dipten başlayan sayısız dalıyla daha çok bir çalıyı andırmaktadır. Yaprakları da daha geniş ve tırtıklıdır. Bitkinin tamamının keskin bir kokusu vardır ve meyveleri daha ufak ve aynı zamanda da Avrupalı akrabasınıninkilerden daha fazla sayıdadır.

Bütün bu anlatılanlardan sonra, İsmaililerin *Haşaşiler* olarak adlandırdıklarını, çünkü *haşaş* kullandıklarını, bunun tıpkı *bang* (Kaempfer'in söylediği gibi *bang de* kenevir yapraklarından yapılma bir uyuşturucu madde olsa ya da diğer yazarların savunduğu gibi *datura* adı verilen uyuşturucu bir bitkinin özü olsa da), *afyon* ve genel olarak *tariak* olarak adlandırılan diğer uyuşturucuları kullananların *bangi*, *afyuni*, *tariaki* şeklinde isimlendirilmelerine benzediğini kolaylıkla söyleyebiliriz.

Ve *haşaşın* İsmaililerin arasında kullanıldığı ile ilgili söylediklerim, Makrizi'nin aşağıdaki metni ile doğrulanmaktadır (Silvestre de Sacy, *Chrestomathie Arabe*, Paris, 1806, 1. cilt, s. 130; 2. cilt, s. 133):

Bu dönemde (795 yılı) Kahire'ye, *haşaşayı* balla karıştırarak hazırlayan ve içine adamotu kökü ve bu tarz başka kuru uyuşturucu maddeler katan, *Mülhidlerin* tarikatına yani İran İsmaililerine mensup bir adam geldi. Bu karışıma *ukda* (anlamı jel, şekerleme) diyordu ve gizlice satıyordu.

Haşası ve *Haşaş* terimlerinin de *haşaş* veya *haşaşa* kelimelerinden türediğini belirtmekte de fayda vardır. Kelimenin en eski halinin [*haşaşi*] nasıl kullanıldığını alıntı yaptığım

çeşitli metinlerde gördük ve aşağıdaki sözü söylerken Mak-rizi'nin aklında tam olarak bizim kastettiğimiz şey vardı (*Chrestomathie Arabe*, 1. cilt, s. 129, 2. cilt, s. 132): "Sadece düşük sınıftan insanların bu maddeyi kullandıkları zamanları biliyorum. Hatta kendileri istemeseler de, bu maddenin isminden türemiş bir isimle çağırılırlardı."¹⁹⁸ *Haşhaş* Ebul-Surur'un oğlu Şams el-Din Muhammed'e ait aşağıdaki metinde geçmektedir {*Notices et Extraits des Manuscrits*, 1. cilt, s. 274): "Büyük kanalın üstünden geçen yeni köprü, *haşhaş köprüsü* olarak bilinir {*kantarat el-haşaşin*), çünkü burası Ka-hire sakinleri arasındaki mastuların (sarhoşlar anlamında) *haşhaş* aldıkları yerdir."

Haşaşin ve *haşhaşin* kelimeleri Joinville'e göre *assissini* ve *assassini* kelimelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Ancak az önce anlattıklarıma iki farklı şekilde itiraz edilebileceğini göz ardı edemeyeceğim: ilki; *haşaşin* neden olduğu sarhoşluğun sadece uyuşturucu etkisi olduğu, cesareti ateşleyen ve cüretkâr ve tehlikeli hareketler yapmayı kolaylaştıran bir etkisi olmadığı düşüncesidir. İkincisi de Makrizi'ye göre, *haşaşin* Suriye ve Mısır'a girmesinin ve hatta ke-nevirin uyuşturucu etkisinin keşfinin Haşaşilerin döneminden sonra gerçekleştiği görüşüdür.

İlk görüşü cevaplamak zor değildir. Haşaşilerin liderlerine olan bağlılıkları ve hedeflenen kurbanları öldürebilmek için hayatlarını tehlikeye attıklarının tespit edilişi; hedeflerine ulaşabilmek için göze aldıkları tehlikeli yolculuklar; planlarını gerçekleştirmek için uygun anı beklerkenki soğukkanlılıkları ve ne zaman harekete geçeceklerini çok iyi belirlemeleri... Bütün bu gerçekler dış etkilerle bir çeşit cinnet havasına giren Hintli Amoklar gibi delirmiş insanları ifade etmiyor.¹⁹⁹ Daha çok liderleri tarafından kendilerine açıklanan cennetin emirlerini yerine getirmek için hayatlarını feda ettiklerinde,

sonsuz mutluluğa ve her tür zevke kavuşacaklarına emin olan fanatikleri ifade ediyor. Ve tarihçilerin onlardan bahsediş şekilleri de zaten budur. Peki, öyleyse haşaşanın bu insanlar üzerindeki etkisi neydi? Efendileri tarafından kendilerine belirli dozda verilen *Haşaşa*, bu adamlara, yalnızca efendilerinin bildiği gizli, zevk veren görüntülerle dolu, tatlı ve rüya gibi bir yerin kapılarını açıyor, bu sırada adamlar, Muhammed'in cennetindeki tüm bedensel zevkleri tadıyor ya da tattıklarını hayal ediyorlardı. Bu konuda Marco Polo'nun daha doğrusu İtalyan düzeltmenin yazdıklarına bakalım. Anlattığım şeye en iyi açıklama getiren anlatım budur:

Şimdi Dağın Yaşlı Adamı'nı anlatacağım. *Mulehet* önceden, Dağın Yaşlı Adamı olarak adlandırılan bir şahıs tarafından işgal edilmiş bir bölgedir. *Mulehet* terimi Sarazenlerin dilinde, inançsızların yaşadığı yer anlamına gelmektedir ve burada yaşayan insanlar da bu isimden yola çıkarak, tıpkı Hristiyanların içindeki Patarinler²⁰⁰ gibi kendi dinlerine inmayanları ifade eden *Mulehetikler*²⁰¹ adını almışlardır. Marco Polo'nun Dağın Yaşlı Adamı ile ilgili pek çok insandan duyduğu budur. Bu efendinin ismi *Alaodin*'di²⁰² ve Mahomet yandaşıydı. İki yüksek dağ arasındaki bir vadiye, var olan en güzel ağaçlar ve meyvelerle dolu muhteşem bir bahçe inşa etmişti ve bu bahçenin etrafına, altından süs eşyaları, tablolar ve hepsi ipekten dokunmuş mobilyalarla dekore ettiği saraylar ve köşkler yaptırmıştı. Bu saraylara farklı noktalardan bağlanan kanallardan şarap, süt, bal ve en çok da duru suyun aktığı görülebilirdi. Muazzam güzelliğe ve inanılmaz çekiciliğe sahip genç kızları buraya getirmişti ve bu kızlar şarkı söyleme, her tür müzik aletini çalma, dans etme, hepsinden önemlisi bir erkeğin hayal edebileceği en baştan çıkarıcı hale girme konusunda eğitim görürlerdi. Bu genç kızlar her zaman, altın ve ipekten elbiselerinin içinde bahçe-

de ve saraylarda dolanırlarken görülebilirlerdi. Efendinin hizmetinde olan erkekler için ise bu güzellikler kapalı kapıların ardında gizliydi ve hiçbir zaman içeride ne olduğunu göremezlerdi. Yaşlı Adamın burayı inşa etmesinin nedeni de buydu: Mahomet, isteklerini yerine getirenlerin, dünyadaki bütün zevk ve mutlulukların, güzel kadınların, içinden süt ve bal akan ırmakların bulunduğu cennete gideceklerini söylemişti ve bu adam da bir peygamber ve Mahomet'in yoldaşymış, dilediği herkesi bu cennete sokabilirmiş gibi davranıyordu. Tasvir ettiğimiz bahçeye kimse giremezdi. Çünkü vadinin girişine zapt edilemez, çok iyi korunan bir kale inşa edilmişti; içeriye sadece bu kaleden açılan gizli yolla girilebilirdi.

Yaşlı Adamın tahtının etrafında, dağlarda yaşayan halk içinden seçtiği, silah kullanabilecek, cesur ve sadık olduğunu düşündüğü on iki ila yirmi yaş arası genç erkekler bulunurdu. Sürekli olarak her gün bu gençlerle Mahomet'in cennetinden ve kendisinin dilediği kişiyi oraya sokabilme gücü olduğundan bahsederdi. Aklına estiğinde bu gençler arasından bir kısmına *uykuya dalmalarını sağlayacak bir içki* verilmesini emreder ve delikanlılar uyuşturucunun etkisiyle yarı ölü bir hale girdiklerinde, inşa ettiği saraylardaki odalara yerleştirirdi. Delikanlılar gözlerini açtıklarında, yukarıda tasvir ettiğimiz tüm güzellikleri görürlerdi. Her birinin etrafını, şarkı söyleyen, müzik aletleri çalan güzel kızlar çevreler, onlara hayal edebilecekleri en büyük bedensel zevkleri tattırırlar, enfes tabaklarda yemekler ve şarap ikram ederlerdi. Tattıkları tüm bu zevklerden, gördükleri süt ve şarap akan ırmaklardan, delikanlılar hiç şüphe duymadan cennette olduklarına inanırlar, orayı hiç terk etmek istemezlerdi.²⁰³

Beş ya da altı gün sonra, Yaşlı Adam onları tekrar uyutur ve bahçenin dışına taşıtırdı. Ardından onları bir araya toplar

ve nerede olduklarını sorardı. Onlar da "Şükür efendimiz, cennetteydik" derlerdi. Herkesin önünde, gördüklerini anlatırlardı. Delikanlıların anlattıkları hikâyeler dinleyen herkesi büyüler, herkes aynı mutlulukları tatmak isterdi. Yaşlı Adam sözü alır, "Bu peygamberimizin emridir-, efendisini savunmak için mücadele eden herkes cennete gider. Eğer benim emirlerime itaat ederseniz, sizler de aynı mutluluğa erişeceksiniz" derdi. Bu tip konuşmalarla insanları öylesine etkilerdi ki; kendisine hizmet etme uğrunda ölmesini emrettiği kişi kendini şanslı sayardı. Bütün hükümdarlar ve Dağın Yaşlı Adamının düşmanı olan insanlar, hizmetinde olan suikastçılar tarafından öldürülürdü. Efendilerinin dileklerini ve emirlerini yerine getirdikleri sürece hiçbir ölümünden korkmaz ve sahip oldukları hayatın sona erme riskini umursamadan en büyük tehlikelere gözü kapalı kendilerini atarlardı, işte bu yüzden Yaşlı Adam tüm ülkelerde bir zalim olarak korku salmıştı. İki yardımcısından birini Şam çevresinde, diğerini ise Kürdistan'da görevlendirdi. Bu yardımcıları da kendilerine yollanan genç delikanlılar üzerinde aynı metodu uyguladılar. Bu yüzden bir kişi ne kadar güçlü olursa olsun, eğer Yaşlı Adamın düşmanı ise, önünde sonunda öldürülürdü.

Amalric, Hayton, Surlu William, Vitry'li James, Jean de Joinville ve Lübeckli Arnold gibi Haşâşiler hakkında yazan bütün yazarlar, gelecekteki sonsuz mutluluğa kavuşma umuduyla liderlerine körü körüne bağlı olmaları dışında, iradelelerini neyin yönlendirdiğini bilmiyorlardı (*Gesta Dei per Francos*, 1.cilt, s. 1062). Marco Polo'nun, liderlerinin muhteşem bahçesine taşıtmak için onlara verilen *sarhoş edici bir içkiden* bahsediyor oluşu oldukça çarpıcıdır.²⁰⁴ Önceden kenevir-den uyuşturucu elde etmenin, hap, karışım, likör, tütsü gibi gördüğümüz her hali *haşaşa* olarak adlandırılmaktaydı. İşin gerçeği, bu muhteşem bahçelerin kelimesi kelimesine anla-

tıldığı gibi var olduğuna mı, yoksa bunların uzun süre masallarla kandırılan delikanlıların, *haşaşanın* uyuşturucu etkisiyle birlikte, hayal güçleriyle ürettikleri görüntüler olduğuna mı inanmalıyız, bilmiyorum. Bugün bile kesin olarak bildiğimiz şey, afyon ya da *haşaş* alan bir insanın, açlıktan perişan düşmüş ve üzüntüden kahrolmuş olsa da, kısa bir süreliğine de olsa mutluluk ve zevk dolu bir havaya gireceğidir.

Önceki bölümlerde bahsettiğim, Hasan'ın yaşadığı yer olan Alamut kalesine ve çevresine inşa ettirdiği binalar, ağaçlar ve bitkiler ve akan sular, muhteşem bahçesiyle ilgili efsanelerin yayılmasına katkıda bulunmuş olabilir. Lübeckli Arnold da genç delikanlıların suikastçi olmak üzere eğitildikleri, dağların arasındaki güzel mekânlardan bahseder.²⁰⁵

Şimdi Prosper Alpin'in, Mısırlıların afyon, *haşaş* ve coşmak ve rüyalara dalmak amacıyla kullandıkları diğer maddeler ile ilişkilendirdikleri etkiler konusunda söylediklerine bakalım. (*De Medic. Aegypt.*, s. 257)

İçlerinden bir kısmı, bir miktar *afyon*, *assis*, *boza* veya *bernavi* ya da bir tutam *bers* aldıklarında, rüyalarında sayısız meyve bahçesi ve son derece çekici ve etkileyici güzel kızlar gördüklerini iddia ediyorlar. Diğerleri ise en çok sevdikleri şeyi gördüklerini söylüyorlar; meyve bahçelerini izlemeyi sevenler meyve bahçesi, âşıklar sevdiklerini, savaşçılar ise çarpışmaları...

Halep'in Doğal Tarihi isimli eserinde Russell, bu afyon kullanıcılarından birinin düştüğü komik duruma tanıklık ettiğini anlatır. Adam kendisinin bir paşa olduğunu düşünmektedir. Çok gürültü patırtı etmeden salonun şeref bölümünü işgal eder ve evin sahibi ile senli benli konuşmaya, kuracağı hükümetle ilgili detayları anlatmaya başlar, kınadığı bir kişiyi dövdürür, diğerini hapse atar, bazı görevlileri kovar, yerine başkalarını atar ve arkasında kasıtlı olarak çıkartılan yüksek sesle rüyalarından uyanıp, mutluluğu son bulana kadar, ken-

dişine kuvvetli dozda afyondan başka bir şeye mal olmayan, sahip olduğu yeni makamının tadını çıkarır.

Haşasın sürekli ve kontrolsüz olarak kullanılmasının düşünce gücünü çökerttiği ve İsmaililerin amacına hizmet etmek için uygun bir yol olmadığı doğrudur. Doktor İbn Baytar'ın bu konuda aktardıkları şöyledir (*Chrestomathie Arabe*, 1. cilt, s. 127; 2. cilt, s. 131):

Hint keneviri olarak adlandırılan kenevirin üçüncü bir çeşidi vardır. Bunu Mısır'dan başka bir yerde görmedim. Bu bitkiyi bahçelerde yetiştiriyorlar ve *haşaşa* olarak adlandırıyorlar. Bir ya da iki dirhem alındığında, oldukça yüksek derecede uyuşturucu bir etkisi oluyor. Ölçsüzce kullanılırsa akıl sağlığını bozuyor. Düzenli olarak bu maddeyi kullanan insanlarda ölümcül etkiler görülüyor. Madde zihinlerini zayıflatıyor ve sonunda cinnete yol açıyor; bazen ölüme kadar varabiliyor. Dervişlerin bu maddeyi çeşitli şekillerde kullandıklarını gördüm. Bazıları bitkinin yapraklarını kaynatıp, elleriyle yoğurarak macun kıvamına getiriyor ve bunlardan hap yapıyorlar. Bazıları da kurutup kavuruyor, ardından da elleriyle ufalayıp, zarsız susam tohumlarıyla karıştırıyor, üstüne biraz şeker ilave edip, kuru ilaç şeklinde ağızlarına atıyor ve uzun süre çiğniyorlar. Bir yandan da garip el kol hareketleri yapıyor, coşuyorlar. Madde uyuşturucu etkisini tam olarak gösterdiğinde, bir nevi delilik haline giriyorlar; neredeyse deliyorlar diyebiliriz.

Makrizi'nin alıntı yaptığı bir diğer doktor Ala el-Din bin Nafiz de bu uyuşturucunun kullanımının bazı ilkel dürtüleri harekete geçirdiğini ve ruhsal durumu zayıflatıldığını ve böylece uyuşturucu etkisini gösterdiğinde, normal beynsel fonksiyonların çöktüğünü ve sonunda normal bir insan gibi davranmadıklarını söylemektedir (*Chrestomathie Arabe*, 1. cilt, s. 127; 2. cilt, s. 131).

Makrizi bütün bu anlatılanları kendi gözlemleri ile doğrular ve çağdaşlarındaki ahlak bozukluğunu ve ilgisizliği, ölçüsüz *haşaşa* kullanımına bağlar (*Chrestomathie Arabe*, 1. cilt, s. 131; 2. cilt, s. 134).

Olivier'e göre, eğer bir insan bu maddeyi kullanmaya devam ederse, ortaya çıkacak en belirgin etkilerinin cinnet, uyuşukluk, bitkinlik ve ölüm olduğunu gördük.

Son olarak Mısır'da bir Fransız general tarafından yayınlanan kararnameye göz atalım:

Bazı Müslümanlar tarafından, *haşaş* adı verilen kuvvetli bir bitkiden yapılan güçlü likörün kullanımı ve bunun yanında kenevir tohumunun dumanının çekilmesi tüm Mısır'da yasaklanmıştır. Bu likörü içmeye ve dumanı çekmeye alışanlar düşünme yeteneklerini kaybedip, her tür aşırılığı yapmalarına yol açan vahşi bir cinnet haline girmektedirler.

Haşaş maddesinin günlük olarak ve aşırı kullanımıyla bağlantılı ortaya çıkan rahatsızlıklar elbette İsmaililere uygun değildir. Bu durum, güttükleri amaç ile taban tabana zıt olurdu. Bu yüzden, uyuşturucu etkisi olan bir macun ya da Marco Polo'nun dediği gibi bir içkinin, sadece liderin emriyle kullanıldığını ve bunun liderin bir sırrı olduğunu, ihtiyatlı bir şekilde ve belli limitlerde kullandırıldığını varsaymak yerinde olacaktır.

Liderin bir sırrı olduğu diyorum, çünkü önceki sayfalarda alıntı yaptığım bir tarihçi, Halep'in ileri gelenlerinin Selahaddin'den kurtulmak için mesaj gönderdikleri şahsı tanımlarken, *haşaşanın sahibi* ya da *efendisi, sahib el-haşaşa* Sinan şeklinde bir ifade kullanmıştır.²⁰⁶

Az önce söylediğim şey, öne sürdüğüm iddiaya karşı çıkabileceğini düşündüğüm ikinci görüşe de cevap niteliği taşımaktadır. Makrizi'nin anlatımından çıkan bu görüşe göre, *haşaş* maddesinin Müslümanlar arasında kullanılmaya baş-

laması Hicret'in 7. yüzyılından sonra olmuştu ki bu tarih İsmaililerin güçlerinin dorukta olduğu dönemden çok sonrasındır ve Hulagü tarafından ortadan kaldırılmalarından hemen öncesine tekabül eder.

Aslında Makrizi kendisinden önce gelen bilginlerin pek çoğunun paylaştığı görüşü devam ettirerek, kenevir yaprağının uyuşturucu etkisinin keşfini, Hicretin 618. yılında ölen Şeyh Haydar ile ilişkilendirir. Bunun, Şeyh Haydar'ın müritleri olan dervişler (fakirler) arasında bir süre sır olarak gizli tutulduğunu ve Irak'ta kenevir kullanımının ilk olarak 628 yılında Hürmüz ve Bahreyn efendilerinin sayesinde gerçekleştiğini, ardından da Suriye, Mısır ve Küçük Asya'ya yayıldığını ekler.

Haşaş kullanımının en azından Mısır'da, Hicret'in 6. yüzyılından sonra başladığı şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü 605 yılında bir eser kaleme alan Abd el-Latif bundan bahsetmez ama öte yanda madde hemen bu tarihten sonra Mısır'a girmiş olmalıdır; çünkü 646 yılında ölen İbn Baytar maddenin ülkedeki dervişler arasında yaygın olarak kullanıldığını tespit etmiştir.

Bu nedenle Şeyh Haydar'ın kendisine atfedilen keşif şerefine nail olmadığı fikrine uzak değilim. İbn Baytar'ın *qunab Hindi* (Hint keneviri) isminin, Mısır'da *haşaş* olarak adlandırılan bir kenevir cinsine verildiğini söylemesi bana bu macunun aslen Hindistan'dan geldiğini, Haydar'ın da bunu bir Hint *yogisinden* öğrenmiş olabileceğini, bu maddeyi O'ndan önce kullanan İsmaililerin de belki bunu aynı yoldan öğrenmiş olduklarını düşündürmektedir. En mantıklı açıklama budur; çünkü İsmaililerin öğretilerinde, ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi, avatarlar ya da kutsal kişiliklerin tekrar hayata dönmeleri gibi Hint öğretilerine benzeyen bazı unsurları hemen fark edebiliriz. Öne sür-

düğüm varsayımı aşağıda Makrizi'nin kendi anlatımıyla kuvvetlendiriyorum. Makrizi şöyle diyor (*Chrestomathie Árabe*, 1. cilt, s. 120; 2. cilt, s. 126):

Ancak Şeyh Muhammed Şirazi Kalandari'den öğrendiğime göre, Şeyh Haydar hiç *haşaşa* kullanmamıştır. Horasan halkı bu maddenin kaynağını O'na bağlarlar; çünkü müritlerinin düzenli olarak bu maddeyi kullandıkları bilinmektedir. Bana söylediğine göre, *haşaşa* maddesinin kökleri Şeyh Haydar'dan çok öncelere dayanmaktadır. Hindistan'da yaşayan Biraztan adındaki bir şeyh bu ülkenin halkına, daha önce hiç denemedikleri *haşaşa* yemeyi öğretmiştir. Maddenin Hindistan'da kullanımı öylesine yaygınlaşmıştır ki; Yemen'e bile yayılmış, oradan Fars vilayetine geçmiş ve sonunda Irak, Küçük Asya, Mısır ve Suriye'de yaşayan insanlar yukarıda vermiş olduğum tarihte ilk olarak böyle bir maddeden haberdar olmuşlardır. Biraztan Khosroesiler döneminde yaşadı ve İslam çağı başladığında Müslüman oldu.

Bu soruya hangi açıdan bakarsak bakalım, *haşaşa* maddesinin ismaililer tarafından Hicret'in 6. yüzyılından çok daha önce kullanılmış olduğu çok açıktır ve bu saptama maddenin Şeyh Haydar'ın müritleri arasında kullanıldığı ve müritler sayesinde yayıldığı fikriyle çelişmemektedir.

Şimdi, şarkiyatçı yazarlar tarafından *Haşaşiler* için kullanılan başka çeşitli isimleri ele alacağım.

Ne İbn Haldun, tarih kitabı *Prolegomena* öa, ne de Şahrastani *Haşaşi* isminden bahsetmemişlerdir. İbn Haldun İsmaililerin aynı zamanda *Batniler*, *Mazdakiler*, Irak'ta *Karmatiler* ve Horasan'da *Talimiler* ve *Mülhidler* olarak adlandırdıklarını ama kendilerine sadece İsmaililer dediklerini söylemektedir. Bu isimlerin hepsini açıklayacağız.

Batini ismi daha önce başka çalışmalarımda anlattığım üzere, içsel anlamı ifade etmesiyle *İsmaililer'e* atfedilmiştir,

çünkü ibadet, kurallar kaideler ve inanç gibi unsurların görünen anlamları yanında içsel yani *batin* bir anlam taşıdığına, bütün görünenler yani *tanzilin*, *tavil* yani gizli bir anlamı işaret ettiğine inanırlar. Şahrastani de aynen böyle söyler ama İbn Haldun, İsmaililerin ***Batini olarak*** adlandırılmalarının nedeninin *Batini* bir imamı, yani kendi yorumuyla gizlenmiş bir imamı tanımlarından kaynaklandığını söyleyerek yanılgıya düşmüştür. İncelediğim metinlerin hiçbirinde gizlenmiş olan imam *batin* olarak adlandırılmamaktadır; onun yerine *mastur* ve *maktum* kelimeleri kullanılmıştır. Dürzilere ait kitaplardaki bütün yazılanlar ilk açıklamanın yerinde olduğunu kanıtlayan bulgular vermektedir.

Mazdaki, *Mazdak* tarikatına mensup kişi anlamına gelmektedir. Bu, ismaililere atfedilen aşağılayıcı bir tabirdir; çünkü tarikatın ahlak ve ibadet konusundaki keyfi uygulamaları, doğru ya da yanlış bir şekilde, Kubat döneminde İran'da büyük dertlere yol açan ve Kisra Anuşirvan döneminde ölüm cezasına çarptırılan Mazdak adındaki yenilikçi ile bağdaştırmaktaydı.²⁰⁷ Okuyucular bu konu ile ilgili olarak, benim *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse* isimli eserimde yayınladığım, Mirkvand'ın Sasani Hanedanlığının tarihini anlattığı metne başvurabilirler.

İsmaililerin *Karmatiler* olarak da adlandırılmaları detaya girmeyeceğim bir konu; çünkü daha önce defalarca Karmatiler ile İsmaililerin aynı halk olduklarını ifade ettim. *Karmati* isminin bu halka verilmesinin nedeni kısa bacakları yüzünden küçük adımlar atabilen bir önderlerine bu ismin takılmasıdır.

Malahida veya *mülhidun*, kâfir anlamına gelen *mülhid* kelimesinin çoğul halleridirler. Mirkvand'a göre, bu isim, hanedanlıklarının dördüncü efendisi olan ve İslam dininin dogmalarını ve uygulamalarını reddettiğini kamuya açık-

layan Muhammed oğlu Hasan'dan²⁰⁸ sonra sadece İran İsmaililerine verilmiştir. Ama bu zamandan sonra isim kullanılmaya devam etmiş, hatta dinini değiştiren liderler için, geçtikleri din İslam olsa bile bu isim kullanılmıştır.

Ve son olarak, yine Şahrastani'ye göre, İsmaililer Horasan'da da *Talimi* olarak adlandırılmışlardır. Bu tabiri açıklayabilmek için, Müslüman tarikatları içinde, dogmaları (*usûl*) kabul eden, sadece ahlaki kurallar ve uygulamalar (*turu*) konusunda farklı düşünen 3 farklı okul olduğunu belirtmek gerekir. *Ehl el-talim*, *eğitim yandaşları* adındaki ilk okulun temeli, Kuran, Sünnet, imamların uygun buldukları öğretiler (*icma*) ve tümevarım yoluyla yapılan çıkarımlar (*kıyas*) olmak üzere dört unsura dayanmaktaydı. İkinci okul sadece *kesin yazılı gerçekleri* tanıyordu ve bu yüzden *ehl el-nusus* adını almıştı. Üçüncüsü ise genel olarak sebepleri ve olasılıkları izlemekteydi; bunun sonucu olarak *ehl el-rey* adını aldı. Hasan bin Sabbah birinci okulun öğretilerini izlemeyi seçti. Bu düşünce sistemi *talim* olarak adlandırıldığı için de, Hasan ve tarikatına üye olan kişiler *Talimi* olarak adlandırıldılar. Şahrastani, Hasan'ın öğretisinin dört temel noktasını açıklarken, kesin bir dille ilkinin eğitim (*talim*) ihtiyacını vurguladığını ve dini sorulara yanıt bulmak için *neden* ve *irade* gücünden (*el-rey ve el-akıl*) başka hiçbir şeye dayanmayanları yalanlama amacını taşıyordu.²⁰⁹ İkinci temel nokta, *geleneklerden (el-adit)* başka bir doğruyu kabul etmeyenleri yalanlama amacı gütmekteydi. (*Notices et Extraits des Manuscrits*, cilt IV, s. 687; Maracci, *Prodr. Ad réf. Alcor.*,3. bölüm, s. 84).

Haşâşiler ara sıra Dürziler ve Nusayriler ile karıştırıldılar. Bay Venture, *Dürziler Üzerine Bir inceleme*²¹⁰ isimli eserinde, her defasında Yaşlı Adamın Dürzi halkının lideri olduğunu belirtmiştir. Öte yanda, de Volney de Surlu William'ın bahsettiği Haşâşilerin, Ensariye olduğundan çok

emindir. De Volney, Venture gibi bütün Arap yazarların eserlerini takip etmeliydi ve bu tarikatı *Nusayri* çoğul olarak da *Nusayriye* şeklinde adlandırmalıydı. Falconet de Nusayriler ile Haşâşileri karıştırmış ve *Nusayri* yerine ismini kullanan Assemani'yi sert bir şekilde eleştirmiştir.

Nusayrilerin, kökleri farklı olsa da Karmatilere çok yakın bir İsmaili kolu olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.²¹¹ Dürzilere gelince; kökleri İsmaili tarikatının kendisine dayansa da, Nusayriler ve diğer ismaili tarikatlarından pek çok önemli dogmada ayrılmakta, her şeyden önce Fatımi halifesi Hakim'in ilahiliğine inanmakta, O'nun dönüşünü beklemekte ve baş yardımcısı olarak kabul ettikleri Hamza'nın emirlerine uymaktadırlar.²¹² Diğer İsmaili tarikatlarını lanetlerler ve kutsal kitaplarında, Nusayrileri sistemini yalanlayan bir bölüm bulunmaktadır. Dahası, Nusayriler ve hatta Dürziler, *Haşâşiler* isminden daha tanınır hale gelmiştir. Çünkü bence bu isim ikinci dönem ya da Şahrastani'nin tabirini kullanırsak, *ikinci misyon, el-dava el taniya* İsmailileri için hiçbir zaman kullanılmadı. Söz konusu ikinci misyona öncülük eden Hasan Sabbah 483 yılından sonra ortaya çıktı. O'nun sayesinde İsmaili Cebel'de bir güç oluşturdular; bu güç daha sonra 520 yılı civarında Suriye'ye yayıldı ve kralların, gitgide büyüyen bu gücün kralların ve önemli kimselerin hayatlarını tehdit etmeye başlaması Alamut'a yerleşmelerinden sonra oldu. Dolayısıyla, *Haşâşiler* olarak adlandırılan İsmaililer veya Batınilerin, Dürziler ve Nusayriler ile karıştırılmaları bir tarih hatasıdır.²¹³ Haşâşilere verilen başka birkaç isimle anlatıma devam edeceğim.

Venture'nin, Haçlı tarihçilerin bahsettiği Haşâşilerin Dürziler olduğunu düşünmesinin nedenlerinden birisi de, Dürzilerin şef ya da emirinin *Dağın Yaşlı Adamı* olduğunu düşünmesidir. Venture konuyu şöyle açıklıyor:

Dürzilerin emirinin hizmetinde *Fidaviyya* adında seçkin bir birlik vardı ve bu insanlar O'nun uğruna kendilerini feda etmeye hazırdılar. Önceden hepsi Dürzi dinine mensuptu ama şimdi hemen hepsi Hıristiyan'dır. Söz konusu olan efendilerinin emri ise bu birliğin kendini gözü kapalı atmayacağı hiçbir tehlike yoktu. Aşağıdaki örnek efendilerine karşı duydukları körü körüne bağlılığı göstermektedir.

Yaklaşık on sekiz yıl önce, emir Mulhim, kendisine vilayetin paşası tarafından yıllık vergi ödemesini alması için yollanan bir Sidon vergi memuru ile sert bir münakaşada bulundu. Emir Mulhim memura öfkeyle küfürler savurdu ve O'nu öldürteceğini ama bunu yaparken, halkının doğruluğunu ve konukseverliğini çiğnemeyeceğini söyledi. Bir gün memur Sidon gümrüğünün deposu olarak kullanılan bir binada otururken, bahsettiğimiz Fidavilerden biri ortaya çıktı; silahlıydı ve elinde bir çift tabanca tutuyordu. Tüm operasyonu büyük bir soğukkanlılıkla yürütmüş, vergi memurunu kalabalığın içinde belirlemiş, nişan almış ve O'nu öldürmüştü. Iskalamadığından emin olduktan sonra, şehir kapısına ulaşmaya çalışmış ama daha kapıya varamadan, kalabalık tarafından linç edilmişti.

Fidaviya ya da Fidavilerin, İsmaililerin lideri yani Dağın Yaşlı Adamı'nın intikam arzularıyla bağlantılı olarak ortaya çıktıklarını kabul etmeliyiz. Ancak yukarıdaki paragrafta farklı olan nokta, dini fanatizmden beslenmedikleridir; çünkü Venture Dürzilerin emirinin hizmetindekilerin çoğunun Hıristiyan olduklarını iddia etmektedir.

İlk bakışta, aksini savunduğum düşünceyi kabul ediyor gibi görünecek olsam da, İsmaili liderinin katilleri ya da suikastçıları da Arap ve İranlı yazarlar tarafından çoğunlukla *Fidaviya* da aynı anlama gelen *fedai* olarak tarif edilmekteydi. Zaman kaybetmemek için, bu ismin Haşaşiler için kul-

lanıldığı bir tek metin sunacağım. Ama bu metin iddia ettiğim savın kanıtlanmasına yetecektir. Metnin yazarı Ebul Farac'dır. Moğol hakanı Hulagü İran'daki İsmaili gücünü ortadan kaldırmaya karar verdiğiğinde, tarikatın başında Ala el-Din'in oğlu Rükñ el-Din Kurşah vardı. Ebul Farac'a göre bu lider (*Hist Dyn.*, Arapça metin, s. 506; Latince tere, s. 330);

... ilk başta teslim oluyor gibi görünerek, Hulagü'yü birkaç kez aldatmaya çalıştı; ama Tatar lideri O'na, yapması gereken tek şeyin oturmakta olduğu Alamut kalesini terk ederek şahsen Moğol kampına gitmesi olduğunu veya bunu yapmak istemiyorsa, kendisini kuşatmaya hazırlamasını söyledi. Rükñ el-din Hulagü'ye bir yardakçısını yollayarak, bulunduğu yeri terk edemeyeceğini, eğer bunu yapmak isterse maiyetindekilerin kendisini öldüreceğini ama bir fırsatını bulduğu anda kaçıp, kampa teslim olacağını söyledi. Rükñ el-Din'in zaman kazanmak için kendisini oyaladığına hükmeden Hulagü kaleyi kuşattı. Bunu gören Rükñ el-Din, Hulagü'ye şu mesajı yolladı: teslimimi bugüne kadar erteledim, çünkü burada olduğunuzu bilmiyordum. Bugün ya da yarın yanınıza geleceğim. Dışarıya çıkmaya çalıştığında, *Mülhidlerin* en fanatikleri O'nun önüne çıktı ve Fedailer yetişip, dışarıya çıkmasını engellediler. Rükñ el-Din karşılaştığı isyanla ilgili Hulagü'yü haberdar etti ve kendisini öldürme girişiminde bulunmamaları için, asilere yumuşak davranıp, onları tatlı sözlerle kandıracağını ama kılık değiştirme pahasına da olsa bir şekilde dışarıya çıkmanın yolunu bulması gerektiğini söyledi. Bu sırada Hulagü emirlerine, kaleyi her yandan kuşatmalarını, silahları kurmalarını ve kendilerine karşı koyan bütün İsmaililerle sonuna kadar çarpışmalarını emretti. *Mülhidler* bu çatışma ile meşgulken, Rükñ el-din oğlu ve tahtının etrafındaki önemli kimseler ile birlikte dışarıya çıkarak, Hulagü'ye teslim oldu.

Ebul Farac'ın *Syriac Chronicle* (Greg. Bar-Hebraeus [İbn el-ibri], *Chron. Syr.*, Suriye metni, s. 520, Latince tercümesi, s. 540) adlı eserinden okuyalım: "Rükn el-Din dışarı çıkmak istediğinde, adamları hançerlerini O'na doğrultarak, dışarı çıkmaya kalkışırsa O'nu öldüreceklerini söylediler."

Ebul Farac'a ait bu metinde geçen *Fedailer* kelimesinin, İsmailileri ya da genel olarak *Mülhidleri* değil, özel bir sının, en fanatikleri, en adanmışları, kısaca muhtemelen ismaililerin düşmanlarını öldürmek için görevlendirdikleri kişileri ifade ettiği kesindir.²¹⁴ Ama buradan, *fedai* isminin geçtiği her yerde İsmaililerin oldukları anlamı çıkmamalıdır. Her tarikat, her lider kendi *fedailerine* sahip olabilir.

Örneğin Sienna'daki Aziz Catherine kilisesinin papazı Vincent-Marie'nin anlattığına göre, her efendi ve her Hıristiyan kilisesi kendi Amoklarına sahipti; bunlar efendilerinin haklarını, önceliklerini ve varlıklarını herkese hatta devlete karşı bile korumak için her tür riski göze almaya hazır insanlardı. (*Viggai all'Ind. Orient*, s. 145, 237).

Dolayısıyla Muradjea d'Ohsson, Hasan bin Sabbah'ın *Hümeysi* adı verilen müritlerinin, efendilerinin emirleri doğrultusunda hayatlarını hiçe sayarak göreve atladıkları için aynı zamanda *Fedailer* olarak da adlandırdıklarını söyleyerek tam anlamıyla doğru bir anlatım verememiştir. (*Tabi. Gen. de l'empire Othoman*, 1. cilt, s. 37)

Anlatılanların sonucu olarak, İsmaililerin *Fedailer* olmadıklarını, sadece tarikata derinden bağlı olan profesyonel katillerin bu şekilde isimlendirildiklerini söyleyebiliriz. İleriki sayfalarda bu ismin İsmaililer için kullanılmasını ele alırken, bu saptamamla ilgili başka kanıtlar da süreceğim.

Haşâşilerin, Assemani tarafından *Nazarei* olarak adlandırılan Nusayrilerle bir tutuluşları, eğer İran ve Suriye'deki İsmaililerin de *Nizariler* olarak adlandırıldıkları bilinseydi, çok

fazla tartışılmadan genel olarak kabul görecekti. Bunu ispatlayacağım ve aynı zamanda da bu tabirin kökenini ve anlamını açıklayacağım.

Ebul Farac, Ebul Fida, Renaudot ve başka tarihçiler tarafından anlatıldığı üzere, Hicret'in 524. yılında, Fatımi halifesi Amir bi-Ahkam Allah Batınilerce öldürüldü. (*Hist. Dyn.*, Arapça metinde s. 380; Latince tercümesinde s. 250; *Annales Moslemicé*, 3. cilt, s. 439; *Hist Patr. Alex.* s. 496). Bununla birlikte Makrizi bu suikastı Nizarilere, Mirkvand da Batınilere ve Nizarilere atfeder. Ama bu çok belirgin olan çelişki kolayca ortaya konabilir. Çünkü Nizariler, Fatımi halifesi Mustansir Billah'ın ölümünün ardından Batıniler içinden çıkan bir koldur. Halife, kendisinden sonra tahtın sahibinin oğlu Ebul-Kasım Ahmad Mustali Billah olduğunu söylemişti ama bu *İncelemenin* başında da anlattığım üzere, genel olarak insanlar arasında hâkim olan görüşün etkisiyle Mustali babasının yerini alamadı; çoğunluk tahtın sahibinin, erkek kardeşi Nizar olması gerektiğini düşünmekteydi. "Bu yüzden" diye anlatır Makrizi (Bibliothèque du Roi'deki 683 numaralı el yazması, 199 ve devamı); "İsmaililer, Mustali'nin halifelik makamını hak etmediğini düşünen Nizariler ile O'nu halife olarak kabul edenler olarak ikiye bölündü." Renaudot Mustali'ye karşı başlatılan Nizari ayaklanmasından bahseder ama bunun İsmaililer içinde yarattığı bölünmeyi anlatmaz. (*Hist. Patr. Alex.*, s. 475); öyle bir bölünme ki; başa gelen sayısız liderin saltanatları boyunca ayrılık devam eder. Konuyu dağıtmamak için, bu saptamaları net bir şekilde kanıtlayan Mirkvand'dan bir parça alacağım. Mısır'daki Fatımi halifelerinin özet şeklinde tarihlerini geçerken yazdıkları aşağıdadır (Bibliothèque de L'Arsenal'in 20 numaralı Arapça el yazması):

Mustansır ilk olarak en büyük oğlu Mustafa li-Din Allah Nizar'ı halefi olarak gösterdi ama sonra ondan memnun kalmayarak, vasiyetnamesinde Nizar'IN halifelik makamı üstündeki hakkından vazgeçmesini ve tacın, diğer oğlu Mustali Billah'a takılmasını istedi. Mustansır ölünce İsmaililer iki gruba ayrıldılar-, bir kısmı Mustali'ye bağlı kaldı ve tahta O'nun çıkması gerektiğini savundu. Diğerleriyse, tarikatlarının dogmalarını izleyerek, halifenin ilk verdiği kararın devam etmesi gerektiğine inandı ve Nizar'IN grubuna katıldı. Hasan bin Sabbah Hümevri, ikinci grubun düşüncelerini benimsedi. Zaten Kûhistan Nizarileri, Mustafa li'din Allah'ın yandaşlarıydılar, isimlerinin Nizari oluşu bu saptamayı kanıtlamaktadır. Bu insanlar, iddialarını kuvvetlendirmek için, imam Cafer el-Sadık'ın, oğlu İsmail'i halefi olarak seçtiğini, ancak İsmail'in şarap içme alışkanlığı olduğunu görünce O'nu reddettiğini ve ölümünden sonra imamlık makamının Musa Kazım'a devredilmesini istediğini anlatıyorlardı. Ama İsmaililer ilk kararın aynen devam etmesi gerektiğini düşündükleri için, Cafer el-Sadıktan boşalan kutsal imamlık makamını, Musa'dan çok İsmail'in hakkı olarak gördüler. Halifeliği elde edebileceğini gören Mustali, kardeşi Nizar'm üzerine yürümeye karar verdi ama Nizar canını kurtarabilmek için İskenderiye'ye çekildi ve önceden babasının hizmetinde çalışan şehrin yöneticisinin yanında kaldı. Şehrin yöneticisi, Mustali'nin tahttan indirildiğini duyurdu ve yeni halife olarak Nizar'ı takdim etti. Bunun üzerine Mustali büyük bir orduyla İskenderiye'ye doğru ilerledi. Nizar'm tarafında yer alan şehrin yöneticisi yakalanarak öldürüldü. Nizar, iki oğluyla birlikte tutuklanarak, Mustali'ye yollandı-, Mustali de Onu Kahire'deki hapishaneye kapattı. Nizar ölene kadar orada tutuklu kaldı. Mustali sonrasında birkaç Nizar yandaşı tarafından bıçaklanarak öldürüldüğünde yedi yıldır halifelik makamını elinde tutuyordu, söylendiğine göre 28 yaşındaydı.

Yerine oğlu Amir bi-Ahkam Allah geçti. Saltanatı esnasında Amir, kayınpederi *amir el-cuyuşun* (ordular komutanı) düşmanları tarafından öldürüldü... Halifenin tahtının etrafındaki başlıca kişilerden biri olan Aksungur da, Musul camiinde birkaç Nizari fedaisi tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Amir'in döneminde, Suriye'deki Nizari unsuru kendini belli etmeye başladı ve bölgedeki bazı surla çevrili mekânları ele geçirdiler. 524 yılında, Zilhiccenin 4. gününde Amir, Batıniler ve Nizari kolunun fanatiklerinden oluşan bir grup tarafından, Nizar'ın ölümüne misilleme olarak öldürüldü. Ardından gelen Hafız il-Din Allah vezirlik görevine, *emir el-cuyuş* el-Afdal'ın oğlu Ebu Ali Ahmad'ı atadı. Bundan büyük bir onur duyan Ebu Ali Ahmad, daha görevinin ilk günlerinde birkaç Nizari fedaisi tarafından öldürüldü. Birkaç gün sonra, yerini almak için atanan kişi de aynı şekilde can verdi.²¹⁵

Bu durum, egemenliğini kabul ettiği Fatımi halifelerinin bir daisi olarak kendisini sadece Kûhistan'da²¹⁶ gösteren Hasan bin Sabbah'ın, Mustansır tarafından sözde terfi ettirilerek, sadece bulunduğu vilayette bağımsızlaşmaması için değil aynı zamanda Suriye'de Fatımilere ait olan bazı bölgeleri kontrol altına alması için nasıl ve hangi nedenle buradan uzağa yollandığını açıklamaktadır. Mustansır'ın ölümünün ardından İsmaililer içinde gerçekleşen ayrılıkla birlikte, Hasan Nizar'ın tarafını tuttu ve Mustali ve haleflerinin, haksızca halifelik makamını ellerinde tuttuklarını savundu.

Bu nedenle ölümünün ardından, *imam hükümetin idaresini bizzat devralana kadar*, Kiya Buzurg-Ummid'in tarikatın ilişkilerini, *Dihdar* Ebu Ali'nin *divanı* yönetmesi gerektiğini ve her ikisinin de başkomutan Hasan Kasrani ile uyum içinde olmalarını emretti. Mirkvand, İran'daki İsmaili

hanedanlığının prens efendilerinden biri olan, Muhammed bin Buzurg-Ummid'in oğlu Hasan'ın maiyetindekileri tüm yasal zorunluluklardan muaf tuttuğunu, *Mülhidler* olarak adlandırılmalarının nedeninin bu hareket olduğunu, Hasan'dan sonra gelenler İslam'ın kurallarına riayet etmiş olsalar da, bu ismin tarikat için kullanımının onların zamanında da devam ettiğini anlatır. Muhammed bin Buzurg-Ummid'in olduğu bilinmesine rağmen söz konusu efendi, çeşitli bölgelere yol-
ladığı yazılı mesajlarda bazen dolaylı bazen de açık bir biçimde halife Mustansır'ın oğlu Nizar'ın soyundan geldiğini açıklamış ve gerçek halife ve imamın kendisi olduğunu iddia etmiştir.²¹⁷ Mirkvand anlatımına şöyle devam eder:

Nizariler, Hasan'ın bu iddiasını mantıklı göstermek uğruna, türlü türlü efsaneler ve saçma hikâyeler icat ettiler. Daha babası hayattayken bile Hasan kendisini, Hasan bin Sabbah'ın işaret ettiği imamın yerine koymak istedi. Ama Hasan bu çılgınlığa mani olarak, herkese Hasan'ın kendi oğlu olduğunu ve bu yüzden de imam değil, sadece imamın bir daisi olabileceğini duyurdu ve böylece Hasan'ın tuhaf iddialarına inanan çok sayıda insanı aydınlatarak, buna son verdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İsmaililerin düşmanlarını öldürmek için görevlendirdikleri suikastçılardan bahsederken, Mirkvand'ın her zaman *fedai* kelimesini kullandığına tekrar vurgu yapalım. Bu bağlamda, Melikşah'ın veziri meşhur Nizam-ül Mülk'ün, Hasan bin Sabbah'ın emriyle bir *fedai* tarafından öldürüldüğünü, Hasan bin Sabbah'ın saltanatı döneminde, İsmaililerle ihtilaf içinde bulunan pek çok Müslüman liderin *fedailerce* katledildiğini, Kiya Buzurg-Ummid'in döneminde *fedailerin*, yüce kadı Heratlı Ebu Sayid, yedi refik tarafından öldürülen ve Mustali'nin oğullarından biri olan Mısır halifesi, İsfahan reisi Devletşah, Maraka'nın

lideri Aksungur, Bağdat halifesi Mustansır²¹⁸, Ebul-Kasım'ın oğlu Tebriz reisi Hasan, Kazvin müftüsü gibi oldukça fazla sayıda Müslüman büyüğü ve liderini öldürdüğünü anlatır. Aynı yorumu Kiya Buzurg-Ummid'in oğlu Muhammed dönemi için de yapar. *Fidavi* kelimesini de, daha önce yukarıda bir parçasını sunduğum, Kalaun'un oğlu sultan Malik el-Nasır Muhammed'in, Karasungur'a karşı düzenlediği cinayet teşebbüslerini anlattığı hikâyesinde kullanır. Bu açıklama, *fedai* kelimesinin anlamı konusunda öne sürdüğüm iddiayı doğrulamakta, bunun yanında Mirkvand'ın anlatımlarında karşılaştığım bir diğer kelimeyi açıklamak için bana fırsat vermektedir. Söz konusu kelime çoğulu *refikan* olan *refik'tir*.

Refik Arapçada yandaş, yardımcı, yoldaş anlamlarına gelmektedir. Ama bu İncelemede alıntı yaptığım Mirkvand'a ait pek çok metinde ve bunlardan başka sunabileceğim daha pek çok yazıda, bu kelimenin İsmaililer arasında özel ve teknik bir anlamda kullanıldığına dair kanıtlara rastlamaktayız.

Hasan bin Ali bin Sabbah kendisinden şöyle bahseder:

Atalarım gibi her zaman, on iki imam silsilesini kabul eden Şiilerin öğretilerini benimsedim. Rastlantı eseri *refikler* arasında Amira Darrab adında biriyle tanıştım ve ikimizin arasında bir yakınlık doğdu... Ne zaman Amira İsmaili öğretisinin lehinde konuşsa, her zaman O'na karşı çıkacak bir şey bulurdum... Sonrasında, Ebu Necm Sarrac adında bir başka İsmaili ile tanıştım ve O'ndan bana İsmaili öğretisini tam anlamıyla öğretmesini istedim... Ardından nihayet Irak vilayetinin daisi Şeyh Abd el-Malik bin Attuş'tan dailerin merkezine girme izni alan, bu tarikatın Mümin adında bir daisi ile tanıştım.²¹⁹

Bu paragraf, *refik* ve *İsmaili* kelimelerinin eş anlamlı olduğunu, ya da en azından *refik* ismiyle tanınanların İsmaililer

olduklarını kanıtlamaktadır. Bunun yanında bu tanımlamanın Hasan bin Sabbah'dan önce var olduğunu da kanıtlamaktadır. Ama aynı zamanda *dailer* ile *refikler* arasında fark olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki metin bu görüşü destekliyor:

[Metin yine Mirkvand'a aittir] Alamut ve civarındaki toprakları ele geçirerek gücünü artıran Hasan, Rudbar eyaletinin tamamını egemenliği altına almak için yumuşak ya da sert, her tür çabayı sarf etti; bununla bağlantılı olarak dai Hüseyin Kayini'yi refiklerden oluşan bir birlik ile öğretilerini halka anlatması için Kūhistan'a yolladı. Melikşah, Hüseyin Kayini'nin ilerlemesini engellemek için, generallerinden Kızıl Şarık'ı görevlendirdi. Kızıl Sarık, *Mülhidleri* Kūhistan'dan atabilmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Hüseyin Kayini, *refikleri* ile birlikte Müminabad topraklarındaki bir kaleye sığındı. Kızıl Şarık'ın kaleyi kuşattığı sırada, Melikşah'ın ölüm haberi geldi ve kuşatma kaldırılmak zorunda kaldı.

Alamut kalesinin Melikşah'ın askerleri tarafından kuşatılışını anlatırken aynı tarihçi, Hasan'ın yanındaki *refiklerin* sayılarının yetmişden fazla olmadığını söyler.

Kiya Buzurg-Ummid döneminde, O'nun emriyle katledilen meşhur ve soylu kimselerden bahsederken ise şu sözleri sarf eder: "Buzurg-Ummid'in saltanatı döneminde, *fedailer* çok sayıda soylu ve önemli şahsı öldürdüler. Öldürdükleri arasında Doğu ve Batının kadısı Heratlı Ebu Sayid, Mısır'da yedi *refik* tarafından öldürülen Mustali'nin bir oğlu gibi kişiler vardı."

Ve sonda, Kiya Buzurg-Ummid döneminde geçen olayları anlatırken Mirkvand, *refik* kelimesini çok sayıda kullanmıştır. Bu anlatımdan, bahse konu kelimenin geçtiği bir parça aktaracağım:

Selçuklu sultanı Mahmud, Kiya Buzurg-Ummid ile barış yapmak istediğinde, meseleyi çözmek için İsfahan'a bir elçi yollayan İsmaili efendisine belli başlı teklifleri sunmak için komutanlarından birini görevlendirdi. İsfahan'a yollanan Kvaca Muhammed Nasihi Şahrastani adındaki elçi, sultan Mahmud'un huzurundan ayrıldıktan sonra, pazar alanında yanındaki *refik* ile birlikte kılıçla öldürüldü. Sultan Buzurg-Ummid'den özür dilemesi ve söz konusu suikastta bir parmağı olmadığını anlatması için hemen birini yolladı. Buzurg-Ummid cevap mesajında sultana, katilleri cezalandırması, aksi halde alınacak intikama hazırlıklı olması gerektiğini ve önünde sonunda intikamını alacağını bildirdi. Mahmud, Buzurg-Ummid'in talepleriyle hiç ilgilenmeyince, 523 yılının başında birkaç *refik* Kazvin şehrinin kapısına gelerek, dört adamı öldürdüler ve çok sayıda hayvanı saldırdılar. Kazvin sakinleri onların peşine düştü ancak, şehrin önde gelenlerinden biri öldürülmüştü. Bu nedenle mecburen kaçmak zorunda kaldılar. 525 yılında, Irak birliğinden bin kişi Lankir kalesine yaklaştı. Bu ilerlemeden haberdar olan *refikler*, hiç kan dökmeden onları kaçırttılar. Yaklaşık bu dönemde sultan Mahmud'un vefat etmesiyle, *refikler* Kazvin toprağına tekrar saldırarak, hayvanları kaçırdılar ve yüz Türkmen ile birlikte şehrin sakinlerinden yirmi kadarını katlettiler.

526 yılında, Alamut ordusu Ebu Haşim Alev'iyle savaşı girmek için Gilan'a ilerledi, çünkü Alev imamlık iddiasında bulunmuştu ve her yere imam olduğunun kabul edilmesi için mektuplar yollamaktaydı. Kiya Buzurg-Ummid ilk olarak O'na nasihatlerle dolu hileli bir mektup yolladı; Bu yolla O'nu kandırmak ya da işlediği suça bir kanıt bulma amacı taşıyordu. Ebu Haşim'in cevabı yalnızca, İsmaili tarikatının inkâr, dinsizlik ve büyücülük içeren bir öğretiyi benimsediğini söylemek olmuştu. Bunun üzerine *refikler* Daylam'a

girdiler ve Ebu Haşim'le savaştılar. Savaşın sonunda Ebu Haşim çatışmayı bırakıp bir ormana saklandı. Ama *refikler* O'nu takip ederek çevresini sardılar. Ardından bağrış çağırışların arasında O'nu yaktilar.

Bu metin parçalarından, Mirkvand'ın refikleri dailerden ve fedailerden ayırdığını görebiliyoruz. Bana göre, misyoner görevini yürüten dailer ile özellikle suikast düzenleme amacı taşıyan fedailer dışında, bu tarikatın üyelerinin hepsi *refik* idi.²²⁰

Bu ayırma *Haşaşiler* ismi için de geçerli mi bilmiyorum. Kelimenin geçtiği ve bu konuda bana kesin bir bilgi verecek yeterlilikte metne rastlamadım. Ama İsmaililerde *Haşası* ya da *Haşhaş* tabirlerinin, suikastçi olarak özellikle yetiştirilen ve *haşaş* kullanılarak, liderlerinin isteklerine kayıtsız şartsız sadık kalan kişiler için kullanıldıklarını düşünüyorum. Ama bu gerçek, söz konusu tabir ya da tabirlerin diğer halklar ve tüm Batılılar tarafından İsmaililerin tamamını tanımlamak için kullanılmasına engel olamamıştır.

İsmaili tarikatı bunlardan başka isimlerle de biliniyordu. Şahrastani her halkın İsmililer için birbirinden farklı isimler kullandıklarını söylemiştir. Abraham Ecchellensis onlara *Tatili* denildiğini, bunun mantıklı olduğunu, çünkü bu ismin Allah'ı inkâr eden, varlığına karşı çıkan neredeyse ateistliğe yaklaşan *tatil* ismindeki öğretinin yandaşları için kullanıldığını söylemiştir. Muradcea'ya göre ise, liderleri Hasan bin Sabbah'ın soyadından gelen bir tabir olan *Hümeyriler* olarak da adlandırdıklarını iddia etmiştir. (*Tabi. Gen. de l'empire Otoman*, 1. cilt, s. 36). Ancak ben bu isimlendirmeye hiçbir yerde rastlamadım.

İncelememi, bizlere İsmaililerin günümüzde hâlâ Suriye'de var olduklarını anlatan *Voyage of Niebuhr* isimli eserden ve Rousseau oğlunun Tahran'dan bana yazdığı 1 Haziran 1808 tarihli mektuptan parçalar alarak bitiriyorum.

Batıniler veya İsmaililer ya da genel olarak *Mülehedeler* olarak bilinen ve hâlâ varlığını sürdüren, İran ve Sind vilayetlerindeki diğer tarikatlar gibi geniş bir alana dağınık olarak yayılmış bir tarikat hakkında çok kesin bazı bilgiler topladım. Az zamanım olduğu için, konu ile ilgili daha detaylara giren anlatımımı ileri bir tarihe ertelemek zorundayım; bunun için özür dilerim. *Mülehedeler* bugün bile, Kum bölgesindeki Kehek adlı köyde oturan ve tarikatın, Cafer el-Sadık'ın soyundan geldiğini iddia ettikleri bir imama sahiptirler. İmamın ismi Şeyh Halil Allah'tır ve imamlık makamına, Zendilerin hâkimiyetleri döneminde önemli bir rol oynayan amcası Mirza Ebul Hasan'dan sonra getirilmiştir. Yıllık olarak düzenli bir şekilde vergilerini ödedikleri sürece, İran hükümeti onlarla ilgili herhangi bir endişe duymamaktadır. Halkı tarafından gösterişli "halife" sıfatıyla onurlandırılan imam, sahip olduğu büyük itibarın keyfini sürmektedir ve halk tarafından, bazı mucizeler gerçekleştirdiği kabul edilir.

Bana Hindistanlı Müslümanların, İndus kıyılarından kalıp, yanlarında getirdikleri kıymetli ve kutsal hediyeler karşılığında, O'nun dualarını alabilmek için buraya geldiklerini anlattılar. İmam, İranlılar arasında ise daha çok Seyd Keheki ismiyle biliniyor.²²¹

BÖLÜM DİPNOTLARI

- 151 Bknz. J. Reinaud, "Notice historique et littéraire sur M. Le baron Silvestre de Sacy", *Journal Asiatique*, 3 série, 6 (1838), s. 113-95; A.C.L. Victor, "Eloge de Silvestre de Sacy". Silvestre de Sacy'nin *Mélanges de littérature orientale* isimli eserinde, (Paris), s. 3-32; H. Derenbourg, *Silvestre de Sacy (1758-1838)* (Paris, 1895); H. Deherain, *Silvestre de Sacy, 1758-1838: Ses contemporains et ses disciples* (Paris, 1938); ve Académie des Inscriptions et Belles Lettres, *Centenaire de Silvestre de Sacy (1758-1938)* (Paris, 1938)
- 152 A. Silvestre de Sacy, *Exposé de la religion des Druzes* (Paris, 1838), 1. cilt, sunuş bölümü s. 1-246.
- 153 Silvestre de Sacy, *Exposé*. 1. cilt, sunuş bölümü, s. 70-138; ayrıca bknz. de Sacy'nin "Recherches sur l'initiation a la secte des Ismaéliens", *Journal Asiatique*, 1 série, 4 (1824), s. 298-311, 321-31.
- 154 İncelemenin kısa bir versiyonu ilk olarak *Moniteur* isimli çalışmada yayınlandı, 210 (Temmuz 1809), s. 828-30; İngilizce tercümesi von Hammer-Purgstall'un *History of the Assassins* isimli eserinde, s. 227-35; ve ayrıca *Annales des Voyages* isimli eserde, "Mémoire sur la dynastie des Assassins et sur l'origine de leur Nom", 8 (1809), s. 325-43'te de karşımıza çıkmaktadır.
- 155 A. Silvestre de Sacy, *Memoirs de l'Institut Royal de France* isimli eserde *Mémoire sur la dynastie des Assassins, et sur l'etymologie de leur Nom*, 4 (1818), s. 1-84.
- 156 Lewis, *The Assassins*, s. 11-12.
- 157 İlk olarak *Memoirs de l'Institut Royal de France* isimli eserde *Mémoire sur la dynastie des Assassins, et sur l'etymologie de leur Nom* adıyla yayınlanmıştır, 4 (1818), s. 1-84.
- 158 *History of the Druze Religion* isimli eserimin giriş kısmı 19 Mayıs 1809'da Kraliyet Enstitüsü Antik Edebiyat ve Tarih Bölümüne okundu.
- 159 Bu zamanda Nusayriler Suriye'de, en bilinen uç Şii tarikatlarından biri olan Aleviler adıyla da tanınmaktadır. Bu grup hiçbir zaman Karimatilerin ya da İsmaililerin bir kolu olmamıştır. Bknz. H. Halm, *Die islamische Gnosis: Die extrême Schia und die Alawiten* (Zürich-Münih, 1982), s. 284-355; ve W. Kadi, "Alawi", *EIR*, 1. dit, s. 804-6. (F.D.)

- 160 Özellikle Kahire'de gerçekleştirilen bu uygulamalar Fatımi döneminde yalnızca İsmaililer tarafından gözlemlenebiliyordu. Aynı dönemde Bahreyn'de bir devlete sahip olan ve Fatımilere karşı düşmanca duygular besleyen Karmatilerin uygulamaları konusunda mevcut bir bilgi yoktur. Ayrıca Karmatiler ile İsmaililerin öğretileri arasında da köklü farklılıklar vardı. Bknz. F. Daftary, "Carmatians", EIR, 4. cilt, s. 823-32. (F.D.)
- 161 Ebu Mansur Ahmed 359/970 yılında ölmüştür. (F.D.)
- 162 El-Hasan El-Asam (Öl.366/977) Karmati güçlerinin komutanıydı ve Karmatilere sadece Bahreyn dışındaki askeri seferlerde önderlik etti. Bknz. M. Canard, "Al-Hasan al-Asam", EI2, 3. cilt, s. 246. (F.D.)
- 163 Dördüncü Fatımi halifesi El-Müviz (341-365 / 953-975) aslında Kahire'ye 362/973 yılında ulaşmıştır. (F.D.)
- 164 Bahreyn Karmati devleti gerçekte, 470/1077 yılında, Uyunilerin yönetimindeki bir kabilenin bölgesel lideri tarafından yıkılmıştır. Bknz. M.J. de Goeje, "La fin de l'empire des Carmathes du Bahrain", *Journal Asiatique*, 9 série, 5 (1895), s. 5-30. (F.D.)
- 165 Pek çok kitaptan tanıdığımız J. Mariti, 1807 yılında Livorno'da, *Mémoire istoriche del popolo delgi Assassini e del vecchio della montagna, ioro capo-signore* adı altında Haşaşilerin tarihini yayınlamıştır. Bu eser şüpheli bir yaklaşımla kaleme alınmamıştır. Yazar Haşaşilerin Kürtlerden geldiğini söylemekte ve çok yanlış bir şekilde onları Samanlarla, güneşe tapanlarla ve Yezidilerle karıştırmaktadır. Yezidilerin isimlerinin kökenleri üzerine yazdıkları belki elle tutulur olarak kabul edilebilir: bu ismin *isa'nın müritleri* kelimesinden türediğini iddia etmektedir, (s. 41). Bunun dışında, Şiiler, Nasiriler ve özellikle Nusayriler (s. 47 ve devamı) hakkında yazdıklarında hiçbir doğruluk payı yoktur. Kısacası bu kitap bir hatalar ve gelişigüzel söylemler yığındır.
- 166 Bu *inceleme* kaleme alınırken, bu tarihi kaynak, Am. Jourdain tarafından *Notices et Extraits des Manuscrits* isimli eserin 9. cildinde Fransızca ve Farsça olarak yayınlandı.
- 167 İran Nizari İsmailileri hakkındaki bu kaynağın Farsça metninin tamamından, burada Sacy son derece kapsamlı olarak faydalanmıştır. Metin Mirkhand'ın *Rawdat el-Safa* isimli eserinde bulunabilir, (Tahran, 1338-39/1960), 4. cilt, s. 199-235. (F.D.)

- 168 Hz. Ali'den başlayıp, 260-873 yılından itibaren gizli bir yaşam süren Muhammed el-Mehdi ile son bulan on iki imam silsilesi, sadece Şii tarikatı İsmâ Aşeriye ya da On İki İmamcılar tarafından kabul edilmektedir. Bknz. E. Kohlberg, "From İmamiyya to İtina'ashariyya", BSOAS, 39 (1976), s. 521-34; ve S.H. Nasr, "İtina'ashariyya", EI2, 4. cilt, s. 277-9. (F.D.)
- 169 Mirkhand'ın metnini burada kısaltarak veriyorum.
- 170 Bu dönemde, halife ordularının komutanı, aynı zamanda Fatımi devletindeki sivil, hukuki ve dini kurumları da yöneten Bedr el-Cemali (öl. 487/1094) idi. Hasan Mısır'a 471/1087 yılında vardı ve burada 3 yıl kaldı. Bedr'in Hasan'a olan düşmanlığının nedenleri belirsizdir ama nedenin, el-Mustansır'ın halefinin kim olacağı meselesi olmadığı neredeyse kesindir. (F.D.)
- 171 Böyle bir karar iptalini gösteren herhangi bir tarihsel kanıt yoktur ve el-Mustansır'ın halefinin kim olacağı konusundaki anlaşmazlık daha sonraki bir döneme aittir. Bu anlaşmazlık, el-Mustansır'ın 487/1078 yılında ölümünün ardından, Fatımi devletinin yeni etkili yöneticisi, Bedr'in oğlu ve halefi el-Afdal'ın, Nizar'ın elinden haleftik hakkını aldığı zaman çıkmıştır. (F.D.)
- 172 Alamut şeklinde telaffuz edilen bu kelime, Mirkhand'a ve *Burhan Katinin* yazarına göre, yerel dildeki *aluh* (kartal) ve *amud* (yuva) kelimelerinin bir araya gelmesinden türemiş ve kale, dik bir kayanın üstüne tıpkı bir kartal yuvası gibi oturduğu için bu adı almıştır.
- 173 Hasan 518/1124 yılında ölmüştür. (F.D.)
- 174 Burada bahsedilen yenilgi, sultan Muhammed Tapar'ın döneminde (498-511/1105-18) 500/1107 yılında, İsmaili kalesi Şahdiz'in Selçuklular karşısında kaybedilmesidir. (F.D.)
- 175 Bknz. 16 numaralı not. (F.D.)
- 176 Bu olay 520/1126 yılında olmuştur.
- 177 Bu ismin pek çok farklı yazılış şekli vardır ve Masyat mı yoksa Masyaf mı olarak telaffuz edileceği belli değildir. Schultens, Baha el-Din'in *Life of Saladin* eserinin ekine bir coğrafi indeks koymuş ve burada Masyat adını kullanmıştır; öte yanda Koehler, (*Tab. Syr.*, s. 20) Masyaf şeklinde okunması gerektiği konusunda ısrar etmektedir. Reiske (*Annal. Mosl.*, 3. cilt, s. 485) ikisi arasında bir karara varamamış ancak ikincisini tercih

etmiştir. Renaudot (*Hist. Patr. Alex.*, s. 541) Mosiab şeklinde yazmıştır. Bu isim ne *Kamusda* ne de Yakut'un Eş anlamlı Coğrafi Yer İsimleri Sözlüğünde geçmektedir ama *Marasid al-ittilada*, Masyath şeklinde telaffuz edilmiştir.

Bence bu yerin doğru ismi Masyat'tır. Nicolas de Treveth'in Vakayinamesinde yer alan, doğruluğu ispatlanmamış Latince bir mektupta isim Messiat şeklinde yazılmıştır. Metin şu şekildedir: *Leopoldo, duci Austriae, vetus de monte, salutem... Et sciatis quod litteras fecimus istas in domo nostra ad castellum nostrum MESSIAT, in dimidio septembris, anno ab Alexandro 1505 (Voy. Veter. Aliq. Scriptor. Spicil. Op. D.L. Achery, 3. cilt, s. 175). Rousseau'nun, Annales des Voyages* ir\ 14. cilt, s. 271 ve devamında yayınlanan İsmaililer ve Suriye Nusayrileri üzerine incelemesinde, bu yer Mesaide olarak adlandırılmıştır.

178 Suriye ismailileri Masyat ya da Masyaf kalesini 535/1140 yılında ele geçirmişlerdir. (F.D.)

179 Bu anlaşılması zor olay, Kıyamet ve Yeniden Diriliş safhasının ilanı ve bunun Nizari İsmaili toplumu üzerindeki etkileri için bknz. F. Daftary, *The Isma'ilis: Their History and Doctrines* (Cambridge, 1990), s. 386-402; ve C. Jambet, *La grande resurrection d'Alamut* (Lagrasse, 1990), s. 386-402, özellikle birinci bölüm. (F.D.)

180 Hasan 561/1166 yılında öldürüldü ve oğlu Muhammed 607/1210 yılında öldü. (F.D.)

181 Burada anlatılan Dağın Yaşlı Adamı, Avrupalılar tarafından takılan bu ismin gerçek sahibi ve Suriye'deki Nizari İsmaili liderleri arasında en tanınanı Raşid el-Din Sinan'dır. Sinan bahsedilen elçiyi 569/1173 yılında yollamıştır. Bknz. J. Hauzinski, "On Alleged Attempts at Converting the Assassins to Christianity in the Light of William of Tyre's Account", *Folia Orientalia*, 15 (1974), s. 229-46. (F.D.)

182 Mirkhand, Rük'n el-Din'in, Hülagu'ya teslim olduktan sonra, Suriye'de elinde tuttuğu bölgelerin yöneticilerine, idare ettikleri bölgeleri Hülagu'nun subaylarına teslim etmelerini emretti.

183 İran'daki Nizari İsmaili devletinin yıkılışını simgeleyen, Alamut'un Moğolların eline geçişi 654/1256 yılında olmuştur. Bknz. F. Daftary, *The Isma'ilis*. s. 421-30. (F.D.)

184 Anna Comnena ve Nicetas tarafından *xasioi* şeklinde telaffuz edildi-

se, bu muhtemelen yazıya geçirenin hatasıdır. Piskopos S. Assemani *xasioi* kelimesinin Arapça *kası* yani sıkı'dan geldiğini düşünmektedir. Ancak bu etimoloji doğru kabul edilemez ve İsmailileri bu şekilde isimlendiren hiçbir şarkiyatçı yazar yoktur.

185 *Ula Bateniorum secta, qui postea Hasissin ab Arabibus, a nostris As-sassini appellati sunt.*

186 Constantin Lempereurve Baratier, Benjamin'in metinlerinde geçen *Molhatın*, Haşışilerin yaşadıkları ülkenin ismi olduğunu düşünmektedir. İlkinde *in regionem Molhath, ubi populi degunt qui.* ikincisinde *au pays de Molhat, ou sont des peuples* (voy. *De Rabbi Benjamin*, 1. cilt, s. 176) şeklinde tercüme edilmiştir: bu yanlıştır. Benjamin *Molhat*'m bir ülke değil bir halkın ismi olduğunu çok iyi biliyordu. Şöyle demektedir: "Oradan Aİo//ıfların topraklarına dört günlük yürüme mesafesi sonunda ulaşılır. Bu halk..." (*Mem. De l'Acad. Des Inscript., XV\.* Cilt, s. 159). Falconet bu hatayı yakalayamamıştır.

187 *Kamus* isimli eserin yazarı, Hassasa'nın Kasr bin Hübeyre yakınlarında küçük bir kasaba olduğunu söylemektedir.

188 Dürzilerin bir dana figürüne tapmaları üzerine yazdığım incelememin, bu derlemenin 3. cilt sayfa 111 ve devamına da koyduğum, Sekkin ve öğretisi hakkında anlattıklarına bakınız.

189 Assemani'nin burada söylediği tüm İsmaililer için geçerli değildir; Hasan bin Muhammed ve oğlunun hüküm sürdüğü yaklaşık 50 yıl süresince, *MulhicAeı* veya İran İsmaililerine mahsustur.

190 Ibn el-Mukaffa'yı okuyunuz. Kendisi, *The Book of Katilla adn Dimna* adıyla bilinen, Arapça'dan tercüme edilmiş olan Bıpdai'nin fabllarının yazarıdır.

191 1809'dan 1818'e kadar Viyana'da düzenli olarak yayınlanan bu derginin ayrıca *Fundgruben des Orients* şeklinde Almanca bir ismi de vardı. (F.D.)

192 Burada De Sacy tarafından Ebu Şama'ya ait bir el yazmasından alınmış üç parçanın Arapçaları için bknz. Ebu Şama, *Kitab el-ravdateyn fi ekber el-devleteyn* (Kahire, 1287-88/1870-71), 1. cilt, s. 241 ve 258. (F.D.)

193 *Herhangi bir hamle yapamazdı* derken, bununla Haşışiyi mi yoksa emiri mi kastettiği tam olarak anlaşılamıyor olabilir. Ibn Abil-Tayyi'nin anlatımında, bunun Haşışi olduğu açıkça ifade edilmiştir.

194 İlk anlatımda, hasmının kafasını kendine doğru çekip yere düşüren ve üzerine çullanan Selahaddin'di; burada ise bunun yapanın *haşaşı* olduğu anlatılıyor. Belki de metin şu şekilde olmalıydı: *va cadhaba ra 'sahu el-sultan yani ama sultan onun kafasını kendine doğru çekti.*

195 *Kırk Vezir (Les Quarante Vizirs)* isimli Türk masallarında, Türkçe ot kelimesinin, Arapçadaki *haşaş* ile aynı anlamda kullanıldığını gördüm. Kocasının gözleri önünde aşığıyla sevişmek isteyen bir kadın, kocasını önceden aşığıyla anlaştığı ve aşığının önceden gidip gizlendiği, ormanlık bir araziye götürür. Karı koca bir ağacın altına otururlar ve kadın uyarıcı etkisi olan bir sıvıdan az miktarda alır ama kocasına çok daha fazla içirir. Karınları doymuş bir halde ağacın altına uzanırlar ve uyuturucunun etkisiyle kendilerinden geçmeye başlarlar. Ardından kadın bir ağaca tırmanır ve kocasını ağacın altında başka bir kadınla görmüş gibi yapar, kocasını azarlar. Kocasını bunun doğru olmadığını söyler. Ardından kadın şöyle der: yoksa içtiğimiz uyuturucudan dolayı öyle zannetmiş olmayayım, ya da altına oturduğumuz bu ağaçta tuhaf bir şey mi var? Herkes tarafından bilinen bu edepsiz öyküyü burada kesiyorum. *Bknz. Kırk Vezir*, 31. sabah.

Prosper Alpin, *Haşaş* kelimesini *assis* şeklinde yazarken, tarihçilerimizin *h* olmadan ismi *Assissini* şeklinde yazmalarıyla aynı şeyi yapmıştır.

196 Herodot'un, kenevir tohumunun İskitliler tarafından ne şekillerde kullanıldığı ile ilgili söyledikleri herkesçe bilinmektedir. Larcher'in çevirisi, 3. cilt, s. 177.

197 Enstitünün Edebiyat ve Güzel Sanatlar bölümünün *Araştırmalarında* yayınlanan *Recherches sur l'emploi du chanvre chez les anciens* (cilt V, s. 457), isimli makalesinde kenevirin bu şekilde kullanılışından bahseden Mongez, bu çeşit kenevire *cannabis Indica* adını veren ve Avrupa'da yetişen kenevir türünden ayıran Lamark'ın görüşüne yer verir. Bu aynı zamanda, *gunnab Hindi*, *Hint keneviri* olarak adlandırdığı Mısır kenevirini ayrı bir tür olarak değerlendirmeye alan Ibn Baytar'ın da görüşüdür.

198 Bu cümlelerin orijinal hali *ya'nafun min intisabihum laha'ön. Chreastomathie* isimli eserimde bu konuda gereken hassasiyeti göstermeyi ihmal etmişim.

199 Yine de başka bazı ilaçlarla karıştırılmış kenevir yaprağının, kendilerini

korkusuzca kılıçların ve mızrakların önüne atan Amokluların cinnetine benzeyen, vahşi bir çılgınlık hissi uyandıracığından şüphem yoktur. Ve aslında Amoklulardaki bu çılgınca öfkeyi yaratan, etkileri *haşaşa* benzeyen uyuşturucu bir madde olan afyondur. Ama bu etkiyi sağlamak için günlerce önceden limon suyu ile karıştırılması gerekir. Bazı şahıslar içine başka maddeler de ilave edildiğini düşünmektedirler (*Voyage au Bengale*. Cossigny, 3. cilt, s. 103 ve 163). Amoklularla ilgili olarak şu eserler incelenebilir: Kaempfer, *Amoenit. Exot.* s. 649; Anquetil-Duperron, *Zend-Av.*, 1. cilt, s. Clviii; de Grandpre, *Voyage dans L'Inde et au Beng.* 1. cilt, s. 71; Sienna'lı Aziz Catherine'in babası Vincent Marie, *Viaggi all'Ind. Orient*, s. 145, 150, 237 ve 238; Legoux de Flaix, *Tableau de l'Indoustan*, 2. eilt, s. 394; Percival, *Voyage a Ceylan*, 1. cilt, s. 222. En sonda yazdığımız esere göre, Seylanlıları amoka dönüştüren afyon değil, şekil ve özelliği açısından yaprakları tütünün yapraklarına benzeyen ama adaçayı yaprağından uzun olmayan küçük bir çalı olan *bangın* dalları ve yapraklarıdır. Aynı yazar cinnet geçiren insanların, kurbanlarının peşinden koşarken, öldür, öldür anlamına gelen *amok*, *amok* diye bağırıklarını söyler. Legoux de Flaix Malezyalıların kendi dillerinde bu kendinden geçme durumuna *amok* dediklerini söyler. Anquetil *amoque* kelimesinin Portekizceden geldiğini ve Amokların Malabarlar tarafından Narangollar olarak adlandırdıklarını söyler. Ancak bana göre Narangol Amok ismi takılan bir kabilenin ismidir çünkü bu insanlar da profesyonel katillerdi. Howison'un *Malezya Dili Sözlüğünde amuq* kelimesinin *desperado*, *katil*, *önüne çıkan herkesi öldüren* olarak tercüme edildiğini gördüm. Aynı sözlükte ismin fiil hali *amaq* da öldürmek, katletmek olarak tercüme edilmiş. (Bknz. *Dictionnaire Malai of VJ. Maersden*.) Genç bir İngiliz'in *European Magazinede* yayınlanan ve *Journal de littérature etrangere'de* (Mart 1807, s. 135) de bulunan, Cakarta ve Çin'e düzenlediği seyahatini anlatan yazısının bir bölümünde, Amokların yüksek dozda afyon alarak kendilerini çılgın bir ruh haline soktuklarını ve ardından işledikleri cinayetlerin *moeks* olarak adlandırıldığını çünkü cinayet esnasında öldür, öldür anlamına gelen *amok*, *amok* diye bağırıklarını okuyoruz. Doğrusu ne olursa olsun, bana göre hiçbir *Haşaşilerile Amoklar* arasında bir karşılaştırma yapılmasını haklı çıkarmamaktadır.

- 200 Albililer
- 201 Daha önce Marco Polo'nun *mulehet* kelimesi ile ilgili yaptığı hatayı belirtmiştim. Yazarın hatasının nedeni, Baratier ve Falconet'in hatalarından kaynaklanmaktadır.
- 202 Ala el-Din, İran İsmaililerinin sondan bir önceki emirinin ismidir. Burada Marco Polo'nun bahsettiği bahçeler Hasan bin Sabbah tarafından yapılmıştır.
- 203 *Les Quarante Vizirs* isimli kitapta, burada Marco Polo'dan aldığım bu öyküden taklit edilmiş gibi görünen bir hikâye yer almaktadır. Söz konusu hikâye, kitabın 19. sabah isimli bölümünde geçmektedir. 19. vezir krala, kadınların tutkularına ulaşabilmek adına her tür hile ve oyunu yapmaya yetenekli olduklarını kanıtlamak ister ve O'na, kral olan babasının iç oğlanlarından birine delicesine âşık olan bir prensesin hikâyesini anlatır. Uzun zaman bu tutkusunu içinde saklayan prenses en sonunda sırrını kendisine hizmet eden kadına açar. Hizmetçi en sonunda hanımını mutlu edecek fırsatı yakalamıştır. Erkek kılığına girerek, genç oğlanın geceyi geçirdiği odaya girer ve O'na uyutucu bir ilaç içirir. Sonra da delikanlının haberi olmadan O'nu prensesin odasına götürür ve derin uykusundan uyandırmadan, güzelim minderlerin üstüne yatırır. Ardından prenses O'na yaklaşır ve alnına damlattığı birkaç damla sirke ile O'nu yavaşça uykusundan uyandırır. Oğlan yavaşça uyanır ve etrafını çevreleyen tüm güzellikleri ve lüksü görünce, "Ölmüş olmalıyım ve beni cennete koymuş olmalılar" der. Oğlanın, prensesin odasına getirildiği gibi, aynı yolla uyutulup, farkında olmadan tekrar odasına götürüldüğünü söylemeye gerek yoktur tabî ki.
- 204 Boccaccio söz konusu etkiyi, Dağın Yaşlı Adamı tarafından, insanları cennete taşımak ve cennetten dışarı çıkarmak için kullanılan bir çeşit toza bağlayarak oldukça farklı bir tarzı benimsemiş gibi görünmektedir (3. gezi, 8. öykü). Tarzdaki farklılıklar benim varsayımıyı zayıflatmak yerine kuvvetlendirmektedir. Çünkü *haşaş* toz olarak da, macun olarak da, içki olarak da kullanılmaktaydı.
- 205 Pepin'in, hemen hemen Marco Polo'nun anlattığı detaylara (Kitap 111, Böl. XXXIX) benzer anlatımlar içeren *Chronicle* isimli eserindeki bölüme burada yer vermiyorum (bknz. *Script. Rer. /fa/.*, Muratori, cilt IX, s. 705 ve devamı). Marco Polo'nun Seyahatname'sini Latinceye çeviren bu

papaz Haşaşilerle ilgili yaptığı anlatımı aynen Marco Polo'dan almış olmalı.

- 206 İlk önce okuduğum el yazmasında bir hata olduğunu ve *sahib el-Haşaşiya* tabirinin *Haşaşilerin efendisi* anlamında kullanılmış olabileceğini düşündüm ancak bu şekilde düzeltme yapılırsa bütün metnin anlamı değişiyordu. Çünkü *sahib* kelimesi metinde, bir şahsın ya da halkın isminden daha çok bir ülke ya da bir nesnenin tamamlayıcısı olarak kullanılıyordu.
- 207 Bknz. Mirkvand'ın Farsça metninden *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse* adıyla çevrilen *Sasanilerin Tarihi*, s. 273 ve devamı. [Yardımcı olacak bazı bilgiler için bknz. 777e *Cambridge History of Iran* isimli eserde E. Yarshater'in "Mazdakism" isimli incelemesi, 3. cilt, (II), düz. E. Yarshater (Cambridge. 1983), s. 991-1024; ve P. Crone, *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies*'de, "Kavad's Heresy and Mazdak's Revolt", 29 (1991), s. 21-42. (F.D.)]
- 208 Bknz. Mirkvand'ın kainat tarihi, cilt IX'deki *Notices et Extraits des Manuscrits*, s. 117 ve devamı. [Nizariler Hasan'ın, Nizar bin el-Mustansır'ın soyundan geldiğine ve Muhammed'in oğlu olmadığına inanırlardı. Söz konusu Hasan ile birlikte, Alamut döneminde Nizari İsmaili imam silsilesi tekrar ortaya çıkmış oldu. (F.D.)]
- 209 Konu ile ilgili alıntılar için bknz. el-Şahrastani, *Kitab el-milal ve el-nihal*. ed. W. Cureton (Londra, 1842), s. 150-2; İngilizce tercümesi, *Muslim Sects and Divisions*, çev. A.K. Kazi ve J.G. Flynn (Londra, 1984), s. 167-70. Nizari İsmaililerinin *talim* öğretisinin özet halinde açıklaması için bknz. Hodgson, 777e *order of Assassins*. (Lahey, 1955), s. 51-61. (F.D.)
- 210 Bu *İncelemenm* Fransızcası Venture'nin yaşadığı dönemde yayınlanmadı ve kısa bir süre önce sadece *Annales des Voyages*'m içinde yer aldı. Ama İngilizce tercümesi yayınlanmıştır.
- 211 Bknz. yukarıda 2 numaralı dipnot. (F.D.)
- 212 Dürzilerin kökleri ve öğretileri ile ilgili bknz. Necla M. Ebu-Izzeddin, 777e *Druzes, A New Study of Their History. Faith and Society* (Leiden, 1984); D.R.W. Bryer, *Der Islam*. "The Origins of Druze Religion", 52 (1975), s. 47-84, 239-62 ve 53 (1976), s. 5-27; ve M.G.S. Hodgson, "Duruz", E12, 2. cilt, s. 631-4. Silvestre De Sacy'nin kendi yazdığı *Ex-*

pose de la religion des Druzes bu konudaki başyapıt olma özelliğini sürdürmektedir. (F.D.)

- 213 De Volney. Hazreti Ali'nin bir Batını ya da Haşaşi tarafından öldürüldüğünü söyleyerek çok daha büyük bir tarih hatası yapmıştır. *Voyage en Syrie et en Egypte*, 1. cilt, s. 429.
- 214 Et. Quatremere de, *Mémoires géographiques et historiques sur l'Egypte* isimli eserinin 2. cilt, 504. sayfasında *Fidavi* tanımlamasını, Ismaililerin arasındaki son derece profesyonel katilleri tanımlamak için kullanmıştır.
- 215 Mirkvand'ın burada kullanılan anlatımı, hatalar ve tutarsızlıklarla doludur. (F.D.)
- 216 De Sacy, güney Horasan bölgesindeki bir İran İsmaili toprağı olan Kùhistan'la İran'ı sık sık birbirine karıştırıyor. (F.D.)
- 217 Burada bahsettiğimiz Hasan isimli şahsın soyu, Nizariler tarafından *ala dikrihil-selam* olarak adlandırılmıştır ve halefleri de soylarını Nizar'a dayandırmışlar, yarattıkları Nizari Fatımi imam silsilesi dönemin Nizari İsmaili halkı tarafından kabul görmüştür. (F.D.)
- 218 Burada bahsedilen Abbasi halifesi el-Mustarşid idi. (512-519/1118-35). (F.D.)
- 219 Burada bahsedilen dai, İran'ın orta ve batı bölgelerinde ve muhtemelen Horasan ve Irak'taki İsmaili hareketine önderlik eden Abd el-Malik Ibn Attas'dır.
- 220 İzinde giden anlamına gelen *lazik* kelimesi de *refik* ile aynı anlamda kullanılıyor gibi görünmektedir. Bu benzerlik Et. Quatremere'nin *Mémoires géographiques et historiques sue l'Egypte*, 2. cilt, s. 111 ve 502'de alıntı yaptığı iki Arap yazara ait metinlerde görünmektedir.
- 221 Nizari İsmaililerinin 45. imamı Şah Halil Allah, 1206/1792 yılında Seyyid Keheki olarak bilinen babası Ebul Hasan Ali'den sonra bu makama sahip oldu. Şah Halil Allah son yıllarını Yezd'de geçirdi ve 1232/1817 yılında burada bir cinayete kurban gitti. Bknz. Daftary, *The Isma'ilis*, s. 503-4. (F.D.)

ALAMUT

EFSA NELERİ

Nizari İsmailileri, Ortaçağ Avrupa'sında "Haşhaşiler" ismiyle nam salmışlardır. Çirkin bir şekilde haşhaş kelimesinden türetilen bu yanlış isim, XII. yüzyılın başlarında Ortadoğu'da varlık gösteren bu gizemli tarikatın üyeleriyle ilk olarak temasa geçen Haçlılar ve yanlarında gelen batılı yazarlar sayesinde geniş kitlelere yayılmıştır. Ortaçağ Avrupa halkları da Haşhaşilerin gizli faaliyetleri ve onların gizemli liderleri Dağın Yaşlı Adamı Hasan Sabbah ile ilgili bir dizi hikâyeyi kulaktan kulağa aktarmışlardır. Zaman içinde, Marco Polo'nun kalemıyla zirveye ulaşan Haşhaşi efsaneleri hiçbir temele dayanmadan oraya buraya çekilmişler ve Haşhaşi'nin karşılığı olan "assasin" kelimesi, ihmalkar bir etimoloji ile Avrupa dillerine "katil, suikastçi" anlamına gelen bir kavram olarak girmiştir. Elinizdeki kitap, Önderleri Hasan Sabbah'ın kandırmacalarıyla, haşhaş içerek kendilerini ölüme atan şuursuz bir topluluk gibi gösterilmeye çalışılan İsmaili topluluğunun, gerçekte kim olduklarını anlamamızı sağlayacaktır...

ISBN 978-975-9025-57-1

9 789759 025571

YTY
YURT
KİTAP-YAYIN